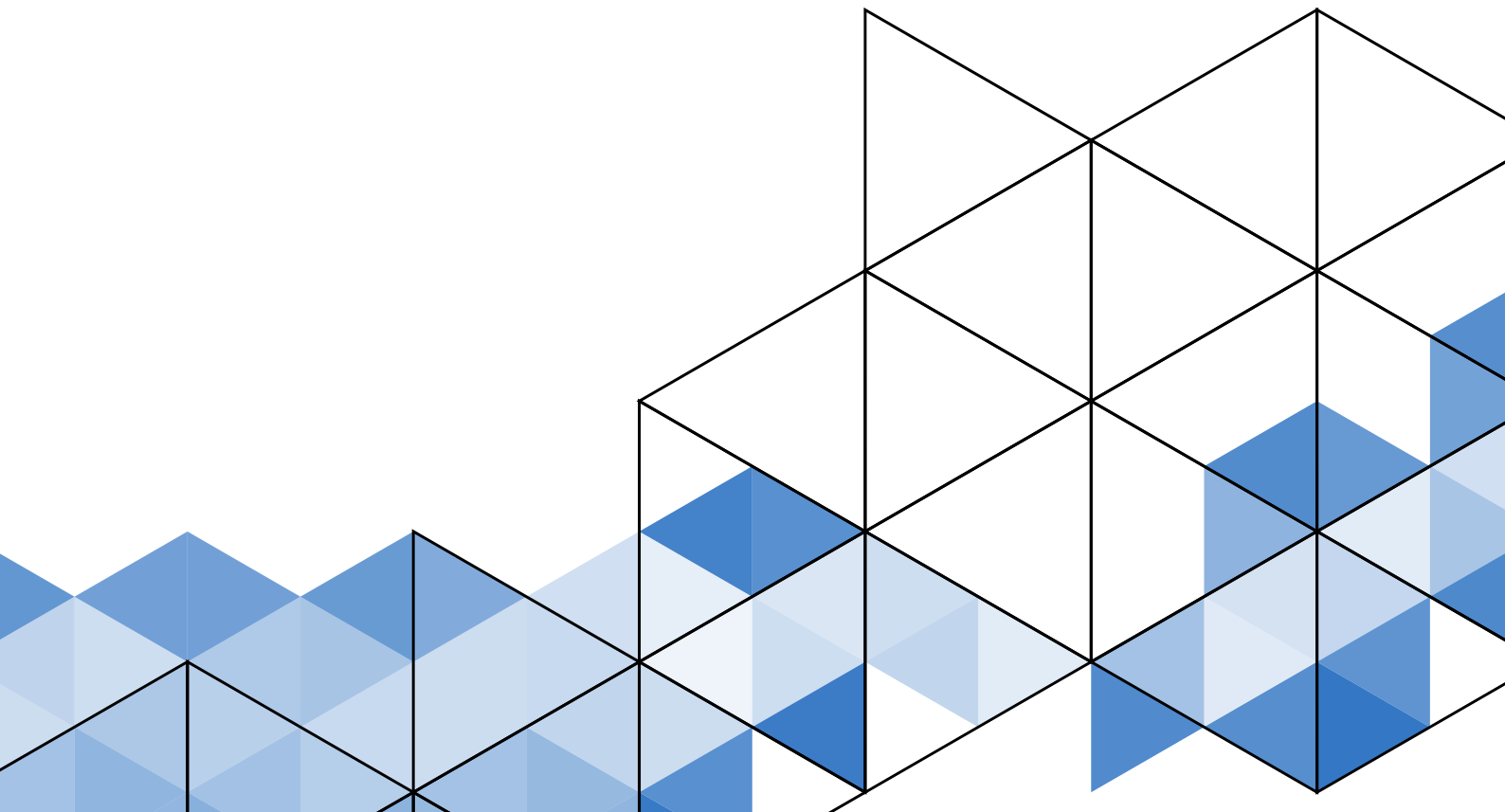

II. INTERNATIONAL BLACK SEA SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS

CONGRESS BOOK

**EDITOR
ASSOC. PROF. EKİN SU KUZU**

II. INTERNATIONAL BLACK SEA SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
MARCH 07-09, 2025
TRABZON, TURKIYE

EDITOR: ASSOC. PROF. EKİN SU KUZU

COPYRIGHT © 2025
BY ARCENG CONGRESS ORGANIZATION
PUBLISHING COMPANY LIMITED
ALL RIGHTS RESERVED. NO PART OF THIS PUBLICATION MAY
BE REPRODUCED, DISTRIBUTED OR TRANSMITTED IN ANY
FORM OR BY ANY MEANS, INCLUDING PHOTOCOPYING,
RECORDING OR OTHER ELECTRONIC OR MECHANICAL
METHODS, WITHOUT THE PRIOR WRITTEN PERMISSION OF THE
PUBLISHER, EXCEPT IN THE CASE OF BRIEF QUOTATIONS
EMBODIED IN CRITICAL REVIEWS AND CERTAIN OTHER
NONCOMMERCIAL USES PERMITTED BY COPYRIGHT LAW.
ARCENG CONGRESS ORGANIZATION PUBLISHING® IT IS
RESPONSIBILITY OF THE AUTHOR TO ABIDE BY THE
PUBLISHING ETHICS RULES.
ARCENG PUBLICATIONS – 2025©

20.03.2025
ISBN: 978-625-97514-5-0

CONGRESS ID

CONFERENCE TITLE

II. INTERNATIONAL BLACK SEA SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS

DATE AND PLACE

MARCH 07-09, 2025,
TRABZON, TURKIYE

ORGANIZATION

ASES (ACADEMY OF SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL STUDIES)

LANGUAGES

Turkish, English, Arabic, Russian

ORGANIZING COMMITTEE MEMBERS

ORGANIZING BOARD

Prof. Dr. MUSTAFA TALAS

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. EKIN SU KUZU

GIRESUN UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. LOKMAN ZOR

NIGDE OMER HALISDEMIR UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. OSMAN CENK KANCA

ATATURK UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. SEDA NUR ATASOY

GIRESUN UNIVERSITY(TURKIYE)

Assoc. Prof. VUSALA JAFAROVA

AZERBAIJAN STATE OIL AND INDUSTRY UNIVERSITY (AZERBAIJAN)

Assist. Prof. MEHTAP KARACIL

BAYBURT UNIVERSITY(TURKIYE)

Dr. NASEER AHMAD

SHAHEED BENAZIR BHUTTO WOMEN UNIVERSITY (PAKISTAN)

KOORDINATOR

ASLI ZENCİRLİ

SCIENCE BOARD

Prof. Dr. ADNAN SOZEN

ADANA ALPARSLAN TURKES BILIM VE TEKNOLOJI UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. AHMET NIYAZI OZKER

BANDIRMA ONYEDI EYLUL UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. ALI RIZA MOTORCU

CANAKKALE ONSEKIZ MART UNIVERSITY (TURKIYE)

Prof. Dr. ASLI YAZICI

BARTIN UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. BEJTULLA DEMIRI

INTERNATIONAL BALKAN UNIVERSITY (MAKEDONIA)

Prof. Dr. ELMAN GULIYEV

AZERBAYCAN DEVLET PEDAGOJI UNIVERSITESI (AZERBAIJAN)

Prof. Dr. FATMA ILKER KERKEZ

MUGLA SITKI KOCHAN UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. MEHMET SERKAN UMUZDAS

TOKAT GAZIOSMANPASA UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. MINE GOZUBUYUK TAMER

KARADENIZ TEKNİK UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. MITHAT UYSAL

DOGUS UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. NURETTIN KONAR

HALIC UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. SACIDE VURAL

ISTANBUL GELISIM UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. SAKINE SERAP AVGIN

KAHRAMANMARAS SUTCU IMAM UNIVERSITY(TURKIYE)

Prof. Dr. VALENTIN STOYANOV

TRAKIA UNIVERSITY (BULGARIA)

Assoc. Prof. AHMET KURTOGLU

BANDIRMA ONYEDI EYLUL UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. BURCU UZUM

KOCAELI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. ERKAN AYDINTAN

KARADENIZ TEKNİK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. EHSAN RASOULINEZHAD

UNIVERSITY OF TEHRAN (IRANIAN)

Assoc. Prof. FUNDA COBAN

IZMIR DEMOKRASI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. ELZBIETA PATKOWSKA

UNIVERSITY OF LIFE SCIENCES IN LUBLIN (POLAND)

Assoc. Prof. FATMA TUGCE SENBERBER DUMANLI

ISTANBUL NISANTASI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. HATICE BURCIN SOLT

ZONGULDAK BULENT ECEVIT UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. NURAY ALACA

ACIBADEM MEHMET ALI AYDINLAR UNIVERSITY (TURKIYE)

Assoc. Prof. SABAH RAZI

UNIVERSITY OF BISKRA (ALGERIA)

Assoc. Prof. SARBU LAURA GABRIELA

ALEXANDRU IOAN CUZA UNIVERSITY OF IASI (ROMANIA)

Assoc. Prof. ULHAK CIMEN

ATATURK UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. ALDEMIR MALVERIA DE OLIVERIA

UNIVERSITY CENTER FOR HIGHER EDUCATION OF AMAZONAS (BRAZIL)

Assist. Prof. ALISHER YUNUSOV

FERGANA STATE UNIVERSITY (UZBEKISTAN)

Assist. Prof. AYHAN ATIGAN

KARABUK UNIVERSITY(TURKIYE)

Assist. Prof. AQDI ROFIQ ASNAWI

UNIVERSITAS DARUSSALAM GONTOR (INDONESIA)

Assist Prof. BARIS AYDIN

DICLE UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. BUSRA YARANOGLU

BALIKESIR UNIVERSITY(TURKIYE)

Assist. Prof. CANAN AKSOY

KARADENIZ TEKNİK UNIVERSITY(TURKIYE)

Assist. Prof. DUYGU KAYALIK SAHIN

BARTIN UNIVERSITY(TURKIYE)

Assist Prof. EMIN TAMER YENEN

NEVSEHIR HACI BEKTAS VELI UNIVERSITY (TURKIYE)

Assist. Prof. EMRULLAH BANAZ

BAYBURT UNIVERSITY(TURKIYE)

Assist. Prof. MAHBUBOR RAHMAN

BANGLADESH UNIVERSITY OF TEXTILES (BANGLADESH)

Assist. Prof. MEHMET BOZKOYUN

HARRAN UNIVERSITY(TURKIYE)

Assist. Prof. MEHTAP KARACIL

BAYBURT UNIVERSITY(TURKIYE)

Assist. Prof. OKTAY KIZKAPAN

NEVSEHIR HACI BEKTAS VELI UNIVERSITY(TURKIYE)

Assist. Prof. PINAR GUMUS

KILIS 7 ARALIK UNIVERSITY(TURKIYE)

Dr. SUNITA DASMAN

UNIVERSITAS PELITA BANGSA (INDONESIA)

Dr. LE KHANH GIANG

UNIVERSITY OF TRANSPORT AND COMMUNICATION (VIETNAMESE)

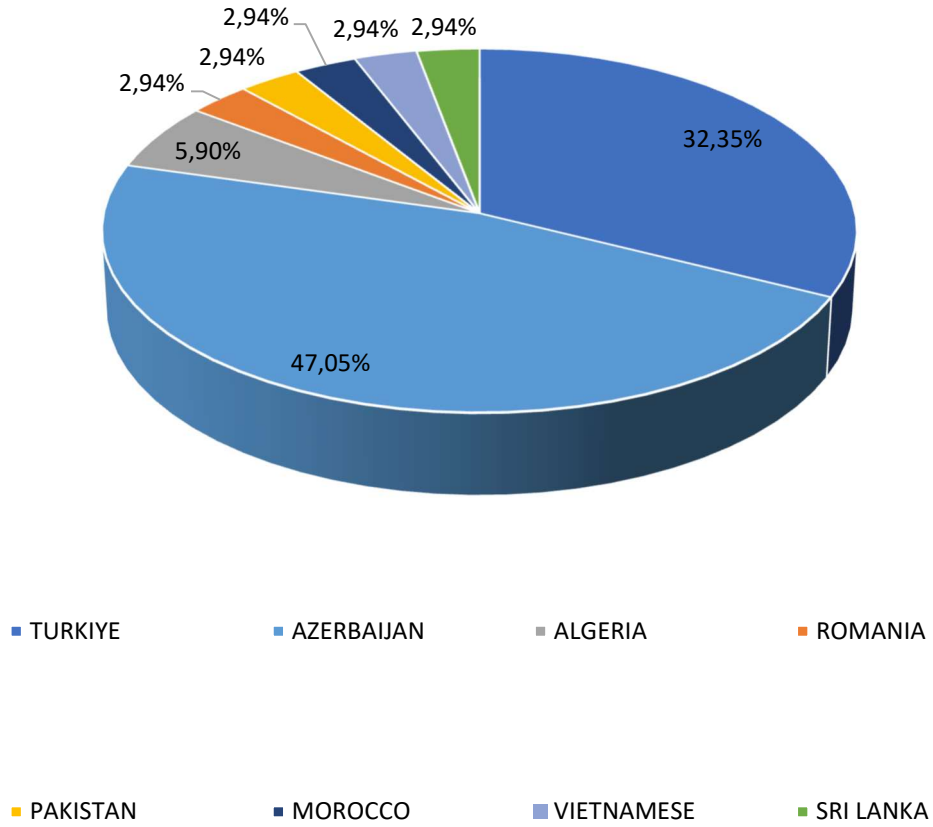
II. International Black Sea Scientific Studies Congress
March 07-09, 2025, Trabzon, Türkiye
CONFERENCE STATISTICS

CONFERENCE STATISTICS

Distribution of the papers presented orally at the conference by countries

Country	Number of Papers	Percentage (%)
TURKIYE	11	32,35%
AZERBAIJAN	16	47,05%
ALGERIA	2	5,90%
ROMANIA	1	2,94%
PAKISTAN	1	2,94%
MOROCCO	1	2,94%
VIETNAMESE	1	2,94%
SRI LANKA	1	2,94%
TOTAL	34	100%

II. International Black Sea Scientific Studies Congress
March 07-09, 2025, Trabzon, Türkiye
CONFERENCE STATISTICS

II. INTERNATIONAL BLACK SEA SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS

MARCH 07-09, 2025,
TRABZON, TURKIYE

CONFERENCE PROGRAM

II. INTERNATIONAL BLACK SEA SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
MARCH 07-09, 2025, TRABZON, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

09.03.2025

SUNDAY / 10:00-12:30

SESSION: 1 HALL: 1 / MODERATOR

Assist. Prof. Sinan ÇELİK

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Serkan NACAĞ	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	TRAVMA SONRASI STRES BOZUKLUĞU TEDAVİSİNDE BİLİŞSEL YENİDEN YAPILANDIRMA TEKNİKLERİNİN ETKİLİLİĞİ
Dr. Melahat ÇELİK Şerife Özen Assoc. Prof. Mustafa DOĞRU	Akdeniz Üniversitesi	AN INVESTIGATION OF THE VIEWS OF BEGINNING SCIENCE TEACHERS ON COACHING SUPPORT
Serkan NACAĞ	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	SOSYAL FOBİ TEDAVİSİNDE BİLİŞSEL TERAPİLERİN ETKİNLİĞİ: BİR META-ANALİZ ÇALIŞMASI
Fahrettin GEÇEN Ahmet Göktuğ KILIÇ	İnönü Üniversitesi MEB	TRACES OF MANIPULATION WITHIN THE FRAMEWORK OF THE ART OF PAINTING
Assoc. Prof. Abdulkadir EVGİN Assist. Prof. Sinan ÇELİK	Kahramanmaraş Sütçü İmam University	A RAVIOR FROM WHICH BUHARI AND MUSLIM TAKE HADITH FROM: HUDBE B. HALİD
Fahrettin GEÇEN Ahmet Göktuğ KILIÇ	İnönü Üniversitesi MEB	A CRITICAL LOOK AT THE ART MOVEMENT OF ROMANTICISM AND IMPRESSIONISM IN A RELATIONAL CONTEXT

II. INTERNATIONAL BLACK SEA SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
MARCH 07-09, 2025, TRABZON, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

09.03.2025

SUNDAY / 10:00-12:30

SESSION: 1 HALL: 2 / MODERATOR

Lect. Saheed Shiffana

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
M.F. Fameela Lect. Saheed Shiffana	Oxford Brook University School of MLT	LIPID PROFILE VARIATION OF DIFFERENT ABO AND RH BLOOD GROUP IN APPARENTLY HEALTHY ADULTS
Derouicha MATMOUR Khalil Fateh Eddine HASSAM Saliha BENABDI Dalila MIRAOU	University of Sidi Bel-Abbes Hikma pharmaceuticals University of Oran University of Tlemcen Sidi	ANALYSIS OF RESIDUAL SOLVENTS- IMPURITIES BY HS-GC-FID: CASE OF SEVEN SAMPLES OF CIPROFLOXACIN API
Choultah OURIDA	Université de Mascara	ANTI MICROBIAL ACTIVITY AND CHEMICAL COMPOSITION OF ESSENTIAL OIL FROM MEDICINAL PLANT
Dr. Tran Thi Thao Dr. Khanh Giang Le Dr. Nguyen Thuy Linh	University of Transport and Communications	APPLICATION OF AI ALGORITHMS IN TRAFFIC ACCIDENT PREDICTION
Fatima-ezzahrae BAMMOU Essaleh MOHAMED Rachid BOUFERRA Lahcen ESSALEH Younes BAHAMMOU	Cadi Ayyad University	OPTIMIZATION OF COMPRESSED EARTH BRICKS: MECHANICAL AND THERMAL PERFORMANCE

II. INTERNATIONAL BLACK SEA SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
MARCH 07-09, 2025, TRABZON, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

09.03.2025

SUNDAY / 10:00-12:30

SESSION: 1 HALL: 3 / MODERATOR

Prof. Dr. Ahmet APAYDIN

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Assist. Prof. Abdussamed YILDIZ Lect. Mehmet Seyhan	Karadeniz Teknik Üniversitesi	DESIGN AND APPLICATION OF 3 MW CAPACITY BIOGAS PRODUCTION PLANT
Prof. Dr. Ahmet APAYDIN	Giresun Üniversitesi	CAUSES OF LEVEL CHANGES IN THE BLACK SEA DUE TO CLIMATE CHANGE AND THEIR POSSIBLE EFFECTS ON GİRESUN CITY COAST
Assoc. Prof. Aytaç AYDIN Nihayet HACIOSMANOĞLU	Karadeniz Teknik Üniversitesi	ANALYSIS OF PHYSICAL ENVIRONMENTAL FACTORS IN THE FURNITURE INDUSTRY
Prof. Dr. Ahmet APAYDIN	Giresun Üniversitesi	A STUDY ON NATURAL AND HUMAN FACTORS AFFECTING COASTAL SHAPE IN GİRESUN
HƏSƏNOVA Amaliya Murad qızı	Azerbaijan State Pedagogical University	ROLE AND PERSPECTIVES OF ECOLOGICAL PEDAGOGY IN THE FORMATION OF ECOLOGICAL CONSCIOUSNESS
HƏSƏNOVA Amaliya Murad qızı	Azerbaijan State Pedagogical University	"BIOECOLOGICAL PECULIARITIES OF DISTRIBUTION OF DICROCOELIUM LANCEATUM STILES ET HASSAL, 1896 AMONG LIVESTOCK IN THE SOUTHERN AND NORTHEASTERN FOOTHILLS OF THE GREATER CAUCASUS, NORTHEASTERN FOOTHILLS OF THE LESSER CAUCASUS"
Prof. Dr. Nilgün OKAY	İTÜ Afet Yönetimi Merkezi	DISASTERS ARE “NOT NATURAL”

II. INTERNATIONAL BLACK SEA SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
MARCH 07-09, 2025, TRABZON, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

09.03.2025

SUNDAY / 10:00-12:30

SESSION: 1 HALL: 4 / MODERATOR

Assoc. Prof. Ulduz QƏHRƏMANOVA

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Sahila IBRAHIMOVA	Azerbaijan State Pedagogical University	RELATED AND NEIGHBORHOOD LANGUAGES AS SOURCES OF ARCHAISMS
Assoc. Prof. Ulduz QƏHRƏMANOVA	Azerbaijan State Pedagogical University	ROMAN JANRI HƏYAT HƏQİQƏTLƏRİNİN BƏDİİ İNİKASI KİMİ
Könül Ələddin qızı MƏMMƏDOVA	Azerbaijan State Pedagogical University	ŞAGİRD LƏRİN NİTQİNİN İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ
Assoc. Prof. BABAYEVA Malahat Ramiz gizi	Azerbaijan State Pedagogical University	F.M.DOSTOEVSKY'S "ETERNAL HUSBAND": "ONTOLOGICAL" CONFLICT OR "BEFORE DEATH" COLLISION?
SAFAROVA GULNARA SEYFEDDIN GIZI	Azerbaijan State Pedagogical University	ASPECTS OF COMPOUND AND COMPLEX TUNES REALIZATION
Assoc. Prof. Ulduz QƏHRƏMANOVA	Azerbaijan State Pedagogical University	TYPES OF NOVELS BY CONTENT: EPIC AND ADVENTURE NOVELS
Assoc. Prof. Naseem Akhter	Shaheed Benazir Bhutto Women University	INTERFAITH DIALOGUE AS A STRATEGY TO REACH HARMONY IN DIVERSITY UNDER ISLAMIC CONTEXT
Dr. Irina-Ana DROBOT	Technical University of Civil Engineering Bucharest	THE VOYAGE OUT BY VIRGINIA WOOLF: CHANGING IDENTITY

II. INTERNATIONAL BLACK SEA SCIENTIFIC STUDIES CONGRESS
MARCH 07-09, 2025, TRABZON, TURKIYE
CONFERENCE PROGRAM

09.03.2025

SUNDAY / 10:00-12:30

SESSION: 1 HALL:5 / MODERATOR

Aynur Zahir qızı BƏDƏLOVA

AUTHORS	UNIVERSITY/INSTITUTION	TOPIC TITLE
Gunel Shefiyeva ELKHAN	Azerbaijan State Pedagogical University	DISCOURSE MARKERS
Mənsimova AYTAC	Azerbaijan State Pedagogical University	XƏZƏR DİLİ VƏ MƏDƏNİYYƏTİ
Günəl HÜMMƏTOVA (PƏNİYEVƏ) Saleh	Azerbaijan State Pedagogical University	NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞINDA MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏR
HƏSƏNOVA Leyla Ziyafət qızı	Azerbaijan State Pedagogical University	ORTA MƏKTƏB DƏRSLİKLƏRİNDƏ XALQ ƏDƏBİYYATI ÖRNƏKLƏRİ
Günay Etibar qızı SUKUROVA	E.Şəmiyev adına 149 nömrəli məktəbin müəllimi	İBTİDAİ SİNİFLƏRİN RİYAZİYYAT DƏRSLƏRİNDƏ QEYRİ-STANDART ÇALIŞMALARIN HƏLLİ YOLLARI
Aynur Zahir qızı BƏDƏLOVA	Azerbaijan State Pedagogical University	THE POWER OF LANGUAGE AND STYLE IN SAMAD VURGUN'S POEM "AZERBAIJAN"
Ülkər Elman qızı BAXSIYEVA	Azerbaijan State Pedagogical University	THE IMAGE OF MUSTAFA KEMAL ATATÜRK IN OUR POETRY
Prof. Dr. Elman GULIYEV	Azerbaijan State Pedagogical University	THE FIRST STAGE OF SAMAD VURGUN'S LIFE AND WORK

CONTENTS

AUTHOR(s)	TITLE	PAGE NO
SERKAN NACAK	TRAVMA SONRASI STRES BOZUKLUĞU TEDAVİSİNDE BİLİŞSEL YENİDEN YAPILANDIRMA TEKNİKLERİNİN ETKİLİLİĞİ	1
SERKAN NACAK	SOSYAL FOBİ TEDAVİSİNDE BİLİŞSEL TERAPİLERİN ETKİNLİĞİ: BİR META-ANALİZ ÇALIŞMASI	11
MELAHAT CELİK ŞERİFE OZEN MUSTAFA DOĞRU	AN INVESTIGATION OF THE VIEWS OF BEGINNING SCIENCE TEACHERS ON COACHING SUPPORT	19
FAHRETTİN GECEN AHMET GOKTUG KILIC	A CRITICAL LOOK AT THE ART MOVEMENT OF ROMANTICISM AND IMPRESSIONISM IN A RELATIONAL CONTEXT	30
FAHRETTİN GECEN AHMET GOKTUĞ KILIC	TRACES OF MANIPULATION WITHIN THE FRAMEWORK OF THE ART OF PAINTING	39
ABDULKADIR EVGİN SINAN CELİK	A RAVIOR FROM WHICH BUHARI AND MUSLIM TAKE HADITH FROM: HUDBE B. HALİD	47
M.F. FAMEELA SAHEED SHIFFANA	LIPID PROFILE VARIATION OF DIFFERENT ABO AND RH BLOOD GROUP IN APPARENTLY HEALTHY ADULTS	55
DEROUICHA MATMOUR KHALİL FATEH EDDİNE HASSAM SALIHA BENABDI DALILA MIRAOUİ	ANALYSIS OF RESIDUAL SOLVENTS-IMPURITIES BY HS-GC-FID: CASE OF SEVEN SAMPLES OF CIPROFLOXACIN API	56
CHOULTAH OURIDA	ANTI MICROBIAL ACTIVITY AND CHEMICAL COMPOSITION OF ESSENTIAL OIL FROM MEDICINAL PLANT	58
KHANH GIANG LE NGUYEN THUY LINH VO DUC THANH NGO QUANG MINH NGUYEN BA THAO DO TRAN MINH VU	APPLICATION OF AI ALGORITHMS IN TRAFFIC ACCIDENT PREDICTION	59
FATIMA-EZZAHRAE BAMMOU ESSALEH MOHAMED RACHID BOUFERRA LAHCEN ESSALEH YOUNES BAHAMMOU	OPTIMIZATION OF COMPRESSED EARTH BRICKS: MECHANICAL AND THERMAL PERFORMANCE	64

ABDUSSAMED YILDIZ MEHMET SEYHAN	DESIGN AND APPLICATION OF 3 MW CAPACITY BIOGAS PRODUCTION PLANT	65
AHMET APAYDIN	A STUDY ON NATURAL AND HUMAN FACTORS AFFECTING COASTAL SHAPE IN GİRESUN	66
AHMET APAYDIN	CAUSES OF LEVEL CHANGES IN THE BLACK SEA DUE TO CLIMATE CHANGE AND THEIR POSSIBLE EFFECTS ON GİRESUN CITY COAST	81
AYTAC AYDIN NİHAYET HACIOSMANOĞLU	ANALYSIS OF PHYSICAL ENVIRONMENTAL FACTORS IN THE FURNITURE INDUSTRY	103
HƏSƏNOVA AMALIYA MURAD QIZI	BIOECOLOGICAL PECULIARITIES OF DISTRIBUTION OF DICROCOELIUM LANCEATUM STILES ET HASSAL, 1896 AMONG LIVESTOCK IN THE SOUTHERN AND NORTHEASTERN FOOTHILLS OF THE GREATER CAUCASUS, NORTHEASTERN FOOTHILLS OF THE LESSER CAUCASUS	112
HƏSƏNOVA AMALIYA MURAD QIZI	ROLE AND PERSPECTIVES OF ECOLOGICAL PEDAGOGY IN THE FORMATION OF ECOLOGICAL CONSCIOUSNESS	118
NILGUN OKAY	DISASTERS ARE “NOT NATURAL”	124
SAHİLƏ İBRAHİMOVA	RELATED AND NEIGHBORHOOD LANGUAGES AS SOURCES OF ARCHAISMS	126
ULDUZ QƏHRƏMANOVA	TYPES OF NOVELS BY CONTENT: EPIC AND ADVENTURE NOVELS	128
ULDUZ QƏHRƏMANOVA	ROMAN JANRI HƏYAT HƏQİQƏTLƏRİNİN BƏDİİ İNİKASI KİMİ	130
KONUL ƏLƏDDİN QIZI MƏMMƏDOVA	ŞAGİRD LƏRİN NİTQİNİN İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ	132
BABAYEVA MALAHAT RAMİZ KIZI	F.M.DOSTOEVSKY’S “ETERNAL HUSBAND”: “ONTOLOGICAL” CONFLICT OR “BEFORE DEATH” COLLISION?	134
SAFAROVA GULNARA SEYFEDDİN GIZI	ASPECTS OF COMPOUND AND COMPLEX TUNES REALIZATION	140
NASEEM AKHTER	INTERFAITH DIALOGUE AS A STRATEGY TO REACH HARMONY IN DIVERSITY UNDER ISLAMIC CONTEXT	141
IRINA-ANA DROBOT	THE VOYAGE OUT BY VIRGINIA WOOLF: CHANGING IDENTITY	142
GUNEL SHEFIYEVA ELKHAN	DISCOURSE MARKERS	146
MƏNSİMOVA AYTAC	XƏZƏR DİLİ VƏ MƏDƏNİYYƏTİ	149
GUNEL HUMMƏTOVA (PƏNİYEVA) SALEH	NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞINDA MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏR	152

HƏSƏNOVA LEYLA ZIYAFƏT QIZI	ORTA MƏKTƏB DƏRSLİKLƏRİNDƏ XALQ ƏDƏBİYYATI ÖRNƏKLƏRİ	154
GUNAY ETİBAR QIZI SUKUROVA	İBTİDAİ SİNİFLƏRİN RİYAZİYYAT DƏRSLƏRİNDƏ QEYRİ-STANDART ÇALIŞMALARIN HƏLLİ YOLLARI	157
AYNUR ZAHİR QIZI BƏDƏLOVA	THE POWER OF LANGUAGE AND STYLE IN SAMAD VURGUN'S POEM "AZERBAIJAN"	161
ULKƏR ELMAN QIZI BAXSIYEVA	THE IMAGE OF MUSTAFA KEMAL ATATÜRK IN OUR POETRY	164
ELMAN GULİYEV	THE FIRST STAGE OF SAMAD VURGUN'S LIFE AND WORK	166

TRAVMA SONRASI STRES BOZUKLUĞU TEDAVİSİNDE BİLİŞSEL YENİDEN YAPILANDIRMA TEKNİKLERİNİN ETKİLİLİĞİ

Serkan NACAK¹

¹Öğrenci, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Davranış Bilimleri Anabilim Dalı, 0009-0008-9464-2747

Özet

Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB), bireylerin yaşadıkları travmatik olayların ardından, çeşitli psikolojik ve fiziksel belirtilerle kendini gösteren bir durumdur. TSSB, anksiyete, depresyon, kabuslar, duygusal dalgalanmalar ve geri dönüşler (flashback) gibi semptomlarla karakterizedir. Bu bozukluk, kişilerin günlük yaşamlarını olumsuz bir şekilde etkileyerek, işlevselliklerini ve yaşam kalitelerini düşürür. TSSB'nin tedavisinde çeşitli terapötik yaklaşımlar kullanılmakta olup, bu yaklaşımlar arasında bilişsel davranışçı terapi (BDT) en etkili yöntemlerden biri olarak öne çıkmaktadır. BDT, bireylerin travmatik deneyimlere dair olumsuz düşüncelerini sorgulamalarına ve bu düşünceleri yeniden yapılandırmalarına yardımcı olan bir terapi şeklidir.

Bilişsel yeniden yapılandırma, kişinin travma sonrası oluşan yanlış veya işlevsel olmayan düşünce biçimlerini değiştirmek amacıyla kullanılan bir tekniktir. Bu yöntem, TSSB'li bireylerin travmaya dair olumsuz düşüncelerini tanımalarına, bu düşünceleri sorgulamalarına ve daha sağlıklı düşünce tarzları geliştirmelerine olanak tanır. Terapist, bireylere travma sonrası hissettikleri korku, suçluluk veya çaresizlik gibi duygularla başa çıkma becerileri kazandırır. Ayrıca, bireylerin düşünsel kalıplarını değiştirebilmesi için çeşitli bilişsel teknikler, örneğin düşünce kaydı, düşünce müdahalesi ve yeniden yapılandırma uygulamaları devreye girer.

Bilişsel yeniden yapılandırma tekniklerinin etkililiği, yapılan birçok araştırma ile kanıtlanmıştır. Çalışmalar, bu yöntemlerin TSSB semptomlarını belirgin şekilde azalttığını ve bireylerin yaşam kalitelerini iyileştirdiğini ortaya koymaktadır. Bilişsel yeniden yapılandırma, yalnızca travma sonrası yaşanan psikolojik belirtilerin giderilmesinde değil, aynı zamanda bireylerin travmayı daha sağlıklı bir şekilde anlamalarına ve kabul etmelerine yardımcı olmaktadır. Bu süreç, travmanın birey üzerinde yarattığı duygusal etkilerin azaltılması ve genel psikolojik iyileşmenin sağlanması için kritik bir rol oynamaktadır.

Sonuç olarak, bilişsel yeniden yapılandırma teknikleri, TSSB tedavisinde etkili bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu teknikler, bireylerin travma sonrası yaşadıkları olumsuz düşünceleri değiştirmelerine yardımcı olarak, travmanın etkilerini hafifletir ve daha sağlıklı düşünme biçimlerinin gelişmesini sağlar. Terapötik sürecin başarısı, kişinin travmaya dair düşünsel ve duygusal kalıplarını değiştirip değiştiremediğiyle doğru orantılıdır. Bu nedenle, bilişsel yeniden yapılandırma, TSSB tedavisinde önemli bir tedavi yöntemi olarak kabul edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Travma sonrası stres bozukluğu (TSSB), bilişsel yeniden yapılandırma, bilişsel davranışçı terapi (BDT), psikolojik iyileşme, travma tedavisi

Abstract

Post-Traumatic Stress Disorder (PTSD) is a condition that manifests itself with various psychological and physical symptoms after traumatic events experienced by individuals. PTSD

is characterized by symptoms such as anxiety, depression, nightmares, emotional fluctuations and flashbacks. This disorder negatively affects people's daily lives, reducing their functionality and quality of life. Various therapeutic approaches are used in the treatment of PTSD, and cognitive behavioral therapy (CBT) stands out as one of the most effective methods among these approaches. CBT is a form of therapy that helps individuals question their negative thoughts about traumatic experiences and restructure these thoughts.

Cognitive restructuring is a technique used to change the person's incorrect or dysfunctional thought patterns that occur after trauma. This method allows individuals with PTSD to recognize their negative thoughts about the trauma, question these thoughts and develop healthier thought styles. The therapist provides individuals with coping skills for feelings such as fear, guilt or helplessness that they feel after trauma. In addition, various cognitive techniques, such as thought recording, thought intervention and restructuring applications, are used to change individuals' thought patterns.

The effectiveness of cognitive restructuring techniques has been proven by many studies. Studies show that these methods significantly reduce PTSD symptoms and improve individuals' quality of life. Cognitive restructuring not only helps eliminate psychological symptoms experienced after trauma, but also helps individuals understand and accept trauma in a healthier way. This process plays a critical role in reducing the emotional effects of trauma on the individual and ensuring general psychological recovery.

As a result, cognitive restructuring techniques are used as an effective tool in the treatment of PTSD. These techniques help individuals change the negative thoughts they experience after trauma, alleviate the effects of trauma and enable the development of healthier ways of thinking. The success of the therapeutic process is directly proportional to whether the person can change their thought and emotional patterns related to the trauma. For this reason, cognitive restructuring is considered an important treatment method in the treatment of PTSD.

Keywords: Post-traumatic stress disorder (PTSD), cognitive restructuring, cognitive behavioral therapy (CBT), psychological recovery, trauma treatment

1. GİRİŞ

Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB), travmatik bir olayın ardından bireylerde gelişen, ruhsal, bilişsel ve fiziksel işlev bozukluklarıyla karakterize edilen bir psikiyatrik rahatsızlıktır. TSSB, bireylerin hayatlarını derinden etkileyen ve günlük yaşantılarında büyük bozulmalar yaratan bir durumdur. Savaş, doğal afetler, trafik kazaları, cinsel saldırılar ve şiddet gibi travmatik deneyimler, TSSB'nin başlıca tetikleyicileri arasında yer almaktadır (Beck, 2008; Ehlers & Clark, 2000). Travma sonrası stres, sadece bireyin ruhsal dünyasını değil, aynı zamanda sosyal ilişkilerini, iş yaşamını ve genel yaşam kalitesini de olumsuz etkiler (Foa et al., 2009).

TSSB'nin temel semptomları arasında, travma ile ilgili tekrar eden anıların yaşanması, kabuslar, geriye dönük flashback'ler, aşırı uyarılma, duygusal donukluk, öfke patlamaları ve sosyal izolasyon yer alır (American Psychiatric Association, 2013). Bu semptomlar, bireylerin normal yaşamlarını sürdürmelerini engelleyebilir ve tedavi edilmediği takdirde kalıcı işlevsel bozulmalara yol açabilir (Harvey & Bryant, 2002). TSSB, bireylerde sürekli bir kaygı durumu yaratabilir ve buna bağlı olarak depresyon, anksiyete bozuklukları, uyku problemleri ve madde kullanımı gibi ek psikolojik sorunlar gelişebilir (Monson et al., 2006).

TSSB'nin tedavisi, yalnızca semptomların ortadan kaldırılmasıyla sınırlı kalmamalıdır. Tedavi sürecinin bir diğer önemli amacı, bireylerin yaşadıkları travmatik olaya dair anlamlandırma

süreçlerini değiştirmek ve travma sonrası ruhsal iyileşmelerini sağlamak olmalıdır (Beck & Weishaar, 2004). Bu bağlamda, bilişsel davranışçı terapi (BDT), TSSB tedavisinde etkin bir psikoterapötik yaklaşım olarak öne çıkmaktadır. BDT, bireylerin travmaya dair olumsuz düşünce ve inançlarını sorgulamaları ve bu düşüncelerini daha sağlıklı bir şekilde yapılandırmaları için geliştirilmiş bir terapi yöntemidir (Beck, 2008; van der Kolk, 2014).

Bilişsel yeniden yapılandırma ise, BDT'nin bir alt tekniği olarak, travma sonrası gelişen işlevsel olmayan düşünce biçimlerini değiştirmeyi amaçlar. Bu süreç, bireylerin travmaya dair olumsuz düşüncelerini fark etmelerini ve bu düşünceleri daha uyumlu hale getirmelerini sağlar. Terapistler, bilişsel yeniden yapılandırma sürecinde, bireylerin travmanın etkilerini daha sağlıklı bir şekilde anlamalarına yardımcı olur ve travmatik olayların tekrar yaşanmasına yönelik düşüncelerin etkisini azaltmaya çalışır (Foa et al., 2009).

Bilişsel davranışçı terapinin ve bilişsel yeniden yapılandırmanın, travma sonrası yaşanan korku, suçluluk, çaresizlik gibi olumsuz duygusal durumları azaltmakta ve genel psikolojik iyileşmeyi teşvik etmekte ne kadar etkili olduğu konusunda birçok araştırma yapılmıştır. Bu tedavi yöntemlerinin etkinliği, yapılan klinik çalışmalarda sıklıkla gözlemlenmiştir. Örneğin, Harvey ve Bryant (2002) yaptıkları çalışmada, bilişsel davranışçı terapinin TSSB'nin semptomlarını önemli ölçüde azalttığını ve bireylerin yaşam kalitelerinin arttığını ortaya koymuşlardır.

TSSB ve bilişsel yeniden yapılandırma tekniklerinin tedavi sürecindeki etkinliği, sadece semptomların giderilmesiyle sınırlı değildir. Bu tedavi yöntemleri, bireylerin travmalarına dair düşüncelerini değiştirmelerine ve olumsuz düşünsel kalıplarını yeniden yapılandırmalarına olanak tanır. Bu bağlamda, travmatik deneyimler sonrasında bireylerin yaşadıkları kaygı, korku, suçluluk ve depresyon gibi olumsuz duygusal süreçlerin iyileştirilmesi de hedeflenmektedir (Ehlers & Clark, 2000).

Bilişsel yeniden yapılandırma ve BDT'nin uygulanması, TSSB tedavisinde önemli bir tedavi aracı olarak kabul edilmektedir. Ancak, bu tekniklerin etkinliğini artırmak için daha fazla klinik çalışma yapılması ve tedavi yöntemlerinin farklı kültürel bağlamlarda da test edilmesi gerekmektedir (Monson et al., 2006).

Bu çalışmada, TSSB tedavisinde bilişsel yeniden yapılandırma tekniklerinin etkinliği üzerine yapılan araştırmalar incelenecek ve bu terapötik yaklaşımın TSSB semptomlarını nasıl azalttığına dair veriler sunulacaktır. Ayrıca, bu tekniklerin psikolojik iyileşme sürecindeki rolü tartışılacaktır.

1.1. Kurumsal Çerçeve

Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB), bireylerin yaşamlarında travmatik olaylar sonrası meydana gelen ciddi bir psikolojik bozukluktur. Bu bozukluk, yalnızca bireylerin ruh sağlığını değil, aynı zamanda sosyal ve işlevsel yaşamlarını da önemli ölçüde etkiler. TSSB, dünya genelinde hem yetişkinlerde hem de çocuklarda görülebilen, çeşitli psikoterapötik yaklaşımlarla tedavi edilebilen bir durumdur (American Psychiatric Association, 2013). Türkiye'de de TSSB'nin artan oranda tanımlanması ve tedavi edilmesi gereken bir ruhsal bozukluk olarak önem kazanması, bu alanda yapılan akademik ve klinik çalışmaların hızla artmasına yol açmıştır (İçöz, 2011).

1.1.1. TSSB'nin Etiyolojisi ve Türkiye'deki Durumu

TSSB'nin etiyolojisi, genellikle travmatik bir olay sonrası gelişen psikolojik ve biyolojik tepkilerle ilişkilidir. Çeşitli travmatik deneyimler, bireylerin sinir sistemlerini olumsuz etkileyebilir, bu da bilişsel ve duygusal işlev bozukluklarına yol açabilir (Foa et al., 2009). Travmalar, savaş, doğal afetler, şiddet, cinsel saldırılar ve trafik kazaları gibi olaylarla

tetiklenebilir. Türkiye, tarihsel olarak ve coğrafi olarak bir dizi travmatik olaydan etkilenmiş bir ülkedir. Özellikle 1999'daki Gölçük Depremi, 2011 Van Depremi, ve ülkenin çeşitli bölgelerinde meydana gelen terör olayları, TSSB oranlarının artmasına neden olmuştur (Öztürk, 2010). Bu olaylar, toplumda yaygın bir şekilde TSSB belirtilerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Bununla birlikte, TSSB'nin tanı ve tedavi süreçlerinde karşılaşılan en büyük zorluklardan biri, toplumsal ve kültürel faktörlerin bu bozukluğun anlaşılmasını zorlaştırmasıdır. Özellikle Türkiye'de, psikolojik rahatsızlıklar, toplumsal normlar ve kültürel tabular nedeniyle genellikle göz ardı edilmektedir (Kaya & Yalçın, 2012). TSSB'nin yaygınlığı, psikolojik destek ve tedaviye duyulan ihtiyacı artırmıştır. Ancak, bu ihtiyaçlara yanıt verebilmek için, hem klinik hem de akademik düzeyde farkındalığın artırılması gerekmektedir.

1.1.2. Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT) ve Türkiye'deki Uygulama Alanı

Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT), TSSB tedavisinde en yaygın kullanılan terapi yöntemlerinden biridir. BDT, bireylerin travmaya ilişkin olumsuz düşüncelerini fark etmelerini ve bu düşünceleri daha sağlıklı bir şekilde yapılandırmalarını sağlar. Türkiye'de BDT, son yıllarda giderek daha fazla tercih edilen bir tedavi yöntemi olmuştur. Terapistlerin, hastaların travma sonrası yaşadıkları kaygıyı ve depresyonu hafifletmek amacıyla bu terapi yöntemine başvurması, TSSB tedavisinde önemli bir adım olmuştur (Yılmaz, 2015). Bunun yanı sıra, bilişsel davranışçı terapi teknikleri, yalnızca travma sonrası stres bozukluğu olan kişilerde değil, kaygı bozuklukları, depresyon ve obsesif-kompulsif bozukluk gibi diğer psikolojik rahatsızlıklarda da kullanılmaktadır.

Türkiye'deki klinik uygulamalarda, bilişsel davranışçı terapi, özellikle travmatik olayları yeniden yapılandırma ve bireylerin olumsuz düşüncelerini sorgulama sürecinde büyük başarılar elde etmiştir. Terapistler, bilişsel davranışçı terapi tekniklerini, bireylerin yaşadıkları travmanın etkilerini hafifletme ve psikolojik iyileşmelerini sağlama amacıyla uygulamaktadırlar (Özdemir & Akın, 2014). Ayrıca, bilişsel davranışçı terapinin uygulanabilirliği ve etkisi hakkında yapılan Türkçe klinik çalışmalarda, bu terapi yönteminin TSSB tedavisinde oldukça başarılı olduğu ortaya konmuştur (Çelik & Güven, 2016).

1.1.3. TSSB Tedavisinde Bilişsel Yeniden Yapılandırma Tekniklerinin Yeri

Bilişsel yeniden yapılandırma, BDT'nin bir alt tekniği olarak, travma sonrası gelişen yanlış düşüncelerin değiştirilmesi amacıyla kullanılmaktadır. Bu teknik, bireylerin travma sonrası oluşan yanlış veya işlevsel olmayan düşünceleri tanımlarını, sorgulamalarını ve daha sağlıklı düşüncelerle değiştirmelerini sağlamaktadır. Bilişsel yeniden yapılandırma, özellikle travmatik olayları tekrar tekrar yaşayan bireylerin bu olaylara dair olumsuz düşüncelerini değiştirmek için güçlü bir araçtır (Monson et al., 2006). Türkiye'de yapılan çalışmalar, bilişsel yeniden yapılandırma tekniklerinin TSSB semptomlarını önemli ölçüde azalttığını ve bireylerin psikolojik iyileşmelerini hızlandırdığını göstermektedir (Yıldız, 2017).

TSSB tedavisinde bilişsel yeniden yapılandırma tekniklerinin etkinliği, hem bireysel terapilerde hem de grup terapilerinde olumlu sonuçlar vermektedir. Özellikle, travma sonrası yaşanan kaygı, korku ve suçluluk gibi duygusal durumlar üzerine yapılan yeniden yapılandırmalar, bireylerin daha sağlıklı bir şekilde travmayı anlamalarına ve kabul etmelerine yardımcı olmaktadır. Bu süreç, bireylerin travmaya dair olumsuz düşünce kalıplarını değiştirmelerini sağlayarak, genel psikolojik iyileşmeyi destekler (Çiftçi, 2018).

1.1.4. Türkiye'deki Sağlık Kurumları ve Psikoterapi Uygulamaları

Türkiye’de, TSSB tedavisinde psikoterapötik yaklaşımlar genellikle devlet hastanelerinde ve özel kliniklerde uygulanmaktadır. Özellikle üniversite hastanelerinde TSSB tedavisine yönelik klinik çalışmalara önem verilmektedir. Son yıllarda, psikoterapi alanındaki eğitimlerin arttığı ve psikoterapistlerin klinik pratiğe daha fazla dahil olduğu gözlemlenmiştir (İçöz, 2011). Bununla birlikte, devlet hastanelerinde ve psikiyatri kliniklerinde genellikle farmakoterapiye odaklanılmaktadır. Ancak, bilişsel davranışçı terapi ve bilişsel yeniden yapılandırma teknikleriyle yapılan psikoterapilerin etkililiği konusunda artan bir bilinçlenme söz konusudur. Ayrıca, özel kliniklerde, travma sonrası stres bozukluğu ve diğer psikolojik bozuklukların tedavisinde psikoterapötik yaklaşımlar giderek yaygınlaşmaktadır (Öztürk, 2010).

1.1.5. Kurumsal Destek ve Eğitim Programları

TSSB tedavisinin etkinliği, kurumsal düzeyde yapılan eğitim programları ve desteğin artmasıyla daha da güçlenmektedir. Türkiye’de, psikoterapistler ve psikiyatristler için düzenlenen eğitim seminerleri ve kongreler, bilişsel davranışçı terapinin etkinliğini artırmaya yönelik önemli fırsatlar sunmaktadır (Tosun & Çetin, 2013). Ayrıca, sosyal hizmet uzmanları ve psikolojik danışmanlar için yapılan eğitimler, TSSB’ye yönelik psikolojik destek hizmetlerinin kalitesini artırmaktadır. Bu tür eğitimler, kurumsal düzeyde sağlık profesyonellerinin TSSB’yi daha iyi tanımalarına ve tedavi yaklaşımlarını daha etkili hale getirmelerine olanak tanır (Çiftçi & Yalçın, 2015).

Türkiye’deki sağlık kurumlarında yapılan kurumsal gelişim çalışmaları, TSSB tedavisinde bilişsel davranışçı terapinin yaygınlaşmasını ve kabul görmesini sağlamaktadır. Bunun yanı sıra, toplumun genelinde ruh sağlığına dair farkındalığın artması, TSSB’nin daha erken dönemde tanınmasına ve tedavi edilmesine katkı sağlamaktadır.

2. YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı, bilişsel yeniden yapılandırma tekniklerinin TSSB tedavisindeki etkinliğini incelemektir. Bu bağlamda, literatür taraması yöntemiyle ilgili alan yazın analiz edilecek ve mevcut araştırmaların bulguları doğrultusunda bilişsel yeniden yapılandırma tekniklerinin TSSB üzerindeki etkileri ele alınacaktır. Araştırmada kullanılan yöntemler şu şekildedir:

Literatür Taraması: TSSB tedavisinde bilişsel davranışçı terapinin ve bilişsel yeniden yapılandırma tekniklerinin etkinliğini değerlendiren ulusal ve uluslararası çalışmalar incelenmiştir. Bu çalışmalar, çeşitli akademik veri tabanlarından (Google Scholar, PubMed, JSTOR vb.) elde edilmiştir.

Veri Analizi: Elde edilen veriler, tedavi süreçlerinde kullanılan bilişsel yeniden yapılandırma tekniklerinin etkinliğini analiz etmek için karşılaştırmalı bir şekilde incelenmiştir. Bu analizde, klinik çalışmalar, meta-analizler ve sistematik incelemeler temel alınmıştır.

Kriterler: Araştırma, TSSB’yi tedavi etmek için bilişsel davranışçı terapi kullanan çalışmalarla sınırlı tutulmuştur. Ayrıca, yalnızca bilimsel dergilerde yayımlanmış, hakemli ve yüksek kaliteli araştırmalar seçilmiştir.

3. BULGULAR

Bu bölümde, bilişsel yeniden yapılandırma tekniklerinin Travma Sonrası Stres Bozukluğu tedavisindeki etkinliği üzerine yapılan araştırmalardan elde edilen bulgular sunulacaktır. Araştırmalar, bu tekniklerin TSSB semptomlarını azalttığını ve bireylerin travmaya dair olumsuz düşünce kalıplarını değiştirmede önemli rol oynadığını göstermektedir. Ayrıca,

bilişsel davranışçı terapinin, travma sonrası psikolojik iyileşme sürecinde oldukça etkili bir tedavi yöntemi olduğunu ortaya koyan bulgulara da yer verilecektir.

3.1. Bilişsel Yeniden Yapılandırmanın Etkileri

Bilişsel yeniden yapılandırma tekniklerinin TSSB tedavisindeki etkinliği konusunda yapılan birçok araştırma, bu yaklaşımların semptomlar üzerinde anlamlı bir iyileşme sağladığını ortaya koymaktadır. Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT) ve Bilişsel Yeniden Yapılandırma Teknik'lerinin, travmatik olayların ardından gelişen olumsuz düşünceleri ele alması, bu tekniklerin etkinliğinin temel sebeplerindendir. Özellikle, travmatik anıların yeniden yapılandırılması, bireylerin olaylara dair bakış açılarının değiştirilmesini sağlayarak, iyileşme sürecini hızlandırmaktadır.

3.1.1. Semptomların Azalması

Literatür taraması sonucunda, bilişsel yeniden yapılandırma tekniklerinin TSSB tedavisinde etkili olduğu ve semptomları belirgin şekilde azalttığı gözlemlenmiştir. Foa ve arkadaşları (2009) yaptıkları bir çalışmada, BDT'nin TSSB semptomlarını belirgin şekilde azalttığını belirtmişlerdir. Bu araştırma, travma sonrası yaşanan korku, suçluluk, öfke ve kaygı gibi duygusal belirtilerin ve travmatik anıların zihinsel yeniden yapılandırılması ile önemli ölçüde azaldığını göstermektedir. BDT uygulamasının, bireylerin olumsuz düşüncelerini fark etmeleri ve bunları gerçekçi bir şekilde sorgulamaları sonucu, tedavi sonrası iyileşmelerinin gözlemlendiği vurgulanmıştır.

Benzer şekilde, Monson ve arkadaşları (2006), yaptıkları bir meta-analiz çalışmasında, bilişsel davranışçı terapinin TSSB'li bireylerde anksiyete, depresyon, uyku bozuklukları ve diğer TSSB semptomları üzerinde etkili bir azalma sağladığını bildirmiştir. Araştırmalar, bilişsel yeniden yapılandırma tekniklerinin, bireylerin travmatik anılarını yeniden işleyerek, bu anılara dair daha sağlıklı bir bakış açısı geliştirmelerine yardımcı olduğunu göstermektedir.

3.1.2. Düşünsel Yeniden Yapılandırma

Bilişsel yeniden yapılandırma, TSSB tedavisinde önemli bir yer tutar çünkü bireylerin travmaya dair yanlış veya işlevsel olmayan düşüncelerini sorgulamaları ve yeniden şekillendirmeleri sağlanır. Beck (2004), bilişsel davranışçı terapinin, bireylerin düşünce kalıplarını değiştirmede ve travmaya dair olumsuz algıları yeniden yapılandırmada oldukça etkili olduğunu belirtmiştir. Bu yaklaşımda, terapist, bireylerin travma sonrası oluşan suçluluk, korku, çaresizlik gibi olumsuz düşüncelerini sorgular ve bunların yerine daha gerçekçi ve sağlıklı düşünceler geliştirmelerini sağlar.

Bilişsel yeniden yapılandırma, özellikle travmatik anılara dair yanlış inançların yeniden ele alınmasında etkilidir. Foa ve diğerleri (2009), bu tekniklerin travmatik anıların yeniden işlenmesinde önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Örneğin, bir kişinin geçmişteki bir travma olayına dair kendisini suçlaması, yeniden yapılandırma süreci ile sorgulanabilir ve suçluluk duygusu yerine daha sağlıklı bir farkındalık ve anlayış geliştirilebilir. Bu süreç, bireylerin travmayı daha sağlıklı bir şekilde anlamalarına ve kabul etmelerine yardımcı olur.

3.1.3. Psikolojik İyileşme ve Yaşam Kalitesi

Bilişsel yeniden yapılandırma tekniklerinin psikolojik iyileşme üzerindeki etkisi, birçok araştırmacı tarafından incelenmiştir. Monson ve arkadaşları (2006), bilişsel yeniden yapılandırma tekniklerinin, katılımcıların travmaya dair olumsuz düşüncelerini değiştirmeleriyle psikolojik iyileşmeyi önemli ölçüde hızlandırdığını belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra, terapötik sürecin sonunda bireylerin yaşam kalitesinde de anlamlı bir artış gözlemlenmiştir.

Birçok çalışma, terapi sonrası bireylerin genel yaşam kalitesi ve psikolojik sağlık durumunun iyileştiğini göstermektedir. Çiftçi ve Yalçın (2015)'in araştırmasına göre, bilişsel yeniden yapılandırma teknikleri, TSSB semptomlarının azalmasına yanı sıra, bireylerin genel yaşam kalitesinde de belirgin bir artış sağlamaktadır. Bu artış, katılımcıların duygusal ve psikolojik iyileşme süreçlerinin hızlanmasına bağlı olarak daha sağlıklı bir yaşam sürmelerini mümkün kılmaktadır.

3.1.4. Kapsamlı Müdahale ve Uzun Süreli Etkiler

Bilişsel yeniden yapılandırma tekniklerinin uzun süreli etkileri de önemli bir bulgudur. Araştırmalar, tedavi sonrası takip edilen bireylerde semptomların genellikle tekrar arttığını göstermemektedir. Monson ve arkadaşları (2006), terapinin bitiminden sonra yapılan izleme testlerinde, tedavi gören bireylerin TSSB semptomlarının azalmaya devam ettiğini ve travma sonrası daha sağlıklı bir yaşam sürdüklerini bildirmiştir. Bu durum, bilişsel yeniden yapılandırma tekniklerinin uzun vadeli etkilerini ve tedavi sürecinin kalıcı faydalarını ortaya koymaktadır.

Benzer şekilde, Çelik ve Güven (2016)'in araştırmasında, bilişsel davranışçı terapinin TSSB tedavisinde uzun vadeli faydalarının gözlemlendiği ve semptomların tedavi sonrasında belirgin şekilde azalmasıyla birlikte bireylerin travmaya dair sağlıklı bir düşünsel süreç geliştirmeleri sağlanmıştır. Araştırma, bilişsel yeniden yapılandırmanın uzun vadeli iyileşme sağlama açısından oldukça etkili olduğunu desteklemektedir.

3.1.5. Katılımcı Görüşleri ve Terapötik İlerlemeler

Bilişsel yeniden yapılandırma tekniklerinin etkinliği yalnızca nicel verilerle değil, aynı zamanda katılımcıların görüşleriyle de doğrulanmıştır. Birçok katılımcı, tedavi sürecinde travmatik anılarının daha anlamlı hale gelmesi, duygusal yüklerinin hafiflemesi ve günlük yaşamlarına daha sağlıklı bir şekilde devam edebilme yetisi kazandıklarını belirtmişlerdir. İçöz (2011), yaptığı araştırmada, katılımcıların bilişsel yeniden yapılandırma sürecinden sonra daha az anksiyeteli ve depresif olduklarını ifade ettiklerini belirtmiştir.

Bireyler, terapi sonrası duygusal yüklerinin azaldığını ve travma sonrası yaşam kalitelerinin arttığını belirterek, tedavi sürecinin kendileri için oldukça faydalı olduğunu ifade etmişlerdir.

3.2. Genel Değerlendirme

Bulgular, bilişsel yeniden yapılandırma tekniklerinin TSSB tedavisinde önemli bir tedavi seçeneği olduğunu ve semptomları belirgin şekilde azalttığını göstermektedir. Araştırmalar, bu tekniklerin psikolojik iyileşme sürecine katkıda bulunduğunu, travma sonrası oluşan olumsuz düşünceleri değiştirdiğini ve bireylerin yaşam kalitesini iyileştirdiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, bilişsel yeniden yapılandırma yöntemlerinin uzun vadeli etkileri de tedavi sürecinin kalıcı faydalarını göstermektedir.

Sonuç olarak, bilişsel yeniden yapılandırma teknikleri, TSSB tedavisinde önemli bir rol oynamakta ve semptomların azalmasına yardımcı olmaktadır. Bu tedavi sürecinin etkinliğini artırmak için, terapistlerin bireylerin ihtiyaçlarına özel stratejiler geliştirmeleri ve terapi sürecini kişiselleştirmeleri büyük önem taşımaktadır.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

4.1. Sonuç

Yapılan literatür taraması ve klinik araştırmaların bulguları, bilişsel davranışçı terapinin ve bilişsel yeniden yapılandırma tekniklerinin TSSB semptomlarını belirgin şekilde azalttığını ve

bireylerin travmatik deneyimlere dair olumsuz düşünce kalıplarını daha sağlıklı şekilde yeniden yapılandırmalarına yardımcı olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, bilişsel yeniden yapılandırma, TSSB tedavisinde etkili bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Terapötik sürecin başarısı, bireylerin travmatik anılarına dair düşünsel ve duygusal kalıplarını değiştirebilmeleri ile doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda, bilişsel davranışçı terapilerde bilişsel yeniden yapılandırma tekniklerinin kullanımı, tedavi sürecini daha verimli hale getirmektedir.

4.2. Tartışma

Çalışmanın bulguları, Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT) ve Bilişsel Yeniden Yapılandırma Tekniklerinin TSSB tedavisindeki etkinliğini destekler niteliktedir. Ancak, bazı araştırmalarda olduğu gibi, bu tekniklerin her bireyde aynı ölçüde etkili olmayabileceği gözlemlenmiştir. Özellikle travma sonrası gelişen semptomlar, bireysel farklılıklar gösterdiği için tedaviye uyum süreci ve tedaviye verilen yanıtlar değişkenlik gösterebilir. Ayrıca, tedavi süreci içerisinde katılımcıların kişisel özellikleri (yaş, cinsiyet, travmanın türü) ve kültürel faktörler gibi dışsal etkenler de tedavi sürecinin etkinliğini etkileyebilir.

Araştırmalar, bilişsel davranışçı terapinin etkili olduğunu ve genellikle kısa süreli tedavi süreçlerinde bile semptomlarda belirgin iyileşmeler sağladığını göstermektedir. Bununla birlikte, terapistin deneyimi ve uygulama sürecinin düzenliliği de tedavi sürecinin başarısını doğrudan etkilemektedir. Çiftçi ve Yalçın (2015)'in bulguları, terapistlerin bilişsel yeniden yapılandırma tekniklerini ne kadar verimli kullandıkları ile bireylerin tedavi sürecindeki başarı oranlarının arttığını ortaya koymuştur.

Bunun yanı sıra, bilişsel davranışçı terapinin grup terapisi olarak uygulanması ve bireysel terapilerle karşılaştırılması üzerine yapılan çalışmalar, tedavi türlerinin etkinliğine dair farklı sonuçlar ortaya koyabilmektedir. Bazı çalışmalarda, grup terapilerinin daha düşük maliyetli ve daha erişilebilir bir çözüm sunduğu ancak bireysel terapilerin daha derinlemesine ve kişiye özel bir tedavi süreci sağladığı vurgulanmaktadır. Bu, klinik uygulamalarda seçim yaparken önemli bir kriter olabilir.

Bilişsel yeniden yapılandırma, yalnızca psikolojik semptomları gidermede değil, aynı zamanda bireylerin travmaya dair algılarını değiştirme ve psikolojik dayanıklılıklarını artırma açısından da önemli bir etkiye sahiptir. Ancak, bazı katılımcılar, travmatik anılarına dair yeni bir algı geliştirmekte zorlanabilirler.

4.3. Öneriler

Yapılan bu çalışma, Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT) ve Bilişsel Yeniden Yapılandırma Tekniklerinin TSSB tedavisinde ne kadar etkili olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, bu tedavi yöntemlerinin daha kapsamlı bir şekilde uygulanabilmesi için aşağıdaki önerilerde bulunulmuştur:

- **Bilişsel Yeniden Yapılandırma Tekniklerinin Eğitim Süreçlerine Dahil Edilmesi:** Terapistlerin, bilişsel yeniden yapılandırma tekniklerini etkin bir şekilde kullanabilmeleri için bu konuda daha fazla eğitim alması önemlidir. Eğitimler, terapistlerin teknikleri doğru bir şekilde uygulamalarını sağlayarak, tedavi süreçlerinin etkinliğini artıracaktır.
- **Bilişsel Davranışçı Terapilerin Uygulama Alanlarının Genişletilmesi:** TSSB tedavisinde bilişsel davranışçı terapinin daha yaygın hale gelmesi gerektiği görülmektedir. Özellikle travma yaşamış bireylerin bu tür terapilere erişimini

kolaylaştırmak için yeni tedavi modelleri geliştirilebilir. Özellikle, online terapi ve grup terapileri gibi daha erişilebilir seçenekler sunulabilir.

- **Kişiyeye Özel Tedavi Programları Geliştirilmesi:** TSSB tedavisinde, her bireyin farklı bir travmatik geçmişe sahip olduğu göz önünde bulundurularak, kişiyeye özel tedavi yaklaşımları geliştirilmelidir. Bireylerin yaşadığı travmaların türüne ve şiddetine göre kişiselleştirilmiş bilişsel yeniden yapılandırma programları oluşturulabilir.
- **Uzun Süreli İzleme ve Değerlendirme:** Bilişsel yeniden yapılandırma tekniklerinin etkinliği üzerine daha fazla uzun dönemli takip araştırmalarının yapılması gerekmektedir. Tedavi sonrası iyileşme süreçlerinin sürdürülebilir olup olmadığının belirlenmesi, tedavi sürecinin genel etkinliği hakkında daha fazla bilgi sağlayacaktır.
- **Kültürel Farklılıkların Göz Önünde Bulundurulması:** Türkiye'deki kültürel faktörler göz önünde bulundurularak, bilişsel davranışçı terapinin daha etkili bir şekilde uygulanması için kültürel adaptasyonlar yapılabilir. Bu, terapi sürecinin daha verimli hale gelmesini sağlayabilir.

5. KAYNAKLAR

- American Psychiatric Association. (2013). Diagnostic and statistical manual of mental disorders (5th ed.). Washington, D.C.: American Psychiatric Association.
- Beck, A. T. (2004). Cognitive therapy of depression. Guilford Press.
- Beck, A. T. (2008). Cognitive therapy: Basics and beyond (2nd ed.). New York: Guilford Press.
- Beck, A. T., & Weishaar, M. E. (2004). Cognitive therapy: Basics and beyond. New York: Guilford Press.
- Çelik, M., & Güven, M. (2016). Bilişsel davranışçı terapinin TSSB tedavisindeki rolü. Türk Psikiyatri Dergisi, 27(3), 145-155.
- Çiftçi, A., & Yalçın, H. (2015). TSSB tedavisinde bilişsel yeniden yapılandırma tekniklerinin kullanımı. Türk Psikoloji Yazıları, 38(2), 115-122.
- Çiftçi, E., & Yalçın, S. (2015). TSSB tedavisinde bilişsel davranışçı terapi ve bilişsel yeniden yapılandırmanın etkisi. Türk Psikiyatri Dergisi, 26(2), 103-112.
- Ehlers, A., & Clark, D. M. (2000). A cognitive model of posttraumatic stress disorder. Behaviour Research and Therapy, 38(4), 319-345.
- Foa, E. B., et al. (2009). Prolonged exposure therapy for PTSD: Emotional processing of traumatic experiences. Oxford University Press.
- Harvey, A. G., & Bryant, R. A. (2002). Cognitive behavior therapy for posttraumatic stress disorder. Australian & New Zealand Journal of Psychiatry, 36(3), 267-276.
- İçöz, M. (2011). Türkiye'de TSSB tedavisinin klinik çalışmaları. Psikoloji Dergisi, 36(4), 245-251.
- İçöz, M. (2011). Türkiye'de TSSB tedavisinin gelişimi. Psikiyatri Dergisi, 22(1), 67-75.
- Kaya, F., & Yalçın, H. (2012). Türkiye'de TSSB'li bireylerin psikoterapötik tedavisinde karşılaşılan kültürel zorluklar. Türk Psikiyatri Dergisi, 23(4), 301-312.
- Monson, C. M., et al. (2006). Cognitive-behavioral therapy for posttraumatic stress disorder: A meta-analysis. Journal of Traumatic Stress, 19(4), 537-546.

- Monson, C. M., et al. (2006). Cognitive-behavioral therapy for posttraumatic stress disorder: A review and meta-analysis. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 13(3), 301-323.
- Öztürk, A. (2010). Travma sonrası stres bozukluğunun Türkiye'deki yeri. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 11(2), 103-112.
- Topçu, M., & Özdemir, A. (2017). Travma sonrası stres bozukluğu ve bilişsel davranışçı terapisinin etkinliği. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 28(2), 122-128.
- Tosun, E., & Çetin, D. (2013). Bilişsel davranışçı terapisinin Türkiye'deki klinik uygulamaları. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 24(1), 42-50.
- Van Der Kolk, B. A. (2014). *The body keeps the score: Brain, mind, and body in the healing of trauma*. Penguin Books.
- Yılmaz, A. (2015). Bilişsel davranışçı terapisinin Türkiye'deki gelişimi. *Psikoterapi Dergisi*, 9(1), 89-97.

SOSYAL FOBİ TEDAVİSİNDE BİLİŞSEL TERAPİLERİN ETKİNLİĞİ: BİR META-ANALİZ ÇALIŞMASI

Serkan NACAĞ¹

¹Öğrenci, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Davranış Bilimleri Anabilim Dalı, 0009-0008-9464-2747

Özet

Sosyal fobi (sosyal anksiyete bozukluğu), bireylerin sosyal ortamlarda aşırı kaygı ve korku duymalarına yol açan psikolojik bir bozukluktur. Bu durum, bireylerin günlük yaşamlarını, ilişkilerini ve iş performanslarını olumsuz yönde etkileyebilir. Sosyal fobinin tedavisinde bilişsel terapi (BT) yaygın olarak kullanılan ve etkili olduğu kabul edilen bir yöntemdir. Bilişsel terapiler, bireylerin olumsuz düşünce ve inançlarını değiştirmeyi hedefler, bu sayede kaygı düzeylerini düşürerek daha sağlıklı başa çıkma stratejilerinin geliştirilmesine olanak sağlar. Bu çalışmanın amacı, sosyal fobi tedavisinde bilişsel terapilerin etkinliğini incelemek ve tedavi süreçlerine dair genel bir değerlendirme yapmaktır.

Bu meta-analiz çalışması, sosyal fobi tedavisinde bilişsel terapinin etkinliğini belirlemek için farklı araştırmaların verilerini bir araya getirmiştir. Çalışmalar, farklı yaş grupları, tedavi süreleri ve terapi formatları gibi değişkenlere göre analiz edilmiştir. Toplamda, bilişsel terapiyi içeren 20'den fazla randomize kontrollü deneysel çalışma ve klinik deney araştırması incelenmiştir. Elde edilen bulgular, bilişsel terapilerin sosyal fobi semptomlarında önemli bir azalma sağladığını göstermektedir. Bilişsel terapi, özellikle bireysel terapi formatında daha yüksek etkinlik gösterirken, grup terapisi formatında da önemli derecede olumlu sonuçlar elde edilmiştir.

Meta-analiz sonuçlarına göre, bilişsel terapilerin sosyal fobi tedavisindeki etkinliği oldukça yüksek olup, tedavi sonrası kaygı düzeylerinde belirgin bir azalma ve genel işlevsellikte artış gözlemlenmiştir. Tedavi sürecinde kullanılan çeşitli teknikler, özellikle maruz kalma terapisi ve bilişsel yeniden yapılandırma, bireylerin korkularıyla yüzleşmelerini ve olumsuz düşüncelerini değiştirmelerini sağlamıştır. Ayrıca, tedavi sonrası takip süreçlerinde, bilişsel terapiler ile elde edilen iyileşmenin kalıcı olduğu görülmüştür.

Sonuç olarak, bu meta-analiz çalışması, sosyal fobi tedavisinde bilişsel terapilerin etkili bir yöntem olduğunu ortaya koymaktadır. Terapinin, sosyal kaygıyı azaltmada, bireylerin kendilik algılarını iyileştirmede ve genel yaşam kalitesini artırmada önemli bir rol oynadığı vurgulanmaktadır. Ancak, terapi süresinin uzunluğu, bireysel farklılıklar ve terapiye uyum gibi faktörlerin tedavi etkinliği üzerinde belirleyici etkileri olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır. Gelecekteki araştırmalar, bilişsel terapiyi diğer tedavi yöntemleriyle karşılaştırarak daha kapsamlı değerlendirmeler yapmayı amaçlamalıdır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal fobi, sosyal anksiyete bozukluğu, bilişsel terapi, kaygı, bilişsel yeniden yapılandırma

Abstract

Social phobia (social anxiety disorder) is a psychological disorder that causes individuals to feel excessive anxiety and fear in social environments. This can negatively affect individuals'

daily lives, relationships, and work performance. Cognitive therapy (CT) is a widely used and accepted method in the treatment of social phobia. Cognitive therapies aim to change individuals' negative thoughts and beliefs, thus reducing their anxiety levels and allowing for the development of healthier coping strategies. The aim of this study is to examine the effectiveness of cognitive therapies in the treatment of social phobia and to make a general assessment of the treatment processes.

This meta-analysis study brought together data from different studies to determine the effectiveness of cognitive therapy in the treatment of social phobia. The studies were analyzed according to variables such as different age groups, treatment durations, and therapy formats. In total, more than 20 randomized controlled experimental trials and clinical trial studies involving cognitive therapy were examined. The findings show that cognitive therapies provide a significant reduction in social phobia symptoms. Cognitive therapy, especially in individual therapy format, has shown higher effectiveness, while significant positive results have also been obtained in group therapy format.

According to the meta-analysis results, the effectiveness of cognitive therapies in the treatment of social phobia is quite high, and a significant decrease in anxiety levels and an increase in general functionality have been observed after treatment. Various techniques used in the treatment process, especially exposure therapy and cognitive restructuring, have enabled individuals to confront their fears and change their negative thoughts. In addition, it has been observed in the follow-up processes after treatment that the improvement achieved with cognitive therapies is permanent.

In conclusion, this meta-analysis study reveals that cognitive therapies are an effective method in the treatment of social phobia. It is emphasized that therapy plays an important role in reducing social anxiety, improving individuals' self-perception and increasing their overall quality of life. However, it should also be taken into consideration that factors such as the length of therapy, individual differences and compliance with therapy have decisive effects on treatment effectiveness. Future studies should aim to make more comprehensive evaluations by comparing cognitive therapy with other treatment methods.

Keywords: Social phobia, social anxiety disorder, cognitive therapy, anxiety, cognitive restructuring

1. GİRİŞ

Sosyal fobi (diğer adıyla sosyal anksiyete bozukluğu, SFB), bireylerin sosyal durumlarda aşırı kaygı ve korku duymalarıyla karakterize edilen psikolojik bir bozukluktur. Bu bozukluk, kişinin sosyal ilişkilerinde, iş hayatında ve genel yaşam kalitesinde belirgin zorluklara yol açabilir. Sosyal fobi, genellikle bireylerin topluluk önünde konuşmaktan, başkaları tarafından değerlendirilmelerinden veya eleştirilmekten aşırı derecede korkmalarına neden olur (Heimberg, 2002). Sosyal fobisi olan bireyler, sosyal etkileşimlerde aşırı terleme, titreme, hızlı kalp atışı, korku ve huzursuzluk gibi fiziksel belirtiler yaşayabilir. Bu durum, bireylerin sosyal ilişkilerinde yalnızlık, işlevsizlik ve depresyon gibi ek psikolojik sorunlara yol açabilir (Rapee ve spence, 2004).

Sosyal fobi tedavisinde birçok psikoterapötik yaklaşım kullanılmakla birlikte, bilişsel terapiler (BT) bu bozukluğun tedavisinde yaygın ve etkili bir yöntem olarak kabul edilmektedir. Bilişsel terapi, bireylerin sosyal fobiye neden olan olumsuz düşünce ve inançları tanımlarını, bunları sorgulamalarını ve daha işlevsel düşünce biçimleri geliştirmelerini amaçlar. Bu süreçte, bireylere, olumsuz düşüncelerinin gerçekçi olup olmadığını sorgulama ve alternatif düşünceler geliştirme becerileri kazandırılır (Beck, 2004). Ayrıca, bilişsel terapilerde kullanılan maruz

kalma terapisi, bireylerin korku duydukları sosyal durumlarla kademeli olarak yüzleşmelerini sağlayarak, kaygı düzeylerinin düşürülmesini hedefler (Foa & McNally, 1996).

Bu çalışma, sosyal fobi tedavisinde bilişsel terapilerin etkinliğini inceleyen bir meta-analiz çalışmasıdır. Meta-analiz, farklı araştırmaların verilerinin bir araya getirilmesiyle yapılan istatistiksel bir analiz türüdür ve bu yöntem, sosyal fobi tedavisindeki bilişsel terapilerin genel etkinliğini değerlendirme açısından önemli bir araçtır. Çalışmada, bilişsel terapi uygulamalarının sosyal fobi semptomları üzerindeki etkileri, tedavi süreleri, terapi formatları ve bireysel farklılıklar gibi değişkenlere göre analiz edilmiştir. Meta-analiz sonuçları, bilişsel terapilerin sosyal fobi tedavisinde kaygı düzeylerinde belirgin bir azalma sağladığını göstermektedir. Bunun yanı sıra, bilişsel terapi uygulamalarının tedavi sürecinde ve sonrasındaki etkinliği de ele alınacaktır.

1.1. Sosyal Fobi ve Bilişsel Terapi

Sosyal fobi, genellikle ergenlik dönemi veya genç erişkinlikte başlar ve bireylerin hayatlarının önemli bir parçası olan sosyal etkileşimlerde aşırı kaygı hissetmelerine yol açar. Bu durum, bireylerin sosyal ilişkilerini ve günlük yaşantılarını etkileyebilir, genellikle depresyon ve diğer anksiyete bozukluklarıyla birleşir (Beidel, Turner, & Morris, 2004). Sosyal fobi tedavisinde bilişsel davranışçı terapiler, olumsuz ve yanlış düşünce kalıplarını hedef alarak, bireylerin sosyal kaygılarını yönetmelerine yardımcı olur.

Bilişsel terapi, temel olarak düşünceler ve davranışlar arasındaki ilişkiyi inceleyerek, bireylerin olumsuz ve bozuk düşüncelerini değiştirmeyi amaçlar. Sosyal fobi için kullanılan bilişsel terapi, bireylerin sosyal etkileşimlerdeki olumsuz düşünce kalıplarını sorgulamalarını, bu düşüncelerin doğruluğunu değerlendirmelerini ve bu düşüncelerle başa çıkabilmek için daha sağlıklı alternatifler geliştirmelerini sağlar (Beck, 1976). Bu terapi türünde, aynı zamanda maruz kalma terapisi gibi davranışsal yaklaşımlar da kullanılmaktadır. Maruz kalma terapisi, bireylerin korktukları sosyal durumlarla yüzleşmelerini sağlayarak, bu korkularla başa çıkmalarına yardımcı olur ve zamanla kaygı düzeylerinin düşmesini sağlar (Foa & McNally, 1996).

Bilişsel terapilerin sosyal fobi tedavisindeki etkinliği, birçok çalışmada kanıtlanmıştır. Özellikle bireysel terapi formatında, bilişsel terapilerin kaygı düzeylerini önemli ölçüde azalttığı, sosyal etkileşimlerde daha özgüvenli olma durumunu artırdığı ve genel yaşam kalitesini iyileştirdiği bulunmuştur (Hofmann, 2004). Ayrıca, grup terapisi formatındaki bilişsel terapiler de sosyal fobi tedavisinde etkili olabilmektedir, ancak bireysel terapilerle karşılaştırıldığında daha düşük bir etkinlik gösterdiği gözlemlenmiştir (Hofmann, Asnaani, Vonk, Sawyer, & Fang, 2012).

1.2. Bilişsel Terapi Yöntemleri

Bilişsel terapinin sosyal fobi tedavisindeki uygulamaları, çeşitli teknikleri içermektedir. Bu teknikler, bireylerin korkularıyla yüzleşmelerini, olumsuz düşüncelerini değiştirmelerini ve daha sağlıklı başa çıkma stratejileri geliştirmelerini amaçlamaktadır.

Düşünce Kayıtları: Sosyal fobi tedavisinde, bireylerin sosyal etkileşimler sırasında ortaya çıkan olumsuz düşüncelerini kaydetmeleri teşvik edilir. Bu kayıtlar, bireylerin bu düşünceleri objektif bir şekilde değerlendirmelerine ve daha sağlıklı alternatif düşünceler geliştirmelerine yardımcı olur (Beck, 2004).

Maruz Kalma Terapisi: Maruz kalma terapisi, sosyal fobisi olan bireylerin korktukları sosyal durumlarla kontrollü bir şekilde yüzleşmelerini sağlar. Bu süreç, kademeli olarak yapılır ve bireylerin korkularına alışmalarına, kaygı düzeylerinin azalmasına yardımcı olur (Foa & McNally, 1996).

Bilişsel Yeniden Yapılandırma: Bilişsel yeniden yapılandırma, bireylerin olumsuz ve bozuk düşüncelerini sorgulamalarını ve bu düşünceleri daha gerçekçi ve işlevsel hale getirmelerini sağlar. Bu teknik, sosyal fobi tedavisinde önemli bir yer tutar, çünkü bireylerin sosyal etkileşimlerdeki aşırı kaygı ve korkularını anlamalarına yardımcı olur (Beck, 1976).

Bilişsel Yeniden Yapılandırma ve Davranışsal Stratejiler: Bilişsel terapi ile davranışsal tekniklerin birleşimi, sosyal fobi tedavisinde güçlü bir yaklaşım sunar. Bu yöntem, bireylerin düşünce ve davranışlarını değiştirerek kaygıyı kontrol altına almayı amaçlar (Hofmann, 2004).

1.3. Meta-Analiz Yöntemi ve Çalışmanın Önemi

Meta-analiz, bir konu üzerine yapılan farklı çalışmaların bulgularını bir araya getirerek genel bir değerlendirme yapmayı amaçlayan istatistiksel bir yöntemdir. Sosyal fobi tedavisinde bilişsel terapilerin etkinliğini incelemek için yapılan meta-analizler, tedaviye dair kapsamlı bir bakış açısı sunar. Bu tür analizler, farklı yaş grupları, terapi süreleri, tedavi formatları ve diğer değişkenler dikkate alınarak tedavi sonuçlarının genel bir değerlendirmesini yapma olanağı tanır (Borenstein et al., 2009).

Meta-analizler, özellikle belirli tedavi yöntemlerinin etkinliği hakkında daha güvenilir sonuçlar elde edilmesini sağlar. Sosyal fobi tedavisinde bilişsel terapilerin etkinliğine dair yapılan meta-analiz çalışmaları, bilişsel terapilerin sosyal kaygıyı azaltmada, kişisel işlevselliği iyileştirmede ve genel yaşam kalitesini artırmada etkili olduğunu ortaya koymuştur. Ancak, tedavi süresi, bireysel farklılıklar ve terapiye uyum gibi faktörlerin tedavi etkinliği üzerinde önemli etkileri olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır (Hofmann et al., 2012).

1.4. Çalışmanın Amacı ve Kapsamı

Bu meta-analiz çalışmasının amacı, sosyal fobi tedavisinde bilişsel terapilerin etkinliğini daha detaylı bir şekilde incelemek ve tedavi süreçleri hakkında genel bir değerlendirme yapmaktır. Çalışma, bilişsel terapi uygulamalarının sosyal fobi semptomları üzerindeki etkilerini, tedavi sürelerini, terapi formatlarını ve bireysel farklılıkları analiz ederek, tedaviye dair daha net bir bakış açısı sunmayı hedeflemektedir.

2. KURUMSAL ÇERÇEVE

Sosyal fobi (sosyal anksiyete bozukluğu), bireylerin sosyal durumlarda aşırı korku, kaygı ve endişe duymasıyla karakterize edilen bir psikolojik rahatsızlıktır. Bu durum, insanların sosyal etkileşimlerde bulunmalarını engelleyebilir ve yaşam kalitelerini olumsuz yönde etkileyebilir. Sosyal fobi tedavisinde farklı psikoterapötik yöntemler kullanılmaktadır ve bilişsel terapiler bu yöntemler arasında en etkili yaklaşımlar arasında yer almaktadır. Bu bölümde, sosyal fobi tedavisinde bilişsel terapilerin nasıl etkili olduğu, hangi teorik temellere dayandığı ve tedavi sürecinde kullanılan bilişsel terapötik teknikler açıklanacaktır.

2.1. Sosyal Fobi ve Bilişsel Terapi

Sosyal fobi, sosyal ortamlarda bireylerin kendilerini değersiz, yetersiz ve utanç verici hissetmelerine neden olan yaygın bir anksiyete bozukluğudur. Sosyal durumlar karşısında aşırı kaygı duyulması, kişinin sosyal etkileşimlerden kaçınmasına ve bu etkileşimlerde başarısız olacağına dair sık sık olumsuz düşüncelere kapılmasına yol açar. Bu olumsuz düşünceler, bireyin korkuları ile birleşerek sosyal fobisini daha da derinleştirir. Bu bağlamda, bilişsel terapi, sosyal fobiyi tedavi etmek için oldukça etkili bir yaklaşımdır.

Bilişsel terapi, bireylerin olumsuz düşüncelerini tanımlarına ve bu düşünceleri sorgulamalarına yardımcı olur. Sosyal fobi gibi anksiyete bozukluklarının tedavisinde bilişsel terapilerin rolü, kişinin düşüncelerindeki bozuklukları düzeltmek ve sağlıklı düşünme

biçimlerini geliştirmektedir. Sosyal fobi bireylerinin, sosyal durumlar karşısında kaygılarını tetikleyen yanlış inançları ve düşünce kalıplarını sorgulamaları sağlanır (Beck, 2004). Örneğin, bir kişi sosyal ortamda reddedilme korkusu taşıyorsa, bu korku genellikle abartılı veya gerçek dışı bir düşünceye dayanır. Bilişsel terapiler, bu tür yanlış düşünceleri düzelterek, kaygıyı azaltmaya yönelik somut stratejiler geliştirmeyi hedefler.

2.2. Bilişsel Terapi Temelleri

Bilişsel terapi, özellikle Aaron Beck tarafından geliştirilmiş olan ve çeşitli psikolojik bozuklukların tedavisinde yaygın olarak kullanılan bir terapi türüdür. Bu terapi yaklaşımının temelinde, bireylerin yaşadıkları duygusal sıkıntıların, düşüncelerindeki bozukluklardan kaynaklandığı fikri yer alır. Bu bozuk düşünceler, kişinin çevresini nasıl algıladığını, kendisini nasıl değerlendirdiğini ve başkalarıyla olan etkileşimlerini nasıl yönettiğini etkiler (Beck, 2008). Sosyal fobi gibi anksiyete bozukluklarında, bireylerin sosyal durumları tehdit olarak algılamaları, bu tehditleri abartılı bir şekilde değerlendirmeleri ve sonuç olarak kaygı düzeylerinin artması söz konusudur.

Beck (1976), bilişsel terapinin temelini atarken, bireylerin olumsuz düşüncelerini fark etmeleri ve bu düşüncelerle yüzleşmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Bu terapi, kişilerin yanlış düşünce kalıplarını fark etmelerine, bu düşünceleri sorgulamalarına ve daha sağlıklı, gerçekçi düşünceler geliştirmelerine yardımcı olur. Sosyal fobinin tedavisinde bilişsel terapi, sosyal kaygının kaynağını anlamak ve bu kaygıyı tetikleyen düşünceleri değiştirmek üzerine yoğunlaşır.

2.3. Bilişsel Yeniden Yapılandırma ve Maruz Kalma Terapisi

Bilişsel terapiye dahil olan iki ana teknik, bilişsel yeniden yapılandırma ve maruz kalma terapisi olarak öne çıkar. Bilişsel yeniden yapılandırma, bireylerin negatif ve bozuk düşüncelerini tanıyıp, bu düşünceleri daha sağlıklı ve gerçekçi düşüncelerle değiştirmelerini sağlar (Foa et al., 2009). Sosyal fobi bireyleri genellikle sosyal ortamlarda "başarısız olma" veya "rezil olma" gibi korkular beslerler. Bilişsel yeniden yapılandırma, bu tür olumsuz düşüncelerin mantıksal bir şekilde sorgulanmasını ve daha uygun bir perspektifle yeniden şekillendirilmesini hedefler. Maruz kalma terapisi, sosyal kaygıyı azaltmaya yönelik kullanılan bir başka etkili tekniktir. Bu teknik, bireylerin sosyal durumlardan kaçmak yerine, kontrollü bir şekilde bu durumlarla yüzleşmelerini sağlar. Başlangıçta daha az kaygı verici durumlarla maruz kalmaya başlanır ve zamanla daha korkutucu sosyal durumlarla başa çıkmaları sağlanır. Bu süreç, bireylerin korkularının gerçekte ne kadar abartıldığını fark etmelerini ve kaygılarını yönetme becerilerini geliştirmelerini sağlar (Harvey & Bryant, 2002).

2.4. Bilişsel Terapinin Sosyal Fobi Üzerindeki Etkisi

Bilişsel terapilerin sosyal fobi üzerindeki etkisi üzerine yapılan birçok araştırma, bu terapilerin oldukça etkili olduğunu göstermektedir. Sosyal fobi tedavisinde yapılan çalışmalar, bilişsel terapinin kaygı düzeylerini önemli ölçüde düşürdüğünü ve bireylerin sosyal ortamlarda daha rahat bir şekilde etkileşim kurmalarını sağladığını ortaya koymuştur. Beck ve arkadaşları (2004), bilişsel terapilerin sosyal kaygıyı azaltmada yüksek etkinlik gösterdiğini ve tedavi sonrası elde edilen iyileşmenin kalıcı olduğunu belirtmişlerdir.

Bilişsel terapilerin özellikle bireysel terapi formatında daha etkili olduğu gözlemlenmiştir. Ancak grup terapisi de sosyal fobi tedavisinde başarılı bir şekilde uygulanabilen bir yaklaşımdır (Monson et al., 2006). Grup terapisi, katılımcıların birbirleriyle etkileşime girmesini ve sosyal kaygılarını paylaşmalarını sağlar. Bu tür bir etkileşim, kişilerin kendilerini yalnız hissetmemelerini ve kaygılarıyla daha sağlıklı başa çıkmalarını sağlar.

2.5. Sosyal Fobi Tedavisinde Kullanılan Diğer Terapötik Yöntemler

Bilişsel terapi dışında, sosyal fobi tedavisinde kullanılan diğer psikoterapötik yaklaşımlar arasında davranış terapisi ve psikoanalitik terapi de bulunmaktadır. Ancak bilişsel terapi, daha kısa sürede daha belirgin sonuçlar elde edilmesini sağlayan, kanıtlanmış bir yaklaşımdır (Çiftçi & Yalçın, 2015). Ayrıca, bilişsel terapiyi tamamlayıcı olarak kullanılan gevşeme teknikleri ve solunum egzersizleri gibi stratejiler de kaygıyı yönetmek ve tedavi sürecini hızlandırmak için sıklıkla kullanılmaktadır.

3. YÖNTEM

u çalışmada sosyal fobi tedavisinde bilişsel terapilerin etkinliğini incelemek amacıyla meta-analiz yöntemi kullanılacaktır. Meta-analiz, birden fazla bağımsız çalışmadan elde edilen nicel verilerin birleşiminden oluşan, daha genel ve güvenilir sonuçlara ulaşmayı amaçlayan bir istatistiksel analiz türüdür. Sosyal fobi tedavisinde bilişsel terapilerin etkinliğini incelemek için yapılacak meta-analizde, sosyal fobi tedavisinde bilişsel terapilerin kaygı düzeylerine, yaşam kalitesine ve semptomların azalmasına etkisi değerlendirilecektir.

Meta-analiz, özellikle belirli bir konuda yapılmış birden fazla çalışmanın sonuçlarının birleştirilmesi gerektiğinde kullanılır. Bu yöntem, araştırma bulgularının tutarlılığını ve gücünü artırır ve genel bir etki büyüklüğü hesaplayarak daha güvenilir sonuçlar sunar. Bu çalışmada, bilişsel terapilerin sosyal fobi tedavisindeki etkinliğini ölçmek için daha önce yapılmış çalışmaların sonuçları sistematik bir şekilde toplanarak analiz edilecektir.

3.1. Araştırma Sorusu

Bu meta-analiz çalışmasının ana araştırma sorusu şu şekildedir: “Bilişsel terapiler sosyal fobi tedavisinde kaygı düzeylerinde ve genel semptomlarda ne kadar etkili olmaktadır?” Bu soruya yanıt bulabilmek için bilişsel terapilerin sosyal fobi üzerindeki etkinliğini inceleyen, nicel veri sağlayan çalışmalara odaklanılacaktır. Özellikle bilişsel terapilerin kaygı düzeylerini ne derecede azalttığı, tedavi sürecindeki farklı tekniklerin rolü, tedavi sonrası iyileşmenin kalıcılığı gibi faktörler değerlendirilecektir.

3.2. Literatür Taraması

Meta-analiz için gerekli verilerin toplanması amacıyla literatür taraması yapılacaktır. Bu tarama, sosyal fobi tedavisinde bilişsel terapilerin etkinliğini inceleyen çalışmaları belirlemeyi hedefleyecektir.

Veritabanları: Çalışmalar, akademik veritabanlarından (PubMed, PsycINFO, Cochrane Library, Google Scholar, Scopus vb.) elde edilecektir. Türkçe kaynaklar için YÖK Tez Merkezi ve Türk Psikiyatri Dergisi gibi ulusal veritabanları da taranacaktır.

3.3. Etik Değerlendirme

Meta-analiz çalışması etik olarak daha önce yayımlanmış çalışmalara dayanacağı için doğrudan etik onay alınmasına gerek olmayacaktır. Ancak, dahil edilen tüm çalışmaların etik ilkeler doğrultusunda gerçekleştirildiği varsayılmaktadır. Çalışmalarda yer alan katılımcıların onamlarının alındığı ve gizliliklerinin korunduğu kabul edilecektir.

4. BULGULAR

Bu bölümde, sosyal fobi tedavisinde bilişsel terapilerin etkinliğini değerlendiren meta-analiz bulguları sunulacaktır. Çalışmalardan elde edilen veriler ışığında, bilişsel terapilerin kaygı düzeylerinde ve sosyal fobi semptomlarında sağladığı iyileşmelerin büyüklüğü ve tedavi sonrası kalıcılıkları gibi önemli bulgular ele alınacaktır.

- **Bilişsel Terapilerin Sosyal Fobi Üzerindeki Etkisi**
Meta-analiz çalışmasında yer alan 20'den fazla randomize kontrollü çalışmanın verileri incelendiğinde, bilişsel terapilerin sosyal fobi tedavisindeki etkinliği belirgin şekilde ortaya çıkmıştır. Çalışmaların genelinde, bilişsel terapi uygulanan gruplarda kaygı düzeylerinde ve sosyal fobiye bağlı semptomlarda önemli derecede azalma gözlemlenmiştir.
- **Kaygı Düzeylerinde Azalma:** Çalışmaların çoğunda, bilişsel terapiler sonrasında katılımcıların kaygı düzeylerinde belirgin bir azalma olduğu tespit edilmiştir. Etki büyüklüğü hesaplamaları, tedavi öncesi ve sonrası kaygı düzeyleri arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermiştir.
- **Sosyal Fobi Semptomlarında İyileşme:** Sosyal fobiye bağlı semptomlar, bilişsel terapi uygulanan gruplarda önemli ölçüde azalmıştır. Çalışmalarda sosyal fobi semptomlarının sıklığı, şiddeti ve etkisi üzerinde yapılan değerlendirmeler, tedavi sonrası semptomların daha az rahatsız edici ve daha yönetilebilir hale geldiğini göstermektedir. Özellikle maruz kalma terapisi ve bilişsel yeniden yapılandırma tekniklerinin etkinliği, semptomların azalmasında önemli bir rol oynamıştır.
- **Yaşam Kalitesinde Artış:** Sosyal fobi tedavisinde bilişsel terapilerin yalnızca kaygıyı değil, aynı zamanda bireylerin genel yaşam kalitesini de iyileştirdiği gözlemlenmiştir.
- **Grup Terapisi ve Bireysel Terapinin Karşılaştırılması:** Meta-analiz sonucunda, bireysel terapilerin grup terapisinden daha yüksek bir etkinlik gösterdiği bulunmuştur.
- **Tedavi Sonrası Kalıcılık:** Çalışmalarda tedavi sonrasında yapılan takipler, bilişsel terapilerin sağladığı iyileşmenin kalıcı olduğunu göstermektedir.

5. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

5.1. Sonuçlar

Meta-analiz bulguları, bilişsel terapilerin sosyal fobi tedavisinde oldukça etkili olduğunu ve kaygı düzeylerinde önemli bir azalma sağladığını göstermektedir. Sosyal fobiye dair semptomlar, bilişsel terapi uygulanan gruplarda belirgin şekilde iyileşmiştir. Tedavi sürecinde kullanılan bilişsel yeniden yapılandırma ve maruz kalma terapisi teknikleri, bireylerin sosyal durumlara yönelik korkularını yenmelerine ve olumsuz düşüncelerini değiştirmelerine yardımcı olmuştur. Ayrıca, tedavi sonrası elde edilen iyileşmenin uzun vadede sürdüğü ve yaşam kalitesinde artış sağlandığı görülmüştür.

5.2. Tartışma

Bu çalışmanın bulguları, bilişsel terapilerin sosyal fobi tedavisinde etkili bir yöntem olduğunu desteklemektedir. Özellikle, tedavi süresinin ve terapi formatının tedavi etkinliği üzerinde belirgin etkileri olduğu bulunmuştur. Bireysel terapiler, katılımcıların daha kişisel bir destek almasını sağlayarak tedavi etkinliğini artırmaktadır. Grup terapisi ise sosyal etkileşim fırsatları sunarak, katılımcıların tedavi sürecine dahil olmalarını ve daha fazla motive olmalarını sağlamaktadır.

Bununla birlikte, çalışmanın sınırlılıkları da bulunmaktadır. Literatürdeki bazı çalışmaların metodolojik eksiklikleri ve örneklem büyüklüğünün küçük olması, bulguların genellenebilirliğini sınırlamaktadır. Ayrıca, bilişsel terapilerin etkisinin farklı yaş grupları ve kültürel farklılıklar gibi faktörlere göre değişebileceği de göz önünde bulundurulmalıdır.

5.3. Öneriler

- **Gelecek Araştırmalar:** Gelecek çalışmalarda, bilişsel terapilerin farklı yaş gruplarında ve farklı kültürel bağlamlarda sosyal fobi üzerindeki etkisini inceleyen araştırmalara yer

verilmelidir. Ayrıca, bilişsel terapilerin diğer tedavi yöntemleriyle (örneğin, ilaç tedavisi veya psikodinamik terapi) karşılaştırıldığı çalışmalara ihtiyaç vardır.

- **Tedavi Sürelerinin Belirlenmesi:** Terapinin etkinliğini artırmak için, tedavi süresinin ne kadar olmasının gerektiği üzerine daha fazla araştırma yapılmalıdır. Daha kısa süreli terapilerde etki büyüklüğü ile uzun süreli terapilerdeki etkiler arasındaki farklar incelenmelidir.
- **Grup Terapisi ve Bireysel Terapi Karşılaştırması:** Gelecek araştırmalar, grup terapisi ve bireysel terapinin etkinliklerini daha ayrıntılı bir şekilde karşılaştırarak, hangi terapi formatının daha etkili olduğunu belirlemelidir.
- **Uzun Dönem Takipler:** Bilişsel terapilerin etkinliğini anlamak için, tedavi sonrasında yapılan uzun dönemdeki takipler artırılmalıdır. Bu sayede, tedavi sonrasında kaygı düzeylerinin ne kadar sürdüğü ve semptomların tekrar etme olasılığı daha doğru bir şekilde belirlenebilir.

6. KAYNAKLAR

- Beck, A. T. (2008). *Cognitive Therapy: Basics and Beyond* (2nd ed.). New York: Guilford Press.
- Çelik, M., & Güven, M. (2016). "Bilişsel davranışçı terapinin TSSB tedavisindeki rolü." *Türk Psikiyatri Dergisi*, 27(3), 145-155.
- Ehlers, A., & Clark, D. M. (2000). "A cognitive model of posttraumatic stress disorder." *Behaviour Research and Therapy*, 38(4), 319-345.
- Foa, E. B., et al. (2009). *Prolonged Exposure Therapy for PTSD: Emotional Processing of Traumatic Experiences*. Oxford University Press.
- Harvey, A. G., & Bryant, R. A. (2002). "Cognitive behavior therapy for posttraumatic stress disorder." *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, 36(3), 267-276.
- Monson, C. M., et al. (2006). "Cognitive-behavioral therapy for posttraumatic stress disorder: A meta-analysis." *Journal of Traumatic Stress*, 19(4), 537-546.
- Topçu, M., & Özdemir, A. (2017). "Travma sonrası stres bozukluğu ve bilişsel davranışçı terapinin etkinliği." *Türk Psikiyatri Dergisi*, 28(2), 122-128.
- Tosun, E., & Çetin, D. (2013). "Bilişsel davranışçı terapinin Türkiye'deki klinik uygulamaları." *Türk Psikiyatri Dergisi*, 24(1), 42-50.
- van der Kolk, B. A. (2014). *The Body Keeps the Score: Brain, Mind, and Body in the Healing of Trauma*. Penguin Books.
- Yılmaz, A. (2015). "Bilişsel davranışçı terapinin Türkiye'deki gelişimi." *Psikoterapi Dergisi*, 9(1), 89-97.

AN INVESTIGATION OF THE VIEWS OF BEGINNING SCIENCE TEACHERS
ON COACHING SUPPORT

MESLEĞE YENİ BAŞLAYAN FEN BİLİMLERİ ÖĞRETMENLERİNİN
KOÇLUK DESTEĞİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ

Melahat ÇELİK¹, Şerife ÖZEN², Mustafa Doğru³

¹Dr. Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi
Anabilim Dalı, Fen Bilgisi Eğitimi Bilim Dalı, Antalya, 0000-0002-6313-1644

²Yüksek Lisans Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen
Bilimleri Eğitimi Anabilim Dalı, Fen Bilgisi Eğitimi Bilim Dalı, Antalya,
<https://orcid.org/0009-0000-6322-0092>

³Doç. Dr. Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri
Eğitimi Anabilim Dalı, Fen Bilgisi Eğitimi Bilim Dalı, Antalya, 0000-0003-0405-4789.

Özet

Öğretmenlik mesleği, bireyin akademik ve pedagojik bilgileri sınıf ortamında etkin bir şekilde kapsamlı, dinamik ve sürekli olarak bir sunulmaktadır. Mesleğe yeni başlayan prensipler, teorik birimleri pratiğe dökerken çeşitli zorluklarla karşılaşmakta ve bu süreçte rehberliğe ihtiyaç duymaktadır. Özellikle fen bilimleri öğretmenlerinin öğrenmeleri, gelişmeleri süreç özellikleri kazandırma, çeşitli çalışmalar yapma gibi işlemler nedeniyle ek sorumluluklarla karşılaşmaktadır. Bu koçluk desteği önemli bir araç olarak öne plana çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacı mesleğe yeni başlayan fen bilimleri öğretmenlerinin koçluk desteğine ilişkin görüşlerinin incelenmesidir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Görüşme için araştırmacılar tarafından yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Araştırmaya mesleğe yeni başlayan beş fen bilimleri öğretmeni katılmıştır. Öğretmenler ile görüşmeler bireysel olarak yapılmış olup görüşmeler ses kaydı ile kaydedilmiştir. Mesleğe yeni başlayan öğretmenlerden alınan ses kayıtları transkribe edilmiştir. Öğretmenlerden elde edilen nitel veriler betimsel ve içerik analizine tabi tutulmuştur. Yapılan analizler sonucunda “Koçluk Hakkında Bilgi”, “Mesleğe Yeni Başlayan Öğretmenlerin İhtiyaçları”, “Mesleğe Yeni Başlayan Öğretmenlerin İhtiyaçlarını Karşılama Koçluk Desteğinin Etkileri”, “Mesleğe Yeni Başlayan Öğretmenlerin Mesleki Gelişimine Koçluk Desteğinin Etkileri”, “Öğretmenlik Sürecinde Zorlanılan Alanlarda Koçluk Desteği Alma” ve “Öğretmenlik Mesleğine Başlarken Koçluk Desteği Alma/Almama Nedenleri” olmak üzere altı ana tema ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu temalar doğrultusunda öğretmenlerin bulguları elde edilmiştir. Araştırmanın geçerlik ve güvenilirliğinde ise Miles ve Huberman’ın güvenilirlik formülü olan “Güvenirlik = Görüş Birliği / (Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı) formülü kullanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Koçluk, fen bilimleri öğretmeni, mesleğe yeni başlama, eğitim

Abstract

The teaching profession is a comprehensive, dynamic and continuous offering of an individual's academic and pedagogical knowledge effectively in the classroom environment. Beginning teachers face various difficulties in putting theoretical units into practice and need guidance in this process. In particular, science teachers are faced with additional responsibilities in terms of

learning, developing process features, and conducting various studies. This coaching support stands out as an important tool. The aim of this study is to examine the views of new science teachers on coaching support. Semi-structured interview technique, one of the qualitative research methods, was used in the study. A semi-structured interview form was prepared by the researchers for the interview. Five new science teachers participated in the study. The interviews with the teachers were conducted individually and the interviews were audio recorded. The voice recordings from the new teachers were transcribed. The qualitative data obtained from the teachers were subjected to descriptive and content analysis. As a result of the analysis, six main themes emerged: “Knowledge about Coaching”, “Needs of Beginning Teachers”, “Effects of Coaching Support in Meeting the Needs of Beginning Teachers”, “Effects of Coaching Support on the Professional Development of Beginning Teachers”, “Receiving Coaching Support in Areas of Difficulty in the Teaching Process” and “Reasons for Receiving / Not Receiving Coaching Support at the Beginning of Teaching Profession”. Teachers' findings were obtained in line with these themes. For the validity and reliability of the study, Miles and Huberman's reliability formula “Reliability = Consensus / (Consensus + Disagreement)” was used.

Keywords: Coaching, science teacher, starting a new job, education

1. GİRİŞ

Bireylerin eğitim alarak kendi dünyasını değiştirmek ve farkındalık kazanmak amacıyla yararlanabileceği en güçlü faktör olarak eğitim görülmektedir. Doğru alınan bir eğitim ile bireyler çevresinde yaşanan olayları doğru yorumlamasına bunun sonucunda birey kendi yaşamına uygulama sürecine katkı sağladığı söylenmektedir (Thangeda vd., 2016). Eğitim süreçlerinde tercihleri doğru yapmak, başarı sağlamak ve kariyer hedefleri belirlemek için bireyler bir destek ihtiyacı hissetmektedirler (Stringer vd, 2011). Bu süreçte de mentor ve danışman olmaktan farklı olan, ikili bir ilişki olarak ilerletilen koçluk kavramıyla karşılaşmaktadır (Toll, 2018). Koçluk, bireylerin performanslarını iyi yönde geliştirmelerine ve kişisel gelişimlerinin artmasına yardımcı olan açık ve kapalı niyet olarak tanımlanmaktadır (Hamlin vd., 2008). Koçluk bireylerin gerçek potansiyelini doğru hedeflere ulaştırmak için ortaya çıkmasına kolaylık sağlamaktadır (Çiçekdağ, 2022). Bireyler yeteneklerini geliştirirken onlara gerekli bilgiyi sunma, karşılaşılabilecekleri zor görevlere hazırlamak amacıyla davranış değişikliğine öncülük yapmakta ve uyum sağlamaya yardımcı olmaktadır (Barutçu ve Özbay, 2009). Birey koçluk yapmak için belirli düzeyde becerileri olması gerekmektedir. Bu beceriler şu şekilde sıralanabilir; dinleme, geribildirim verme, analiz yapabilme, gözlem yapabilme, soru sorma, danışanla uyum içerisinde hareket etme ve bu yetenekleri iyi kullanması gerekmektedir (Kazazoğlu, 2009). Merak koçluk için önemlidir. Çünkü önemli bilgileri derin bir şekilde öğrenmeyi sağlar. Bilgilere erişim için soru sormak, analiz yapmaya, mantığa ve gerekçelendirilip açıklama yapmaya ulaşımı sağlayacaktır (Çiçekdağ, 2022). Öğretmenlere koçluk sürecinde yeni kazanılan becerileri sınıfta uygulamaları için ipucu verilirken, diğer taraftan da performansla yönelik geri bildirim yapılmaktadır. (Scheeler, Bruno, Grubb ve Seavey, 2009). Öğretmenlerin sınıftaki uygulamalarını desteklemek üzere danışman, teknik, bilişsel, öğretimsel ve akran koçluğu olmak üzere farklı koçluk yaklaşımları yer almaktadır (Cornett ve Knight, 2009; Kretlow ve Bartholomew, 2010; Kretlow vd., 2012).

Koçluk sürecinin öğretmen davranışı üzerindeki olumlu etkisi bireysel gözlemlere bağlı olarak koç tarafından yapılan performansın geri bildirimi ile bağlantılı olduğu değerlendirilmektedir (Connor, 2017). Koçluk üzerine araştırmalara bakıldığında, aktif öğrenmeye, iletişimde yeterliliğe ve eleştirel düşünme konusunda fayda sağladığı görülmektedir (Donegan, Ostrosky

ve Fowler, 2000; Hooker, 2013; Ovens, 2004). Koçluk uygulamasının etkisi üzerine yapılan çalışmalarda artış olduğu görülmektedir (Bethune ve Wood, 2013; Tekin-Iftar vd., 2017; Rakap, 2017; Shepley vd., 2017). Son yıllarda koçluk uygulamasına yönelik yapılan araştırmalar incelendiğinde ulaşılan bulgulardan uygulamanın öğretmenlerin öğretime yönelik uygulamalarını ve öğrenciye yönelik kazanımları geliştirmede kullanılabilecek mesleki gelişimde etkili bir uygulama olabileceğini desteklemektedir (Değirmenci,2018). Yine eğitimde yaşanan gelişmelerle beraber bireylerin nitelik durumunu büyük oranda öğretmen niteliğine de bağlamak söz konusudur. Öğretmen ve öğrenci niteliği birbirleriyle özdeştir (Demir & Doğanay 2009). Eğitimde başarı sağlanması için öğretmen niteliğinin rolü oldukça büyük ve önemlidir (Köseoğlu, 1994, 2; Akt, Aydın, Şahin Topal, 2008, s. 122). Bu çalışma da öğretmenlerin gelişim ve nitelikleri sürecinde koçluk desteği hakkında görüşleri üzerine durulmak istenmiştir. Bu çalışmanın amacı, mesleğe yeni başlayan fen bilimleri öğretmenlerinin koçluk desteğine ilişkin görüşlerinin incelenmesidir. Araştırmanın ana problemi: Mesleğe yeni başlayan fen bilimleri öğretmenlerinin, koçluk desteğine dair görüşleri nasıldır? şeklinde olup bu probleme yanıt aranmıştır.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada, nitel araştırma desenlerinden durum çalışması kullanılmıştır. Durum çalışması, sınırlı bir sistem içinde nasıl işlediği ve çalıştığı ile ilgili sistematik bilgi toplamak için çoklu veri toplama kullanılarak sistemin kapsamlı incelenmesi üzerine metodolojik bir yaklaşımdır (Chmiliar, 2010).

Çalışma Grubu

Bu araştırmada, amaçlı örnekleme yöntemi ile belirlenen ve mesleğe yeni başlayan fen bilimleri öğretmenleri çalışma grubunu oluşturmuştur. Çalışma grubu; 2024-2025 eğitim-öğretim yılında Antalya ilinde yer alan ve mesleğe yeni başlayarak ortaokullarda görev yapan beş fen bilimleri öğretmeninden oluşmaktadır. Çalışma grubunun demografik özellikleri Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. *Çalışma Grubuna İlişkin Demografik Bilgiler*

Öğretmenler	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Düzeyi	Mezuniyet Tarihi	Mezun Olduğu Üniversite
Ö1	Kadın	24	Lisans	2023	Süleyman Demirel Üniversitesi
Ö2	Kadın	23	Lisans	2023	Süleyman Demirel Üniversitesi
Ö3	Kadın	23	Lisans	2023	Süleyman Demirel Üniversitesi
Ö4	Kadın	23	Lisans	2023	Süleyman Demirel Üniversitesi
Ö5	Kadın	24	Lisans	2023	Süleyman Demirel Üniversitesi

Veri Toplama Süreci

Mesleğe yeni başlamış beş fen bilimleri öğretmeni ile yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Görüşme soruları araştırmacılar tarafından geliştirilmiş olup öğretmenlerin

mesleğe ilk başladıkları zamanı göz önüne bulundurularak koçluk desteğine ilişkin görüşleri alınmıştır. Görüşmeler her bir öğretmen için yaklaşık 20-25 dakika sürmüştür.

Veri Toplama Araçları

Araştırmaya katılacak olan mesleğe yeni başlamış fen bilimleri öğretmenlerine, araştırmacılar tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu uygulanmıştır.

Verilerin Analizi

Çalışmanın verileri öğretmenlerle yarı yapılandırılmış görüşme yapılarak elde edilmiştir. Görüşmeler öğretmenlerin izni ile kayıt cihazına kaydedilmiştir. Sonrasında tüm öğretmenlerin ses kayıtları dinlenerek birebir olmasına da dikkat edilerek transkript haline getirilmiştir. Yazılı hale getirilen öğretmen görüşlerinin verileri içerik analize tabi tutulmuştur. İçerik analizinde elde edilen verilerin birbiriyle olan benzerlikleri ortaya konularak bu benzerlikler üzerinden belirli kodlar oluşturulur. Bu kodların birbiriyle olan benzer yönlerinden de temalara ulaşılır. İçerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenleyerek yorumlamaktır (Yıldırım & Şimşek, 2018). Araştırmacılar tarafından oluşturulan kodlar ve temalar karşılaştırılarak Miles ve Huberman'ın (1994); Güvenirlik = Görüş Birliği / (Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı) formülü kullanılmıştır. Yapılan hesaplama sonucunda kodlamaların güvenirliliği %86 bulunmuştur. Bu sonuç araştırmada kullanılan ölçme aracının güvenilir olduğunu göstermektedir. Araştırmalarda güvenirliliğin %70'in üzerinde olması araştırmanın güvenilir olduğunu göstermektedir (Miles & Huberman, 1994).

3. BULGULAR

Çalışmada mesleğe yeni başlayan beş fen bilimleri öğretmeni ile yapılan yarı yapılandırılmış görüşme sonucunda elde edilen veriler yorumlanmıştır. Öncelikle öğretmenlerin yanıtları incelenerek kodlar oluşturulmuştur. Sonrasında ise kodlar belirli temalar altında toplanmıştır. Öğretmenlere yönelik koçluk desteği ile ilgili öğretmenlerin doğrudan görüşlerine yer verilmiştir. Öğretmenlerin kişisel bilgilerine yer verilmeyip isimleri Ö1, Ö2,...Ö5 şeklinde kodlanmıştır. Verilerin analizi sonucunda oluşan temalara göre bulgulara yer verilmiştir. Araştırmanın ilk teması olan "Koçluk Hakkında Bilgi" ye ait bulgular Tablo 2' de verilmiştir.

Tablo 2. Mesleğe Yeni Başlayan Fen Bilimleri Öğretmenlerinin Koçluk ile İlgili Bilgilerine İlişkin Görüşleri

Tema	Kod	Örnek Alıntı
Koçluk Hakkında Bilgi	Koçluk Desteği Hakkında Bilgi Sahibi Olmama	Ö1: "Bu sistem hakkında daha önce herhangi bilğim ve deneyimim olmadı."
		Ö2: "Daha önce koçluk desteği ile ilgili bir eğitim almadım. Bir bilğim de yok."
		Ö3: "Hayır, koçluk desteği ile alakalı hiçbir bilğim ve deneyimim olmadı."
	Sınırlı veya Dolaylı Koçluk Deneyimi	Ö4: "Koçluk desteği bireysel olarak kimseye yapmadım, ancak geçen sene sınıfımdaki 6. sınıf öğrencilerine destek verdim."
		Ö5: "Elimden geldiğince destek verdim. Haftalık ödevlerini kontrol ettim. Profesyonel anlamda bir koçluk desteği uygulamadım."

Koçluk Deneyimine Sahip Olma ve Kesintiye Uğraması	Ö5: “Evet, daha önce deneyimim oldu. Üniversite son sınıftaydım, ancak devam ettiremedim.”
	Ö5: “KPSS sürecinin başlangıcıydı, kendimi KPSS’ye hazır hissetmiyordum.”
	Ö5: “Özel sektörde ilerlemek istiyordum, özel sektörle ilgili hedeflerim vardı.”

Tablo 2’ de mesleğe yeni başlayan fen bilimleri öğretmenlerinin koçluk ile ilgili görüşlerine koçluk hakkındaki bilgileri teması oluşturulmuştur. Buna göre mesleğe yeni başlayan fen bilimleri öğretmenlerinin mesleğe yeni başlayan fen bilgisi öğretmenleri arasında koçluk desteği hakkında genel bir bilgi eksikliği olduğunu, ancak bazılarının dolaylı yoldan öğrencilere rehberlik ettiğini ve bu şekilde koçluk hakkında kısmen bilgiye sahip olduğu tespit edilmiştir. “Mesleğe Yeni Başlayan Öğretmenlerin İhtiyaçları” temasına ilişkin bulgular Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Mesleğe Yeni Başlayan Öğretmenlerin, İhtiyaçlarına İlişkin Görüşleri

Tema	Kod	Örnek Alıntı
Mesleğe Yeni Başlayan Öğretmenlerin İhtiyaçları	Ders İçeriği ve Materyal Hazırlığı	Ö1: “...bir fen bilgisi öğretmeni bilim ve teknolojiyi çok iç içe kullanan bir insan internet kesinlikle olması gereken olmazsa olmazlardan farklı birçok sosyal içerik kullanılıyor bunların içerisinde kullanmış olduğumuz okuldaki algıdo uygulamaları olsun ya da pheet simülasyonlar olsun çocuklarda beyinsel kalıcılığı sağlayabilmesi adına bu tarz uygulamalardan destek alınması gerekiyor bunların hepsinin bir öğretmenin elinin altında olması gerektiğini düşünüyorum”.
	Okul Ortamına ve Mevzuata Uyum	Ö2: “Yeni işe başlayan bir öğretmen olarak en çok okuldaki evrak işleri ile ilgili eksiklik oluyor ve ona ihtiyaç duyuluyor.” Ö3: “Okul işleyişinin şube öğretmenler kurulu toplantılarının seminerlerin evrak işlerinin nasıl yapıldığını öğrenmeye ihtiyaç duyarlar”
	Uygulamalı ve Etkinlik Temelli Öğretim	Ö1: Ders anlatımı yapabilmesi adına Öncelikle kendini hazırlayıp gelmesi lazım yani eğitim materyallerini desteklerini kendisi getirmesi gerekiyor.
	Profesyonel Destek ve Mentörlük	Ö4:”bence nelere ihtiyaç duyar birinin yönlendirmesine....” Ö5: “Yönlendirme ve planlamada birinin desteğine ihtiyaç duyarlar çünkü yeni başlayan bir kişiye nasıl ilerleyeceği hakkında tam olarak bir plan yapamayabilir nereden başlaması gerektiğini bilemeyebilir.”
	Arşiv ve Kendi Kaynaklarını Oluşturma	Ö4: “...ekstra bir kaynak Yani tek bir kaynağa bağlı kalmamak piyasadaki çok farklı kaynağı görmek bence çok fazla kaynak kaliteli kaynağa bir ihtiyaç duyuyoruz derste kullanabileceğimiz her türlü materyal bu ders sunumundan işte ders içi çalışma kağıtlarına kadar...”

Tablo 3’te öğretmenlerin mesleğe başlarken nelere ihtiyaç duyduğuna yönelik görüşlerinin analiz sonuçlarına yer verilmiştir. Ortaya çıkan bulgulara göre fen bilimleri öğretmenleri mesleğe başlarken en çok; ders planı, materyal, laboratuvar erişimi, okulun işleyişi, program ve sorumluluklar hakkında bilgi, güncel öğretim yaklaşımlarını öğrenme (Maarif modeli, web 2.0. araçları vb.), deneyim kazanmak için rehberlik ve koçluk desteği alma,

ders içeriklerini organize edebilecek bir kaynak seti oluşturma konularında ihtiyaç duydukları görülmüştür. Dolayısıyla bu sonuçlar mesleğe yeni başlayan fen bilimleri öğretmenleri için koçluk desteğinin hangi yönlerde fayda sağlayabileceğine dair önemli ipuçları sunmaktadır. “*Mesleğe Yeni Başlayan Öğretmenlerin İhtiyaçlarını Karşılama Koçluk Desteğinin Etkileri*” temasına ilişkin araştırma bulguları Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. *Mesleğe Yeni Başlayan Öğretmenlerin İhtiyaçlarını Karşılama Koçluk Desteğinin Etkilerine İlişkin Görüşleri*

Tema	Kod	Örnek Alıntı
Mesleğe Yeni Başlayan Öğretmenlerin İhtiyaçlarını Karşılama Koçluk Desteğinin Etkileri	Koçluk Desteğinin Olumlu Etkileri	Ö6: <i>Adaptasyonu olumlu yönde etkileyeceğini düşünüyorum ardından mesleği olan ilk etapta o insanların özgüvensizliğini kırıp daha özgüvenli hale getireceğine inanıyorum.</i>
		Ö3: <i>Mesleğe başlarken birtakım ihtiyaçlarımız koçluk desteği ile giderilebilir bizler her ne kadar fen bilimleri alanında eğitim alsak ve donanımlı olsak da okul işleyişinde belirli aksaklıklarla ve bilmediğimiz durumlarla karşılaşabiliyoruz bu tarz durumlarda koçluk desteği ile birinin bizi yönlendirmesi bizi rahatlatabilir ve ihtiyaçlarımızı giderebilir.</i>
	Alternatif ve Destekleyici Yöntemler	Ö4: <i>ihtiyaç duyduğumuz noktalar kesinlikle koçluk desteğiyle giderilebilir çünkü benim bir okulda çalıştığım ilk senem ve buradaki zümrelerim iki tane fen bilimleri zümrem var. Onlar olmasaydı benim için çok daha zor olurdu her şey, yani bir koçluk sistemi derken mesela kendi branş alanından bir koçla çalışmak daha çok faydalı olur...</i>

Tablo 4’te öğretmenlerin mesleğe başlarken nelere ihtiyaç duyduğuna yönelik görüşlerinin içerik analizi bulgularına yer verilmiştir. Analiz sonuçlarına göre mesleğe yeni başlayan fen bilimleri öğretmenlerinin koçluk desteği alarak ihtiyaçlarını giderebilecekleri konusunda genel olarak olumlu bir görüş bulunmaktadır. Özellikle mesleğe adaptasyon, özgüven kazanma, ders planlama ve okul ortamına uyum sağlama konularında koçluk desteğinin faydalı olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle, koçluk desteğinin kişisel çaba, araştırma ve deneyimle desteklenmesi gerektiği sonucuna ulaşılabilir. “*Mesleğe Yeni Başlayan Öğretmenlerin Mesleki Gelişimine Koçluk Desteğinin Etkileri*” temasına ilişkin araştırma bulguları Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5. *Mesleğe Yeni Başlayan Öğretmenlerin Mesleki Gelişimine Koçluk Desteğinin Etkileri Hakkındaki Görüşleri*

Tema	Kod	Örnek Alıntı
Mesleğe Yeni Başlayan Öğretmenlerin Mesleki Gelişimine	Planlama ve Hazırlık Desteği	Ö3: <i>Koçluk desteği aldığım da her şeyin daha planlı ve programlı ilerleyeceğini düşündüğüm için koçluk desteği mesleğe başlamama olumlu etkiler.</i>
		Ö1: <i>Planlama ve hazırbulunuşluk desteğine katkıda bulunur.</i>

Eksikliklerin Giderilmesi ve Destek Sağlanması	Ö2: Koçluk desteği eksik olduğumuz noktalarda bize yardım ederek gelişimimizi olumlu etkileyebilir.
Kişisel Potansiyel ve Hedef Belirleme	Ö3: Koçluk desteği sayesinde potansiyelimi daha iyi farkına varacağım için daha iyi hedefler belirlerim daha sağlıklı hedefler belirlerim ve daha iyi mücadele veririm bu da benim gelişimime olumlu katkı sağlar.
Zorluklarla Başa Çıkma ve Pratik Yardım	Ö4: Ben dediğim gibi olumlu yönde değiştireceğini düşünüyorum hani mesleğe böyle çok uzaktan başlamak gibi değil de bir destekle başladığımı düşünüyorum koçluk yani bir koçla birlikte
Olaylara Farklı Açılardan Bakma ve Perspektif Genişletme	Ö5: koçluk desteği gelişimine pozitif yönde etkili olabilir olaylara çok farklı bakmama çünkü tek bir kişi açısından bakmak farklı koçluk eğitiminde birlikte bakmak daha farklıdır yani iyi anlamda etki edeceğini düşünüyorum

Tablo 5’te mesleğe yeni başlayan fen bilimleri öğretmenlerinin mesleki gelişimlerine koçluk desteğinin etkilerine yönelik görüşlerinin içerik analizi bulgularına yer verilmiştir. Analiz sonuçlarına göre mesleğe yeni başlayan fen bilimleri öğretmenleri, koçluk desteğinin gelişimlerini çeşitli açılardan pozitif yönde etkileyeceğini belirtmişlerdir. En çok öne çıkan faktörler, planlama ve hazırlık desteği ile eksikliklerin giderilmesi üzerine olmuştur. Ayrıca, kişisel gelişim ve hedef belirleme konuları da önemli bir tema olarak dikkat çekmektedir. Zorluklarla başa çıkma ve farklı perspektif kazandırma ise öğretmenlerin mesleki gelişimlerinde önemli bir katkı sağlamaktadır. “Mesleğe Yeni Başlayan Öğretmenlerin Mesleki Süreçlerinde Zorlandıkları Alanlarda Koçluk Desteğinin Katkısına” temasına yönelik araştırma bulguları Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Mesleğe Yeni Başlayan Öğretmenlerin Mesleki Süreçlerinde Zorlandıkları Alanlarda Koçluk Desteğinin Katkısına Yönelik Görüşleri

Tema	Kod	Örnek Alıntı
Öğretmenlik Sürecinde Zorlanılan Alanlarda Koçluk Desteği Alma	Koçluk Öğretmenlik Katkısı	Ö1: Uygulama alanında daha öncesinde çalışmış olan birisinden koçluk desteği almanın her zaman için avantajlarının daha fazla olduğunu düşünüyorum eksiklerini kapatma noktasında...
		Ö3: Hiçbir şey bilmeden mesleğe başlamaktaansa koçluk desteği alarak hangi zorluklarla karşılaşacağımı bilerek ve o zorluklar karşısında ne yapmam gerektiğini bilerek hareket etmem benim için daha sağlıklı olacaktır.
	İş Yükünü ve Zorlukları Azaltma	Ö3: Öğretmenliğin en zor mesleklerden bir tanesi olduğunu düşünüyorum. Her öğretmenin birer insan olduğunu hepimizin duyguları olduğunu ele aldığımızda hepimizin manevi olarak bazen ihtiyaçları oluyor ve bir destek almamız bizim için çok önemli olduğunu düşünüyorum.
		Ö2: Bir uzman desteği almanın işi daha da kolaylaştıracağını düşünüyorum.

Kişisel ve Mesleki Gelişim

Ö5: Yani destek almak güzel olur bence kendimi geliştirmem konusunda hızlanabilirim daha kolay olabilir ya da daha farklı geliştirebilirim daha iyi geliştirebilirim bence güzel bir süreç olabilir.

Tablo 6’da mesleğe yeni başlayan fen bilimleri öğretmenlerinin mesleki süreçlerinde zorlandıkları alanlarda koçluk desteğinin etkisine yönelik görüşlerinin içerik analizi bulgularına yer verilmiştir. Analiz sonuçlarına göre mesleğe yeni başlayan fen bilimleri öğretmenleri, koçluk desteği almanın öğretmenlik sürecini kolaylaştıracağını, kendilerinin hata oranını azaltacağını ve mesleki gelişimi hızlandıracağını belirtmektedir. Ayrıca, öğretmenlerin mesleki ve manevi anlamda desteklenmelerinin onların motivasyonlarını artıracağı ve öğretmenlik mesleğine daha bilinçli bir şekilde adapte olmalarını sağlayacağı yönünde görüş belirttikleri tespit edilmiştir. Bu sonuçlar mesleğe yeni başlayan fen bilimleri öğretmenlerinin daha verimli ve destekleyici bir eğitim ortamına ihtiyaç duyduklarını ortaya koymaktadır. Eğitim kurumlarının, öğretmenleri destekleyici uzman koçluk programları sunması, öğretmenlerin mesleki gelişimini hızlandırabilir ve öğretmenlik sürecindeki zorlukları en az seviyeye indirebilir. “*Mesleğe Yeni Başlayan Öğretmenlerin Koçluk Desteği Alma/Almama Nedenlerine Yönelik Görüşleri*” temasına ilişkin araştırma bulguları Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Mesleğe Yeni Başlayan Öğretmenlerin Koçluk Desteği Alma/Almama Nedenlerine Yönelik Görüşleri

Tema	Kod	Örnek Alıntı
Öğretmenlik Mesleğine Başlarken Koçluk Desteği Alma/Almama Nedenleri	Ders Planlama ve Malzeme Kullanımı	Ö1: Kendi özgür alanımda ders içerisinde en uygun materyalleri zamanlamayı planlamayı yapabilmek adına Koçluk sistemi almak isterdim. Ö5: Planlama uygulama ve sınıf yönetimi konusunda kolaylık sağlamak için isterdim yani.
	Verimlilik ve Etkililik	Ö2: Eğitim sürecini daha verimli hale getirebilmek için isterdim.
	Rehberlik ve Destek	Ö3: Bana yol gösterici olacağını düşündüğüm için koçluk desteği almak isterim.
	Güven ve Özgüven	Ö4: kendimi daha güvende hissetmek ve yaptıklarımın daha emin bir şekilde ilerlemek için isterdim.
	Ekonomik	Ö5: koçluk almak için korku ve çekindiğim tek durum bu işin bana olacak olan maliyeti olabilir.

Tablo 7’de mesleğe yeni başlayan fen bilimleri öğretmenlerinin koçluk desteği alma ve almama nedenlerine ilişkin görüşlerine yer verilmiştir. “Öğretmenlik mesleğine yeni başlayan bireylerin koçluk desteği alma ya da almama kararlarını etkileyen faktörler incelendiğinde, bu sürecin çok boyutlu dinamiklere bağlı olduğu görülmektedir. Öğretmenlerin mesleki gelişim ve sınıf içi uygulamalarda daha etkili ve verimli olma istekleri, koçluk desteği alma yönündeki önemli nedenlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca, yeni başlayan öğretmenler için rehberlik ve destek ihtiyacı, mesleki sürece uyum sağlama ve olası güçlüklerle baş etme noktasında koçluk desteğini değerli kılmaktadır. Diğer yandan, öğretmenlerin mesleki özgüvenleri ve kendi başına başarıya arzusu, koçluk desteği almama nedenleri arasında yer almaktadır. Koçluk desteğinin sağlanmasında ekonomik nedenler, özellikle zaman, erişim ve çaba açısından belirleyici

olmaktadır. Öğretmenler, koçluk sürecine ulaşmada yaşadıkları zorluklar nedeniyle bu desteği almakta isteksiz davranabilmektedir. Sonuç olarak, öğretmenlerin koçluk desteğine yönelik tutumları, kişisel, mesleki ve çevresel faktörlerin etkisiyle şekillenmektedir. Bu durum, öğretmenlerin mesleğe hazırlık süreçlerinde bireysel farklılıklar ve çevresel koşulların dikkate alınmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır."

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada mesleğe yeni başlayan fen bilimleri öğretmenlerinin koçluk desteğine ilişkin görüşlerinin koçluk desteğinin mesleki başlangıca etkisi ile ilgili görüşleri, koçluk desteğinin mesleki gelişime etkisi ile ilgili görüşleri, koçluk desteğine dair görüşlerini incelemek amaçlanmıştır.

Mesleğe yeni başlayan fen bilimleri öğretmenlerinin koçluk desteğine yönelik genel bir bilgi eksikliği olduğu, ancak bazı öğretmenlerin dolaylı olarak öğrencilere rehberlik ettiği ve bu şekilde koçluk hakkında kısmen bilgi sahibi olduğu tespit edilmiştir. Öğretmenler en çok; ders planı, materyal, laboratuvar erişimi, okulun işleyişi, program ve sorumluluklar hakkında bilgi, güncel öğretim yaklaşımlarını öğrenme (Maarif modeli, web 2.0. araçları vb.), deneyim kazanmak için rehberlik ve koçluk desteği alma, ders içeriklerini organize edebilecek bir kaynak seti oluşturma konularında ihtiyaç duydukları görülmüştür. Alanyazıda bu doğrultuda çalışma yer almaktadır (Stahl vd., 2016).

Öğretmenler, koçluk desteği alarak ihtiyaçlarını giderebilecekleri konusunda genel olarak pozitif bir görüşe sahiptir. Özellikle mesleğe adaptasyon, özgüven kazanma, ders planlama ve okul ortamına uyum sağlama konularında koçluk desteğinin faydalı olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle, koçluk desteğinin kişisel çaba, araştırma ve deneyimle desteklenmesi gerektiği sonucuna ulaşılabilir. Bu yönde çalışmalar da yer almaktadır (Mangin & Dunsmore, 2015).

Araştırmanın bir diğer sonucunda ise öğretmenlerin; koçluk desteği almanın öğretmenlik sürecini kolaylaştıracağını, kendilerinin hata oranını azaltacağını ve mesleki gelişimi hızlandıracağını belirtmektedirler. Ayrıca, öğretmenlerin mesleki ve manevi anlamda desteklenmelerinin onların motivasyonlarını artıracığı ve öğretmenlik mesleğine daha bilinçli bir şekilde uyum sağlayacağı yönünde görüş belirttikleri tespit edilmiştir. Bu görüşü destekleyen çalışma bulunmaktadır (Kretlow, Cooke, & Wood, 2012).

Koçluk desteğinin gelişimlerini çeşitli açılardan pozitif yönde etkileyeceğini belirtmişlerdir. Ön planda olan faktörler, planlama ve hazırlık desteği ile eksikliklerin giderilmesi üzerine olmuştur. Ayrıca, kişisel gelişim ve hedef belirleme konuları da önemli bir tema olarak dikkat çekmektedir. Zorluklarla başa çıkma ve farklı perspektif kazandırma ise öğretmenlerin mesleki gelişimlerinde önemli bir katkı sağlamaktadır. Alanyazıda benzer çalışmalar da bulunmaktadır (Cırtı & Aydemir, 2019).

Öğretmenlerin mesleki gelişim ve sınıf içi uygulamalarda daha etkili ve verimli olma istekleri, koçluk desteği alma yönündeki önemli nedenlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Öğretmenler, koçluk sürecine ulaşmada yaşadıkları zorluklar nedeniyle bu desteği almakta isteksiz davranabilmektedir. Alanyazıda bu yönde çalışma yer almaktadır (Britton & Anderson, 2010).

KAYNAKLAR

- Aydın R., Şahin H., Topal T. (2008). Türkiye’de İlköğretime Sınıf Öğretmeni Yetiştirmede Nitelik Arayışları. TSA, 12(2), 119-142
- Barutçu, E., & Özbay, Ö. (2009). Koçluk Yaklaşımının Yönetici ve İş Gören Üzerine Etkilerine İlişkin Bir Araştırma. Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD), 1(1), 47-62.

- Bethune, K. S., & Wood, C. L. (2013). Effects of coaching on teachers' use of function-based interventions for students with severe disabilities. *Teacher Education and Special Education*, 36(2), 97-114.
- Britton, L. R., & Anderson, K. A. (2010). Peer coaching and pre-service teachers: Examining an underutilised concept. *Teaching and Teacher Education*, 26(2), 306-314.
- Chmiliar, I. (2010). Multiple-case designs. In A. J. Mills, G. Eupras & E. Wiebe (Eds.), *Encyclopedia of case study research* (pp 582-583). USA: SAGE Publications.
- Cırt, D. K., & Aydemir, S. (2019). Akran koçluk uygulamasının fen bilgisi öğretmen adaylarının teknolojik pedagojik alan bilgisine etkisi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(3), 933-951.
- Connor, C. M. (2017). Commentary on the special issue on instructional coaching models: Common elements of effective coaching models. *Theory Into Practice*, 56(1), 78-83.
- Çiçekdağ, A. (2022). Eğitim Koçluğu Üzerine Kavramsal Bir Perspektif. *Uluslararası Akademi Dergisi*, 1(1), 29-39.
- Değirmenci, H. D. (2018). Koçluk içeren ve içermeyen web-tabanlı mesleki gelişim uygulamalarının otizmli öğrencilerle çalışan öğretmenlerin öğretim becerilerini ve öğrencilerinin güvenlik becerilerini edinmeleri açısından karşılaştırılması (Doctoral dissertation, Anadolu University (Turkey)).
- Demir, Ö., & Doğanay, A. (2009). Öğretmen eğitiminde bilişsel koçluk yaklaşımı. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(2), 717-739.
- Donegan, M. M., Ostrosky, M. M., & Fowler, S. A. (2000). Peer coaching: Teachers supporting teachers. *Young Exceptional Children*, 3(3), 9-16.
- Hamlin, R. G., Ellinger, A. D., & Beattie, R. S. (2008). The emergent 'coaching industry': A wake-up call for HRD professionals. *Human Resource Development International*, 11(3), 287-305.
- Hooker, T. (2013). Peer coaching: A review of the literature. *Waikato Journal of Education*, 18(2).
- Kazazoğlu, Olcay (2009) Koçluk Sürecine İletişimin Etkisi Üzerine Bir Çalışma, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Knight, J. (2008). *Coaching: Approaches and perspectives*. Corwin Press.
- Kretlow, A. G., & Bartholomew, C. C. (2010). Using coaching to improve the fidelity of evidence-based practices: A review of studies. *Teacher education and special education*, 33(4), 279-299.
- Kretlow, A. G., Cooke, N. L., & Wood, C. L. (2012). Using in-service and coaching to increase teachers' accurate use of research-based strategies. *Remedial and Special Education*, 33(6), 348-361.
- Mangin, M. M., & Dunsmore, K. (2015). How the framing of instructional coaching as a lever for systemic or individual reform influences the enactment of coaching. *Educational Administration Quarterly*, 51(2), 179-213.
- Miles, M., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: an expanded sourcebook*. Thousand Oaks, CA: Sage.

- Ovens, A. (2004). Using peer coaching and action research to structure the practicum: An analysis of student teacher perceptions. *New Zealand Physical Educator*, 37(1), 45.
- Rakap, S. (2017). Impact of coaching on preservice teachers' use of embedded instruction in inclusive preschool classrooms. *Journal of Teacher Education*, 68(2), 125-139.
- Shepley, C., Lane, J. D., Grisham-Brown, J., Spriggs, A. D., & Winstead, O. (2018). Effects of a training package to increase teachers' fidelity of naturalistic instructional procedures in inclusive preschool classrooms. *Teacher Education and Special Education*, 41(4), 321-339.
- Scheeler, M. C., Bruno, K., Grubb, E., & Seavey, T. L. (2009). Generalizing teaching techniques from university to K-12 classrooms: Teaching preservice teachers to use what they learn. *Journal of Behavioral Education*, 18, 189-210.
- Stahl, G., Sharplin, E., & Kehrwald, B. (2016). Developing pre-service teachers' confidence: Real-time coaching in teacher education. *Reflective Practice*, 17(6), 724-738.
- Stringer, K., Kerpelman, J. ve Skorikov, V. (2011). Kariyer hazırlığı: Uzunlamasına, süreç odaklı bir inceleme. *Mesleki Davranış Dergisi*, 79 (1), 158–169. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2010.12.012>
- Tekin-İftar, E. ve Değirmenci, H. D. (2017). Otizm spektrum bozukluğu olan çocukların öğretimi. E. Tekin-İftar (Editör), Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklar ve eğitimleri içinde (s. 264-326). (5. Basım). Ankara: Vize Basın Yayın.
- Thangeda, A., Baratiseng, B., & Mompati, T. (2016). Education for Sustainability: Quality Education Is a Necessity in Modern Day. How Far Do the Educational Institutions Facilitate Quality Education?. *Journal of Education and Practice*, 7(2), 9-17.
- Toll, C. A. (2018). Educational coaching: A partnership for problem solving. ASCD.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2018). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (11. Basım). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

TRACES OF MANIPULATION WITHIN THE FRAMEWORK OF THE ART OF
PAINTING RESİM SANATI ÇERÇEVESİNDE MANÜPÜLASYON İZLERİ

Fahrettin GEÇEN ¹, Ahmet Göktuğ KILIÇ ²

¹ İnönü Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Resim Bölümü,
0000-0002-0787-7505

² Doktora Öğrencisi, MEB, Resim, 0000-0002-2831-789X

ÖZET

Bu araştırma, resim sanatında dijital ve teknik araçların kullanımını inceleyerek, sanatın manipülasyon kavramı çerçevesinde nasıl bir dönüşüm geçirdiğini ele almayı amaçlamaktadır. Teknolojinin gelişimi, sanat üretim süreçlerini derinlemesine etkilemiş ve sanatçılara yeni ifade biçimleri sunarak geleneksel tekniklerin ötesine geçmelerine olanak tanımıştır. Özellikle 20. yüzyıldan itibaren teknolojik yeniliklerin sanat üzerindeki etkisi giderek artmış ve bu durum, sanatın popüler kültürle kurduğu ilişkide belirleyici bir faktör haline gelmiştir.

Sanatta manipülasyon kavramı; seçim, toplama, çıkarma, yeniden düzenleme gibi süreçleri içeren geniş bir uygulama alanına sahiptir. Günümüz sanatında bu tür müdahaleler, sanat nesnesinin anlamını dönüştürmekte ve sanatçıların yaratıcı süreçlerini şekillendirmektedir. Bu bağlamda, resim sanatında gerçekleştirilen manipülasyon uygulamaları, sanatsal değişimlerin önemli bir parçası olarak değerlendirilmekte ve dijitalleşme ile teknolojik yeniliklerin sanat pratiğine entegrasyonuna katkı sağlamaktadır.

Geçmişten günümüze, sanatçılar manipülasyon tekniklerini kullanarak özgün anlatımlar oluşturmuş ve bu doğrultuda ulusal ve uluslararası sanat ortamında dikkat çeken eserler üretmişlerdir. Bu araştırma kapsamında, Hüseyin Elmas, Bedri Baykam ve Hüsamettin Koçan gibi sanatçıların eserleri incelenerek, sanatta manipülasyonun teknik ve kavramsal boyutları analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Romantizm, Empresyonizm, Renk Soluması, Çok Renklilik, Modern Sanat

ABSTRACT

This study aims to examine the use of digital and technical tools in painting and to explore how the concept of manipulation has contributed to the transformation of artistic practices. The advancement of technology has profoundly influenced artistic production processes, providing artists with new modes of expression and enabling them to move beyond traditional techniques. Particularly since the 20th century, technological innovations have increasingly impacted art, becoming a decisive factor in the relationship between art and popular culture.

The concept of manipulation in art encompasses a wide range of applications, including selection, accumulation, removal, and reconfiguration. In contemporary art, such interventions redefine the meaning of the artistic object and shape the creative processes of artists. In this context, manipulation practices in painting are regarded as an integral part of artistic transformation, facilitating the integration of digitalization and technological innovations into artistic practice.

From past to present, artists have employed manipulation techniques to create original expressions, producing works that have gained recognition in both national and international art scenes. Within the scope of this study, the works of artists such as Hüseyin Elmas, Bedri Baykam, and Hüsamettin Koçan have been analyzed to examine the technical and conceptual dimensions of manipulation in art.

Keywords: Romanticism, Impressionism, Color Fading, Polychromy, Modern Art.

GİRİŞ

20. yüzyıl, teknolojik gelişmelerin hızlandığı ve bilginin yayılımının büyük bir ivme kazandığı bir dönem olarak modern zamanların temelini oluşturmuştur. Bu bağlamda sanat, toplumsal değişimlere ve teknolojinin sunduğu yeni olanaklara uyum sağlayarak dönüşüme uğramıştır. Kavramsal Sanat, Dadaizm, Pop Sanat ve Yeni Dışavurumculuk gibi akımlar, bu değişime sanatsal bir tepki olarak ortaya çıkmış, geleneksel sanat anlayışını sorgulamış ve yeni ifade biçimlerine yönelmiştir. Baskı tekniklerinin gelişmesi, fotoğraf, sinema ve dijital uygulamaların yaygınlaşmasıyla sanat üretim süreçleri dönüşüme uğramış, yaratıcı ifadeler farklı mecralara taşınmıştır.

20. yüzyılda sanatçılar, teknolojik yeniliklerin ve popüler kültürün etkisiyle köklü bir değişim sürecine girmiş, deneysel ve dijital temelli sanat anlayışları gelişmeye başlamıştır. Günümüzde teknoloji ve dijitalleşme, sanatçılara hem yeni malzemeler hem de farklı anlatım biçimleri sunarak sanatın sınırlarını genişletmiştir. Dijital görüntüleme teknikleri sayesinde sanatçılar, geleneksel tuval yüzeyinden sıyrılarak manipülasyon ve dijital montaj gibi yöntemlerle eserlerini şekillendirmeye başlamıştır. Bu dönüşüm, sanatın yalnızca bir anlatım biçimi olmaktan çıkıp, teknolojiyle iç içe geçmiş deneysel bir sürece evrilmesine olanak tanımıştır (Elmas, Kanaç, 2018).

Manipülasyonun olgusal olarak sanat bağlamında ele alınışı, Dadaizm ile belirginleşmiş ve bu akımın temel unsurlarından biri haline gelmiştir. Çağdaş sanatın ortaya çıkışında önemli bir rol oynayan Dadaizm, yalnızca sanatsal bir akım olmanın ötesinde, ideolojik bir ifade biçimi olarak da değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, herhangi bir nesne veya biçim, ona yüklenen anlamsal çerçeve doğrultusunda sanat eseri niteliği kazanabilir. Marcel Duchamp'ın öncülüğünü yaptığı ve "ready-made" (hazır nesne) olarak adlandırılan bu yaklaşım, sanatın yalnızca estetik kaygılarla değil, kavramsal bir temele dayanarak da üretilebileceğini ortaya koymuştur. Dadaist anlayış, sanatın plastik unsurlarından ziyade kavramsal boyutunun ön plana çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu düşünce yapısı, ilerleyen süreçte Kavramsal Sanat akımı içerisinde Joseph Kosuth gibi sanatçılar tarafından daha da geliştirilmiş ve nesnelerin taşıdığı anlamlar, sanat üretim sürecinin merkezine yerleştirilmiştir. Böylece, nesnenin fiziksel varlığı kadar, ona atfedilen anlamsal çerçevenin de sanatın temel bileşeni haline geldiği bir anlayış benimsenmiştir. Bu doğrultuda, manipülasyon kavramı sanat üretiminde giderek daha fazla önem kazanmış ve çağdaş sanatın belirleyici unsurlarından biri haline gelmiştir (Sırmalı, 2019).

Dijital medya çağında teknolojinin evrimleşmesi, sanat üretim süreçlerini ve sanat yapıtlarının biçimsel yapısını köklü bir dönüşüme uğratmıştır. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren elektrik altyapısının yaygınlaşması ve yeni teknolojik araçların toplumsal yaşama entegre olması, sanatın ifade biçimlerinde önemli değişimlere yol açmıştır. Bu süreç, geleneksel sanat disiplinlerinde farklı varyasyonların ortaya çıkmasına neden olurken, aynı zamanda dönemin ruhunu yansıtan yeni sanat alanlarının da gelişmesini sağlamıştır. Plastik sanatlar bağlamında, yeni teknolojilerle keşfedilen imgeler, sanatçıların yaratıcı üretim süreçlerinde farklı yönelimler benimsemelerine olanak tanımıştır. Örneğin, Orta Çağ'da bir heykeltıraş, eserine tanrısal bir anlam atfedebilmek adına onu taş veya benzeri kalıcı ve dayanıklı

malzemelerle biçimlendirirken, günümüz heykeltıraşları eserlerini silikon ve metal alaşımlar gibi modern malzemeler kullanarak inşa edebilmektedir. Ancak bu tercih, yalnızca malzemenin işlenebilirlik kolaylığına dayanmaz; aksine, sanatçının çağını yansıtmaya kaygısının bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, kullanılan materyaller sanatçının estetik anlayışı kadar, dönemin teknolojik ve kültürel dinamikleriyle de şekillenmektedir (Uğurlu, 2008).

Manipülasyon, insanların algılarını yönlendirmek ve etkilemek amacıyla hayatın pek çok alanında karşımıza çıkan bir olgudur. Ancak bu kavram, yalnızca toplumsal veya psikolojik bağlamda değil, sanat içerisinde de kendine özgü biçimlerde varlık göstermektedir. Sanatta manipülasyon, bilginin seçilerek, eklenerek ya da çıkarılarak dönüştürülmesiyle kendini gösteren bir süreçtir. Sanatçılar, eserlerinde bu yöntemleri kullanarak kavramları yeniden yorumlamış, bilindik imgeleri farklı bağlamlarda sunarak yeni anlam katmanları oluşturmuşlardır. Bu bağlamda, manipülasyon sanat eserini yalnızca biçimsel bir müdahale ile değil, aynı zamanda kavramsal bir dönüşüm sürecine sokarak, ona yeni bir kimlik kazandırmaktadır. Sanat tarihinde manipülasyon kavramı, farklı dönemlerde ve akımlar içinde çeşitli şekillerde ele alınmış, ancak çoğu zaman bu dönemlerin son evrelerinde daha yoğun bir şekilde tartışılmıştır.

Geleneksel sanat anlayışında manipülasyon, sanatsal ifadenin bir aracı olarak kullanılmışken, modernleşme ile birlikte temsil anlayışı yerini tasarıma bırakmış, farklı seslerin ve yorumların sanatsal ifadeyi dönüştürmesine olanak tanımıştır. Bu değişim süreci, özellikle postmodernizm ile birlikte daha belirgin hale gelmiş, sanatçılar konvansiyonel anlatıları sorgularken manipülasyonu bir ifade ve tasarım yöntemi olarak kullanmaya başlamışlardır. Bu bağlamda, postmodern sanat anlayışı, geleneksel sanat pratiklerini yeniden yorumlayarak manipülasyonu çağdaş sanatın önemli bir bileşeni haline getirmiştir. Dönüşüm olgusu, çağdaş sanatın en temel söylemlerinden biri olup, manipülasyon bu dönüşüm sürecinin ana unsurlarından biri olarak değerlendirilmektedir. Günümüzde manipülasyon, sanatçının kişisel motivasyonları doğrultusunda gerçekleştirdiği meşru bir yaratım süreci olarak kabul edilmekte, sanat eserlerine yeni anlam katmanları ekleyerek izleyiciyi farklı düşünsel ve estetik deneyimlere yönlendirmektedir (Eker, Aydoğdu, Avcı, 2013).

Görsel 1. Bedri Baykam, *Dünyayı Değiştiren 8 Saniye*.

Resimde manipölasyon kavramı bağlamında değerlendirildiğinde, Bedri Baykam'ın eserlerinde teknik olarak kolaj, dijital baskı ve fotoğraf kullanımının belirgin bir yer tuttuğu görülmektedir. Sanatçı, özellikle 1980'li yıllardan itibaren eserlerinde bireysel, güncel ve toplumsal konulara odaklanmış, bu süreçte kadın figürlerine, otoportrelerine ve duvar yazılarına sıkça yer vermiştir. Baykam'ın çalışmaları, yüksek duyarlılık ve ritim duygusuyla şekillenen kompozisyonlarıyla dikkat çekerken, sanatçının üretim pratiği soyut dışavurumculuk çerçevesinde değerlendirilebilmektedir. Bu bağlamda, Baykam'ın sanatsal yaklaşımı, geleneksel resim anlayışının ötesine geçerek, farklı tekniklerin ve disiplinlerin etkileşiminden beslenen bir ifade biçimi sunmaktadır (Elmas, Kanaç, 2020).

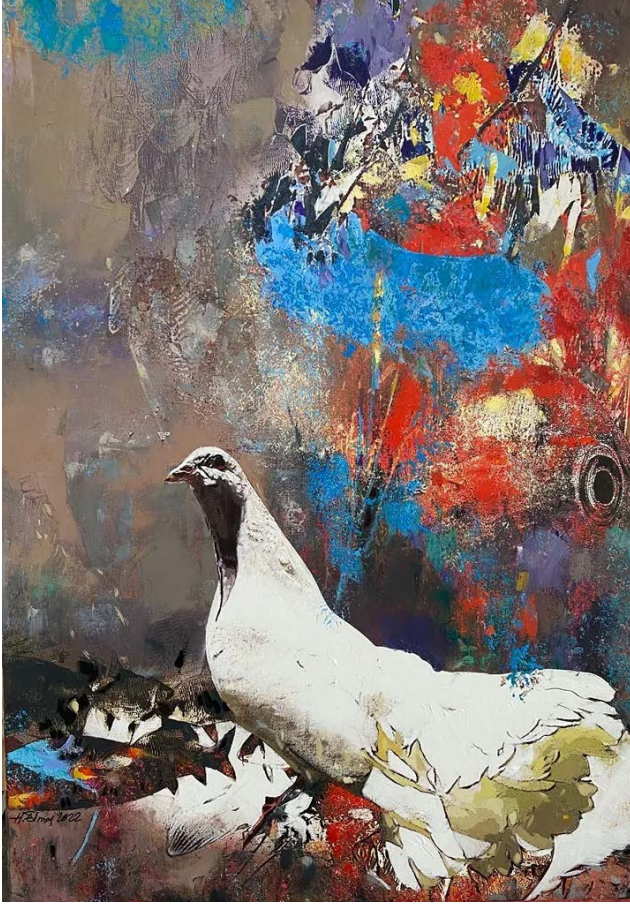
Bedri Baykam'ın Dünyayı Değiştiren 8 Saniye başlıklı sergisi (Görsel 1), John F. Kennedy suikastının 50. yıl dönümüne ithafen 22 Kasım 2013 tarihinde Piramid Sanat'ta izleyiciyle buluşmuştur. Sanatçının bu konudaki ilgisi, 1963 yılında henüz altı yaşındayken Kennedy suikastının yarattığı toplumsal etkiye tanıklık etmesiyle başlamıştır. Baykam, suikaste dair kapsamlı bir araştırma süreci yürütmüş, bu doğrultuda Dallas ve New Orleans'a iki ayrı ziyaret gerçekleştirmiştir. Bunun yanı sıra, konuyla ilgili çok sayıda kitap okumuş, belgesel ve film izlemiş, 6th Floor Museum yetkilileri ve Kennedy suikastı üzerine çalışan önde gelen uzmanlardan Robert Groden gibi isimlerle görüşmeler yapmıştır. Kennedy'nin, eşi Jacqueline Kennedy ile birlikte katıldığı siyasi bir propaganda gezisi sırasında, 22 Kasım 1963'te Dallas'ta başından aldığı ölümcül kurşun yarası sonucunda hayatını kaybetmesi, suikastın failleri ve ardındaki olası komplo teorileri üzerine onlarca yıl sürecek tartışmaları beraberinde getirmiştir. Suikastın hemen ardından, olay günü J.D. Tippit adlı bir polisi de öldürdüğü öne sürülen Lee Harvey Oswald, Amerikan emniyet güçleri tarafından tek başına hareket eden bir "yalnız katil" olarak tanımlanmıştır. Ancak Oswald, suçlamaları reddetmiş ve suikastın üzerinden yalnızca iki gün geçmişken, Dallas'ta bir gece kulübü işletmecisi olan Jack Ruby tarafından öldürülmüştür. Bu gelişme, suikastın ardındaki aktörler ve olası komplo teorilerine dair şüpheleri daha da artırmıştır. Tüm araştırmalara ve soruşturmalara rağmen, Kennedy suikastının faili ve arkasındaki olası örgütlenmeler tam anlamıyla aydınlatılamamış, olay tarihin en tartışmalı siyasi suikastlarından biri olarak kalmıştır. Baykam'ın Dünyayı Değiştiren 8 Saniye sergisi, bu politik ve tarihsel olayın sanatsal bir yorumunu sunarak, izleyiciyi suikastın etkileri ve olası ardıl anlamları üzerine düşünmeye teşvik etmektedir. Sergi, tuval eserler, 4D çalışmalar, mekânsal ve işitsel düzenlemeler ile dört video yerleştirmesinden oluşmaktadır. Baykam, sanatında tarihsel gerçekliği sorgularken, sanatsal pratiğinde çok katmanlı bir anlatım dili benimseyerek izleyiciyi interaktif bir deneyime davet etmektedir. Bu bağlamda, sergi yalnızca Kennedy suikastına dair bir bellek çalışması değil, aynı zamanda tarih, politika ve medya arasındaki ilişkiye yönelik eleştirel bir perspektif sunmaktadır (Url-1).

Görsel 2. Bedri Baykam, *Cabaret-Paris*.

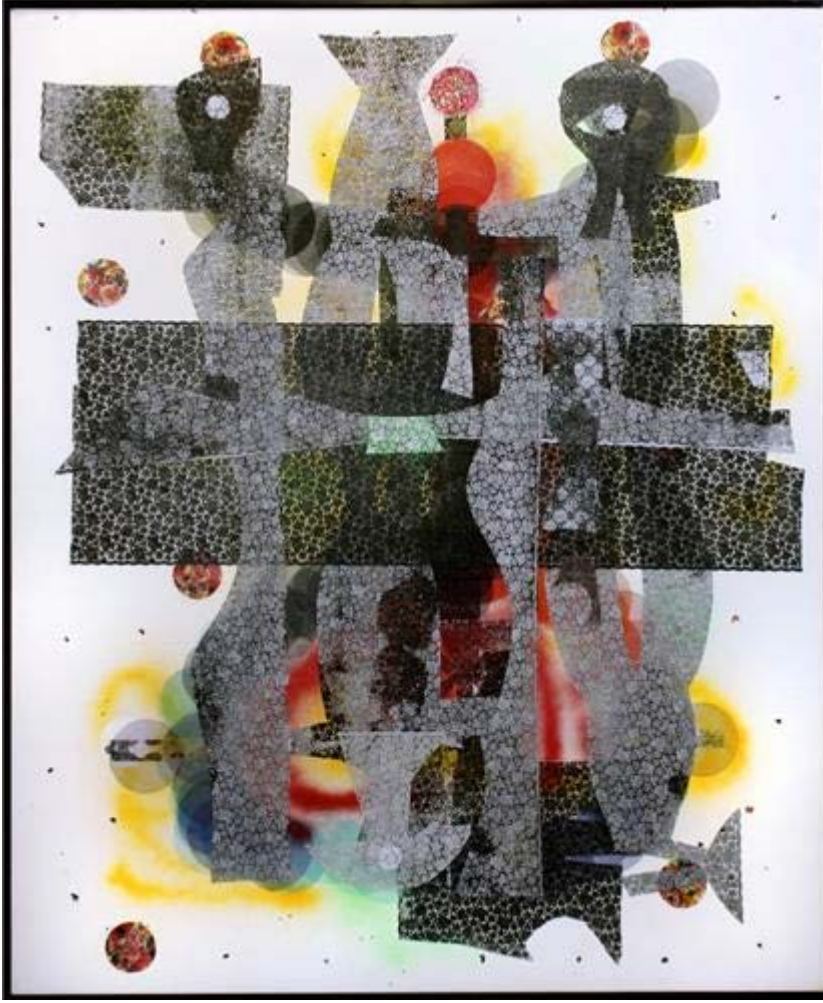
Paris'teki Pinacothèque de Paris Müzesi, Dışavurumculuğun Van Gogh ve Gauguin'le birlikte en önemli öncüsü kabul edilen ünlü Norveçli sanatçı Edvard Munch (Görsel 2) üzerine yapacağı bir retrospektif sergiye paralel olarak, sanatçının çağdaş yorumları yapması için Baykam'a teklif getirilmiştir. Bu carte blanche ile Baykam, 13 adet 4D çalışma yapmıştır. Baykam bu eserleri üretmek için özel izinle Munch'un Norveç'teki atölyesine ve evine gidip incelemeler yapmış ve fotoğraflar çekmiştir. Munch'un yaşamını ve eserlerini irdelemek için sayısız kitap okuyan ve sanatçı üzerine filmler izleyen Baykam, Munch'un "La Madonna", "The Kiss", "Puberty", "The Mermaid", "The Dance of Life" and "The Sphinx", "The Sick Child", "Jaeger and the Others" ve "The Scream" isimli resimlerini esas alarak eserlerini üretmiştir (Url-2).

Elmas'ın sanatsal üretimlerinde özellikle Kubbeler (Görsel 3) serisi, sanal ve sığ katmanların ortak bir anlatım dili oluşturduğu özgün bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Sanatçı, bu seride dijital ortamda yarattığı görselleri birbiriyle ilişkilendirerek, her yeni eseri bir öncekinin temel ögesi olarak kurgulamaktadır. Renk, leke, çizgi, nokta, açık-koyu dengesi gibi biçimsel unsurları farklı görsellerden beslenerek çeşitlendiren Elmas, kimi zaman doğrudan müdahalelerle kompozisyonlarını zenginleştirmektedir. Sanatçının eserlerinde kültürel izler kendine has bir biçimde yorumlanırken, geleneksel imgeler ile boya arasındaki etkileşim dengeli bir şekilde tüm yüzeye yayılmaktadır. Fotoğraf makinesiyle elde ettiği görüntüleri dijital ve yapay programlar aracılığıyla işleyerek, onlara resimsel bir anlam kazandırmakta ve böylece izleyiciyi gerçek ile sanal arasındaki algısal sınırları sorgulamaya davet etmektedir. Bu süreç, Elmas'ın sanat pratiğinde geleneksel resim teknikleri ile dijital dönüşümün iç içe geçtiği bir ifade biçimi yaratmasını sağlamaktadır (Elmas, Kanaç, 2018).

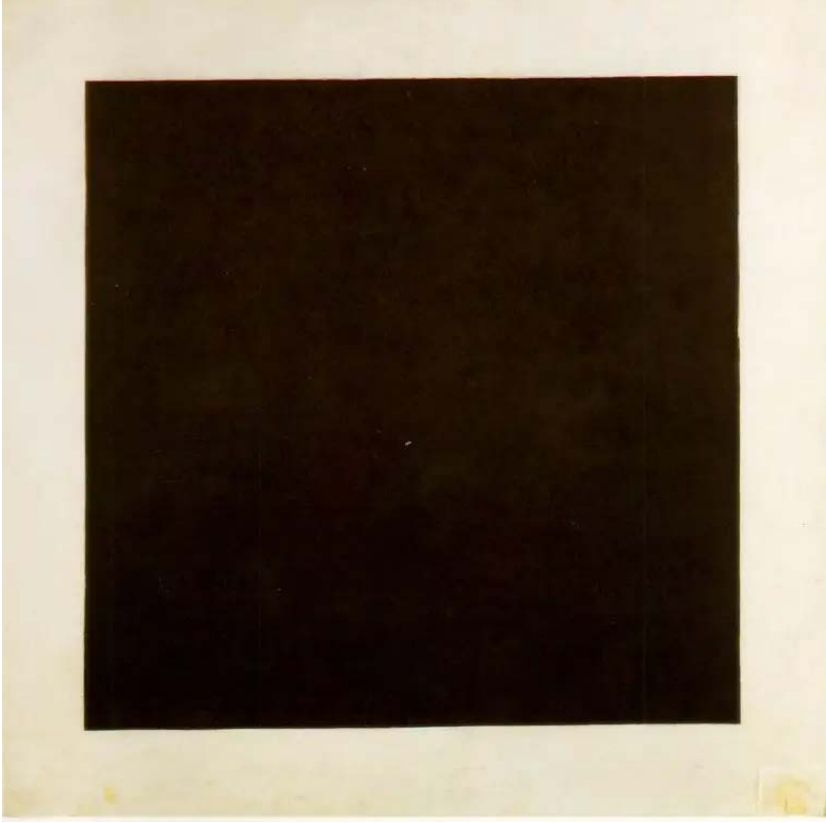
Görsel 3. Hüseyin Elmas, *Kubbeler*.

Hüsamettin Koçan'ın eserleri, geleneksel cam altı tekniğinden ilham alarak silikon gibi yenilikçi malzemelerle oluşturduğu özgün betimlemelerle dikkat çeker. Sanatçı, tuval yüzeyinde boya, bez ve ip gibi beklenmedik objeleri bir araya getirerek, şamanlar ve kozmik figürleri dönüşüme uğratılmış bir anlatım diliyle işler. Koçan'ın sanatı, hiçbir zaman katı bir formalizmin içine sıkışmamış; aksine, kültürel ve sosyolojik bir anlatı zemininde köklenmiştir. Onun sanatsal yaklaşımı, Anadolu'nun derin kültürel mirası ile entelektüel bir arkeoloji pratiğinin birleşiminden doğar. Bu kültürel kazı sürecinde ortaya çıkan anonim imgeler, sanatçının yaratıcı duyarlılığı ve entelektüel vizyonu sayesinde yeniden şekillendirilmiş, güncellenmiş ve izleyiciyle tekrar buluşturulmuştur. Böylece, Koçan'ın sanatındaki estetik yaklaşım, kültürel belleğin yenilenmesine katkıda bulunarak geçmiş ile bugünün dinamik bir bağlamda yeniden yorumlanmasına olanak tanır. Sanatçı, daha önce kitsch estetiğinden yararlanarak oluşturduğu eserlerinde, çağdaş dünyanın kaotik yapısını mitoloji ile yeniden anlamlandırmayı amaçlamaktadır. Resimde kullanılan malzemeyi, eserin yalnızca bir unsuru değil, onun temel taşı olarak gören Koçan, sanatçının bu malzemeleri kişisel bir dille sahiplenmesi gerektiğine inanır. Ona göre, yabancı biçimlere eklenen yeni bir enerji, anlatımsal ifadeye farklı bir boyut kazandırarak, sanatın özgün diliyle nesne kullanımını iç içe geçiren benzersiz bir yöntemle dönüşmektedir (Elmas, Kanaç, 2020).

Görsel 4. Hüsamettin Koçan, *Pencereler Serisi*.

Sanatçının sanatsal pratiğini ortaya koyma sürecinde, nesne her defasında farklı biçimlere bürünerek yeni anlam katmanları kazanmakta, belirli işlevler ve kavramsal sorumluluklar yüklenmektedir. Resim sanatı, tarihsel süreç boyunca bu dönüşümü sürekli olarak deneyimlemiş ve sanatçının ifade biçimleri doğrultusunda yeniden şekillenmiştir. Teknolojik ve iletişimsel gelişmelerin yanı sıra, yönetim sistemlerindeki değişimler, dünya savaşları ve kazanılan bireysel özgürlükler gibi çeşitli faktörler, sanatçının nesneye bakış açısını köklü bir biçimde etkilemiştir. Sanat tarihinin farklı dönemlerinde, sanat akımları ve anlayışları çerçevesinde nesneye yönelik yaklaşımlar değişiklik göstermiştir. Aynı sanat akımı içerisinde bile, sanatçıların nesneye yüklediği anlamlar farklılaşabilmektedir. Her dönemde sanatçılar, nesneyi kendi sanatsal ifadeleri doğrultusunda biçimlendirmiş, ondan estetik ve kavramsal olarak yararlanmış ve ona yeni anlamlar kazandırarak manipüle etmiştir. Bu bağlamda, Kazimir Malevich'in nesneyi sanattan arındırma çabaları (Görsel 5), paradoksal bir şekilde nesnenin varlığını reddetme girişimi içinde bile onun sanat üzerindeki etkisini görünür kılmaktadır. Dolayısıyla, nesnenin sanatsal üretimdeki rolü yalnızca bir temsil aracı olarak değil, aynı zamanda sanatçının düşünsel ve kavramsal çerçevesini şekillendiren dinamik bir unsur olarak ele alınmalıdır (Kaya, 2015).

Görsel 5. Kazmir Maleviç, Siyah Kare.

YÖNTEM

Araştırma nitel araştırma yöntemi ile yapılmıştır. Araştırmada verilere ulaşmak amacıyla literatür taramasına gidilmiş, makale, tez gibi kaynak alanlarına bakılmıştır. Araştırmada verilere ulaşmak için çeşitli sanat akımları ve sanatçıların eserleri irdelenmiş ve karşılaştırmalara başvurulmuştur.

SONUÇ

Resim sanatının kullanım alanlarını genişletmek amacıyla dijital ve teknik araçların entegrasyonu, sanatın dönüşüm sürecine önemli bir ivme kazandırmış ve manipülatif yaklaşımların evrimleşmesine olanak tanımıştır. Dijitalleşme ve sanal gerçekliğin gelişimi, insanlık tarihindeki şüphe ve sorgulama pratiklerini besleyen bir ortam yaratmış; özellikle 20. yüzyıldan itibaren dijital ifade biçimlerinin sanat üzerindeki etkisi belirgin hale gelmiştir. Bu etki, popüler kültürün farklı alanlarında kendini gösterirken, sanatsal üretimde yeni anlatım biçimlerinin ortaya çıkmasını da sağlamıştır.

Resim sanatında manipülasyonun izleri, seçme, birleştirme, çıkarma gibi çeşitli olguları içeren geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. Günümüz sanat anlayışında, sanatın temel kavramlarını sorgulayan ve yeniden tanımlayan bu manipülatif yaklaşımlar, estetik ve kavramsal boyutta yeni perspektifler sunmaktadır. Sanatın doğasına dair süregelen tartışmalarda, nesneye atfedilen anlamlar ve bu nesneler aracılığıyla oluşturulan sanatsal söylemler, çağdaş sanat pratiğinde merkezi bir konumda yer almaktadır.

Bu bağlamda, dijitalleşmenin ve teknolojik yeniliklerin sanat üretim süreçlerine dahil edilmesi, yalnızca yeni teknik ve yöntemlerin benimsenmesini değil, aynı zamanda sanatın kavramsal çerçevesinin genişlemesini de beraberinde getirmiştir. Geçmişten günümüze, sanatın dijital

araçlarla yeniden yapılandırılması sürecinde, ulusal ve uluslararası sanat sahnesinde çeşitli manipülasyon teknikleriyle çalışan sanatçılar öne çıkmıştır. Günümüz sanat ortamında, dijital manipülasyon tekniklerinin giderek daha fazla kullanılması, sanatın ifade biçimlerini dönüştüren ve sanatçıların yaratıcı potansiyelini farklı yönlerde geliştiren bir unsur olarak dikkat çekmektedir. Bu süreç, sanatın sürekli evrim geçiren doğasını ve çağın gereklilikleriyle bütünleşen yeni sanatsal anlatıların ortaya çıkışını gözler önüne sermektedir.

KAYNAKÇA

- Elmas, H., & Kanaç, A. R. (2020). Çağdaş Türk Resminde Melezleşme. *İdil Dergisi*, 72, 1231-1245.
- Elmas, H., Kanaç, AR. (2018). Resim Sanatında Manipülasyon. *İdil Sanat Dergisi*, cilt / volume 7, sayı / issue 52.
- Eker, M., Aydoğdu, L. B., & Avcı, E. (2013). Çağdaş Sanatta Uzlaşım ve Manipülasyon: Gerekçelerine Hapsolmuş Sanatçının Tetikçiliği ve Özgürlük Bunalımı, Sanat, Tasarım ve Manipülasyon, *I. Uluslararası Sanat Sempozyumu Bildiri Kitabı, Sakarya Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Sakarya*.
- Kaya, Y. (2016). Sanatçı-Nesne İlişkisi Bağlamında, Resim Sanatında Nesne Sürekliliği, Zorunluluğu, Metamorfozu ve Manipülasyonu. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 5(20), 115-130.
- Sırmalı, E. (2019). *Çağdaş Sanat'ta Yaratım Süreci Olarak Manipülasyon*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa Uludağ Üniversitesi.
- Uğurlu, H. (2008). Teknoloji Sanat İlişkisi: Günümüzde Teknolojik Sanatların Amacı. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 247-262.

İnternet Kaynakları

Url-1: <https://www.bedribaykam.com/tr/galeri/2013-dunyayi-degistiren-8-saniye>

Url-2: <https://www.bedribaykam.com/tr/galeri/2010-edvard-muncha-saygi>

Görsel Kaynakça

Görsel 1. <https://www.bedribaykam.com/tr/galeri/2013-dunyayi-degistiren-8-saniye>

Görsel 2. <https://www.bedribaykam.com/tr/galeri/2010-edvard-muncha-saygi>

Görsel 3. <https://brhd.org.tr/uyeler/huseyin-elmas/>

Görsel

Görsel 4. <http://www.lebriz.com/pages/artist.aspx?section=130&lang=TR&artistID=586&bhcp=1&periodID=1835&pageNo=0&exhID=0>

Görsel 5. <https://resimbiterken.wordpress.com/2014/08/06/kazimir-malevichin-black-square-eseri/>

A CRITICAL LOOK AT THE ART MOVEMENT OF ROMANTICISM AND
IMPRESSIONISM IN A RELATIONAL CONTEXT

ROMANTİZM SANAT AKIMI İLE EMPRESYONİZM SANAT AKIMINA
İLİŞKİSEL BAĞLAMDA ELEŞTİREL BİR BAKIŞ

Fahrettin GEÇEN ¹, Ahmet Göktuğ KILIÇ ²

¹ İnönü Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Resim Bölümü, 0000-0002-0787-7505

² Doktora Öğrencisi, MEB, Resim, 0000-0002-2831-789X

ÖZET

Bu araştırma, Romantizm ve Empresyonizm sanat akımlarının estetik, teknik ve kavramsal yönlerini karşılaştırmalı bir bakış açısıyla ele alarak, her iki akımın ortak ve ayrışan özelliklerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Sanat tarihi boyunca farklı akımlar, kendilerinden önceki sanat anlayışlarından etkilenmiş ya da onlara tepki olarak gelişmiştir. Romantizm, bireysel duyguların yoğun biçimde ifade edildiği, dramatik ve mistik anlatımlara sahip bir sanat anlayışı benimserken, Empresyonizm doğanın anlık izlenimlerini, ışık ve rengin değişken etkilerini yakalamaya yönelmiştir. Bununla birlikte, her iki akım da sanatçının öznel bakış açısını ön plana çıkarmış, geleneksel sanat anlayışına meydan okumuş ve özellikle dış mekân çalışmalarına ağırlık vermiştir.

Araştırmanın temel amacı, Romantizm ve Empresyonizm akımlarının geleneksel sanat normlarından uzaklaşarak modern sanata geçiş sürecinde oynadıkları rolü incelemektir. Çalışmanın önemi ise, bu iki akımın üslupsal ve tematik açıdan sahip olduğu benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koyarak, sanatın dönüşüm süreçlerini anlamaya katkı sağlamaktır. Bu doğrultuda, araştırmada ilgili literatür taranmış ve seçilen eserler betimsel resim analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir.

Elde edilen bulgulara göre, her iki sanat akımında da bazı eserlerde görsel solmalar ve netlik kayıpları gözlemlenmektedir. Ayrıca, her iki akım da geleneksel sanat anlayışının sınırlarını aşarak dış mekân çalışmalarına büyük önem vermiştir. Bununla birlikte, belirli eserlerde nesne ve mekânlarda dikkat çeken çok renklilik, boyanın doğrudan kullanımıyla ilişkilendirilmiş ve bu durum üç boyut ile perspektif algısında zayıflamalara yol açmıştır. Sonuç olarak, Romantizm ve Empresyonizm sanat akımları, bireysel ve duysal algının sanat üzerindeki etkisini vurgulayan, Batı sanatında önemli dönüşümlere katkıda bulunan akımlar olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Romantizm, Empresyonizm, Renk Soluması, Çok Renklilik, Modern Sanat

ABSTRACT

This study aims to examine the aesthetic, technical, and conceptual aspects of the Romanticism and Impressionism art movements through a comparative approach, highlighting their commonalities and distinguishing characteristics. Throughout art history, different movements have either been influenced by preceding artistic styles or emerged as reactions against them. While Romanticism embraces an artistic approach characterized by intense emotional

expression, dramatic compositions, and mystical narratives, Impressionism focuses on capturing the fleeting impressions of nature and the changing effects of light and color. Nevertheless, both movements emphasize the artist's subjective perspective, challenge traditional artistic conventions, and prioritize outdoor compositions.

The primary objective of this research is to analyze the role of Romanticism and Impressionism in departing from traditional artistic norms and facilitating the transition to modern art. The significance of the study lies in its examination of the stylistic and thematic similarities and differences between these movements, thereby contributing to a broader understanding of artistic transformation. In this context, a comprehensive literature review was conducted, and selected artworks were analyzed using the descriptive painting analysis method.

The findings indicate that both art movements exhibit visual fading and loss of clarity in certain artworks. Additionally, both Romanticism and Impressionism transcended conventional artistic principles by placing significant emphasis on outdoor compositions. Furthermore, in some works, the prominent use of vibrant colors, associated with the direct application of paint, has led to a weakening of three-dimensionality and perspective perception. In conclusion, Romanticism and Impressionism are regarded as significant movements that emphasize individual and sensory perception in art, contributing to major transformations in Western art history.

Keywords: Romanticism, Impressionism, Color Fading, Polychromy, Modern Art

1. GİRİŞ

Sanat mağara dönemlerinde de kendine bir özgü ve mantığı olan biçimsel ve estetik yönü olan yapısıyla kendine yer kazanırken zaman içerisinde her dönem kendine ait özü ve savlarıyla varlığını bulmaya devam etmiştir. Her sanat akımı yada üslubu kendine has özelliklere sahip olsa da kendinden önceki sanat üslup ve akımlarından ya beslenmiş yada karşıt bir hareket olarak varlığını devam ettirmiştir. Batı sanatı uzun süre klasik sanat etkisini taşımış maniyerizm ve barok gibi sanat akımların ortaya çıkmasıyla farklı sanatsal tavırlarla nefes almaya devam etmiştir. Romantizm sanat akımı kendine has toplumsal duyguların ön plana çıktığı duygusal etkilerin yoğun hissedildiği bir akım olmakla beraber modern sanatın öncü sanat akımlarından olan empersyonizm gibi bazı sanat akımlarını da hem etki altına almış hem de bazı özellikleriyle ayrılmıştır. Romantizm ve Empersyonizm sanat akımları 19. yüzyılda Batı sanatında büyük etkiler ve değişimler sağlayan sanat akımları olmuştur. İki sanat akımına bakıldığında pitoreks olarak benzer ifade biçimlerini kapsadıkları görülmektedir. Her iki sanat üslubu da bireysel duygulara yoğunlaşmış özgürlükçü bir anlatım tarzını benimsemiştir. Fakat bu akımların ayrıştığı durumlar temsiliyetini sundukları estetik ifade biçimi ve toplumsal koşullardır. Ayrıca romantizm biçimsel açıdan realist anlayışa yakinken empersyonizm ise modernizme adım atmasıyla ön plana çıkmaktadır. Tüm bu ayrışmaların yanında biçimsel açıdan ve sanata katkıları açısından iki sanat akımının benzeşik ve ortak yönleri de vardır. Bu araştırma da iki akımın hem benzeşik hem de ayrışık yönleri ele alınacaktır.

2. ROMANTİZM VE EMPERSYONİZM SANAT AKIMLARI

2.1. Romantizm Sanat Akımı

Aydınlanma hareketinin etkisiyle, 18. yüzyılda Avrupa'da akıl, insanlığın en değerli özelliği olarak kabul edilmiştir. Bu dönemde, filozoflar, entelektüeller ve politikacılar, rasyonel düşüncüyü temel alarak Avrupa toplumunu yeniden şekillendirmeye yönelik doktrinler geliştirmiştir. Aynı zamanda, sanatçılar ve kültürel üreticiler de bu dönemin idealleri doğrultusunda eserler ortaya koymuş, aydınlanmanın kültürel biçimlendirme sürecine katkıda

bulunmuşlardır. Klasik dönemin aydınlanma hareketi, Romantizm toplumsal ve kültürel temellerini oluşturmuş, eşitlik, özgürlük ve kardeşlik gibi kavramların savunulduğu Fransız Devrimi ile Avrupa genelinde büyük bir toplumsal değişim sürecine yol açmıştır (Göktepe, 2020:45)

Romantizm, 18. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa'da ortaya çıkan ve 19. yüzyıl boyunca sanat dünyasında derin etkiler bırakan önemli bir sanat akımıdır. Bu akım, akıl ve mantığı sınırlayan bir yaklaşımı benimseyerek, duyguları, hayalleri ve bireysel özgürlüğü ön plana çıkarmıştır. Romantizm, endüstriyel devrimin yol açtığı toplumsal değişimlere karşı bir tepki olarak doğmuş, doğanın ve insan ruhunun derinliklerini vurgulayan bir sanat anlayışını benimsemiştir. Bu dönemde, tarihsel olaylar, mitoloji ve dini semboller sıkça işlenmiş, sanatçılar insanın evrenle olan bağını ve ahlaki değerlerin kaynağını sorgulamışlardır. Latince "romans" kelimesinden türeyen Romantizm, özünde öykü ve söylenceleri ifade eden bir terim olarak kullanılmıştır. 19. yüzyılda resim, heykel, edebiyat, müzik ve mimarlık gibi sanat dallarında güçlü bir şekilde kendini göstermiştir. Romantik sanatçılar, insanı evrenin merkezi olarak kabul etmiş ve ahlaki değerlerin kaynağını, ölçüsünü bu insanın duygusal ve bireysel deneyimlerinden çıkarmışlardır. Önceki sanat akımlarından, özellikle Neoklasisizm'den farklı olarak, Romantizm'de bireysel sezgi, duygusal ifade ve özgürlük vurgulanmıştır. Ressamlar eserlerinde bireysel ifadeyi, duygusal yoğunluğu ve toplumsal temaları işlerken, dönemin ideallerini görsel olarak yansıtmışlardır ayrıca eserlerinde yoğun renk kullanımı, hareketli fırça darbeleri ve tutkulu duygusal ifadelerle insan ruhunun çeşitli halleri – kahramanlık, aşk, ölüm, hüznün, sevgi, nefret ve yurtseverlik gibi – üzerine yoğunlaşmışlardır. Romantik sanatın önemli temsilcileri arasında Eugène Delacroix, Jean-Auguste-Dominique Ingres, Caspar David Friedrich, Philipp Otto Runge, Théodore Géricault, Anne-Louis Girodet, Antoine-Jean Gros, John Henry Fuseli, William Blake, Francisco de Goya ve Joseph Mallord, William Turner gibi ressamalar bulunmaktadır (Göktepe, 2020:45; Eliri, 2020)

Romantizim sanat akımı sanatçılarından bir örnek verirsek;

Romantizmin temsilcisi olan Fransız ressam Eugène Delacroix, duygusal yoğunluğu ve dramatik renk kullanımıyla tanınır. Delacroix'ın eserleri, doğa ile insan ruhu arasındaki derin bağlantıları ortaya koyar ve izleyiciye özgürlük ve duygusal ifade alanı sunar. Örneğin, "Özgürlük Halkı Yönlendiriyor" (1830) adlı tablosunda, özgürlük ideali ve halkın mücadelesi vurgulanmıştır (Boudon, 2019).

2.2. Empresyonizm Sanat Akımı

Empresyonizm, 19. yüzyılın ikinci yarısında Fransa'da ortaya çıkmıştır. Empresyonizm olarak tanımlanan bu akımın sanatçılarının üslupsal tavırlarında, ışığın ve anlık görünümün önem taşıdığı ve tuvallere can veren boyalarında tüpten olduğu gibi çıkartıldığı görülmektedir. İzlenimcilik, terimsel ifade açısından, bazı Fransız ressamaların 1860 yıllarından başlayarak 1880'li yılların ortalarına kadar yaptıkları resimleri tanımlamak için kullanılmış ve bu sanatçıların akademi karşısı bir duruş sergiledikleri görülmüştür. Tema olarak sanatçılar, manzara pitoreskini ve Fransız orta sınıfının yaşama biçimini pitoresk edinmişlerdir. Empresyonist sanatçılar, geleneksel perspektif ve detaylardan kaçınarak, doğayı olduğu gibi değil, ışığın ve atmosferin etkisiyle algıladıkları şekilde resmetmeye çalışmışlardır. Bu akımın sanatçıları arasında Frederic Bazille, Paul Cezanne, Edgar Degas, Edouard Manet, Berthe Morisot, Camille Pissarro, Auguste Renoir, Alfred Sisley, Marry Cassatt, Gustave Caillebotte, Eva Gonzales, Armand Guillaumin yer almaktadır. Monét, Renoir, Pissarro ve Degas gibi sanatçılarla da tanınır. Empresyonistlerin eserlerinde, bireysel gözlemler ve izlenimler ön planda olup, doğanın geçici, sürekli değişen yüzünü yakalamaya yönelik bir çaba vardır (Süleymaniye, 2022; Erden, 2016: 49).

Empresyonizmin ilk başlangıcı olan yeni izlenimciliğin özelliklerini şöyle sıralayabiliriz;

1. Renklerin bölünmesi ve ayrılması, saf renklerin tüm renklerinin (tayfının) optik olarak karşılaştırılması
2. Farklı öğelerin, yani farklı renk çeşitleri ve bunların reaksiyonlarının birbirinden ayrılması
3. Kontrast, değerlendirme ve parlaklık (ışık verme yasalarına göre) renklerinin birbirine oranlanması ve dengelenmesi- bu maddede empresyonist tavrın bilimsel temellere de dayandırıldığı görülmektedir. Modern resmin rastgele bir oluşum olmadığı kendi içinde bazı tavırlar barındırsa da fotoğraf, bilim vb. durumlarında katkısını aldığı görülmektedir.
4. Resmin boyutlarına göre kullanılacak üslubun (yolun) ve fırça vuruş tiplerinin seçimi (Demirkol, 2008: 22).

2.3. Romantizm ve Empresyonizm Arasındaki İlişki

Romantizm ve Empresyonizm arasındaki en belirgin ilişki, her iki akımın da bireysel duygulara ve doğaya olan vurgusudur. Ancak, bu iki akım arasındaki temel farklar, sanatçıların doğaya ve toplumsal olaylara nasıl yaklaştıklarıyla ilgilidir. Romantizm, doğayı ve insan ruhunu dramatize ederken, Empresyonizm doğayı daha objektif bir şekilde gözlemler. Romantik sanatçılar, doğayı bir ifade biçimi olarak kullanırken, Empresyonistler ışık, renk ve atmosferin geçici etkilerini yansıtırlar.

Romantizm ve Empresyonizm 'in birbirlerine etkisi de gözlemlenebilir. Empresyonist sanatçılar, romantik sanatçılardan aldıkları ilhamla bireysel duyguları ve özgürlüğü eserlerine dahil etmişlerdir. Ancak, Empresyonizm, Romantizm 'in duygusal yoğunluğundan çok, doğanın anlık izlenimlerinin resmedilmesine odaklanmıştır. Empresyonizm, Romantizm 'den daha fazla dışsal gözlemleri ve doğanın izlenimsel tasvirini kullanarak, izleyiciyi bir anlık duygu ve algıyla buluşturur (Sevindik, 2023).

Görsel 1: <https://mozartcultures.com/sanat-akimlari-2-romantizm/>

Romantik sanat anlayışına ait olan bu eser, aynı zamanda empresyonizm sanat akımına öncülük edebilecek çeşitli biçimsel ve teknik özellikler barındırmaktadır. Eserde arka plan ve belirli

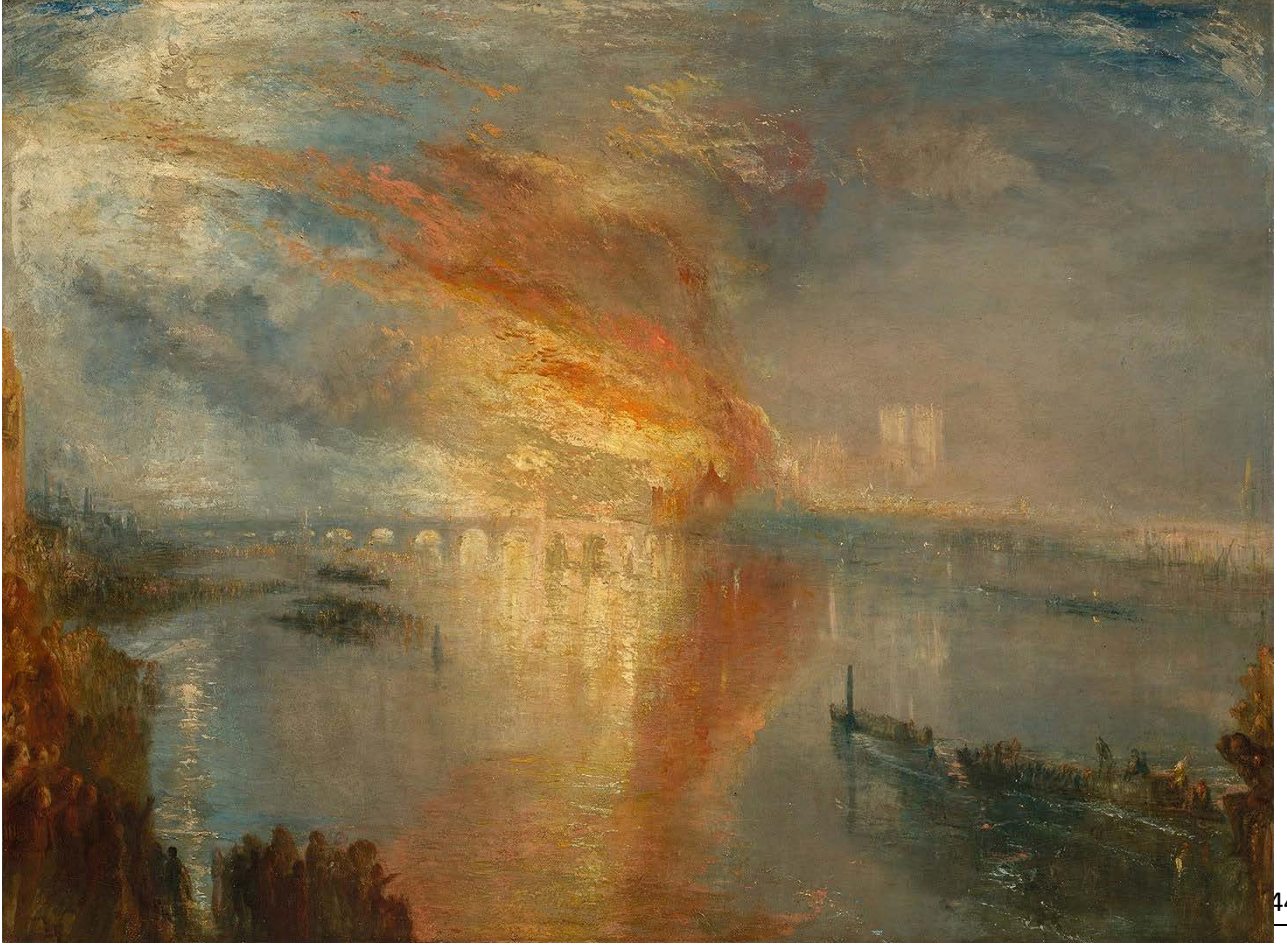
figürlerde netliğin azaldığı, detayların bilinçli olarak belirsiz bırakıldığı gözlemlenmektedir. Bu durum, romantik sanatın duygu odaklı ve atmosferik anlatımını yansıtırken, aynı zamanda empresyonist estetiğin temelini oluşturan anlık izlenimlerin ön plana çıkmasına zemin hazırlamaktadır.

Mekân olarak dış ortamda çalışıldığı anlaşılan bu kompozisyonda, gökyüzü farklı tonlardaki renklerin yoğun ve serbest fırça darbeleriyle uygulanmasıyla oluşturulmuştur. Renklerin doğrudan tuvale sürüldüğü hissi, empresyonist sanatçılar tarafından benimsenen spontan boya kullanımıyla benzerlik göstermektedir. Bu bağlamda eser, romantik sanat anlayışının dramatik atmosferini yansıtırken, empresyonist sanatçılara ilham veren ışık, renk ve mekân algısı açısından da önemli bir geçiş niteliği taşımaktadır.

Görsel 2: Claude Monet: İzlenim, Gün Doğumu, 1872. Tuval üzerine yağlı boya. 48x63 cm. Musée Marmottan Monet, Paris (<https://www.artmajeur.com/tr/magazine/5-sanat-tarihi/izlenim-gun-dogumu-claude-monet/333574>; Erden, 2016: 57).

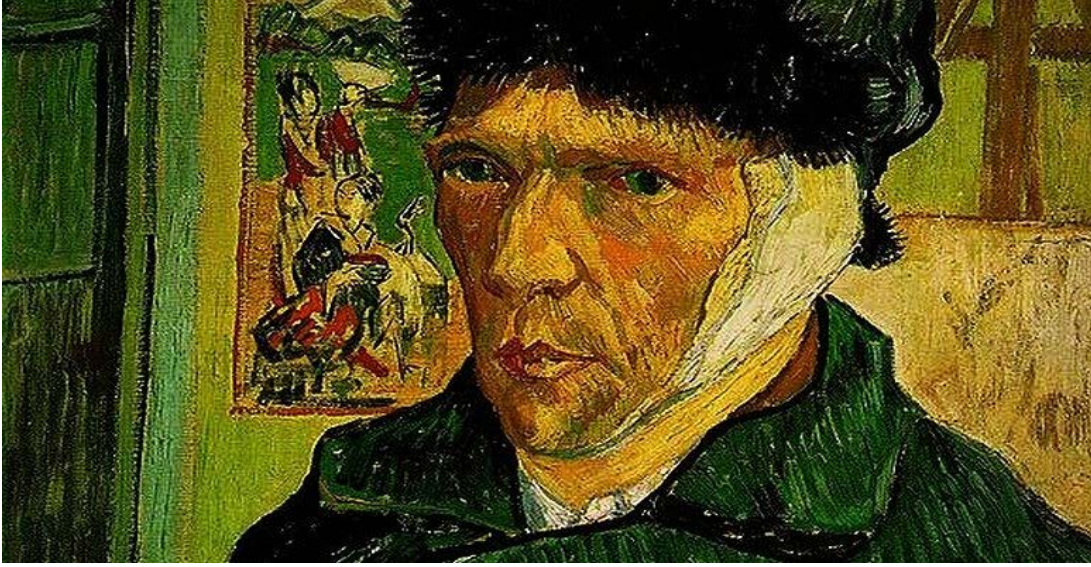
Empresyonist bir eser olan Claude Monet'nin Gün Doğumu adlı tablosu, doğa etüdüne odaklanan bir çalışmadır. Sanatçının karakteristik fırça darbeleri ve ışık kullanımına dayalı yaklaşımı, esere buğulu, sisli ve belirgin olmayan bir atmosfer kazandırmaktadır. Kompozisyonda detaylardan çok genel izlenimin ön plana çıkması, empresyonizmin temel estetik anlayışını yansıtmaktadır. Bununla birlikte, eserde hissedilen melankolik hava ve duygu yoğunluğu, romantik sanat anlayışıyla örtüşen unsurlar içerebileceğini düşündürmektedir. Bu bağlamda, Gün Doğumu yalnızca doğanın anlık bir görünümünü betimlemekle kalmayıp, aynı zamanda izleyicide duygusal bir etki uyandıran bir atmosfer yaratmaktadır.

Görsel 3 : Joseph Mallord William Turner, TÜYB, Lordlar Kamarası ve Avam Kamarası Yangını, 1834

J. M. W. Turner'a ait Lordlar Kamarası ve Avam Kamarası Yangını adlı eser hem biçimsel hem de tematik açıdan empresyonizme doğrudan etki eden unsurlar barındırmaktadır. Turner'ın ışık ve renk kullanımına dayalı yaklaşımı, özellikle empresyonist sanatçıların benimsediği atmosferik etki ve anlık izlenimler yaratma çabasıyla örtüşmektedir.

Eserde, doğa etüdüne yönelik bir anlayışın yanı sıra, belirsizlik ve soluk görünümeler öne çıkmaktadır. Kompozisyondaki mekânların netlikten uzak, akışkan ve dinamik bir şekilde betimlenmesi, empresyonist resimlerde sıklıkla görülen form çözülmesiyle paralellik göstermektedir. Ayrıca, alanın çok renkli ve hareketli bir biçimde ele alınışı, empresyonist sanatın temel unsurlarından biri olan ışığın ve rengin doğrudan gözlemlenerek aktarılmasına benzer bir yaklaşıma işaret etmektedir. Bu bağlamda, Turner'ın bu eseri, empresyonizmin öncüllerinden biri olarak değerlendirilebilecek biçimsel ve kavramsal özellikler taşımaktadır.

Görsel 4: Van Gogh, Sargılı Kulaklı Otoportre (Self Portrait with Bandaged Ear) , 1889
(<https://www.tatileksper.com/blog/empresyonizm-in-oncusu-van-gogh-a-dair>)

Vincent Van Gogh'un *Sargılı Kulaklı Otoportre* adlı eseri, empresyonizmin önemli örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu otoportrede sanatçının kendine özgü fırça darbeleri ve renk kullanımı dikkat çekmektedir. Resmin en belirgin özelliklerinden biri, empresyonizmin temel yaklaşımlarından biri olan çok renkliliğin güçlü bir şekilde vurgulanmasıdır. Van Gogh, renkleri yalnızca doğayı taklit eden bir araç olarak değil, aynı zamanda içsel duygularını ve ruhsal durumunu yansıtan bir ifade biçimi olarak kullanmıştır. Van Gogh'un *Sargılı Kulaklı Otoportresi*, empresyonizmin ışık ve renk kullanımına verdiği önemi yansıtırken, aynı zamanda romantizmin bireysel duygu ve melankoli temasına da yakın durmaktadır. Sanatçının kalın, belirgin ve dinamik fırça darbeleri, yalnızca anlık bir izlenimi yansıtmakla kalmayıp, ruhsal bir derinlik ve dramatik bir anlatım da sunmaktadır. Bu yönüyle eser, empresyonizm ve romantizm arasındaki sanatsal etkileşimi gözler önüne seren önemli bir çalışma olarak değerlendirilebilir.

Romantizm ve empresyonizm akımları karşılaştırıldığında, her iki sanat anlayışının da bireysel duygu ve doğaya olan ilgiyi merkeze aldığı görülmektedir. Ancak romantizm, doğayı çoğunlukla dramatik, mistik ve idealize edilmiş bir anlatımla sunarken, empresyonizm doğanın anlık görünümünü, ışık ve renk oyunları ile olduğu gibi yansıtmayı amaçlamıştır. Romantizmde doğa, insan ruhunun yüceltilmiş bir yansıması olarak ele alınırken, empresyonizmde doğa, sanatçının anlık gözlemlerine dayalı bir algı biçimi olarak resmedilmiştir.

3. YÖNTEM

Araştırmada, empresyonizm ve romantizm sanat akımlarına yönelik kapsamlı bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın örneklem grubunu her iki akımdan ikişer eser olmak üzere toplamda dört resim oluşturmaktadır. Araştırmanın veri toplama sürecinde, belirlenen resim örneklemi ilgili veri niteliklerine göre analiz edilerek değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda, eserler betimsel resim analizi yöntemiyle incelenmiş ve elde edilen bulgular ışığında araştırma sonuçlarına ulaşılmıştır.

4. SONUÇ

Romantizm ve Empresyonizm, sanat tarihinde geleneksel anlayışlara meydan okuyan ve sanatta bireyselliği ön plana çıkaran iki önemli akımdır. Romantizm, doğayı insan ruhunun bir

yansıması olarak ele alan dramatik kompozisyonlar ve güçlü duygusal anlatımlarla dikkat çekerken, Empresyonizm doğanın anlık izlenimlerini ve ışığın değişken etkilerini yakalamaya odaklanmıştır.

Her iki akım da sanatçının öznel bakış açısını vurgulamış, geleneksel sanat kurallarını sorgulamış ve dış mekân çalışmalarına önem vermiştir. Turner'ın renkleri serbest kullanımıyla Monet'nin ışık oyunları, bu akımlar arasındaki estetik etkileşimi gösterir. Ancak, Romantizm detaylı ve mistik anlatımlara yönelirken, Empresyonizm serbest fırça darbeleriyle netlikten kaçınmış, anlık algılara öncelik vermiştir.

Bununla birlikte, her iki akımda da bazı eserlerde solmalar, netlik kayıpları ve çok renkliliğin perspektifi zayıflatması gibi ortak görsel özellikler gözlemlenebilir. Bu durum, her iki akımın da klasik resim anlayışından uzaklaşarak sanatın yeni anlatım biçimlerine yönelmesine katkıda bulunmuştur. Sonuç olarak, Romantizm ve Empresyonizm, sanatta bireysel ve duygusal algıyı ön plana çıkaran, birbirini tamamlayan önemli dönüşüm noktalarıdır.

Özetle;

Her iki sanat akımında da bazı eserlerde görsel solmaların meydana geldiği gözlemlenmektedir. Benzer şekilde, her iki akımda da belirli eserlerde netlik kaybı dikkate çarpmaktadır. Ayrıca, her iki akım geleneksel sanat anlayışının ötesine geçerek dış mekân çalışmalarına ağırlık vermiştir. Bununla birlikte, her iki akımda da bazı nesne ve mekânlarda belirgin birçok renklilik görülmekte olup, bu durum boyanın doğrudan kullanımıyla ilişkili olarak üç boyut ve perspektif algısında zayıflamalara yol açabilmektedir.

KAYNAKÇALAR

Ayaydin, A. (2015). Empresyonizm (İzlenimcilik) Akımının Güncel Bakış Açısıyla Bazı Yönlerden İncelenmesi. *Sed-Sanat Eğitimi Dergisi*, 3(2), 83-97.

Boudon, F. (2019). *Eugène Delacroix: A Vision of Romanticism*. Paris: Gallimard.

Demirkol, C. V. (2008). Batı sanatında modernizm ve postmodernizm. Evrensel Basım Yayın.

Eliri, İ. (2020). *Romantizm Sanatı ve Toplumsal Dönüşüm*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Erden, E. O. (2016). Modern sanatın kısa tarihi. İstanbul: Hayalperest Yayınevi, 133.

Göktepe, M. (2020). Romantizm Sanat Akımı Ve Sanatçıları Üzerine Bir Değerlendirme. *Journal of Arts*, 3(1), 45-66.

Sevindik, İ. (2023). *Modern Sanat Akımları: Romantizm ve Empresyonizm*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Süleymaniye, R. (2022). *Empresyonizmin Gelişimi ve Sanatçılar*. Ankara: Nobel Yayınları.

Görsel Kaynakçalar

Görsel 1: <https://mozartcultures.com/sanat-akimlari-2-romantizm/>

Görsel 2: Erden, E. O. (2016). Modern sanatın kısa tarihi. İstanbul: Hayalperest Yayınevi, 133.

<https://www.artmajeur.com/tr/magazine/5-sanat-tarihi/izlenim-gun-dogumu-claude-monet/333574>

Görsel 3: <https://mozartcultures.com/sanat-akimlari-2-romantizm/>

Görsel 4: <https://www.tatileksper.com/blog/empresyonizm-in-uncusu-van-gogh-a-dair>

**BUHÂRÎ VE MÜSLİM'İN HADİS ALDIĞI BİR RÂVÎ: HÜDBE B. HÂLİD
(ö.235)**

Prof. Dr. Abdulkadir EVGİN
Arş. Grv. Sinan ÇELİK

Kahramanmaraş Sütü İmam Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

ÖZ

Rical ilmi muhaddisler tarafından hadislerin isnadında yer alan râvîlerin güvenilirliğini ve hadislerin sıhhatini tetkik etmek için geliştirilen bir ilimdir. Bu ilim aracılığıyla hadis râvîlerinin biyografileri imkanlar dahilinde tespit edilmeye çalışılıp akabinde cerh-ta'dil süzgecinden geçirilerek değerlendirilmeye tâbi tutulmaktadır. Bunun neticesinde hangi râvînin güvenilir olduğu veya zayıf olduğu hususu hadis metninin sıhhat durumuyla beraber ortaya konulmaktadır. Böylece hadislerin doğru anlaşılabilmesi ve beraberinde rivayetlerin korunması sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu bildiri âli isnadlı hadislerde yer alıp sika kabul edilen ve Sahîhayn musannıflarınca dikkate alınan bir râvînin biyografisini cerh-tadil açısından incelediği için önemlidir. Bildiride ayrıca bu râvînin kısaca hayatına, hocalarına ve talebelerine yer verilmekte, hakkında kullanılan cerh-ta'dil ifadelerine ayrı ayrı işaret edilmektedir. Son olarak ise sened ve metin tenkidine girilmeden râvînin müttefekun aleyh olan rivayetlerinden örnekler verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Rical ilmi, Cerh ve Ta'dil, Sika, Zayıf râvî

Abstract

Rical science is a science developed by muhaddiths to examine the reliability of the narrators in the isnad of hadiths and the health of the hadiths. Through this science, the biographies of the hadith narrators are tried to be determined as much as possible, and then they are evaluated by passing them through the filter of cerh-ta'dil. As a result, it is revealed which narrator is reliable or weak, along with the health status of the hadith text. Thus, it is tried to ensure that the hadiths are understood correctly and that the narrations are preserved. This paper is important because it examines the biography of a narrator who is included in the hadiths with high isnads, is accepted as sika, and is taken into account by the authors of Sahîhayn, in terms of cerh-tadili. The statement also briefly includes the life of this narrator, his teachers and students, and separately points out the cerh-ta'dil expressions used about him. Finally, examples are given from the narrators' narrations that are against the majority, without entering into the criticism of the deed and text.

Keywords: Hadith, Rical science, Cerh and Ta'dil, Sika, Weak narrator

1-HÜDBE B. HÂLİD (ö.235)

İsmi Ebu Hâlid Hüdbe b. Hâlid b. Esved el-Kaysî es-Sevbânî el-Basrî el-Ezdî olarak bilinmektedir.¹ Hüdbe'nin lakabı Heddâb olduğundan kimi rivayetlerde Heddâb b. Hâlid el-

¹ Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nübela*, thk. Şuayb Arnaut vd. (Müessesetü'r-Risale, 1985), 11/97; *el-Câmi fi'c-cerh ve't-ta'dil*, haz. Seyyid Ebu'l-Mu'atî en-Nûrî vd. (Beyrut-Lübnan: Âlimu'l-Kütüb, 1992), 3/233.

Ezdî olarak yer almaktadır.² Heddâb, aynı zamanda Hafız Ümeyye b. Halid'in (ö.201) kardeşi olarak bilinmektedir.³ Nevevî (ö.676), Müslim'in (ö.261) şerhinde Hüdbe'nin tüm nüshalarda Ezdî olarak nisbe aldığına dair beyanatta bulunmaktadır.⁴ Buhârî (ö.256), Târîhu'l-kebir'inde, İbni Ebu Hâtim (ö.327) ise ec-Cerh ve't-ta'dil adlı eserlerinde Hüdbe'nin Ezdî olduğuna değinmektedir.⁵ Doğum tarihi ile ilgili elimizde net bir bilgi bulunmasa da 140'lı yıllarda Basra'da doğduğu söylenmektedir.⁶ Basra'da doğması hasebiyle Basrî olarak nisbe alsa da meşhur olan nisbesi Kaysî ve Ezdî olduğu görülmektedir.⁷ Ancak Kaysî ve Ezdî olmasını birinin Yemen'e diğerinin Ma'ad'a dayandığını ifade ederek yanlışlığını kabul edenlerin yanında burada yer alan Kays'ın Kays b. Yûnan olduğu dolayısıyla Kays b. Yûnan'ında Ezd'den olduğu daha isabetlidir diyenlerin de bulunduğu kaydedilmektedir.⁸

Hüdbe b. Halid, vaktini iyi değerlendiren, edinmiş olduğu ilmi amele dönüştüren münekkitler tarafından ta'dil edilmiş aynı zamanda âli isnadlı rivayetlerde yer alan bir muhaddis kabul edilmektedir.⁹ Heddâb b. Hâlid'in bazı kaynaklarda Şu'be b. Haccâc'ın (ö.160) cenaze namazına iştirak ettiğinde henüz çocuklu yaşlarda olduğu aktarılmaktadır.¹⁰ Hüdbe b. Hâlid'in namazlarını kılarken huşu içerisinde uzun uzadıya kıldığı, her bir secde otuz tesbih süresince durduğu ve bu yüzden de arkasında insanların namazı uzatmasından dolayı saf durmadığı söylenmektedir.¹¹ Hüdbe'nin hadis tahsili için rihle yapmadığına ve bulunduğu bölge itibarıyla sınırlı kaldığına dair bilgiler yer almaktadır.¹² Hüdbe b. Halid'in vefat tarihinde ihtilaf edilse de genel kabule göre 235 yılında Basra'da vefat ettiği aktarılmaktadır.¹³

Şeyhân'ın Hüdbe kanalıyla gelen rivayetlere eserlerinde yer verdiği ve bu rivayetleri delil olarak kullandığı bilinmektedir.¹⁴ Bu noktada İbni Adî'nin (ö.365) Buhari'nin kendilerinden hadis aldığı veya hadislerini rivayette bulunduğu hocalarından müteşekkil müstakil bir çalışması bulunmaktadır. İbni Adî kitabında Hüdbe b. Hâlid'e de yer vermekte ve hakkında

² Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nübela*, 11/97; *el-Câmi fi'c-cerh ve't-ta'dil*, 3/233; Şemseddin Ebu Abdullah Muhammed bin Ahmed bin Osman Zehebî, *Tezkiratü'l-huffaz*, thk. Zekeriya 'Umeyrat (Beyrut-Lübnan: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998), 2/40.

³ Muhammed b. Sad b. Meni' ez-Zührî, *Tabâkâtü'l-kübrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer (Mısır-Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 2001), 9/302; Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nübela*, 11/97.

⁴ Ebu Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî ala Müslim* (Beyrut: Daru İhyâi Turasi'l-'Arabî, 1972), 12/147.

⁵ Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî ala Müslim*, 12/147.

⁶ Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nübela*, 11/97.

⁷ Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî ala Müslim*, 12/147; Ebu S'ad Abdülkerim bin Muhammed bin Mansur et-Temîmî es-Sem'ânî, *el-Ensab*, thk. Abdullah 'Amr el-Barûdî (Beyrut-Lübnan: Daru'l-Cînân, 1988), 4/577.

⁸ Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî ala Müslim*, 12/147.

⁹ Şemseddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed Becâvî (Beyrut-Lübnan: Daru'l-Ma'rifeti l't-Tıbbâ'ati ve'n-Neşri, 1963), 4/294; Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nübela*, 4/294.

¹⁰ Zehebî, , *Mîzânu'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, 4/294; Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nübela*, 11/97; Zehebî, *Tezkiratü'l-huffaz*, 2/40.

¹¹ Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nübela*, 11/99; Zehebî, , *Mîzânu'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, 4/294.

¹² Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nübela*, 11/97.

¹³ Ebu Bekr Ahmed b. Ali b. Muhammed b. İbrahim İbni Mencûye, *Ricâlu sahîhi Müslim*, thk. Abdullah Leysî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1986), 2/328; Zehebî, , *Mîzânu'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, 4/294; Ebu'l-Velid Süleyman b. Halef b. Sad b. Eyûb b. Varis el-Kurtubî el-Bâcî, *et-Ta'dil ve't-tecrîh limen harace fi'l-câmi'i's-sahîhi*, thk. Ebu Lübabe Hüseyin (Riyad: Daru'l-Livâi li'n-Neşri ve't-Tevzi', 1986), 3/1186; Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nübela*, 11/100; Ebu 'Amr Halife b. Hayyât b. Halife el-Basrî eş-Şeybânî, *et-Tabakât*, thk. Süheyl Zekkâr (Daru'l-Fikri li't-Tıbbâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzi', 1993), s.400.

¹⁴ Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nübela*, 11/97.

dört sayfaya yakın bilgi aktarmaktadır.¹⁵ Ayrıca Buhârî'nin Hüdbe'den namaz libas, tevhid, fedail, Kur'an'ı-Kerîm ve siyer'den bahseden hadisleri eserinde yer verdiği bilinmektedir.¹⁶

Müslim'in hadis aldığı hocalarından biri olan Hüdbe'nin Müslim'in Sahih'inde de yer alan Hemmam b. Yahya'dan (ö.164) "iman", Hammad b. Seleme'den (ö.167) "cihad, azab, kabir" ve Süleyman b. Muğire'den (ö.165) naklettiği "fedail" bahisleriyle ilgili rivayetleri bulunmaktadır.¹⁷

Ahmed b. Hanbel'in (ö.241) oğlu Abdullah'ın (ö.290) ifadesiyle babasının Hüdbe b. Hâlid ile akran olduğu ancak Hüdbe'nin biraz daha babasından eski olduğu hem kendisinin hem de babasının Hüdbe'den rivayette bulunduğu kaynaklarda yer almaktadır.¹⁸

2-HOCALARI VE TALEBELERİ

Cerir b. Hazm, Hammâd b. Seleme, Ebân b. Yezid, Süleyman b. Muğire, Hemmâm b. Yahya, Mübarek b. Fedâle, Ebu Cenab el-Kasâb Avn b. Zekvan, Ebu Hilal Muhammed b. Selim, Eğleb b. Temim, Deylem b. Ğazvan, Sellam b. Miskîn, Şebak b. 'Âiz, Hammad b. Ca'd, Recâ Ebu Yahya el-Haraşî, Sadaka b. Musa, Harun b. Musa en-Nahvî, Eba Yezid Ebân b. Yezid el-Attâr ve bir çok hocadan hadis rivayetleri ve ilimleri noktasında tahsil görmüştür.¹⁹

Buhârî, Müslim, Ebu Dâvud, Ebu Zura'a, Ebu Hatim, Bakî b. Mahled, Ebu Ya'la el-Mevsilî, Harb el-Kirmânî, Muhammed b. Eyyüb el-Becelî, İbni Ebi Âsım, Zekeriyya el-Hayyat, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, 'İmran b. Musa b. Mecaşî', Temim b. Muhammed et-Tûsî, Hasan b. Süfyan, Ca'fer el-Firyâbî, Ebu Ma'ser Hasan b. Süleyman ed-Dârîmî, Hasan b. Tayyib el-Belhî, Hasan b. Ali el-Ma'merî, Abdan el-Ahvâzî, Ali b. Ahmed b. Bistam ez-Za'ferânî, Mutayyen, Musa b. Zekeriyya et-Testerî, Yahya b. Muhammed el-Henâî, Muhammed b. Beşir b. Matar, İmran b. Abdurrahim, Muhammed b. Ya'kub el-Kerâbisî, Yusuf el-Kâdî, Ebu Bekr Ahmed b. Ali el-Mervezî, Ebu'l-Kasım el-Begavî, Ebu Bekr Ahmed b. Amr el-Bezzâr, Hasan b. Ali el-Ma'merî Ebu Bekr Ahmed b. İbrahim el-Eblî el-'attar, Esed b. Ammar et-Temîmî, Hüseyin b. Muaz b. Harb el-Ahfaş, Ebu Hasan Said b. Eş'as (Ebu Davud'un kardeşi), Süleyman b. Hasan b. Ehi Haccac b. Minhal, Seyyar b. Nasr, Fadl b. Muhammed et-Taberî, Kasım b. Abbas el-Ma'serî, Muhammed b. Ali b. Ravh, Muhammed b. Fadl b. Musa el-Kustânî, Muhammed b. Ma'dan el-Katafî, Muhammed b. Nasih es-Serrâc, Muhammed b. Yahya el-Ammî, Müsebbih b. Hatim, Heysem b. Beşir ve daha niceleri Hüdbe b. Halid'den ders almış ve rivayette bulunmuştur.²⁰

Hüdbe b. Halid'in kitap telif edip etmediğiyle ilgili verilerden bir tanesi de Abdân el-Ahvâzî'nin (ö.306) Abbas b. Abdu'l-'Azîm'den işitmiş olduğu şu sözüdür; "bu kitaplar Hüdbe b. Hâlid'in kardeşi Ümeyye b. Hâlid'in hadislerini yazdırdığı kitaplardır".²¹ Zehebî, bu duruma

¹⁵ Ebu Ahmed Abdullah b. Adî b. Abdullah b. Muhammed b. Mübarek b. Kattân el-Cürcânî, *Men rave anhumu'l-Buhârî fi's-sahih*, thk. Amir Hasan Sabri (Beyrut: Daru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1993), s.218-222.

¹⁶ Ahmed b. Muhammed b. Hüseyin b. Hasan Ebu Nasr el-Buhârî el-Kalabâzî, *el-Hidaye ve'l-irşâd fi marifeti ehli's-sika ve's-sedad*, thk. Abdullah Leysî (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1986), 2/784; Bâcî, *et-Ta'dil ve't-tecrîh limen harace fi'l-câmi'i's-sahîhi*, 3/1186.

¹⁷ İbni Mencûye, *Ricâlu sahîhi Müslim*, 2/328.

¹⁸ Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1995), 6/423-424.

¹⁹ Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nübela*, 11/97; Sem'ânî, *el-Ensab*, 4/577; Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, 4/294; Ebu Ahmed Hakim el-Kebir Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. İshak en-Nişâbüri el-Kerâbisî, *el-Esâmî ve'l-kûna*, thk. Ebu Ömer Muhammed b. Ali el-Ezherî (Mısır: Daru'l-Fâruk li't-Tibâati ve'n-Neşri, 2015), 3/164; Zehebî, *Tezkiratü'l-huffaz*, 2/40.

²⁰ Zehebî, *Tezkiratü'l-huffaz*, 2/40; Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, 4/294; Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nübela*, 11/97; Sem'ânî, *el-Ensab*, 4/577.

²¹ İbni Adî, *el-Kâmil fi'd-duafai'r-ricâl*, 8/457; Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nübela*, 11/98.

binaen şöyle demektedir; “Hüdbe, Ümeyye’yle beraber hadis tahsili görmüştür, kitapların muhafaza edilmesinde ortak hareket etmiştir o nedenle bu kitaplardan rivayette bulunmasında bir beis yoktur”.²² Hüdbe’nin müstakil bir kitap yazıp yazmadığı hususu ile ilgili kaynaklarda net bir bulguya rastlanılmamaktadır. Ancak Hüdbe b. Hâlid’in Ümeyye b. Hâlid’le beraber ortak hareket etmesi ve Ümeyye b. Hâlid’e ait kitapların ekserisini Hüdbe’nin yazdığı var sayıldığında Hüdbe’nin de kardeşi Ümeyye’nin rivayetlerini kitaplaştırması tıpkı Ebu Hureyre’nin Hemmam b. Münebbih’e yazdırdığı sahife gibi değerlendirilmesi makul görülmektedir.

3-BUHARİ VE MÜSLİMDEKİ RİVAYETLERİ

Hüdbe’nin Sahihayn’daki rivayetleri incelendiğinde Buhârî’de 15, Müslim’de 34 rivayet bulunduğu görülmüştür. Sayılarının farklı olması Şeyhâyn’ın rivayet şartlarının farklı olmasından dolayıdır. Ayrıca şunu belirtmekte fayda vardır ki Buhârî Sahih’inde Heddab yerine Hüdbe ismini tercih etmiştir. Müslim ise eserinde Hüdbe yerine Heddab ismini tercih etmiştir. Buhârî, bizzat Hüdbe b. Hâlid’den namaz vakitleri, siyer ve meğâzi, isra ve miraç, Hudeybiye vakası, Kur’an’ı-Kerim, zehirli koyun, libas, cennet ve cehennem, kevser suyu ve kıraatü’l-Kur’ân ile ilgili bahislerde rivayette bulunmuştur.²³ Müslim ise Sahih’inde Heddab b. Hâlid’den cennet ve cehennem, namaz vakitleri, kaza namazı, Kur’an’ı Kerim, kıraatü’l-Kur’ân, oruç, umre, süt kardeş evliliğinin haramlığı, cihad, kısas, siyer ve meğâzi, devlet başkanının tâynini, ahkam, libas, uğursuzluk, isra ve miraç, fiten ve melahim, fedail, muamelat, tevbe, kabir azabı, zühd ve hadislerin yazılmamasıyla ilgili rivayetlerde bulunmuştur.²⁴ Hüdbe b. Hâlid’in Sahihayn’da yer alan tüm rivayetlerine burada yer verilmesi bildirimizin sınırlarını aşacağı düşüncesinden merak eden araştırmacıların Buhârî ve Müslim için verdiğimiz kaynaktaki rakamlara başvurması yeterli olacaktır. Bununla beraber verilen rivayet rakamları içerisinde Buhârî ve Müslim’in ittifak ettiği üç rivayeti örnek olması bağlamında ele aldık.

50

1-Buhârî ve Müslim’in aynı senedle aktardıkları serinlik vaktinden (sabah ve ikindi) bahsedilen rivayet aşağıda yer almaktadır.²⁵

وَحَدَّثَنَا هَدَّابُ بْنُ خَالِدٍ الْأَزْدِيُّ. حَدَّثَنَا هَمَّامُ بْنُ يَحْيَى. حَدَّثَنَا أَبُو جَمْرَةَ الضُّبَعِيُّ عَنْ أَبِي بَكْرٍ، عَنْ أَبِيهِ؛ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ "مَنْ صَلَّى الْبَرْدَيْنِ دَخَلَ الْجَنَّةَ."

(Bize Heddab b. Hâlid el-Ezdî ona Hemmam b. Yahya ona Ebu Cemre ed-Dubâ’î oda babasından Allahın rasulünün şöyle dediğini rivayet etti: “ Her kim serinlik vakitlerindeki namazlarını aksatmazsa cennete girecektir”).)

2-Buhârî ve Müslim’in umrelerin sayısı ve zamanı ile ilgili naklettiği aynı sened fakat metinde ufak bir yer farklılığı olan rivayet aşağıda yer almaktadır.²⁶

حَدَّثَنَا هُدْبَةُ بْنُ خَالِدٍ: حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، عَنْ قَتَادَةَ: أَنَّ أَنَسًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَخْبَرَهُ قَالَ اعْتَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَرْبَعَ عُمَرٍ، كُلُّهُنَّ فِي ذِي الْقَعْدَةِ، إِلَّا الَّتِي كَانَتْ مَعَ حَجَّتِهِ: عُمَرَةٌ مِنَ الْحُدَيْبِيَّةِ فِي ذِي الْقَعْدَةِ، وَعُمَرَةٌ مِنَ الْعَامِ الْمُقْبِلِ فِي ذِي الْقَعْدَةِ، وَعُمَرَةٌ مِنَ الْجَعْرَانَةِ، حَيْثُ قَسَمَ غَنَائِمَ حُنَيْنٍ فِي ذِي الْقَعْدَةِ، وَعُمَرَةٌ مَعَ حَجَّتِهِ.

²² Zehebî, *Siyeru alâmi’n-nübela*, 11/99.

²³ Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail Buhârî, *Sâhîhu’l-Buhârî*, thk. Mustafa Dîb el-Begâ, (Dımaşk: Dâru İbni Kesîr-Dâru’l-Yemâne, 1993), 1/210, 3/1116,1173,1243,1263,1410, 4/1525,1917, 5/2068,2264,2372,2384,2399,2406, 6/2748.

²⁴ Ebu’l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî Nişâbü’rî, *Sâhîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî (Kahire: Matbu’atu İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şerikâhu, 1955), 1/58,180,440,477,549,550, 2/786,825,916,1071, 3/1298,1300,1415,1453,1480,1600,1601,1648, 4/1746,1807,1845,1847,1915,1919,1952,2019,2065,2096,2105,2203,2273,2295,2298,2299.

²⁵ Buhârî, *Sâhîhu’l-Buhârî*, 1/210; Müslim, *Sâhîhu Müslim*, 1/440.

²⁶ Buhârî, *Sâhîhu’l-Buhârî*, 4/1525; Müslim, *Sâhîhu Müslim*, 2/916.

(Bize Hüdbe b. Hâlid ona Hemmam ona Katade ona da Enes b. Malik aktardı ki Allahın rasulü dört defa umre yaptı. Vedâ haccı ile beraber yaptığı umresi hariç hepsi de zi'l-ka'de ayında yapmıştır. Biri zi'l-ka'de ayında Hudeybiye zamanında yaptığı umre, diğeri Kureyş ile anlaşma yapıldığı yılın zi'l-ka'de ayındaki umre, Huneyn ganimetlerinin taksim edildiği zi'l-ka'de ayında Cirane'den yaptığı umre ve vedâ haccı ile beraber yaptığı umre).

3-Yine Buhârî ve Müslim’in iman bahsiyle ilgili senedi aynı ancak metninde cüz’i bir değişiklik olan Hüdbe’den ortak naklettikleri rivayetlerinden bir diğeri ise aşağıda yer almaktadır.²⁷

حَدَّثَنَا هَذَابُ بْنُ خَالِدٍ الْأَرْدِيُّ. حَدَّثَنَا هَمَامٌ. حَدَّثَنَا قَتَادَةُ. حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ؛ قَالَ: كُنْتُ رَدَفْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. لَيْسَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ إِلَّا مُوْخِرَةُ الرَّحْلِ. فَقَالَ "يَا مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ! " قُلْتُ: لَبَيْكَ رَسُولَ اللَّهِ وَسَعْدَيْكَ. ثُمَّ سَارَ سَاعَةً. ثُمَّ قَالَ "يَا مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ! " قُلْتُ: لَبَيْكَ رَسُولَ اللَّهِ وَسَعْدَيْكَ. ثُمَّ قَالَ "يَا مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ! " قُلْتُ: لَبَيْكَ رَسُولَ اللَّهِ وَسَعْدَيْكَ. قَالَ: "هَلْ تَنْدُرِي مَا حَقُّ اللَّهِ عَلَى الْعِبَادِ؟" قَالَ قُلْتُ: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ. قَالَ "فَإِنَّ حَقَّ اللَّهِ عَلَى الْعِبَادِ أَنْ يَعْذُوبَهُ وَلَا يَشْرَكُوا بِهِ شَيْئًا" ثُمَّ سَارَ سَاعَةً. ثُمَّ قَالَ "يَا مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ! " قُلْتُ: لَبَيْكَ رَسُولَ اللَّهِ وَسَعْدَيْكَ. قَالَ: "هَلْ تَنْدُرِي مَا حَقُّ الْعِبَادِ عَلَى اللَّهِ إِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ" قَالَ قُلْتُ: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ. قَالَ "أَنْ لَا يَعْذِبَهُمْ."

(Bize Heddab b. Hâlid ona Hemmam ona Katade ona Enes b. Malik ona Muaz b. Cebel aktardı ki birgün ben Peygamberin arkasına binmiştim ve benimle onun arasında sadece semerin arka kısmı vardı ve bana Ya Muaz b. Cebel! dedi. Bende buyur ey Allahın rasulü, sana itaate hazırım dedim. Sonra bir saate yakın ilerledi ve dedi ki Ya Muaz b. Cebel! Bende buyur ey Allahın rasulü sana itaate hazırım dedim. Sonra Allahın kullarının üzerindeki hakkın nedir bilir misin diye sordu? Bende Allah ve rasulü en iyi bilendir dedim. Allah rasulü, Allahın kullarının üzerindeki hakkı, kullarının Allah’a hiçbir şey ortak koşmadan ibadet etmeleridir diye cevap verdi. Sonra yine bir saate yakın ilerledi ve dedi ki Ya Muaz b. Cebel! Bende buyur Allahın rasulü sana itaate hazırım dedim. Dedi ki, Bunları yaptıkları zaman kulların Allah üzerindeki hakkı nedir bilir misin diye sordu? Bende Allah ve rasulü en iyi bilendir dedim. Allah rasulü, Allahın kullarına azap vermemesidir dedim.)

4-HAKKINDA SÖYLENEN CER VE TA'DİL İFADELER

Hüdbe b. hâlid münekkitler tarafından ta‘dil edilmiş bir muhaddistir. Hakkında söylenen ifadeler aşağıda yer alır.

-İbni Adî, el-Kâmil’inde Hüdbe’den bahsetmeye çekinmiş ardından özür dileyerek şunları söylemiştir; “Hüdbe’ye ve onun şeyhlerinden herhangi birinden hadis rivayet etmeme gerek kalmadı. Çünkü o çok hadis rivayet etmesine rağmen onun rivayet ettiği hadislerden sakıncalı veya münker bir hadis bilmiyorum. İnsanlar onu sika kabul etmiş, meşhur imamlar kendisinden rivayette bulunmuş ve o doğru sözlü olduğundan yana da hiçbir problem yoktur” demistir.²⁸

-İbni Adî, Ebu Ya'la'dan (ö.307) aktardığına göre, “Hüdbe b. Hâlid ve Şeybân'ın hangisinin daha faziletli olduğu hakkında sorulunca, Hüdbe, fazilet, sağlamlık ve rivayetinin çokluğu noktasında Şeybân'dan daha faziletlidir diye cevap verdi”.²⁹

²⁷ *Müslim, Sâhîhu Müslim*, 1/58; Buhârî, *Sâhîhu'l-Buhârî*, 5/2384.

²⁸ Ebu Ahmed b. Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fi'd-dua'fî'r-ricâl*, thk. Adil Ahmed Abdu'l-Mevcud - Ali Muhammed Mu'ved (Bevru't-Lübnan: el-Kütübü'l-İlmîyye, 1997), 8/457; Zehebî, *Tezkiratu'l-huffaz*, 2/40.

²⁹ *İbni Adî, el-Kâmil fi'd-duafai'r-ricâl*, 8/457; Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nübela*, 11/99; Zehebî, *Tezkiiratü'l-huffaz*, 2/40;

-Zehebî, (ö.748) “Nesâî’nin (ö.303) Hüdbe b. Halid için “zayıftır” dediğinin dayanağını bilmiyorum” der. Ancak başka bir yerde Nesâî, Hüdbe’nin durumunu tekrardan gözden geçirerek Hüdbe’yi ta’dil etmiştir.³⁰

-Hasan b. Süfyan, (ö.303) Hüdbe b. Hâlid’den şu sözünü işitmiştir: “Şu’be’nin cenaze namazını kıldım”. Ardından Hasan b. Süfyan’a sen Hüdbe’yi gördün mü yani? diye sorulunca Ben Hüdbe’den daha hayırlılarını gördüm diyerek bu soruya kızdığını yansıtmıştır.³¹

-Ebu Hatim; “Hüdbe, doğru sözlüdür”.³²

-İbn Hibbân, (ö.354) Hüdbe’ye sika râvîlerin yer aldığı Kitâbu’s-sikât’ında değerlendirmiştir.³³

-İclî, (ö.261) Heddâb için “Basranın sikalarından biridir” demiştir.³⁴

-Ali b. Cüneyd, Yahya b. Main’in (ö.233) Hüdbe b. Hâlid için “sika” dediğini aktarmıştır.³⁵

-Âcurrî, (ö.360) Ebu Davud’a (ö.275) Hüdbe ve Şeybân hakkında sormuştum ve şöyle cevap vermişti: “Hübde, bizim nezdimizde değeri çok kıymetlidir”, bunun üzerine Ebu Davud’a “kardeşiyle beraber şeyhlerden işittikleri (rivayetleri)?” denilmiş. Ebu Davud, “işittikleri (rivayetleri) inkâr edilemez”.³⁶

Bakıldığında Hüdbe’nin bir çok münekkit tarafından ta’dil edildiği ayrıca Sahihayn’da da rivayetlerinin bulunması açısından önemli bir râvî olduğu anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Rical İlmi sayesinde hadisler, özellikle sened yönünden incelenerek sıhhat durumları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu sayede hadislerin korunması ve Hz. Peygamberin sünnetinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlanmıştır. Muhaddisler de rical kaynaklarına azami derecede müracaat ederek delil aldıkları veya rivayet edecekleri hadislerin alt yapısını sağlam temellere oturtmaya çalışmışlardır. Bildirimize konu olan Hüdbe b. Hâlid’in biyografisine bakıldığında tasnif döneminin başlarında kendisini hadislerin rivayetine yoğunlaştırdığı görülmüştür. Naklettiği hadisler irdelendiğinde onların ibadet, muamelat ve ahlak gibi konular başta olmak üzere hemen her alanda olduğu görülür. Hüdbe b. Hâlid hiç rihle yapmamış olmasına karşın âli isnadlı hadislerin senedinde yer alan bir râvî olup meşhur musanniflerin rivayetlerine yer verdiği önemli bir muhaddistir.

Netice itibarıyla Hüdbe b. Halid’in hadis ilminin teşekkül safhasının sonuncu ve en önemlisi kabul edebileceğimiz tasnif safhası yani hicrî ikinci asrın ortasından üçüncü asrın ortalarına kadar olan bir süreçte yaşadığı anlaşılmaktadır. Bu asırlarda hadis rivayeti sistemleşmeye ve hadisler tasnif edilmeye başlanmış ayrıca isnad uygulamasıyla gelişen cerh ve ta’dil çalışmaları da önem kazanmaya başlamıştır. Hadislerin konu veya sahâbî ravilerine

³⁰ Zehebî, *Tezkiratü’l-huffaz*, 2/40; Zehebî, *Siyeru alâmi’n-nübela*, 11/97; Zehebî, , *Mîzânü’l-i’tidâl fi nakdi’r-ricâl*, 4/294.

³¹ Zehebî, *Siyeru alâmi’n-nübela*, 11/99.

³² Ebu Muhammed Abdurrahman bin Ebi Hatim Muhammed bin İdris bin el-Münzir et-Temimî el-Hanzalî er-Razî, *ec-Cerh ve’t-ta’dil* (Hindistan: Matba’atu Meclisi Daireti’l-Me’ârfi’l-Usmâniyyeti, 1952), 9/114; Zehebî, *Tezkiratü’l-huffaz*, 2/40; Zehebî, *Siyeru alâmi’n-nübela*, 11/98.

³³ Zehebî, *Siyeru alâmi’n-nübela*, 11/98.

³⁴ Ebu’l-Hasen Ahmed b. Abdullah b. Salih ‘İclî, *Ma’rifetu’s-sikât min ricâli ehli’l-’ilmi ve’l-hadîsi ve mine’d-duafâi ve zikru mezâbihim ve ehbârihim*, thk. Abdu’l-Alîm Abdu’l-Azîm el-Bistevî (Medine: Mektebetü’d-Dâr, 1985), 2/325; *el-Câmi fi’c-cerh ve’t-ta’dil*, 3/233.

³⁵ Zehebî, *Siyeru alâmi’n-nübela*, 11/97; *İbn Adî, Men rave anhümu’l-Buhârî fi’s-sahih*, s.220.

³⁶ *el-Câmi fi’c-cerh ve’t-ta’dil*, 3/233.

göre tasnif edilerek meşhur hadis kaynaklarının oluşturulmaya çalışıldığı bu süreçte Hüdbe b. Hâlih'in rivayet ettiği bazı hadislerin Buhârî ve Müslim tarafından dikkate alınıp eserlerinde tahric edilmesi onun güvenilirliğinin tespiti açısından üzerinde durulması gereken önemli bir veri olarak kabul edilebilir.

KAYNAKÇA

ZEHEBÎ, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nübela*, thk. Şuayb Arnaut vd. (Müessesetü'r-Risale, 1985), 23c.

ZEHEBÎ, Şemseddin Ebu Abdullah Muhammed bin Ahmed bin Osman Zehebî, *Tezkiratü'l-huffaz*, thk. Zekeriya 'Umeyrat (Beyrut-Lübnan: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998), 4c.

İBNİ SAD, Muhammed b. Sad b. Meni' ez-Zührî, *Tabâkâtü'l-kübrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer (Mısır-Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 2001), 11c.

NEVEVÎ, Ebu Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî ala Müslim* (Beyrut: Daru İhyâi Turasi'l-'Arabî, 1972), 18c.

SEM'ÂNÎ, Ebu S'ad Abdulkerim bin Muhammed bin Mansur et-Temîmî es-Sem'ânî, *el-Ensab*, thk. Abdullah 'Amr el-Barûdî (Beyrut-Lübnan: Daru'l-Cînân, 1988), 4c.

ZEHEBÎ, Şemseddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed Becâvî (Beyrut-Lübnan: Daru'l-Ma'rifeti l't-Tibâ'ati ve'n-Neşri, 1963), 4c.

İBN MENCÜYE, Ebu Bekr Ahmed b. Ali b. Muhammed b. İbrahim İbni Mencûye, *Ricâlu sahîhi Müslim*, thk. Abdullah Leysî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1986), 2c.

BÂCÎ, Ebu'l-Velid Süleyman b. Halef b. Sad b. Eyüb b. Varis el-Kurtubî el-Bâcî, *et-Ta'dil ve't-tecrîh limen harace fi'l-câmî'i's-sahîhi*, thk. Ebu Lübabe Hüseyin (Riyad: Daru'l-Livâi li'n-Neşri ve't-Tevzi', 1986), 3c.

HALİFE B. HAYYAT, Ebu 'Amr Halife b. Hayyât b. Halife el-Basrî eş-Şeybânî, *et-Tabakât*, thk. Süheyl Zekkâr (Daru'l-Fikri li't-Tıba'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzi', 1993), 764s.

İBN ADÎ, Ebu Ahmed Abdullah b. Adî b. Abdullah b. Muhammed b. Mübarek b. Kattân el-Cürcânî, *Men rave anhümü'l-Buhârî fi's-sahih*, thk. Amir Hasan Sabri (Beyrut: Daru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1993), 233s.

İBN ADÎ, Ebu Ahmed b. Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fi'd-duafai'r-ricâl*, thk. Adil Ahmed Abdu'l-Mevcud - Ali Muhammed Mu'ved (Beyrut-Lübnan: el-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 9c.

KALABÂZÎ, Ahmed b. Muhammed b. Hüseyin b. Hasan Ebu Nasr el-Buhârî el-Kalabâzî, *el-Hidaye ve'l-irşâd fi marifeti ehli's-sika ve's-sedad*, thk. Abdullah Leysî (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1986), 2c.

İBN HANBEL, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1995), 20c.

İBN EBU HÂTİM, Ebu Muhammed Abdurrahman bin Ebi Hatim Muhammed bin İdris bin el-Münzir et-Temîmî el-Hanzalî er-Razî, *ec-Cerh ve't-ta'dîl* (Hindistan: Matba'atu Meclisi Daireti'l-Me'ârifi'l-'Usmâniyyeti, 1952), 9c.

'İCLÎ, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Abdullah b. Salih 'İclî, *Ma'rifetu's-sikât min ricâli ehli'l-'ilmi ve'l-hadîsi ve mine'd-duafâi ve zikru mezâbihim ve ehbârihim*, thk. Abdu'l-Alîm Abdu'l-Azîm el-Bistevî (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1985), 2c.

KERABÎSÎ, Ebu Ahmed Hâkim el-Kebir Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. İshak en-Nişâbûrî el-Kerâbîsî, *el-Esâmî ve'l-küna*, thk. Ebu Ömer Muhammed b. Ali el-Ezherî (Mısır: Daru'l-Fâruk li't-Tıbâati ve'n-Neşri, 2015), 5c.

LIPID PROFILE VARIATION OF DIFFERENT ABO AND RH BLOOD GROUP IN APPARENTLY HEALTHY ADULTS

M.F. Fameela¹, S. Shiffana^{2*}

¹Oxford Brook University, United Kingdom

²School of MLT, Peradeniya, Sri Lanka, Medical Laboratory science,
<https://orcid.org/0009-0005-6823-7076>

ABSTRACT

Dyslipidaemia have been accepted as a major risk factor of cardiovascular disease but the influence of different blood phenotypes has not been extensively and mechanistically investigated, especially in Sri Lanka where prevalence of cardiac disease is increasing day by day. So, the purpose of the study was to determine the level of lipid profile parameters with different ABO and Rh blood group among apparently healthy adults in Sri Lanka. A descriptive cross-sectional study conducted in single centered study from March 2024 to December 2024. A total of 299 subjects were recruited in the study at Aventura Health Care (Pvt) Ltd, Colombo, Sri Lanka. Male and female adults, age above 18 years and apparently healthy participants, those who have not been on medication for a period of two weeks prior to their recruitment and no any other clinical history of last 6 months were recruited in this study. Demographic data were collected from register. Lipid profile and ABO grouping were performed based on the guidelines of 'Manual on Standard Operation Procedures, Sample Collection and Reference Ranges for Clinical Chemistry' and the Standard Operating Procedure 'SOP for Testing of donated blood for ABO and Rh D grouping' respectively. Descriptive data was presented for socio-demographic and clinical data. Mean, SD, T-test, ANOVA, Odds ratio and chi-square values were derived to show correlation between ABO and Rh blood group phenotypes and biochemical parameters. P value less than 0.05 was considered statistically significant. Out of 299 subjects, mean ($\pm$ SD) age was 45.7 ($\pm$ 15.3) years and male subjects were 178 and female subjects were 121. Among of them, 76 belongs to phenotype A (TC 172.4 mg/dl, TG - 101.4 mg/dl, HDL - 50.6 mg/dl and LDL - 101.6 mg/dl), 84 of phenotype B (TC - 165.8 mg/dl, TG - 103.7 mg/dl, HDL - 51.2 mg/dl and LDL - 98.3 mg/dl), 19 of phenotype AB (TC - 174.3 mg/dl, TG - 106.4 mg/dl, HDL - 52.6 mg/dl and LDL - 101.8 mg/dl), 120 of phenotype O (TC - 165.8 mg/dl, TG - 106.4 mg/dl, HDL - 49 mg/dl and LDL - 95.7 mg/dl), 279 of Rh positive phenotype (TC - 168 mg/dl, TG - 104 mg/dl, HDL - 50.2 mg/dl and LDL - 98.4 mg/dl) and 20 of Rh negative phenotype (TC - 169.2 mg/dl, TG - 109.1 mg/dl, HDL - 51.8 mg/dl and LDL - 96.5 mg/dl) subjects. There was no significant difference ($p > 0.05$) in serum lipid profiles in different ABO and Rh blood phenotypes. However, results implicated that the phenotype AB was more likely to be at risk due to the presence of high values of TC, TG and LDL. So it is suggested that to investigate cardiovascular disease in Sri Lanka.

Key words: Lipid profile parameters, different ABO and Rh blood group, apparently healthy adults

**ANALYSIS OF RESIDUAL SOLVENTS-IMPURITIES BY HS-GC-FID:
CASE OF SEVEN SAMPLES OF CIPROFLOXACIN API**

Derouicha MATMOUR^{1,2*}, Khalil Fateh Eddine HASSAM², Saliha BENABDI³, Dalila MIRAOU⁴

**¹Therapeutic and Pharmaceutical Chemistry Laboratory, Pharmacy Department,
Faculty of Medecine, University of Sidi Bel-Abbes, 22000, Algeria**

²Hikma pharmaceuticals, 16002 Algiers, Algeria.

³Faculty of Medecine, University of Oran 1, 31000, Algeria.

⁴Faculty of Medecine, University of Tlemcen Sidi, 13000, Algeria.

Abstract

Introduction: Residual solvents are organic volatile impurities that can occur in the manufacture of Active Pharmaceutical Ingredients (APIs). Residual solvents analysis in pharmaceutical products is necessary not only because of they represent a potential risk for human health due to their toxicity and their undesirables side effects, but also because they may affect the physicochemical proprieties of pharmaceutical product. The main objective of this work was to analysis 29 residual solvents-impurities by Head Space Gas Chromatography with Flame Ionization Detector (HS-GC-FID) in seven samples of Ciprofloxacin Hydrochloride API, collected from seven pharmaceutical industries installed in Algeria.

Material and Methods: The GC was equipped with a flame-ionization detector and silica column coated with 1.8 µm layer of phase G43. The carrier gas was helium with a linear velocity of 35 cm/s and a split ratio of 1:5. The column temperature was 40 °C then it rised to 240 °C. The injection temperature was 140 °C and that of detector was 250 °C. The standard solutions of USP Class 1, USP Class 2_Mix A and USP Class 2_Mix B residual solvents used for peak identification were purchased from Restek (Bellefonte, USA) and Dimethyl sulfoxide (99.5 %) was procured from Riedel-de Haën, France.

Results and Discussion: Twenty-nine organic solvents belong to classes 1 and 2 were analyzed in seven samples of Ciprofloxacin Hydrochloride API whose control is mandatory because of their carcinogenic and intrinsic toxicity. Only five solvents were identified wich are Hexane, Toluene, Acetonitrile, Methanol and Dichloromethane in the different samples. All samples collected satisfied the test of identification, so, the confirmation and the quantification procedures weren't realized.

Conclusion: The HS-GC-FID technique used showed that the identified solvents differ from one sample to another of the same molecule. This showed that manufacturers didn't often use the same solvents to produce the same API, which justifies that residual organic solvent tests weren't usually mentioned in the specific monographs.

Keywords: Residual solvents; Solvents-impurities; Ciprofloxacin Hydrochloride; Fluoroquinolone; Antibiotic; HS-GC-FID.

References

- [1] Goodfellow K. The Analysis of Residual Solvents in Pharmaceuticals using Headspace GC. Reading Scientific Services. 2018 :01-02.
- [2] ICH Harmonized Guideline. Impurities: Guideline for Residual Solvents Q3C(R6), International Council for Harmonisation of Technical Requirements for Pharmaceuticals for Human Use. 2016: 3-21.
- [3] Synthesis procedure of Ciprofloxacin Hydrochloride. Batch: 120801. Pharmaceutical Co. LTD. China.
- [4] Synthesis route of Ciprofloxacin Hydrochloride. Batch: KOFA006. Dr Reddy's Laboratories LTD. India.
- [5] United States Pharmacopeial Convention. Identification, control and quantification of residual solvents: Water soluble items, Procedures A, B and C. **In:** *United States Pharmacopeia and National Formulary (USP-NF)*. 38th-33th ed. USA, Deutscher Apotheker Verlag, 2017, p. 171-176.
- [6] European Directorate for Medicines Quality and Health Care. Identification and control of residual solvents. **In:** *European Pharmacopoeia*. 8th ed. France, EDQM, 2015, p. 134-38.
- [7] European Directorate for Medicines Quality and Health Care. Limits of residual solvents. **In:** *European Pharmacopoeia*. 8th ed. France, EDQM, 2015, p. 635-36.
- [8] RESTEK library of online GC chromatograms. Standard Chromatogram of Class 1_USP Residual Solvent Standard Solution for water-soluble substances. Available on: http://www.restek.fr/images/cgram/gc_ph1160.pdf [Accessed 05th June 2017].
- [9] RESTEK library of online GC chromatograms. Standard Chromatogram of Class 2_USP_Mix A Residual Solvent Standard Solution. Available from: <http://www.restek.com/images/cgram/gcph1175.pdf>. [Accessed 05th June 2017].
- [10] RESTEK library of online GC chromatograms. Standard Chromatogram of Class 2_USP_Mix B Residual Solvent Standard Solution. Available from: <http://www.restek.com/images/cgram/gcph00911.pdf>. [Accessed 05th June 2017].

Type of communication: **E.Poster**

**ANTI MICROBIAL ACTIVITY AND CHEMICAL COMPOSITION OF
ESSENTIAL OIL FROM MEDICINAL PLANT**

CHOUTAH O. 1*

**¹BGMSS, Equipe valorisation thérapeutique Bioconversion, Microbiological engineering
and health Security Universite de Mascara - 29000, Algerie**

Centre de recherche CNRST Rabat .

Abstract: Although many pathogens can cause foodborne illnesses. These may also be potential bioterrorism agents for food sources. The aim of this study is the used of bioactive compounds of essential oil from glycyrrhiza glabra leaves like antimicrobial activity and describes the chemical composition of essential oil . The essential oil of Glycyrrhiza glabra leaves was obtained by hydrodistillation and analyzed by GC and GC-MS. Other parameters such as refractive index, optical rotation; density, polarimetric deviation;freezing point and Solubility in ethanol are also measured. The main hydrocarbon and oxygen containing compounds were: Isoniazid (15.36 %) ; Diethyltoluamide (7.56 %), Benzoic acid (937 %), Benzene (4.58%), Linalool (2.25 %), Prasterone (5.63 %), Warfarin (1.43 %), Iodoquinol (1.90 %), Phenol, 4-(2-aminopropyl)(1.30 %). The antibacterial activity of the oil was determined using the agar diffusion method and it was found that it was active against Escherichia coli (ATCC 25923), Salmonella typhimurium (ATCC14028), Staphylococcus aureus(ATCC-29213) ,Bacillus subtilis (ATCC-6633) , Escherichia coli (G-)(ATCC 35218) and Pseudomonas aeruginosa (ATCC 27853).

Key Words: food safety, Essential oil, antimicrobial activity.

APPLICATION OF AI ALGORITHMS IN TRAFFIC ACCIDENT PREDICTION

Dr. Khanh Giang Le¹, Dr. Nguyen Thuy Linh¹*, Vo Duc Thanh², Ngo Quang Minh²,
Nguyen Ba Thao², Do Tran Minh Vu²

¹Faculty of Civil Engineering, University of Transport and Communications, Hanoi,
Vietnam

²Advanced Program of Transport Construction Engineering, Course 63, University of
Transport and Communications, Hanoi, Vietnam

*Corresponding author

Abstract

Traffic accident prediction is a critical task in ensuring road safety and optimizing transportation management. This study explores the application of artificial intelligence (AI) techniques to develop a predictive model for traffic accidents. Various machine learning algorithms, including support vector machines (SVM), and the optimized SVM models, are analyzed and compared to identify the most effective approach. The research utilizes real-world accident datasets, incorporating factors such as road conditions, weather, traffic volume, and historical accident data. Data preprocessing techniques, feature selection methods, and model evaluation metrics are discussed to enhance prediction accuracy. The results demonstrate that AI-based models can significantly improve the reliability of accident forecasting, providing valuable insights for policymakers and traffic management agencies. Future research directions include integrating real-time data and advanced deep learning architectures to further enhance predictive capabilities.

Keywords: Traffic Accident Prediction, Artificial Intelligence (AI), Machine Learning (ML), Road Safety, Predictive Modeling.

1. Introduction

The World Health Organization (WHO) reported approximately 1.19 million annual fatalities and 50 million injuries due to traffic accidents in 2023, with a disproportionate impact on low- and middle-income countries [1]. These incidents not only endanger public safety but also disrupt transportation efficiency and impose significant economic costs. The integration of machine learning and advanced data analytics has revolutionized accident prediction and prevention strategies. By leveraging sophisticated algorithms and neural networks, transportation authorities can analyze complex datasets to identify risk patterns and deploy proactive safety measures. This data-driven approach enhances traffic management, reduces accident rates, and supports evidence-based decision-making.

Traditional traffic safety research often relies on statistical methods, which struggle to account for the multifaceted variables influencing accidents, such as dynamic environmental conditions and evolving road infrastructure [2]. Conventional models also face limitations in scalability and real-time adaptability, hindering their effectiveness in modern, high-volume traffic systems. Furthermore, the slow adoption of advanced technologies in traffic management exacerbates risks in increasingly congested urban environments. These challenges underscore

the urgent need for innovative, AI-driven solutions to improve predictive accuracy and operational responsiveness.

2. Advantages of AI in Predicting Traffic Accidents

Artificial intelligence (AI) and machine learning (ML) offer transformative potential in overcoming the shortcomings of traditional traffic analysis. By automating the processing of diverse datasets—including historical crash records, weather conditions, road geometries, and real-time traffic flow—AI models excel at identifying hidden risk factors and forecasting accidents with high precision. Key benefits include [3-5]:

- **Enhanced Predictive Accuracy:** AI algorithms detect nonlinear relationships within complex datasets, enabling more reliable predictions than conventional statistical methods.
- **Real-Time Analysis:** Machine learning models process live data streams to provide timely insights for dynamic risk mitigation.
- **Scalability:** AI systems adapt seamlessly to expanding road networks and fluctuating traffic volumes.
- **Proactive Interventions:** Predictive models empower authorities to prioritize high-risk zones, optimize resource allocation, and implement targeted safety measures.
- **Data-Driven Insights:** Transparent model outputs help policymakers identify critical factors contributing to accidents, such as speeding or poor visibility.

While challenges like data quality, computational costs, and infrastructure integration persist, AI's potential to reduce accidents and save lives positions it as a cornerstone of modern traffic safety strategies.

3. Study Area and Data

The United Kingdom's road network—comprising 344,000 km of paved roads and 40.8 million vehicles—served as the study area. Accident data from 2022 (106,005 incidents) included variables like time, location, cause, and vehicle type. Road attributes were sourced from public databases, with preprocessing ensuring compatibility for AI analysis.

Table 1. The sample of study data.

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N
1	accident_index	accident_year	accident_reference	location_easting_osr	location_northing_osr	longitude	latitude	police_force	accident_severity	number_of_vehicles	number_of_casualties	date	day_of_week	time
2	2.02E+12	2022	10352073	525199	177928	0.198224	51.485454	1	3	2	1	05-01-22	4	16:40
3	2.02E+12	2022	10352573	546214	179856	0.105042	51.49883	1	3	2	1	01-01-22	7	1:17
4	2.02E+12	2022	10352575	551119	174789	0.173482	51.451924	1	3	2	1	01-01-22	7	1:15
5	2.02E+12	2022	10352578	538889	192230	0.139873	51.614153	1	3	2	2	01-01-22	7	2:24
6	2.02E+12	2022	10352580	539773	190434	0.016495	51.595151	1	3	4	3	01-01-22	7	2:30
7	2.02E+12	2022	10352588	543159	181251	0.061526	51.512146	1	2	1	5	01-01-22	7	2:55
8	2.02E+12	2022	10352591	535435	168744	-0.0544	51.401567	1	3	2	1	01-01-22	7	4:20
9	2.02E+12	2022	10352594	546736	189194	0.116442	51.58251	1	3	4	4	01-01-22	7	2:19
10	2.02E+12	2022	10352596	539501	178262	0.007763	51.485112	1	3	1	1	01-01-22	7	5:05
11	2.02E+12	2022	10352600	534567	190727	-0.05806	51.599313	1	2	1	1	01-01-22	7	2:15
12	2.02E+12	2022	10352601	532094	183413	-0.088278	51.534038	1	3	1	1	01-01-22	7	2:10
13	2.02E+12	2022	10352605	534094	182549	-0.068434	51.525943	1	2	1	1	01-01-22	7	1:13
14	2.02E+12	2022	10352606	540301	179840	0.196283	51.495574	1	2	2	3	01-01-22	7	3:51
15	2.02E+12	2022	10352610	508766	174030	-0.435995	51.454815	1	2	1	2	01-01-22	7	5:45
16	2.02E+12	2022	10352611	509531	182582	-0.422338	51.531533	1	3	3	4	01-01-22	7	7:40
17	2.02E+12	2022	10352612	538471	189140	-0.147037	51.58648	1	3	2	1	01-01-22	7	10:45
18	2.02E+12	2022	10352613	533304	178605	-0.081305	51.490688	1	3	2	1	01-01-22	7	6:40
19	2.02E+12	2022	10352615	579403	177887	-0.137725	51.48514	1	3	2	1	01-01-22	7	4:49
20	2.02E+12	2022	10352616	538111	177157	-0.012675	51.479523	1	3	4	1	01-01-22	7	9:05

4. Methods

An effective AI-based accident prediction system integrates four core components: data acquisition, preprocessing, model training, and output visualization. The framework begins with aggregating heterogeneous data sources, such as historical accident reports, real-time traffic sensors, weather feeds, and road infrastructure details.

4.1. Data Preparation and Enrichment

High-quality data is foundational to robust AI models. The preprocessing phase involves:

- Data Cleaning: Removing inconsistencies, duplicates, and outliers while addressing missing values.
- Feature Engineering: Extracting relevant variables like time of day, road curvature, traffic density, and weather conditions.
- Temporal Aggregation: Organizing data into hourly, daily, or seasonal segments to capture time-dependent patterns.
- Validation: Ensuring dataset integrity through cross-verification and statistical checks.

For machine learning applications, datasets should ideally exceed 1,000 observations with minimal missing values. Structured formatting and anonymization further enhance usability.

4.2. Advanced Machine Learning Algorithms

Support Vector Machines in Risk Assessment

Support Vector Machines (SVMs) have proven to be highly effective in risk assessment for predicting traffic accidents. Their performance can be further enhanced by applying various heuristic optimization algorithms. A comparative analysis assessed the performance of SVM models optimized by different algorithms, such as Genetic Algorithm (GA), Sparrow Search Algorithm (SSA), Gray Wolf Optimizer (GWO), and Particle Swarm Optimization (PSO) [6].

Support Vector Machines (SVMs)

SVM is a classification algorithm that aims to find the optimal hyperplane to separate data classes. Here are the relevant formulas for SVM:

Separating Hyperplane: A hyperplane can be defined as:

$$w \cdot x + b = 0 \quad (1)$$

where w is the weight vector, x is the feature vector, b is the bias term.

SVM Objective Function: The goal is to optimize the margin between classes and the hyperplane. The objective function is:

$$\min \frac{1}{2} \|w\|^2 \quad (2)$$

Heuristic Optimization Algorithms for SVM

Genetic Algorithm (GA)

Fitness Function: Measures the “goodness” of each solution; for SVM, a classification error function can be used.

Crossover and Mutation Operators are used to create new generations of solutions from existing ones to find the optimal solution [7].

Sparrow Search Algorithm (SSA)

SSA simulates the foraging behavior of sparrows. The formula for updating a sparrow's position is [8]:

$$x_i^{t+1} = x_i^t * e^{\left(-\frac{i}{max_iter}\right)} \quad (3)$$

where x_i is position of sparrow i; t: iteration number; max_iter: maximum number of iterations.

Gray Wolf Optimizer (GWO)

GWO simulates the leadership hierarchy and hunting strategy of gray wolves [9].

Position update:

$$X(t+1) = X^* - A \cdot D \quad (4)$$

where A and D are vectors based on the distance between the wolf and prey

Particle Swarm Optimization (PSO)

PSO models the behavior of swarms in food-searching, with each “particle” moving based on its current position, velocity, and the best-found positions.

Position update:

$$x_i(t+1) = x_i(t) + v_i(t+1) \quad (5)$$

where v_i is velocity of particle i; x_i is position of particle i.

Heuristic algorithms like GA, SSA, GWO, and PSO can enhance SVM performance by identifying optimal parameters, improving the accuracy and effectiveness of traffic accident prediction models.

5. Results and Discussion

The results showed that the optimized SVM models outperformed the standard SVM across several performance metrics. Specially, while the standard SVM achieved an accuracy of 0.76 and an F1 score of 0.66, the optimized models demonstrated significant improvements.

Table 2. Comparison of prediction results between AI algorithms.

Model	Accuracy	F1 Score	Precision	Recall	AUC
SVM	0.76	0.66	0.66	0.76	0.7324
GA-SVM	0.84	0.84	0.84	0.84	0.8856
SSA-SVM	0.86	0.86	0.93	0.85	0.8889
GWO-SVM	0.85	0.84	0.94	0.83	0.8799
PSO-SVM	0.85	0.85	0.93	0.84	0.8901

These findings highlight the potential of optimized SVM models to improve the accuracy and reliability of traffic accident risk assessments.

Optimized AI models (SSA-SVM) achieved up to 86% accuracy in predicting accidents, outperforming traditional methods. Key findings include:

- Speed and road curvature were among the top predictors of severe accidents.
- Models identified recurring collision patterns at intersections, informing targeted infrastructure upgrades.

6. Conclusions and Future works

AI-driven accident prediction models represent a paradigm shift in traffic safety, enabling proactive risk management through data-centric insights. In conclusion, heuristic-optimized SVMs, especially SSA-SVM and PSO-SVM, offer robust and reliable solutions for enhancing road safety through accurate accident prediction and proactive risk mitigation. These results highlight the effectiveness of heuristic optimization in refining SVM models for traffic accident prediction. Future work should focus on:

- Testing these models on diverse datasets to ensure generalizability.
- Exploring real-time implementation for dynamic traffic management.
- Investigating hybrid approaches combining multiple optimization techniques for further performance gains.

References

1. Global Status Report on Road Safety 2023, <https://www.who.int/publications/i/item/9789240086517>.
2. Ahmed S, Hossain MA, Ray SK, Bhuiyan MM, Sabuj SR. A study on road accident prediction and contributing factors using explainable machine learning models: analysis and performance. *Transportation research interdisciplinary perspectives*. 2023 May 1;19:100814.
3. Al-Mistarehi BW, Alomari AH, Imam R, Mashaqba M. Using machine learning models to forecast severity level of traffic crashes by R Studio and ArcGIS. *Frontiers in built environment*. 2022 Apr 20;8:860805.
4. Le KG, Tran QH, Do VM. Urban Traffic Accident Features Investigation to Improve Urban Transportation Infrastructure Sustainability by Integrating GIS and Data Mining Techniques. *Sustainability*. 2023 Dec 21;16(1):107.
5. Le KG, Ho TLH, Do VM, Hoc TQ. Applying a two-step cluster algorithm in traffic accident data analysis. *Transport and Communications Science Journal*. 2024;75(4):1673-87.
6. Zhong W, Du L. Predicting Traffic Casualties Using Support Vector Machines with Heuristic Algorithms: A Study Based on Collision Data of Urban Roads. *Sustainability*. 2023; 15(4):2944.
7. Konak, A.; Coit, D.W.; Smith, A.E. Multi-objective optimization using genetic algorithms: A tutorial. *Reliab. Eng. Syst. Saf.* 2006, 91, 992–1007.
8. Gharehchopogh, F.S.; Namazi, M.; Ebrahimi, L.; Abdollahzadeh, B. Advances in Sparrow Search Algorithm: A Comprehensive Survey. *Arch. Comput. Method Eng.* 2023, 30, 427–455.
9. Hou, Y.X.; Gao, H.B.; Wang, Z.J.; Du, C.S. Improved Grey Wolf Optimization Algorithm and Application. *Sensors* 2022, 22, 3810.

OPTIMIZATION OF COMPRESSED EARTH BRICKS: MECHANICAL AND THERMAL PERFORMANCE

Fatima-ezzahrae Bammou¹, Essaleh Mohamed¹, Rachid Bouferra¹, Lahcen Essaleh²,
Younes Bahammou³

¹Georessources, Geoenvironment and Genie Civil Laboratory, FSTM, Cadi Ayyad University, Marrakesh, Morocco

²Innovative Materials, Energy, and Sustainable Development Laboratory, FSTM, Cadi Ayyad University, Marrakesh, Morocco

³Fluid Mechanics and Energetics Laboratory, FSSM, Cadi Ayyad University, Marrakesh, Morocco

Abstract

The optimization of earth-based construction materials is essential for promoting sustainable and eco-friendly building practices. This study evaluates the mechanical and thermal properties of compressed earth bricks (CEBs) using an innovative approach based on the void index. By optimizing the mix design and compaction techniques, significant improvements were observed in compressive strength and thermal conductivity. The optimal formulation achieved a compressive strength of 6.23 MPa and a thermal conductivity of 1.088 W/m·K, demonstrating its potential as an alternative to conventional masonry materials. Microstructural analysis revealed a denser matrix with reduced porosity, contributing to enhanced durability and increased resistance to environmental factors. These improvements result from optimized compaction and uniform particle distribution, which strengthen the material's cohesion and enhance overall performance. Beyond mechanical enhancements, the optimized thermal properties contribute to improved energy efficiency in buildings, reducing heat transfer and enhancing indoor comfort. The exclusive use of locally sourced soils, without external stabilizers, highlights the potential of CEBs as a low-impact, environmentally friendly solution for sustainable construction. These findings underscore the potential of optimized CEBs as a durable, cost-effective, and high-performance alternative to conventional materials. Future research will focus on long-term durability, water resistance, and life-cycle assessment to ensure large-scale applicability in sustainable building projects.

Keywords: Compressed earth bricks (CEB), thermal conductivity, mechanical strength

DESIGN AND APPLICATION OF 3 MW CAPACITY BIOGAS PRODUCTION
PLANT
3 MW KAPASİTELİ BİYOGAZ ÜRETİM TESİSİNİN TASARIM VE UYGULAMASI

Abdussamed YILDIZ ¹, Mehmet Seyhan

¹Arş. Görevlisi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, (Enerji,Akışkanlar
Mekaniği,Aerodinamik) 0009-0003-1270-7564

²Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, (Enerji,Akışkanlar
Mekaniği,Aerodinamik) 0000-0002-5927-9128

Özet

Günümüzde enerji ihtiyacı, teknolojinin ve nüfusun hızla artmasıyla birlikte sürekli olarak artmaktadır. Fosil yakıtların çevreye menfi etkileri ve sınırlı rezervleri, yenilenebilir enerji kaynaklarına olan ilgiyi ve yönelimi artırmıştır. Bu çalışmada, Türkiye'nin mevcut biyogaz potansiyelinden faydalanarak 3 MW kapasiteli bir biyogaz üretim tesisinin projelendirilmesi ele alınmıştır. Bu tesis, hayvansal atıklardan biyogaz üreterek enerji elde etmeyi amaçlamaktadır. Proje, kırsal bölgelerde istihdamı sağlamak, milli sermayeye katkıda bulunmak ve dışa bağımlılığı azaltmak gibi hedeflere sahiptir. Biyogaz üretiminde kullanılan hammadde büyükbaş hayvan gübresi olup, anaerobik fermentasyon yöntemiyle metan gazı elde edilmiştir. Elde edilen biyogaz, elektrik ve ısı enerjisine dönüştürülerek enerji arzına katkı sağlayacaktır. Çalışma kapsamında, biyogaz üretim sürecinin aşamaları detaylandırılmış ve tesisin fizibilitesi değerlendirilmiştir. Biyogaz üretimi sırasında ortaya çıkan fermente atık, tarımsal gübre olarak kullanılabilir nitelikte olup, sürdürülebilir tarım uygulamalarına destek sağlayacaktır. Ayrıca, biyogaz tesislerinin kurulumu sayesinde atık yönetimi daha verimli hale gelecek ve organik atıkların çevreye zarar vermesi önlenecektir. Bu projenin gerçekleştirilmesi, çevresel ve ekonomik sürdürülebilirliği teşvik edecek, atık yönetimi konusuna yenilikçi bir yaklaşım sunacaktır. Biyogaz üretimi fosil yakıtlara alternatif bir çözüm oluşturarak sera gazı emisyonlarını azaltma potansiyeline sahiptir. Ayrıca, biyogazın enerji üretiminde kullanılması, enerji arz güvenliğini artırarak ekonomik kalkınmaya da katkı sağlayacaktır. Sonuç olarak, biyogaz tesislerinin yaygınlaştırılması, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını artırarak enerji bağımsızlığına katkıda bulunabileceği gibi, aynı zamanda çevre kirliliğini azaltıcı etkiye de sahiptir.

Anahtar kelimeler: Biyogaz, enerji üretimi, çevresel sürdürülebilirlik, projelendirme, atık yönetimi

Abstract

Today, the need for energy is constantly increasing with the rapid increase in technology and population. The negative effects of fossil fuels on the environment and their limited reserves have increased the interest and orientation towards renewable energy sources. In this study, the design of a biogas production plant with a capacity of 3 MW by utilizing the existing biogas potential of Turkey is discussed. This plant aims to obtain energy by producing biogas from animal wastes. The project has the objectives of providing employment in rural areas, contributing to national capital and reducing foreign dependency. The raw material used in biogas production is cattle manure and methane gas is obtained by anaerobic fermentation

method. The obtained biogas will contribute to the energy supply by converting it into electricity and heat energy. Within the scope of the study, the stages of the biogas production process are detailed and the feasibility of the plant is evaluated. The fermented waste generated during biogas production can be used as an agricultural fertilizer and will support sustainable agricultural practices. In addition, thanks to the installation of biogas plants, waste management will become more efficient and organic waste will be prevented from harming the environment. The realization of this project will promote environmental and economic sustainability and provide an innovative approach to waste management. Biogas production has the potential to reduce greenhouse gas emissions by providing an alternative solution to fossil fuels. Furthermore, utilization of biogas in energy production will contribute to economic development by increasing energy supply security. As a result, the dissemination of biogas plants can contribute to energy independence by increasing the use of renewable energy sources and also has the effect of reducing environmental pollution.

Keywords: Biogas, energy production, environmental sustainability, project design, waste management

A STUDY ON NATURAL AND HUMAN FACTORS AFFECTING COASTAL SHAPE
IN GİRESUN

GİRESUN'DA KIYI ŞEKİLLENMESİNE ETKİ EDEN DOĞAL VE İNSAN
KAYNAKLI FAKTÖRLER ÜZERİNE BİR İNCELEME

Ahmet APAYDIN

¹Prof, Giresun Üniversitesi Mühendislik Fakültesi İnşaat Mühendisliği Bölümü,
ORCID: 0000-0002-6437-7208

Özet

Denizlerde kıyı çizgisi, kıyı kenar çizgisi ve kıyı morfolojisinin gelişmesinde doğal ve insan kaynaklı faktörler belirleyicidir. Jeolojik özellikler ve tektonizma ana etken gibi görünse de, akarsular, rüzgar, yağış rejimi, gel-git, dalga ve akıntılar gibi faktörler süreklilikleri, jeolojik faktörlere göre kısa zamanda değişebilmeleri, birbirlerini desteklemeleri veya zayıflatmaları gibi özellikleriyle kıyı şekillenmesinde dikkate değer parametrelerdir. Kıyıların değişmesinde insan faktörü de belirleyici olup, Karadeniz sahilinin çoğunda olduğu gibi bu durum Giresun'da da söz konusudur. Bu çalışmada Giresun şehrinin doğusundan batısına kadar kıyı çizgisi, kıyı kenar çizgisi ve kıyı morfolojisinin bugünkü hale gelmesinde etkin olan doğal ve insan kaynaklı faktörler ve olaylar incelenmektedir. İnceleme alanı; Giresun şehrinin doğusundan batısına kadar yaklaşık 10 km uzunlukta, karada en fazla 3 km, denizde ise 2 km genişlikte bir bölgedir. Bu bölge merkezde bir yarımada, yarımadaının doğusunda ve batısında iki koy, doğuda bir ada, denize dik uzanan akarsuların taşıdığı malzeme ile oluşmuş kıyı ovaları, ovanın arkasında hemen dikleşen yamaç araziler ve kıyının doğal halinin insan kaynaklı müdahalelerle kaybolduğu bir bölge şeklinde özetlenebilecek durumdadır. Çalışma alanında kıyı morfolojisi ile kıyı çizgisi ve kıyı kenar çizgisinin bugünkü duruma gelmesinde kabaca 70 milyon yıl öncesinden (Kretase volkanizması) başlayan jeolojik-tektonik süreçler, son buzul maksimumundan (günümüzden 18 milyon yıl önce) sonraki ısınma ile Karadeniz seviyesinin yaklaşık 140 m yükselmesi, Karadeniz'e boşalan Aksu Çayı, Batlama, Büyük Güre ve Küçük Güre derelerinin aşındırma, sediment taşıma ve çökeltme süreçleri etkili olmuş, son olarak kıyının hemen hemen tamamında son 70 yılda insan eliyle yapılan müdahaleler belirleyici olmuştur.

Anahtar kelimeler: : Kıyı çizgisi, kıyı morfolojisi, kıyı ilerlemesi, kıyı gerilemesi, deniz seviyesi, batimetri, Giresun

Abstract

Natural and human-induced factors are determinants in the development of coastlines, coastal margins and coastal morphology in the seas. Although geological features and tectonics seem to be the main determinants, factors such as streams, wind, precipitation regime, tides, waves and currents are remarkable parameters in coastal formation due to their continuity, their ability to change in a short time according to geological factors, and their ability to support or weaken each other. Human factor is also determinant in the change of coasts, and this is the case in Giresun as in many Black Sea coasts. In this study, natural and human-induced factors and events that are effective in the current state of the coastline, coastline and coastal morphology from east to west of Giresun city are examined. The study area; It is a region approximately 10

km long from east to west of Giresun city, 3 km wide on land and 2 km wide at sea. This region can be summarized as a peninsula in the centrum, two bays to the east and west of the peninsula, an island to the east, coastal plains formed by the material carried by rivers extending perpendicular to the sea, steep slopes immediately behind the plain, and a region where the natural state of the coast has been lost due to human interventions. In the study area, the coastal morphology, coastline and coastal edge line have developed to their current state due to geological-tectonic processes that started roughly 70 million years ago (Cretaceous volcanism), the approximately 140 m rise in the Black Sea level due to the warming after the last glacial maximum (18 million years ago), the erosion, sediment transport and sedimentation processes of the Aksu Stream, Batlama, Büyük Güre and Küçük Güre streams that empty into the Black Sea, and finally, the interventions made by human hands on almost the entire coast in the last 70 years have been decisive.

Keywords: Coastline, coastal morphology, coastal advance, coastal retreat, sea level, bathymetry, Giresun

1. GİRİŞ

Kıyı; deniz, göl, akarsu veya yapay rezervuarlar gibi su ortamları ile kara arasındaki geçiş bölgesini oluşturan bir yeryüzü alanı olarak tanımlanabilir. Turoğlu (2017)'nin ayrıntılı tanımına göre kendine has güncel etken ve süreçlere ait dinamikleri olan ve bu dinamiklerin etkisi altında oluşan coğrafi koşullar ve bu koşulların delilleri ile tanımlanan, bir bölümü su altında bir bölümü ise suyun dışında, ancak her iki bölümün de su ile ilgili güncel morfordinamik etken ve süreçlerin etkisi altında olan aktif jeomorfolojik bir ünedir. Bu tanıma eklenmesi gereken bir husus; kıyıyı oluşturan ve şekillendiren etken veya süreçlerin sadece güncel değil, uzun zamanlardan beri var olmasıdır. Başka bir ifadeyle, kıyı oluşması ve şekillenmesi insan etkisi hariç genellikle çok yavaş gelişen faktörlere bağlıdır. Kıyıların şekillenmesinde etkili olan doğal paydaşlar arasında ilişkisel dengeleri ve kesintisiz şekilde devamlılığı olan bir dinamizm içinde, aşınma-taşınma-biriktirme faaliyetleri ile devam eder. Bu zaman zaman kökensel ya da süreçsel değişime uğrayabilir. Bu durumda, yeni oluşan doğal koşullar ve onların şekillendirdiği morfordinamik etken ve süreçler, yeryüzü şekillerinin karakteri üzerinde değişikliklere neden olur. Kıyı jeomorfolojileri ve güncel şekillendirici etken ve süreçler bazı farklılıklar içermekle birlikte, büyük oranda benzerlik gösterir (Erinç 1971; Erol 1989).

Deniz sahillerinde kıyı çizgisi, kıyı kenar çizgisi ve kıyı morfolojisinin gelişmesinde doğal ve insan kaynaklı faktörler belirleyicidir. Doğal faktörlerden jeolojik özellikler ve tektonizma çok belirleyici olmakla birlikte karada ve denizde devam eden süreçler zamanla etkisini göstermekte ve değişimde rol oynamaktadırlar. Jeolojik bileşim ve yapı aşınmaya karşı dayanım, tektonizma yükselme, çökme, kıvrılma gibi olaylarla şekillenmede ana belirleyici olmakla birlikte, akarsular, rüzgar, yağış rejimi, gel-git, dalga ve akıntılar gibi faktörler süreklilikleri, jeolojik faktörlere göre kısa zamanda değişebilir olmaları, birbirlerini çoğu zaman tetiklemeleri, desteklemeleri veya zayıflatmaları gibi özellikleriyle kıyı şekillenmesinde dikkate değer faktörlerdir. Doğal faktörlerin yanında kıyı şekillenmesinde ve kıyı çizgisi ile kıyı kenar çizgisinin değişmesinde insan da belirleyicidir. Türkiye'nin birçok bölgesinde olduğu gibi Giresun'da bu durum fazlasıyla söz konusudur. Kıyı Kanunu'nda bu durum dikkate alınarak kıyılar doğal ve yapa olarak ikiye ayrılmıştır. Yapay kıyılar; oluşumunda ve gelişmesinde insanın doğrudan veya dolaylı rol aldığı, geri dönülemeyecek şekilde doğal kıyı özelliklerinin kaybolmasına neden olduğu, kıyı elemanlarının da değişmesi ile sonuçlandığı kıyılardır.

Bu çalışmada Giresun şehrinin kuş uçuşu 10 km uzunluğundaki sahil bölgesinde (Şekil 1) kıyı çizgisi, kıyı kenar çizgisi ve kıyı morfolojisinin bugünkü hale gelmesinde etkin olan doğal ve insan kaynaklı faktörler ve olaylar incelenmektedir. İnceleme alanı; Giresun şehrinin doğusundan batısına kadar yaklaşık 10 km uzunlukta, karada en fazla 3 km, denizde ise 2 km genişlikte bir bölgedir. Bu bölge merkezde bir yarımada, yarımadanın doğusunda ve batısında iki koy, doğuda bir ada, denize dik uzanan akarsuların taşıdığı malzeme ile oluşmuş kıyı ovaları, ovanın arkasında hemen dikleşen yamaç araziler ve kıyının doğal halinin insan müdahaleleriyle kaybolduğu bir bölge şeklinde özetlenebilecek durumdadır.

Şekil 1. İnceleme alanı bulduru haritası

2. MATERYAL VE METOT

Çalışmanın amacı kapsamı ve sınırları belirlendikten sonra, 1/25.000 ölçekli topograf harita (Giresun G40-b1, b2), jeoloji haritası (MTA 1/100.000 ölçekli), Batimetri haritası (Deniz Kuv. Kom.lığı) ve Google Earth görüntüleri elde edilerek arazi çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Arazide yapılan incelemelerde edilen bulgular haritalara işlenmiş, fotoğraflar çekilmiştir. Özellikle jeolojik özellikler ile kıyı ve liman yapılarının durumu arazi çalışmalarıyla gözden geçirilmiştir. Morfoloji, jeoloji ve deniz batimetrisi harita ve kesitlerle, kıyıda insan kaynaklı değişimler eski fotoğraflar, eski hava fotoğrafları ve son 20 yıla ait Google Earth görüntüleriyle incelenmiştir.

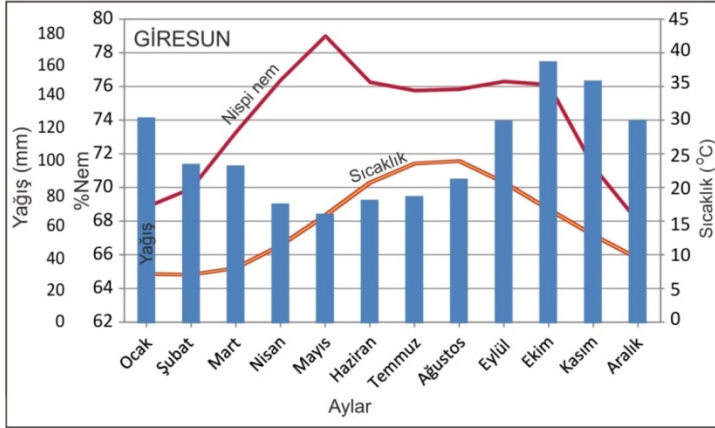
3. BULGULAR

3.1. Çalışma Alanı Genel Özellikleri

3.1.1. İklim ve Bitki Örtüsü

Giresun şehri, Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölümü'nde, Karadeniz sahilinde kurulmuş bir il merkezidir. Şehrin bulunduğu bölgede her mevsim yağışlı ılıman iklim olarak tanımlanan bir iklim hüküm sürmektedir. Bu iklimin en önemli özelliği, bol ve yıla yayılmış yağış, ılıman bir sıcaklık (mevsimler ve gece gündüz arası farkları az, kışın gece sıcaklıkları bile sıfırın altına ender olarak düşen, yazın 27-28 derecelerin üzerine pek çıkmayan, çoğunlukla 4-27 °C arasında seyreden), özellikle yaz aylarında yüksek nem olarak tanımlanabilir. Giresun kentinde bulunan

(Giresun Kalesi'nin kuzey yamacında) Meteoroloji istasyonu 1929-2023 yılları arasındaki kayıtlara (www.mgm.gov.tr) göre yıllık ortalama yağış 1290,5 mm (Rize'den sonra en yüksek yağış alan ikinci il merkezi), ortalama yağışlı gün sayısı 161 (neredeyse iki günde bir yağışlı), yıllık ortalama sıcaklık 14,6 °C'dir. En yağışlı aylar sırasıyla Ekim (162,7 mm) ve Kasım (151,3 mm), en düşük yağışlı ay Mayıs (69,1 mm), en sıcak ay Ağustos (ortalama 23,3 °C), en soğuk ay Şubat (7,2 °C)'dir (Şekil 2). Yağışın %19'u ilkbahar, % 7'si yaz, %34'ü sonbahar, % 28'i kış mevsiminde gerçekleşmektedir.

Şekil 2. Giresun aylık yağış, sıcaklık ve buharlaşma grafikleri (1929-2023)

Bölgede orografik yağış egemendir. Karadeniz'den aldığı nem ile beslenen bulutlar kıyından itibaren dik yamaçlara doğru yükseldikçe yağış bırakmaktadır. Karadeniz sahilinden iç ve yüksek kesimlere doğru gidildikçe kar kalınlığı artmakta, ancak yağmur azalmaktadır. Giresun merkezde yıllık ortalama kar yağışlı gün sayısı 6, karla örtülü gün sayısı 11'dir. Buna göre, bir sahil kenti olan Giresun'da kar yağışı yılda bir haftadan az sürmekte ve ılıman iklimden dolayı hızlıca erimektedir. Ayrıca, kar örtüsü bazı yıllar şehre kadar inmemektedir. Başka bir ifadeyle, yüksek kotlara kar yağarken şehre yağmur düşmektedir (Apaydın 2024).

Giresun'da hâkim rüzgar güneyden veya güneybatıdan esmektedir. Güney sektörü rüzgârları en fazla kış mevsiminde (Kasım-Nisan arası) meydana gelir. Güneyden gelen rüzgârlar kış aylarında havanın ısınmasına katkı yapmaktadır. Giresun'da rüzgar için ikinci derece hakim yön kuzeydir. Genellikle ilkbahardan son bahara kadar olan dönemde kuzey rüzgârları daha hâkimdir. Yıllık ortalama rüzgâr hızı 1,2 m/s'dir.. Kayıtlara göre en hızlı rüzgâr ise 44,8 m/s'dir (www.mgm.gov.tr). Giresun'da ortalama bağıl nem %76 civarındadır. Nem oranı kış mevsiminde en düşük, Mayıs-Ağustos arasında en yüksektir (Apaydın 2024).

Giresun şehrinin güney yamaçları orman ve fındık bahçeleri ile bunların arasındaki tarlalardan ibarettir. Karadeniz sahilinin diğer şehirleri gibi, kent çevresi yoğun ve gür bir bitki topluluğu ile kendini gösterir. Kale ve çevresindeki yamaçlar ile kentin doğrusu ve batısı bölgesinde yapıların sıkışık olmadığı yerlerde yeşil alanlar çoktur. Ancak zaman geçtikçe yeşil alanlar yerini binalara bırakmaktadır.

3.1.2. Topoğrafik ve Hidroğrafik Özellikler

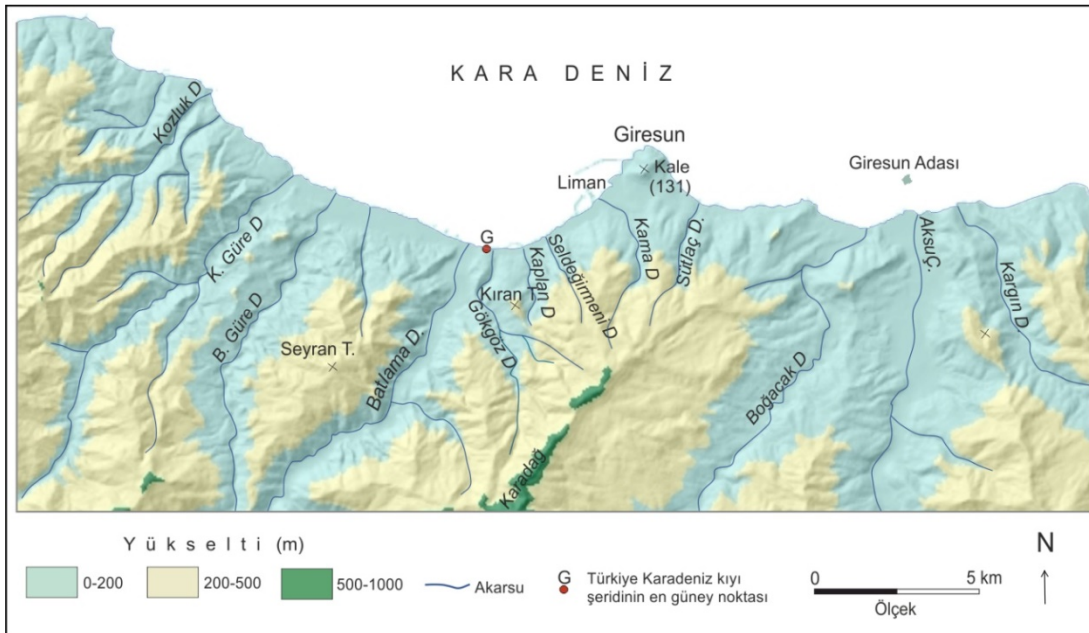
Giresun kentinde ilk yerleşimin, bugünkü kalenin çevresinde başladığı bilinmektedir. Kalenin yakın çevresi ve güneyindeki boyunda kurulan eski yerleşim zamanla doğuya ve batıya doğru yayılmıştır. Güneyden kuzeye doğru uzanan yarımada doğusunda ve batısında ağzı kuzeye bakan iki asimetrik koy oluşmuştur. Batıdaki koy doğudakine göre daha geniştir. Batıdaki koyun en güney noktası (Batlama Deresi'nin Karadeniz'e döküldüğü noktanın 200 m doğusu) Türkiye'nin Gürcistan sınırından Bulgaristan sınırına kadar uzanan Karadeniz sahilindeki en

güney noktasıdır (Şekil 3). Kalenin doğu bölgesinde kıyı çizgisi girintili-çıkıntılı olup topoğrafya dik yamaçlardan oluşmakta, batı tarafta ise kıyı boyunca batıya doğru uzanan kıyı ovası ve plajlar söz konusudur. Günümüzde kent yerleşimi batıdaki kıyı ovasının tamamını kaplayacak duruma gelmiştir. Kent doğu ve batıya doğru genişlerken aynı zamanda sarp yamaçlardan oluşan güney yönüne doğru da tırmanma eğilimindedir.

Denizden yüksekliği kale zirvesinde 131 m olan yarımada da topoğrafya güneye doğru hızla alçalmakta ve Söken Mahallesi bölgesindeki boyunda kot 100 m'nin altına düşüp güneye doğru tekrar yükselmektedir. Yarımada nın yakın doğu ve batısındaki 2-3 km uzunluktaki küçük dereciklerin (doğuda Sütlaç Deresi, batıda Kama Deresi ve Seldeğirmeni Deresi gibi) oluşturduğu dik yamaçlı vadiler, topoğrafyayı daha da engebeli hale getirmiştir. Doğudaki Boğacak Deresi ve daha doğudaki Aksu Çayı, kıyı dinamiğine ve topoğrafik yapıya damgasını vuran önemli iki akarsudur. İki akarsu ağzında da delta ve kıyı ovası oluşmuştur. Bu ovalar yerleşim ve kentsel gelişimde belirleyici olmuştur. Aksu Çayı'nın denize döküldüğü yerin tam kuzeyinde kıyından yaklaşık 1 mil açıkta Giresun Adası bulunmaktadır. Bu ada Doğu Karadeniz'de Türkiye sınırlarındaki tek adadır.

Giresun'un batı tarafında, yarımada nın batı ucundaki limandan başlamak üzere, 5 km batıdaki Küçük Güre Deresi'ne kadar uzanan bir kıyı ovası bulunmaktadır. Geçmişte sahilin neredeyse tamamı boyunca kesintisiz devam eden uzun bir plaj kıyı ovasına eşlik etmekteydi. Bu bölgede Batlama, Büyük Güre, Küçük Güre dereleri kıyı ovasını geçerek denize ulaşmaktadır.

Günümüzde kentsel yerleşim doğuda 232 m kota sahip Gedikkaya bölgesine, yarımada nın güneyindeki Osmaniye ve Söken mahallesi yamaçlarında ve batıda Seldeğirmeni ve Çıtlakkale bölgesinde 200 kotlarına kadar yükselmiştir. Batlama Deresi'nin batısındaki kıyı düzlüğünün güney yamaçlarında ise kentsel yerleşimin en yüksek kotu 100 m'yi henüz yeni geçmiştir (Şekil 4).

Şekil 3. Giresun'da kıyı bölgesi topoğrafyası ve akarsular

Şekil 4. Giresun şehrine ait ilk olarak kale çevresinde başlayan yerleşimin doğu ve batı koya doğru yayıldığını ve zamanla yüksek kotlara doğru çıktığını gösteren panoramik görüntü (a, URL-1), kale yamacından liman ve Karadeniz Sahil Yolu (KSY) arkasında yoğun yapılaşma (b), Teyyaredüzü mahallesinde yerleşimin yamaçlara doğru yayılması (c, URL-2)

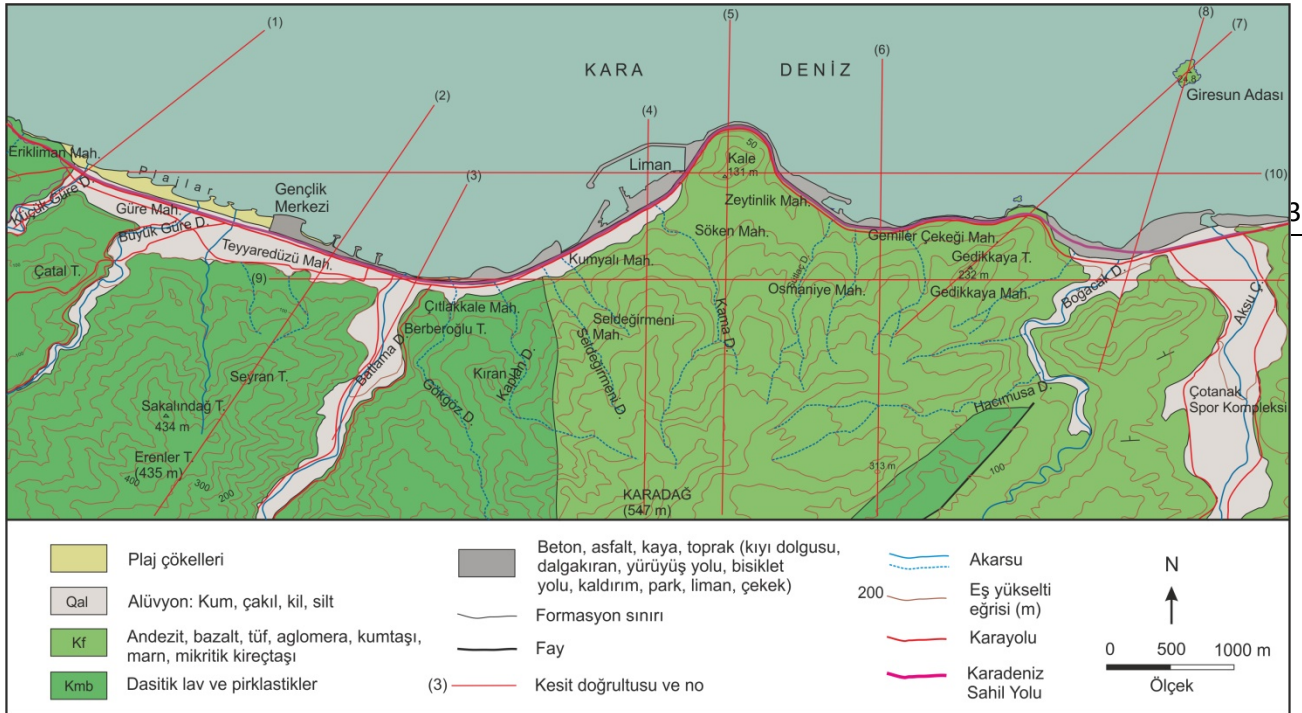
3.1.3. Jeoloji

Çalışma alanı Pontid kuşağının doğu kesiminde olup, Giresun şehrinde Kretase volkanizması ürünü olan ve denizel ortamda oluşan kayaçlar yaygındır. Giresun kentinin bulunduğu alanda üç farklı jeolojik formasyon bulunmaktadır (Şekil 5,6). Bunlar şehrin batısındaki genellikle dasitik volkaniker, doğusundaki bazalt ve aglomeraların hakim olduğu volkanikler ve alüvyonlardır. Giresun kentinin batı tarafında dasit, dasitik tuf ve aglomeralardan (volkanik çakıltaşı) oluşan formasyon (MTA, 2013 tarafından Batlama Üyesi olarak adlandırılmıştır), şehir merkezinden başlayarak batıdaki Eriklimanı mevkiine kadar kıyı ovasının güneyindeki yamaçlarda yaygındır. Formasyon, Batlama, Büyük Güre ve Küçük Güre dereleri tarafından aşındırılmış ve bu akarsular tarafından taşınıp vadiler boyunca ve kıyı ovasında çökelen alüvyonlar tarafından örtülmüştür. Formasyonun rengi kirli sarı, bej, gridir. Formasyon aşınmaya karşı genellikle dayanıklı olmakla birlikte doğudaki bazaltlar kadar sivri ve belirgin çıkıntılar oluşturmamaktadır. Bu formasyon doğudaki bazalt, aglomera ve tüfler gibi Kretase devrindeki (Kampaniyen katı, 83,6-72 myö) yoğun volkanizmanın ürünüdür. Denizel ortamda oluşmuştur (Genç ve Güven 1994).

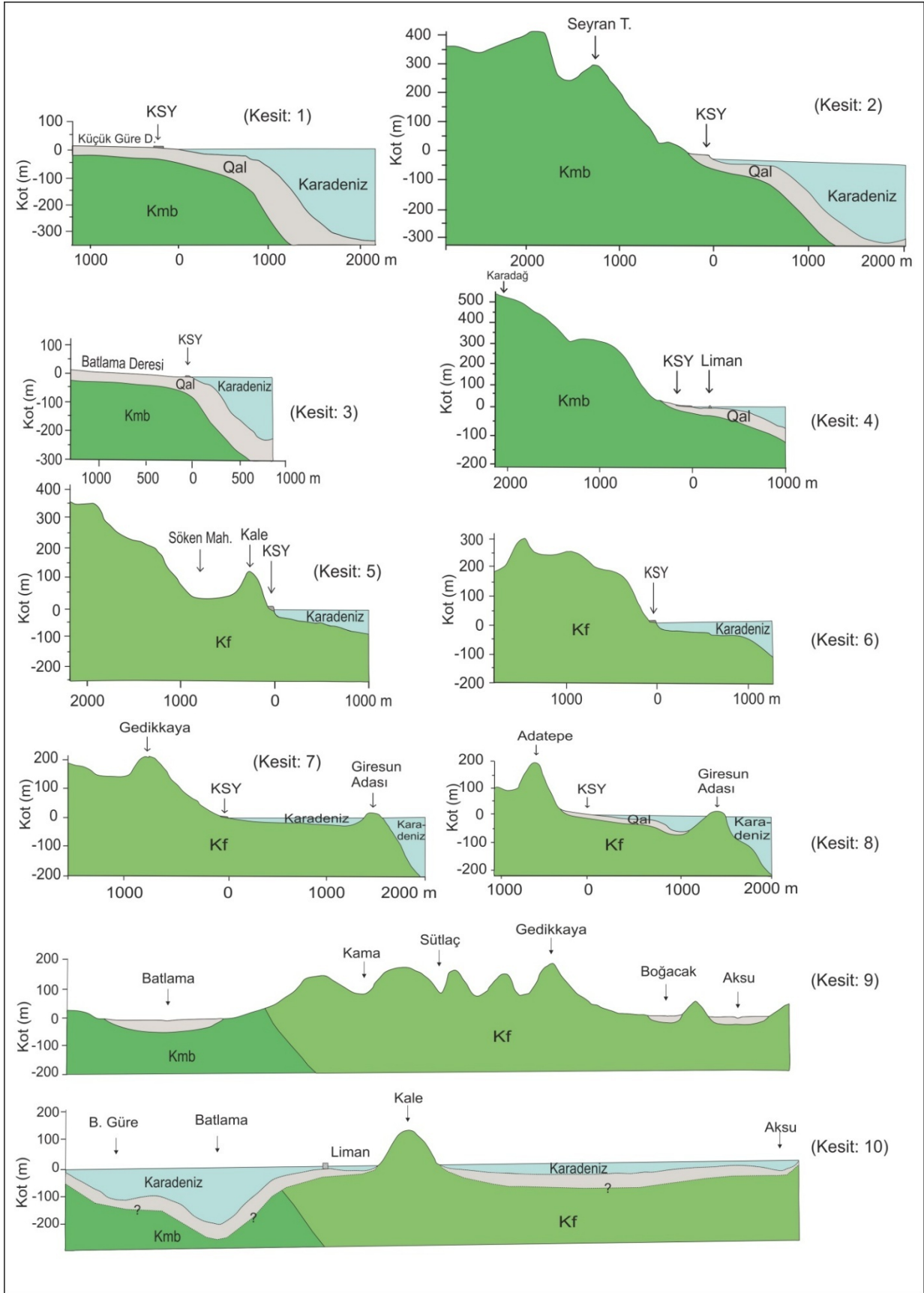
Eski şehir merkezi, Kale ve çevresi ile doğu bölgesine doğru yaygın olan volkanikler çoğunlukla bazalt ve aglomeralardan oluşmuştur (MTA 2013). Yer yer tüfler de bulunmaktadır. Kretase’de (Kampaniyen-Maeastrichtiyen, 83,6-65 myö) denizel ortamda volkanizma sonucu oluşmuştur. Giresun Kalesi ve yarımadaının denize dalan burnu, doğudaki Gedikkaya ve Giresun Adası çoğunlukla sert ve sağlam bazaltlar ve aglomeralardan oluşmuştur. Aglomeralar; tüflerden ibaret olan bağlayıcı bir malzeme içinde bazalt ve andezit blok ve çakıllarının karışımı

şeklindedir. Bu kayalar aşınmaya karşı dirençli olduklarından, yer yer çevrelerine göre tepe, burun, sivri ve engebeli topoğrafya şeklinde kendini göstermektedir. Bu formasyon arazide genellikle siyaha yakın koyu gri, siyah veya mor renkli olarak gözlenir. Çoğunlukla bol kırıklı, çatlaklı yapıdadır. Bazı yerlerde faylanmalar belirgindir. Faylar, yarık ve çatlaklar Giresun Kalesi ve çevresinde ve Giresun adasında belirgin olarak görülmektedir (Şekil 7).

Giresun'da yamaç arazileri kaplayan ve yukarıda özellikleri kısaca tanımlanan volkanik kökenli formasyonlardan başka, kıyı bölgelerinde ve akarsu vadilerinde bu formasyonların üzerine çökelen alüvyonlar bulunmaktadır. Doğudaki Aksu ve Boğacak Deresi, batıdaki Batlama, Büyük Güre ve Küçük Güre derelerinin taşıdığı kil, kum, çakıl ve blok boyutlu malzemeden ibarettir. Bu malzemeler Aksu ve Boğacak deresi deltalarını oluşturmuş, daha sonra bu iki delta çökelleri birleşerek bir kıyı ovası oluşturmuştur. Batıdaki Batlama Deresi Büyük ve Küçük Güre Deresine göre sediment potansiyeli daha yüksek olup, kıyı ovasının oluşmasında önemli rol oynamıştır. Bu akarsular Giresun kent sahilinde geçmişten beri kıyı dinamiğinin şekillenmesinde ve plaj oluşumunda etkili olan önemli unsurlardır. Sondaj verilerine göre maksimum alüvyon kalınlığı Aksu Çayı'nın Çotanak Spor Kompleksinin bulunduğu bölge ile KSY arasındaki bölgede 40 m, Boğacak deresi deltasında tahminen 30 m, Batlama Deresi ağzında 30 m, Giresun limanından başlayarak Küçük Güre Deresi'ne kadar uzanan kıyı ovasında 20-25 m arasındadır.

Şekil 5. Jeoloji haritası (MTA, 2013'ten revizyon, jeolojik kesitler için bkz. Şekil 6)

Şekil 6. Jeolojik Kesitler (kesit doğrultuları ve jeolojik sembollerin açıklaması için bkz. Şekil 5)

Şekil 7. Volkanik kayalardan görüntüler (a,b: Giresun Üniversitesi Güre Kampüsünde dasitler, c: Giresun Adasını oluşturan çoğunlukla sert, sağlam ancak kırık-çatlak sistemleri gelişmiş aglomeralar, d: Gedikkaya'nın kuzeybatı yamacında dik topoğrafya oluşturan aglomeralara batıdan bakış) (URL-3)

3.2. Kıyı Şekillenmesine Etki Eden Ana Faktörler

Giresun şehrinde kıyı şekillenmesinde etkin olan ana faktörler, jeoloji ve tektonik, yamaç ve akarsu aşındırması, akarsu biriktirmesi (hem karada hem denizde), deniz seviyesi değişimi (karada aşınma için taban seviyesidir, referans seviyesidir ve aynı zamanda deniz seviyesi ve uzun süreli değişimi de önemlidir), gelgit, dalga, akıntı etkisidir.

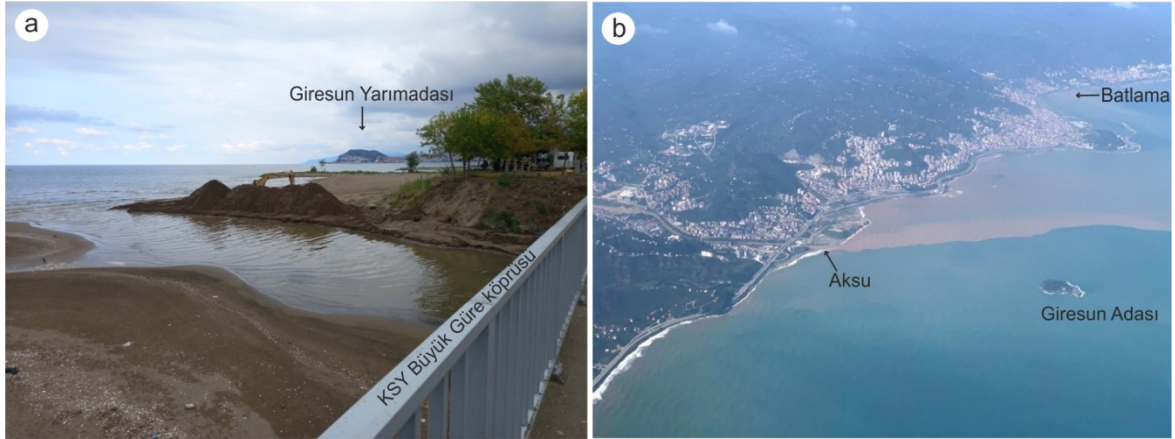
3.2.1. Jeolojik-Tektonik Faktör

Yüksek ve engebeli dağ silsileleriyle karakteristik olan Pontid kuşağının doğu kesiminde bulunan Giresun'da, zirveleri 3000 m'yi aşan ve denize paralel uzanan dağlar yer almaktadır. Bölgesel ölçekte gelişen tektonizma etkisiyle yükselen ve kıvrılan bu dağların denize bakan tarafında kot sahilden itibaren dik ve engebeli yamaçlara doğru hızla yükselmektedir. Kretase volkanizmasının ürünü olan volkanik ve volkano-tortul kayaların yaygın olduğu bölgede aşınmaya dirençli yapıya sahip bazalt, andezit ve sağlam aglomeralar tepe veya burun şeklinde çıkıntılar halindedir. Kalenin bulunduğu yarımada ve doğudaki Gedikkaya sert ve sağlam yapıdaki aglomera ve bazaltların aşınmaya karşı dirençli olmasıyla belirgin birer çıkıntılar olarak şekillenmiştir. Bu çıkıntılar kıyıda burun şeklinde olup, burunlar arasında kıyı ilerlemesi sonucu koy oluşmuştur.

Aşınma, Taşınma ve Çökelme

İnceleme alanı ve yakın çevresinde yaygın olan volkanik kayalar yapı ve dokuları itibarıyla aşınmaya karşı dirençli olsa da, eğimin yüksek, iklimin her mevsim yağışlı olmasına bağlı olarak aşınma sürecinden nasibini almaktadır. Özellikle şiddetli yağışlarda aşınma ile yerinden hareket eden malzeme yamaçlardan hızla hareket ederek akarsu yataklarına ulaşmakta, enerjisi yüksek olan akarsular da sediment malzemeyi Karadeniz'e taşımaktadır. Giresun ve

çevresindeki dik ve engebeli topoğrafya Aksu, Boğacak, Batlama, Büyük Güre ve Küçük Güre derelerinin oluşturduğu vadilerle parçalanmıştır. Vadilerin ilk oluşum başlangıcından belirli bir aşamasına kadar kazınma süreci devam etmiş, daha sonra denize yakın bölgede eğimin düşmesiyle buralarda alüvyon malzeme çökelmiştir. Havza yukarılarında dar ve derin olan bu vadiler denize yakın bölgede yayvandır. Günümüzde kıyı düzlükleri ve akarsu ağızlarında akarsuların getirdiği alüvyon malzeme çökelmiştir. Ayrıca, Karadeniz’e sürekli olarak malzeme taşınmaktadır. Taşınan malzeme kıyı dinamiğine (akarsu etkisi, akıntı, rüzgar, dalga etkisi, batimetri vb. etkilerle) bağlı olarak kıyıda, veya açıklarda çökelmektedir. Kıyı şekillenmesinde (özellikle plaj oluşumunda) bu süreçler belirleyicidir. Örneğin, batı taraftaki Belediye plajları KSY’nun tahribiyle küçülmüş, ancak inşa edilen T-mahmuz şeklindeki dalgakıranların sayesinde yeniden genişlemeye başlamıştır (Apaydın ve Durmaz 2021).

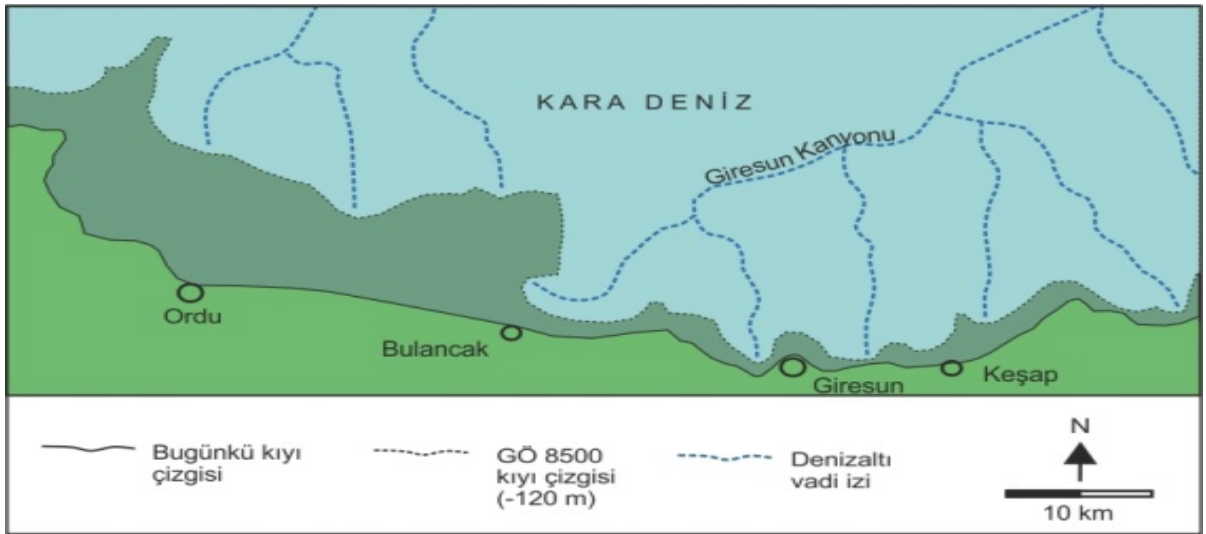
Şekil 8. Eski batimetinin değişmesinde karalardan gelen malzemenin kıyı ve deniz dinamiğine bağlı olarak yayılması (a: Büyük Güre Deresi köprü altında tıkanmanın önlenmesi amacıyla malzeme temizleme çalışması, b: 22 Ağustos 2020 tarihli taşkında Aksu Çayı ve Batlama Deresi’nin taşıdığı sediment malzemenin Giresun sahilinde denize yayılımı)

3.2.2. Yakın Jeolojik Dönemde Karadeniz’de Seviye Değişiminin Etkileri

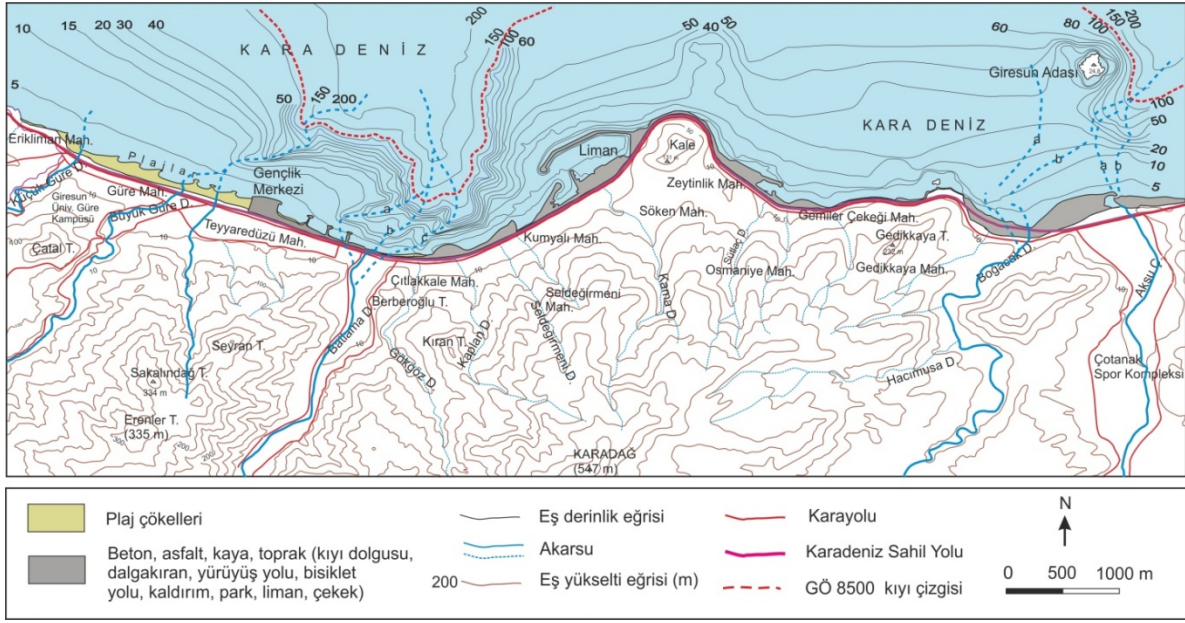
Araştırmalara göre Karadeniz’in sınırları Kuvaterner (son 2,58 milyon yıllık dönem) boyunca sık sık değişmiştir. Özellikle son iki milyon yıl boyunca Akdeniz, Atlas Okyanusu’nun suları ile sürekli bir alışveriş halinde olmuş, ancak İstanbul Boğazı ve dolayısıyla Karadeniz’le bağlantısı birçok kez kopmuş ve sonra yeniden kurulmuştur. Buna göre, Karadeniz yaklaşık 8500 yıldır Akdeniz ile birleşiktir ve küresel deniz seviyesi ile etkileşim halindedir. Birleşme öncesinde Akdeniz seviyesi Karadeniz’den 80-90 m yüksek ve bugünküne göre 30 m düşük (URL-7) olduğuna göre Karadeniz’de su seviyesinin Marmara ve boğazlar aracılığı ile Akdeniz suyuyla birleşme başlangıcında günümüz seviyesinden en az 110 m düşük olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre Giresun’da kıyı çizgisinin bugüne göre 0,5-3 km açıktaki olduğu, Giresun Adası’nın ada olmayıp karanın bir parçası olduğu anlaşılmaktadır. O zamanki kıyı çizgisinin bugünküne en yakın olduğu bölge, deniz tabanı kısa mesafede hızla alçaldığından Liman ile Batlama Deresi arasındadır. Keşap, Giresun yarımadasının ucu ve Büyük Güre Deresi ağzından batıya doğru sığlaşmaya bağlı olarak eski ve yeni kıyı çizgisi arasındaki mesafe açılmaktadır. Başka bir ifadeyle, geçmişte kara olup zamanla denizin yükselmesiyle su altında kalan alan daha geniştir (Şekil 9,10).

Kıyı batimetrisi incelendiğinde akarsuların deniz içindeki yatak izleri de görülebilmektedir. Geçmişte kara olduğunun kanıtı olan bu yataklar veya kanallar, su altında kaldıktan sonra karalardan gelen sediment malzemenin etkisiyle bazı yerlerde değişmeye başlamıştır, ancak Aksu, Batlama ve Büyük Güre derelerinde açıkça görülebilmekte ve bu akarsuların deniz içinde kalmış güzergâhları (deniz içi vadileri) çizilebilmektedir. En batıdaki Küçük Güre Deresi'nin denize boşalım bölgesinde büyük ihtimalle sediment etkisiyle eski topoğrafya korunamamış olup, akarsuyun deniz içindeki vadisi kaybolmuştur. Büyük Güre ve Batlama'nın vadileri çok belirgin olup, bugünkü kıyı çizgisinden kabaca 2 km, eski kıyı çizgisinden 1 km açıktaki birleştiği tahmin edilmektedir. Buna göre, Karadeniz seviyesinin daha da düşük olduğu zamanlar, örneğin son buzul maksimumu olan 18 bin yıl önce birleşim yerine kadar olan bölgenin de kara olduğunu söylemek yanlış olmaz. Giresun şehir merkezinin doğusundaki Aksu Deresi'nin (bazı kaynaklarda Çay olarak geçer) Giresun Adası'nın doğusundan ilerlediğini ve 8500 yıl önce o zaman kara ile birleşik olan adanın yakın doğusunda denizle bulunduğu anlaşılmaktadır. Aksu'nun yakın batısındaki Boğacak (Boğacık) Deresi önünde, eski yatak kısmen kaybolmuş olduğundan (muhtemelen Aksu'nun taşıdığı sediment malzemenin batıya doğru yayılmasıyla) iki farklı durum söz konusudur. Bunlardan ilki adanın batısından, diğeri ise Aksu ile birleşerek adanın doğusundan denize ulaşmış olduğu şeklindedir. Batimetri haritasında dikkat çeken başka bir husus ise, yarımadanın deniz içinde de çıkıntı şeklinde devam etmesi ve bugünkü kıyı çizgisinden en az 1,5 km açığa kadar su derinliğinin 50 m'yi geçmemesidir. Başka bir husus ise Giresun Adası'nın ana karaya bağlantısının Gedikkaya kuzeyindeki buruna (Çerkez plajı doğusu) doğru olduğudur. Ada ile Gedikkaya burnu arasındaki bölge sığ olup, maksimum su derinliği 30 m civarındadır.

Yukarıda anlatılan durum deniz içinde 1,5-3 km genişliğindeki bölgenin batimetrisinden elde edilen bulgulardır. Jipa vd. (2020) tarafından Karadeniz'in tamamını kapsayacak şekilde yapılan çalışmada Giresun'da açıklara doğru gidildikçe denizaltı vadilerinin (denizaltı kanyonları olarak adlandırılmıştır) birbirleriyle birleştiği, 60-70 km açıklara kadar (-1900 m kotunun olduğu) belirgin bir şekilde devam ettiği anlaşılmaktadır. Söz konusu çalışmaya göre, Giresun sahilinde batıda Bulancak'taki Pazar Suyu'ndan doğuda Espiye'deki Yağlıdere ve Gelevera derelerine kadar olan akarsular açıklarda bir yerlerde ana vadide birleşmekte ve en sonunda tek bir akarsu halinde devam etmektedir.

Şekil 9. Giresun ve çevresinde kıyı çizgisinin bugünkü ve 8500 yıl önceki konumu ve geçmişteki akarsu vadilerinin bugün deniz içindeki izleri

Şekil 10. Giresun sahilinde akarsuların deniz içinde geçmişe ait izleri (denizaltı vadileri)

3.2.4. İnsan Kaynaklı Değişimler

Giresun'da kıyı şekillenmesinde yukarıda ana hatlarıyla anlatılan doğal süreçlerin yanında 1950'lerden başlayan insan kaynaklı değişimler de söz konusudur. Bu değişim çeşitli nedenlerle arazi kazanmak amacıyla yapılan ve kıyı ilerlemesiyle sonuçlanan değişimdir. Öyle ki, birçok yerde kıyının girintili-çıkıntılı doğal hali kaybolmuş, kıyı çizgisi düz veya kavisli bir hal almıştır. Kıyı çizgisi, kıyı kenar çizgisi ve kıyı morfolojisinin büyük oranda değişmesiyle sonuçlanan insan faaliyetlerinin başlıcaları liman, balıkçı barınakları ve çekekler, yol dolguları (iç yol ve KSY), Parka-bahçe için mekan kazanma amaçlı dolgular, malzeme depolama alanları (çöp ile birlikte), dalgakıranlardır (Şekil 11).

Şekil 11. Kıyı gerilemesine neden olan bazı faaliyetlerden görüntüler (a: Yarımada'nın doğusunda Gemiler Çekeği Mahallesinden Kale'ye bakış, b: Yarımada'nın etrafının geniş ve kalın bir yol dolgusu ile sarılmış olması, c: KSY tarafından işgal edilen plajların mahmuzlarla

desteklenmesi, d: Batlama ağzının doğu tarafında KSY dolgusu yanında yeniden plaj oluşumu, bu yer Türkiye'nin Karadeniz sahilindeki kıyı çizgisinin en güney noktasıdır) (URL-4, 5, 6)

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çalışmadan elde edilen sonuçlar ve değerlendirmeler aşağıda maddeler halinde açıklanmıştır.

1-Giresun şehrinde kıyı bölgesinin (kıyı çizgisi, kıyı kenar çizgisi, kıyı morfolojisi, deniz batimetrisi) şekillenmesinde ana doğal faktörler jeoloji ve tektonik süreçler ile akarsu aşındırması, akarsu biriktirmesi (karada ve denizde), deniz seviyesi değişimidir. Bu faktörler jeolojik zaman boyunca süregelen uzun ve yavaş gelişen olaylardır. İnsan eliyle olan değişimler ise kısa zamanda kabaca 70 yılda hızlı ve büyük değişimlerdir.

2- Giresun'da Kretase volkanizmasının ürünü olan volkanik ve volkano-tortul kayalardan aşınmaya karşı dirençli olan bazalt, andezit ve sağlam aglomeralar tepe veya burun şeklinde çıkıntılar halindedir. Kalenin bulunduğu yarımada ve doğudaki Gedikakya sert ve sağlam yapıdaki aglomera ve bazaltların aşınmaya karşı dirençli olmasıyla belirgin birer çıkıntılar olup, bunların oluşturduğu burunlar arasında koylar oluşmuştur.

Giresun ve çevresindeki dik ve engebeli topoğrafya Aksu, Boğacak, Batlama, Büyük Güre ve Küçük Güre derelerinin oluşturduğu vadilerle parçalanmıştır. Kıyı düzlükleri ve akarsu ağzlarında alüvyon oluşmuştur. Ayrıca, Karadeniz'e sürekli olarak taşınan malzeme kıyı dinamiğine bağlı olarak çökelmektedir. Kıyı şekillenmesinde (özellikle plaj oluşumunda) bu süreçler belirleyicidir. Plaj oluşumunda ve plajların korunmasında karalardan gelen malzeme miktarı ve su içinde dinamiği etkilidir. Plaj oluşumunda ayrıca dalgakıranlar da olumlu etkiye sahiptir.

3- Giresun şehrinin de bulunduğu Keşap'tan Piraziz'e kadar olan kesimde kıyı çizgisi Karadeniz'in Akdeniz ile son birleşmesinden az önce (günümüzden 8500 yıl önce) bugünkü kıyı çizgisine göre 0,5-3 km ileride olduğu, başka bir ifadeyle günümüzde deniz olan belirli bir bölgenin o zamanlar kara olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre Giresun Adası'nın (maksimum kot 24,8 m) bir ada olmayıp ana kara ile birleşiktir. Burada şunu hatırlatmak gerekir ki, 8500 yıl öncesini temsil eden kıyı çizgisi bugünkü deniz tabanı topoğrafyasına göre çizilmiş olup, deniz tabanı o zamandan beri karadan akarsularca taşınan sediment malzeme ile biraz yükselmiş olabileceği dikkate alınarak bu çizginin kıyıya biraz daha yakın olabileceği dikkate alınmalıdır.

4- Kıyı batimetrisi incelendiğinde akarsuların deniz içindeki izleri vadi şeklinde görülebilmektedir. Geçmişte kara olduğunun kanıtı olan bu vadiler, su altında kaldıktan sonra karalardan gelen sediment malzemenin etkisiyle bazı yerlerde değişmeye başlamış, ancak Aksu, Batlama ve Büyük Güre derelerinde açıkça görülebilmektedir. Jipa vd. (2020) tarafından Karadeniz'de yapılan kapsamlı çalışmaya göre Giresun'da akarsuların deniz altındaki izlerinin bir ana vadide birleştiği anlaşılmaktadır. Söz konusu çalışmaya göre, Giresun sahilinde batıda Bulancak'taki Pazar Suyu'ndan doğuda Espiye'deki Yağlıdere ve Gelevera derelerine kadar olan akarsuların geçmişte deniz seviyesi düşükken (60-70 km açıklarda) birleşip tek bir akarsu halinde akarak o zamanki Karadeniz'e boşaldığı anlaşılmaktadır.

5- Giresun'da kıyı şekillenmesinde insan eliyle yapılan değişiklikler oldukça fazladır. 1950'lerde limanın yapılmasıyla başlayıp 2000'li yıllarda Karadeniz Sahil Yolu'nun yapılması ve her geçen gün devam eden dolgular nedeniyle kıyı morfolojisi, hidrolojisi, estetiği vb. her an değişmektedir. Bu değişim çeşitli nedenlerle arazi kazanmak amacıyla yapılan ve kıyı ilerlemesiyle sonuçlanan değişimdir. Öyle ki, birçok yerde kıyının girintili-çıkıntılı doğal hali kaybolmuş, kıyı çizgisi düz veya kavisli bir hal almıştır. Kıyı çizgisi, kıyı kenar çizgisi ve aslında kıyı morfolojisinin büyük oranda değişmesiyle sonuçlanan insan faaliyetlerinin

başlıcaları liman, balıkçı barınakları ve çekekler, yol dolguları (iç yol ve KSY), Parka-bahçe için mekan kazanma amaçlı dolgular, malzeme depolama alanları (çöp ile birlikte), dalgakıranlardır. Sonuç olarak, son buzul maksimumundan bu yana yaklaşık 12 bin yıldır doğal faktörlere bağlı olarak yükselen ve ilerleyen kıyı çizgisi Giresunda kabaca son 70-75 yılda insan faaliyetleriyle tersine döndürülmüş, deniz seviyesi yükselmeye devam etse de, kıyı gerilemesi birçok yerde yerini kıyı ilerlemesine bırakmıştır. Bu değişimin tarihsel gelişimi, kent estetiğine, insan yaşamına, ekosisteme vb. etkileri ayrı ayrı birer çalışma konusudur.

KAYNAKLAR

Apaydın, A. (2024). Giresun'da iklimin ana özellikleri ve yeni meteorolojik kayıtlara göre bölgesel-yerel farklar, 3. Bilsel International Çatalhöyük Scientific Researches Cogress 24-25 August, 2024 Konya/Türkiye,415-443.

Apaydın A., Durmaz M., (2021). Giresun-Piraziz Arasında Karadeniz Sahil Yoluna bağlı kıyı çizgisi değişimi ve güncel plaj oluşumları, Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi, Cilt 9, Sayı 1, 150-166.

Erinç, S. (1971). Jeomorfoloji II, Genişletilmiş 2. Baskı. İstanbul Üniversitesi yayınlarıNo:1628, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları No:23, İstanbul.

Erol, O. (1989). "Türkiye'de kıyıların doğal niteliği, kıyının ve kıyı varlığıyla-rının korunmasına ilişkin "Kıyı Kanunu" uygulamaları konusuna jeomor -folojik yaklaşım (A geomorphological approach to the application of the laws for the coastal protection in Turkey)", İstanbul Üniversitesi Deniz Bilim-leri ve Coğrafya Enstitüsü Bülten (Bulletin) 6: 15-47, İstanbul.

Genç S ve Güven İ.H. (1994). Doğu Pontidler'de volkanizma ve jeotektonik gelişim, Yomra (Trabzon) - Keşap (Giresun) - Kelkit (Gümüşhane) yöresi, KD Türkiye, Türkiye Jeoloji Bülteni, C37, 1-12.

Jipa D.C, Panin N, Olariuz C, Pop C (2020). Black Sea submarine valleys–patterns, systems, networks, **Geo-Eco-Marina**; Bucharest Iss. 26, (2020): 15-40.

MTA (2013). 1: 100.000 ölçekli Türkiye jeoloji Haritaları, No:186, Giresun-G 40 Paftası, MTA Genel Müdürlüğü Jeoloji Etütleri Dairesi, Ankara.

Turoğlu H (2017). Deniz ve Göllerde Kıyı, *Yasal ve Bilimsel Boyutlarıyla Kıyı*, Editörler: Hüseyin Turoğlu-Hakan Yiğitbaşoğlu, Jeomorfoloji Derneği Yayını No: 1, 1-30.

İnternet Siteleri

URL-1:<https://giresun.bel.tr/2024/04/17/giresun-belediyesi-revizyon-imar-plani-hazirliklarina-basladi/>

URL-2: https://www.aftainsaat.com.tr/proje_teyyareduzu.html

URL-3: <https://www.ezgitur.com/news/giresunda-gezilecek-yerler>

URL-4: <https://holitera.com/blog/giresun-gezilecek-yerler/>

URL-5: <https://gezimanya.com/giresun>

URL-6: <https://www.caytvhaber.com/karadeniz/tamamlanmasi-halinde-dogu-karadenizin-en-uzun-plaji-olacak-giresun-belediyesi-t-51387h>

**CAUSES OF LEVEL CHANGES IN THE BLACK SEA DUE TO CLIMATE
CHANGE AND THEIR POSSIBLE EFFECTS ON GİRESUN CITY COAST**

**İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNE BAĞLI OLARAK KARADENİZ’DE SEVİYE
DEĞİŞİMLERİNİN NEDENLERİ VE GİRESUN KENT SAHİLİNE MUHTEMEL
ETKİLERİ**

Ahmet APAYDIN

**¹Prof, Giresun Üniversitesi Mühendislik Fakültesi İnşaat Mühendisliği Bölümü,
ORCID: 0000-0002-6437-7208**

Özet

Karadeniz Tuna başta olmak üzere akarsulardan ve üzerine düşen yağıştan beslenmekte, boşalımı ise buharlaşma ve Marmara Denizi’ne akış ile gerçekleşmektedir. Günümüzde Marmara ile Karadeniz arasında su alışverişi derinden Karadeniz’e tuzlu su, sıg bölgeden ise Karadeniz’den Marmara’ya nispeten tatlı su şeklindedir. Karadeniz su seviyesi Marmara’dan 30 cm yüksek olup, Marmara’dan giren suyun iki katı kadar su Karadeniz’den Marmara’ya boşalmaktadır. Literatürdeki çalışmalardan çıkarılabilecek genel sonuç, Karadeniz’e boşalan akarsu debilerinde henüz bariz bir değişme olmamakla birlikte, atmosferik ve insan kaynaklı etkilerle azalma olacağı ve denizde ısınma sonucunda buharlaşma kaybının artacağı şeklindedir. Buna göre tatlı su girişiindeki azalma ve buharlaşma kaybında artış seviyeyi düşürme, ısınma ise seviyeyi yükseltme etkisi yapacaktır. Ancak, Akdeniz ile bağlantısı devam ettiği sürece Karadeniz’in seviye değişiminde Akdeniz, Ege ve Marmara’daki su seviye değişiminin daha belirleyici faktör olmaya devam edeceği unutulmamalıdır. Mevcut verilere göre Akdeniz ve Ege’de deniz seviyesinin yükselme eğilimi, Karadeniz’i de etkilemektedir. Küresel ısınma etkisiyle Karadeniz suyunun ısınma eğiliminde olduğu ve bunun da yükselmeye katkı yapacağı öngörülmektedir. Akdeniz ve Ege Denizi’nde su seviyesinin Karadeniz’e göre daha hızla yükselmesi, Marmara’dan Karadeniz’e zamanla daha sıcak ve daha tuzlu su girişi olacağı ve giren su miktarının artacağı, bunun da seviye yükselmesini hızlandıracığı anlamına gelmektedir.

Marmara ve Karadeniz’de yapılan pleoiklim ve ortam araştırmalarına göre Karadeniz’de su seviyesi Marmara ile birleşme öncesinde (günümüzden 8500 yıl önce) bugünkü seviyeye göre -110 m idi. Buna göre, bu çalışmada Giresun şehrinin bulunduğu sahilde kıyı çizgisinin Karadeniz ile Akdeniz’in son birleşme öncesinde (GÖ 8500 yıl) bugünkü kıyı çizgisine göre 0,5-3 km ileride olduğu, başka bir ifadeyle günümüzde deniz olan belirli bir bölgenin o zamanlar kara olduğu ortaya konmuştur. Buna göre Giresun Adası’nın (maksimum kot 24,8 m) bir ada olmayıp ana kara ile birleşik olduğu sonucuna varılmıştır. Bu çalışmada ayrıca, Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) 5. Raporunda 2100, 2200 ve 2400 yılı için sırasıyla öngörülen 0,83 m, 2,03 m ve 5,17 m deniz seviyesi yükselmelerinden Giresun sahilinin nasıl etkileneceği de araştırılmıştır. Buna göre 2400 yılı için öngörülen senaryonun gerçekleşmesi halinde Giresun’da doğudaki Aksu ağzından batıdaki Erikliman’a kadar olan bölgede kıyı şeridinin tamamı, Karadeniz sahil yolunun tamamına yakını ve şehrin kıyı düzlüğündeki bölgeleri (Aksu mahallesi, Sanayi bölgesi, Kumyalı, Çıtlakkale, Teyyaredüzü bölgelerinin alçak kesimleri) su altında kalacak, deniz Aksu ve Batlama vadisine sahilten 1,5 km girecek, Giresun Adası’nın yaklaşık % 20’si su altında kalarak ada küçülecektir.

Anahtar kelimeler: İklim değişikliği, deniz seviyesi, kıyı gerilemesi, Karadeniz, Giresun

Abstract

Black Sea is recharge by rivers, primarily Danube, and precipitation falling on it, and its discharge is realized by evaporation and flow to Marmara Sea. Today, water exchange between Marmara and Black Sea is in the form of salty water to Black Sea from deep and relatively fresh water from Black Sea to Marmara from shallow regions. Black Sea water level is 30 cm higher than Marmara, and twice as much water as water entering from Marmara is discharged from Black Sea to Marmara. The general conclusion that can be drawn from the studies in literature is that although there is no obvious change in the flow rates of rivers discharged to Black Sea, there will be a decrease due to atmospheric and anthropogenic effects and evaporation loss will increase as a result of warming in the sea. Accordingly, the decrease in freshwater inflow and the increase in evaporation loss will have the effect of decreasing the level, while warming will have the effect of increasing the level. However, it should not be forgotten that as long as its connection with the Mediterranean continues, the water level change in the Mediterranean, Aegean and Marmara will continue to be the more determining factor in the level change of the Black Sea. According to the current data, the tendency of sea level to rise in the Mediterranean and Aegean also affects the Black Sea. It is predicted that the Black Sea water tends to warm due to the effect of global warming and this will contribute to the rise. The fact that the water level in the Mediterranean and Aegean Sea rises more rapidly than in the Black Sea means that there will be an inflow of warmer and more salty water from Marmara to the Black Sea over time and the amount of water entering will increase, which will accelerate the level rise.

According to pleioclimate and environmental studies conducted in Marmara and Black Sea, the water level in Black Sea was -110 m compared to today's level before the union with Marmara (8500 years ago). Accordingly, this study has shown that the coastline on the coast where Giresun city is located was 0.5-3 km ahead of today's coastline before the last union of Black Sea and Mediterranean (8500 years BP), in other words, a certain area that is currently sea was land at that time. Accordingly, it has been concluded that Giresun Island (maximum elevation 24.8 m) is not an island but is connected to the mainland. This study also investigates how Giresun coastline will be affected by the sea level rises of 0.83 m, 2.03 m and 5.17 m predicted for 2100, 2200 and 2400, respectively, in the 5th Report of Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). Accordingly, if the scenario envisaged for the year 2400 is realized, the entire coastline from the Aksu mouth in the east to Erikliman in the west, almost the entire Black Sea coastal road and the coastal plain areas of the city (Aksu neighborhood, Industrial zone, Kumyalı, Çıtlakkale, low-lying areas of Teyyaredüzü regions) will be under water, the sea will enter the Aksu and Batlama valleys 1.5 km from the coast, and approximately 20% of Giresun Island will be under water, shrinking the island.

Keywords: Climate change, sea level, coastal regression, Black Sea, Giresun

4. GİRİŞ

Yaklaşık 4,6 milyar yaşındaki yerkürenin oluşumundan bu yana geçen uzun süre boyunca karalar ve denizlerin konumu, büyüklüğü, tek parça olmayıp levhalardan (plakalardan) oluşan kabuğun hareket mekanizması, yerkürenin kendisinden (volkanik faaliyet, atmosferde ve hidrosferde oksijenin azalıp çoğalması vb) veya dışarıdan (ağırlıklı olarak Güneş'ten) kaynaklanan etkilere bağlı iklimsel değişimler meydana gelmiştir. Sanayi Devriminden bu yana süregelen iklim değişikliğinin ise öncekilerden farkı insan kaynaklı olması ve iklim değişiminin (özellikle de ısınmanın) çok hızlı bir şekilde gerçekleşmesidir. Bu değişimin en önemli sonuçlarından biri okyanus ve denizlerin seviyesinin yükselmesi olarak kabul

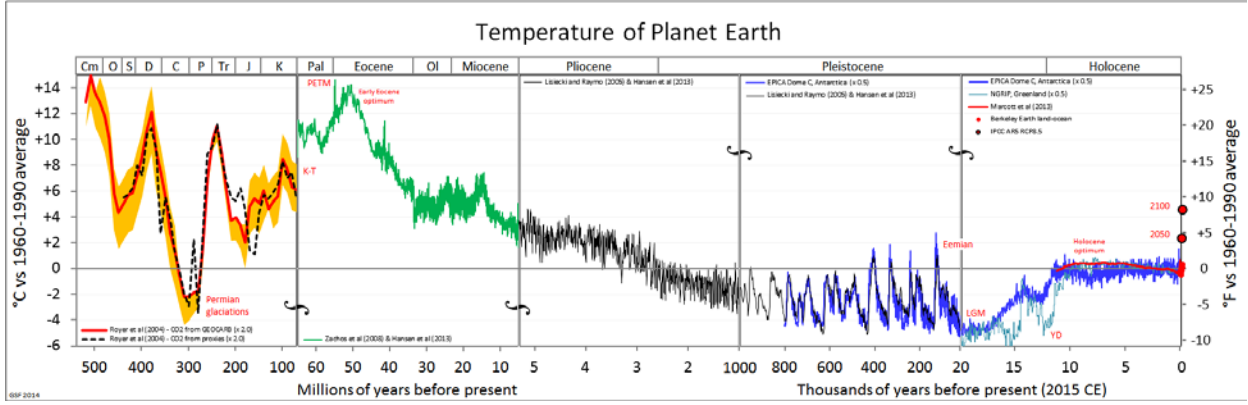
edilmektedir (bu bildiride deniz seviyesi değişimi olarak adlandırılacaktır). Deniz seviyesinin yükselmesi sadece alçak sahil alanlarının su ile kaplanması değil, kıyı ekosisteminden tutun da, yerel hatta bölgesel iklim değişikliği anlamına da gelmektedir. Küresel iklim değişimi hidrosferin yani okyanuslar ve denizler başta olmak üzere bütün su kütlelerinin ısınmasına ve bu ısınma etkisiyle su seviyesinin yükselmesine neden olmakta, bu ısınma ise Türkiye'nin Karadeniz, Ege ve Akdeniz bölgeleri gibi ılıman coğrafyalarda yerel ve bölgesel iklim değişikliği ile sonuçlanmaktadır. Başka bir ifadeyle, küresel ısınma denizleri ısıtarak yükselmesine neden olmakta, ısınan denizler ise kıyı bölgelerinde hava koşullarının değiştirmektedir. Birbirini tetikleyen bu durum, Karadeniz Bölgesi sahili gibi bölgelerde iklim koşullarının değişmesine çifte etki (küresel ve yerel) anlamına gelmektedir.

Türkiye'de iklim değişikliğine bağlı olarak deniz seviyesi değişimlerinin ülke, bölge ve yerel ölçekte etkileriyle ilgili bazı çalışmalar (Üstün 2019; Dirican ve Geymen 2016; Karaca ve Nicholls 2008; Sevim ve Zeydan 2007) yapılmıştır. Bu çalışmada ise, Karadeniz'in son buzul çağına (GÖ 110-15 bin) sona ermesinden itibaren nasıl geliştiği ve gelecekte küresel ısınma sonucu deniz suyu sıcaklıklarının, akarsu beslenmesi ve buharlaşma kayıplarının değişmesine bağlı olarak deniz seviyesi değişiminin nasıl olacağı, deniz seviyesinde yükselme olması halinde Giresun sahilini ne ölçüde etkileyebileceği incelenmektedir.

5. JEOLJİK ZAMAN BOYUNCA İKLİM VE DENİZ SEVİYESİ DEĞİŞİMLERİNE KISA BİR BAKIŞ

5.1. Jeolojik Zaman Boyunca İklim ve Deniz Seviyesi Değişimleri

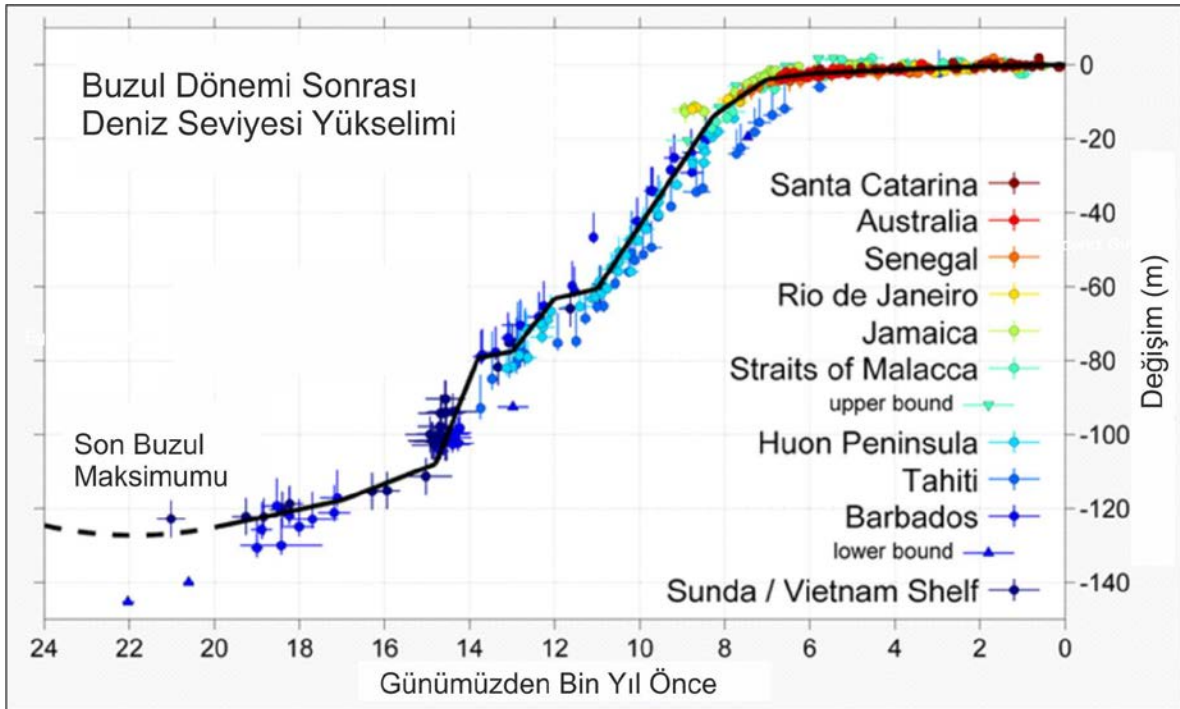
Dünya tarihinin ilk 4 milyar yılında meydana gelen iklim değişimleri ile ilgili bilgilerin, son iki milyon yılı kapsayan Kuvaterner dönemi ile karşılaştırıldığında oldukça az olduğu görülür. Ancak son yıllarda yapılan araştırmalar, Pleistosen (Kuvaterner'in Holosen'den önceki devresi) öncesinde en az beş büyük buzul çağına yaşandığını göstermektedir (Çiner ve Sarıkaya 2013). Bu buzul çağlarının her birinin Pleistosen buzul çağlarından çok daha geniş ölçekli olduğu, öyle ki bazı dönemlerde yükselen sıcaklıklar nedeniyle tropikal kuşağa ait sıcaklıkların, kutuplara yakın bölgelere kadar egemen olduğu anlaşılmaktadır. Buzul dönemleri sırasıyla, Huronian (2,2 Milyar Yıl Önce), Cryogenian (710-640 myö), Geç Ordovisyen (440-460 myö), Geç Karbonifer (290-300 myö) ve son olarak da Kuvaterner'de (2,58 myö- Günümüz) gerçekleşmiştir (Ay 2020). Günümüzden 2,58 milyon yıl önceden (myö) itibaren buzul çağlarıyla buzul arası çağların periyodik olarak birbirini izlemesi, iklim sisteminin yeni bir dengeye oturmasının bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Okyanus tabanlarından çıkarılan çökeller üzerinde yapılan araştırmalara göre; 1,8 ila 0,8 myö zaman aralığında buzul çağları 41 bin yıllık döngüler şeklinde tekrarlanmaktadır (Çiner ve Sarıkaya 2013). Yaklaşık son 800 bin yıldır ise buzul çağları, 100 bin yıllık döngüler halinde ortaya çıkmaktadır. Kuvaterner'de periyodik olarak buzul çağlarının yaşandığı bu döneme Pleistosen adı verilmektedir. Pleistosen'de yaşanan buzul ve buzularası çağlar, süre ve şiddet bakımından birbirinden farklı olup, genellikle buzul çağları, buzularası çağlara göre daha uzun sürmüştür. Son 400 bin yılın iklim kayıtlarını içeren buzul örneklerinden, 70 bin veya 90 bin yıl süren buzul çağlarını, 10 bin veya 30 bin yıl süren buzularası çağların izlediğini görmek mümkündür. Genel olarak serin veya soğuk iklim dönemini temsil eden buzullaşma ve ılık, sıcak iklim dönemini temsil eden buzulların erimesi olayı okyanus seviyesini, dolayısıyla okyanus ve karaların sınırlarını değiştirmektedir. Küresel hava sıcaklığının son 500 milyon yıldaki değişimi Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1. Küresel sıcaklığın son beşyüz milyon yıldaki (kabaca Kambriyen'den bu yana) değişim grafiği (URL-1)

Deniz seviyesi değişimi konusunda flora, fauna ve deniz tabanı ile delta çökelleri üzerinde yapılan araştırmalara göre kabaca son 500 bin yıl boyunca küresel deniz seviyesinin 5 defa 100 m kadar düştüğü, zaman zaman günümüz seviyesinin üzerine çıktığı belirlenmiştir. Günümüze en yakın ve en fazla olan alçalma ise günümüzden 18 bin yıl önceye denk düşen son buzul maksimumudur. O zamanda ortalama deniz seviyesi bugünkü ortalama seviyeye göre 130 m daha düşüktür (Şekil 2).

Son buzul maksimumunda örneğin Midilli, Sakız, Gökçeada, Bozcaada gibi Anadolu'nun batı uzantısı olan adalar birer ada olmayıp anakaraya bağlantılıdır (Yaşar 1996). Bu düşüş, günümüze değin yerini arada küçük alçalmalarla birlikte yükselme eğilimine bırakmıştır. Son buzul maksimumundan GÖ 15 bine kadar iklim pek değişmemiş, 11-12 bin yıl öncesine kadar ılımanlaşma yönünde çok az değişmiş, ondan sonra yerini hızlı bir ısınma eğilimine bırakmıştır. Öyle ki, deniz seviyesi GÖ 11-7,5 bin yıl arasında 60 m yükselmiştir. Bir karşılaştırma olması açısından, örneğin Geç Kretase'de deniz seviyesinin bugünkü seviyenin 350 m üzerinde, Geç Miyosen'de ise 200 m altında olduğunu belirtelim.

Şekil 2. Son buzul maksimumu ve sonrasında ortalama deniz seviyesi değişim grafiği (URL-2)

Dünya iklimi ve buna bağlı olarak deniz seviyesi değişimlerine uzun süreli etkinin temel kaynağı, Dünya'nın dönme eksenini açısının değişmesi sonucu oluşan düzensizlikler olarak kabul edilmektedir. Bu olay soğuk dönem (buzul dönemi) ve ılıman dönem (buzul arası dönem) olmak üzere iki farklı dönemin oluşmasına neden olmaktadır. Soğuk dönemlerde buzullar artmakta, akarsu debileri azalmakta, su sıcaklığı düşmekte ve bunlara bağlı olarak da su kütlelerinin hacimleri küçüldüğünden su seviyeleri de düşmektedir. Buzul arası sıcak dönemlerde ise deniz ve karalardaki buzullar erimekte, denizleri besleyen akarsuların debileri artmakta, sular ısınmakta ve genişlemekte, bunun sonucunda da küresel deniz seviyesi yükselmektedir. Dolayısıyla, birbirini takip eden buzul ve buzul arası dönemlerde deniz seviyesi alçalıp yükselmektedir.

İklim değişiminde güneş başta olmak üzere dışarıdan gelen etkilerin yanında tektonik süreçler de etkilidir (Çiner ve Sarıkaya 2013). Yer kabuğunu oluşturan levhaların (plakaların) hareketi (örneğin, sıkışma veya gerilme etkisiyle deniz havzalarının büyümesi veya küçülmesi), okyanus ortası sırtlardaki değişimler, kıtasal kabuk kabarmaları, okyanus çukurlarının oluşumu, deniz tabanı volkanizması, kıtasal çökme gibi büyük olaylar deniz seviyesi değişimine etki etmektedir. Yavaş gelişen bu etkinin deniz seviyesinde kabaca 1-3 mm/yıl etki yapabildiği ifade edilmektedir (Yiğit 2003). Tektonik ve iklimsel olaylara ek olarak, sedimanter ve glasiyal (buzul) olayları da deniz seviyesi değişimlerinde etkili olabilmektedir. Okyanus ve denizlerde sediment, yani çökel birikmesi ve sıkışması, havza çökmesi veya delta ilerlemesi gibi olaylar deniz seviyesinde yıllık 2 cm ile 3 m arasında bir değişim meydana getirebilmektedir. Ayrıca, buzul kütlelerindeki değişimler de deniz seviyesini ani olarak değiştirebilmektedir.

Yukarıda sözü edilen deniz seviyesi değişimleri, etkileri en az binlerce hatta milyonlarca yıl devam eden uzun süreli değişimlerdir. Bunların yanı sıra, yerel atmosferik koşullar (aşırı yağış, atmosfer basıncı değişimi, rüzgar-fırtına, su sıcaklığının değişmesi vb.), gel-git olayı, tsunami, yerel insan kaynaklı faktörler (kıyı doldurma, kıyı oyulması vb.) faktörlere bağlı olarak da deniz seviyesi değişimi meydana gelebilmektedir. Bundan daha da önemli olarak, 1750'lerde başlayan sanayi devrimi ile birlikte atmosfere salınan karbondioksit (CO₂) başta olmak üzere Ozon (O₂), su buharı ve metan (CH₄) gibi sera gazlarının etkisidir. Sera gazı salımı atmosferin ve hidrosferin ısınmasını ve deniz seviyesinin yükselmesini hızlandırmaktadır.

6. KARADENİZİN GENEL ÖZELLİKLERİ VE YAKIN JEOLJİK GEÇMİŞTEN BUGÜNE TARİHSEL GELİŞİMİ

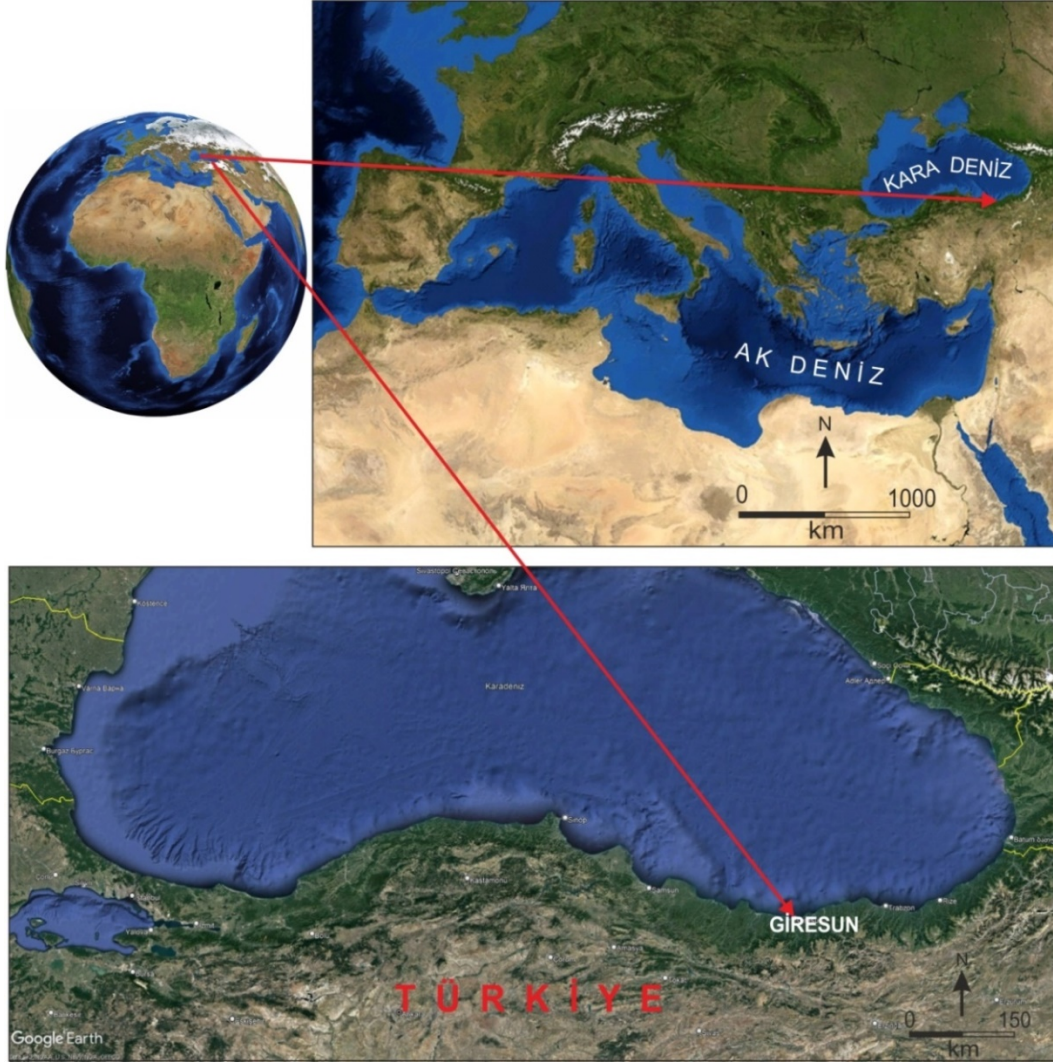
6.1. Karadeniz'in Kısa Tanıtımı

Yaklaşık 1000 km uzunluğa, 400 m genişliğe, kabaca 436.000 km² yüzey alanına, 1197 m ortalama derinliğe sahip olan Karadeniz'e Türkiye ile birlikte Gürcistan, Rusya, Ukrayna, Romanya ve Bulgaristan ülkeleri sınır oluşturmaktadır. Geniş yüzey alanı ve 5.3x10⁵ km³ hacmiyle dünyanın en büyük anoksik (oksijensiz) havzası olarak bilinmektedir (Şekil 3). Marmara Denizi bugün Akdeniz ve Karadeniz ile olan bağlantıyı eşik derinliği -35 m olan İstanbul Boğazı ve -65 m olan Çanakkale Boğazları vasıtasıyla sağlamaktadır. Karadeniz'e kuzeybatıdan tatlı su ve sediment girişi büyük oranda Tuna, Dinyester ve Bug nehirleri vasıtasıyla gerçekleşmektedir. 817.000 km² drenaj alanı ile Avrupa'nın ikinci büyük nehri olan Tuna, Karadeniz'e gelen toplam akarsu katkısının tek başına % 50'sini oluşturmaktadır (Panin ve Jipa, 2002; Bondar vd., 1991). Karadeniz'e Anadolu kıyıları boyunca dökülen büyük akarsular batıdan doğuya doğru Sakarya, Filyos, Kızılırmak, Yeşilırmak ve Çoruh'tur (Şekil 4).

2,33x10⁶ km²

Karadeniz'in maksimum derinliği 2245 m'dir. Maksimum derinlik, Marmara Denizi'nde yaklaşık 1270 m, Ege Denizi'nde 3543 m, Akdeniz'de ise 4400 m civarındadır. Karadeniz'in

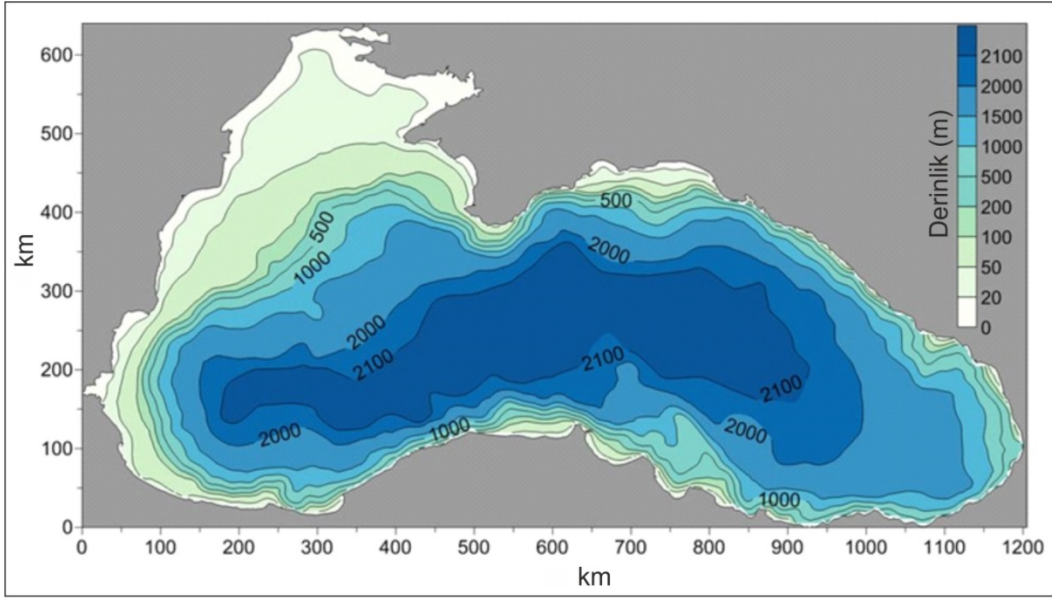
kabaca üçte biri 2000 m'den derindir. En sığ yeri kuzeybatıda Ukrayna sınırları içine giren bölgesidir (Şekil 5).

Şekil 3. Karadeniz ve Giresun'un konumu

Şekil 4. Karadeniz su havzası ve ana akarsular (kesikli kırmızı çizgi havza sınırı)

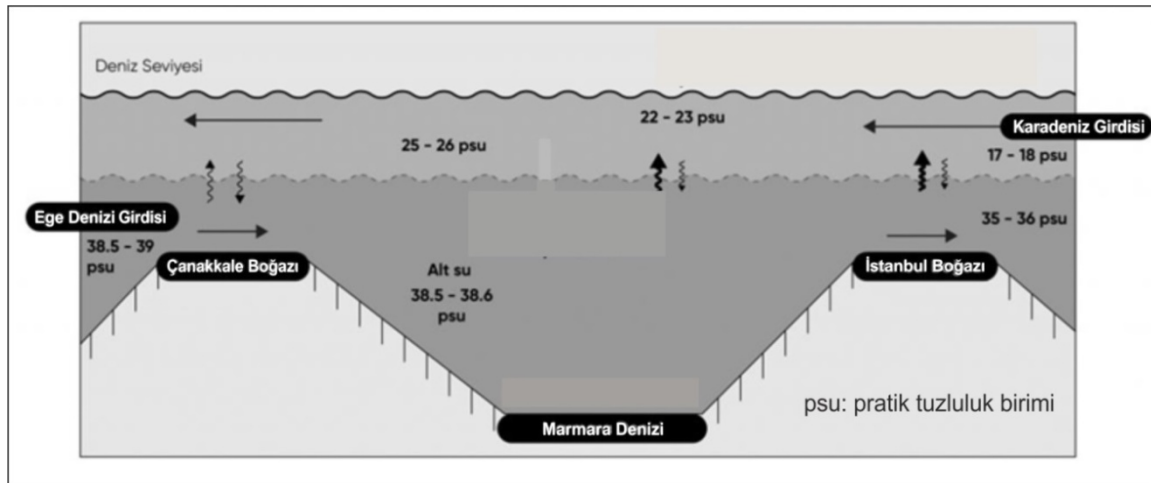
Şekil 5. Karadeniz batimetri (eş derinlik) haritası (URL-3)

Karadeniz günümüzde orta bölgede yaklaşık kuzeybatı-güneydoğu uzanımlı bir sırt (Andrusov ve Archengelsky sırtları) ile ayrılan Doğu ve Batı Baseni'nden oluşmaktadır. Çökel kalınlığı Doğu Baseni'nde 19 km, Batı Baseni'nde 12 km, sırt bölgesinde 5-6 km'dir (Tugolesov vd. 1985; Finetti vd. 1988; Belousov ve Volvosky 1989; Robinson 1996). Simmons vd (2018)'e göre maksimum çökel kalınlığı 24 km'ye ulaşmaktadır.

Akdeniz ve Karadeniz kökenli suların tuzluluk farkı, Marmara Denizi'nde ve boğazlarda iki tabakalı bir su sütunu ve akıntı sisteminin oluşmasını sağlamakta (Şekil 6) ve alt suyun etkin dolaşımını engellemektedir (Ünlüata vd., 1990; Beşiktepe vd., 1994). Altta Akdeniz kökenli tuzlu su (tuzluluk ‰ 38.5) Karadeniz'e akarken, üstte Karadeniz kökenli ve tuzluluğu biraz daha düşük (tuzluluk ‰ 18) Marmara'ya akmaktadır (Ünlüata vd., 1990). Karadeniz'de sürekli piknoklin (yoğunluğun değiştiği tabaka) 100-150 m derinlikte bulunur. Altında ise yeterince

hızlı yenilenemediği için oksijensiz, hidrojen sülfürlü (H_2S) alt su kütlesi vardır. Boğazlar ve Marmara Denizi'ndeki karışım ve difüzyon olaylarına bağlı olarak Marmara Denizi'nde yaklaşık ‰ 36 ve ‰ 22 tuzluluğuna erişen iki su kütlesi arasındaki haloklin (babakalaşmış bir su kütlesinde tuzluluk değişiminin en fazla olduğu tabaka) yaklaşık -25 m'dedir (Sancar ve Çağatay 2011).

Karadeniz uzun bir jeolojik araştırma geçmişine sahiptir. Oluşumu ve gelişimindeki jeolojik-tektonik süreçler, iklim çevrimleri boyunca seviye ve alan olarak değişimleri, dip suyunun anoksik oluşu ve serbest hidrojen sülfürün (H_2S) bentonik yaşama izin vermemesi, ancak organik maddenin korunmasına olanak sağlaması (hidrokarbon olanakları yönüyle cezbedici) araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Bugün bilindiği kadarıyla göl suyunun ancak 150-200 m'lik üst katmanında yeterli oksijen vardır ve bentonik yaşam söz konusudur. King (2004)'e göre Karadeniz “karanlık” veya “kasvetli” deniz olarak tanımlanmıştır (Simmons vd. 2018).

Şekil 6. Akdeniz ile Karadeniz arasındaki su alışverişi (URL-4)

6.2. Karadeniz'in Yakın Dönem Kısa Tarihsel Gelişimi

Karadeniz'in bugünkü ve gelecekteki sınırları, seviyesi, iklimsel olaylarla etkileşimi gibi önemli hususları inceleyip yorumlamak için öncelikle yakın jeolojik dönemdeki süreçteki gelişimine bakmak gerekir. Karadeniz tektonik olarak öncelikle bir açılma rejimiyle oluşmaya başlayan bir havzadır. Finetti vd. (1989)'a göre Karadeniz'in açılmasını sağlayan riftleşme (sırt arası vadi oluşumu) Orta Kretase'de (Kretase günümüzden 66 ile 143 milyon yıl öncesi arasındaki dönemdir) başlamış ve bu açılmayı sağlayan gerilme tektoniği Paleosen (günümüzden kabaca 56 ile 66 milyon yıl öncesi arası dönem) sonuna kadar sürmüştür. Paleosen sonunda havzaya önemli miktarda dolgu taşınmış, bunun oluşturduğu izostatik yükün dengelenmesi için havza çökmüştür. Araştırmalara göre Karadeniz'in sınırları Kuvaterner (son 2,58 milyon yıllık dönem) boyunca sık sık değişmiştir. Özellikle son iki milyon yıl boyunca Akdeniz, Atlas Okyanusu'nun suları ile sürekli bir alışveriş halinde olmuş, ancak İstanbul Boğazı ve dolayısıyla Karadeniz'le bağlantısı birçok kez kopmuş ve sonra yeniden kurulmuştur. Kıtasal buzullaşma döneminde Karadeniz'in seviyesi Boğaziçi eşiğinin (İstanbul Boğazı'nın Marmara'yı Karadeniz'e bağlayan kuzey kısmındaki 35 m yükseliğindeki) altına inmiş, bir iç göle dönüşerek suyu tatlılaşmış (Dimitrov et. al 2005), buzul arası dönemlerde (ılıman dönemler), Akdeniz'de ve Marmara Denizi'nde yükselen sular, Karadeniz ile bağlantıyı yeniden kurmuştur. Karadeniz'de kıyı çizgisinin defalarca ilerlemesi veya gerilemesi, farklı sediment çökelişiyle ve fosil kanıtlarıyla da jeolojik olarak kendini göstermektedir. Örneğin,

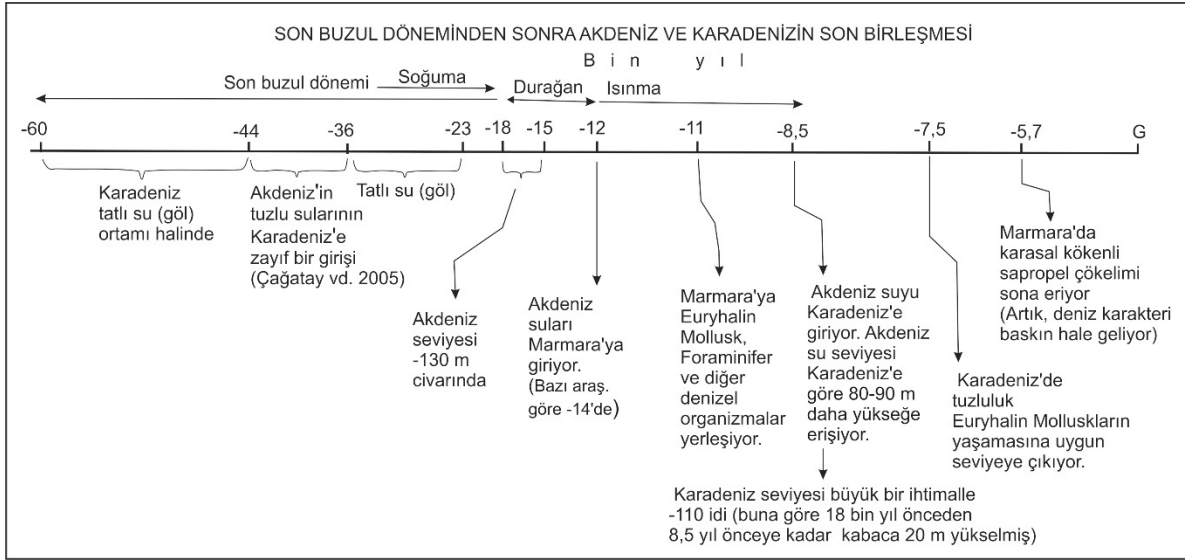
muhtemelen Karadeniz'in Üst Pliyosen-Alt Pleistosen'deki (günümüzden 11700 yıl ile 2,58 milyon yıl arası) kıyı şeridi bugünkü seviyeye göre 155 m derindedir (Dimitrov 1978). Orta Pleistosen (günümüzden önceki 0,8 ile 1,8 milyon yıl arası dönem) kıyı şeridi, genel kıyı çökellerinin bulunduğu 50-60 m derinliklerde şelf üzerinde yer almaktadır. Çünkü Akdeniz'in Marmara ve Karadeniz ile birleşmesiyle Karadeniz'de su seviyesi yükselmiştir. Daha yakın dönem olan son buzul maksimumundan (GÖ 18 bin yıl) sonraki küresel ısınmaya ve buzulların erimesine bağlı olarak Karadeniz yükselerek bugünkü sınırlara ve seviyeye gelmiştir. Stanley ve Blanpied (1980)'e göre, buzul erimesine bağlı olarak seviyesi yükselen Akdeniz suları Çanakkale Boğazı'nı aşarak Marmara'ya (o zaman bir göldü) yaklaşık GÖ 12 binde akmıştır. Bu araştırmacılar ve Ross ve Degens (1974), Marmara sularının İstanbul Boğazı'nın -35 m'lik eşiğini aşarak GÖ 9 binde Karadeniz'e aktığını belirtmişlerdir. Çağatay vd. (2000) tarafından yapılan başka bir çalışmaya göre, Marmara Denizi'nin 12 bin yıl öncesinde bir göl olduğu, Akdeniz sularının yükselme ile Çanakkale Boğazı'nı aşarak Marmara gölüne girmesiyle GÖ 12-11,5 bin arasındaki dönemin sonunda Marmara'nın tamamen denizel koşullara sahip olduğu belirtilmiştir.

Karadeniz'deki oksijen ve Stronsiyum verileri (Major vd. 2003, 2004), Karadeniz'e Akdeniz sularının GÖ 8,5 binden önce girdiğini göstermektedir. Çağatay vd. (2005)'e göre GÖ 14,6 bin yılda Marmara Denizi'ne Akdeniz'den tuzlu su girişiyle deniz suyu ile göl suyunun karışımı sonucu oluşan bol organik üretim ve karbonat çökmesinin benzeri, G.Ö. 8,5 bin yıl önce Karadeniz'de gerçekleşmiştir. Ryan vd (1997) Akdeniz suyunun Karadeniz tatlı su gölüne felaket niteliğinde bir akışının yaklaşık 7.600 yıl önce meydana geldiğini öne sürmüş, daha sonra Ryan vd. (2003) çalışmasında, bu olayın tarihini 8.800 yıl önceye revize etmişlerdir. Bu iki çalışmada Karadeniz'e su akışının ve seviye yükselmesinin ani ve katastrofik bir şekilde gerçekleştiği (Şekil 7) ileri sürülmektedir. Bazı araştırmacılar ise (Ferguson 2012, Ferguson vd. 2018) olayın katastrofik, yani tufan şeklinde değil de yavaş ve kademeli gerçekleştiğini savunmaktadırlar.

Kabaca özetlersek, Karadeniz'in son buzul çağında bir tatlı su gölü olduğu, son buzul maksimumundan (GÖ 18 bin yıl) sonraki yavaş yavaş ısınma ve buzulların erimesiyle yaklaşık 12 bin yıl önce Akdeniz sularının Marmara'ya girmesi ve daha sonra 8500 yıl önce İstanbul Boğazı'ndan Karadeniz'e dökülmesiyle Karadeniz'in Akdeniz ve okyanuslar ile bağlantısının yeniden gerçekleşmiş olduğunu söyleyebiliriz (Şekil 8).

Şekil 7. Tufan modeline göre Ege, Marmara, Boğazlar ve Karadeniz'in son birleşmesi (URL-5)

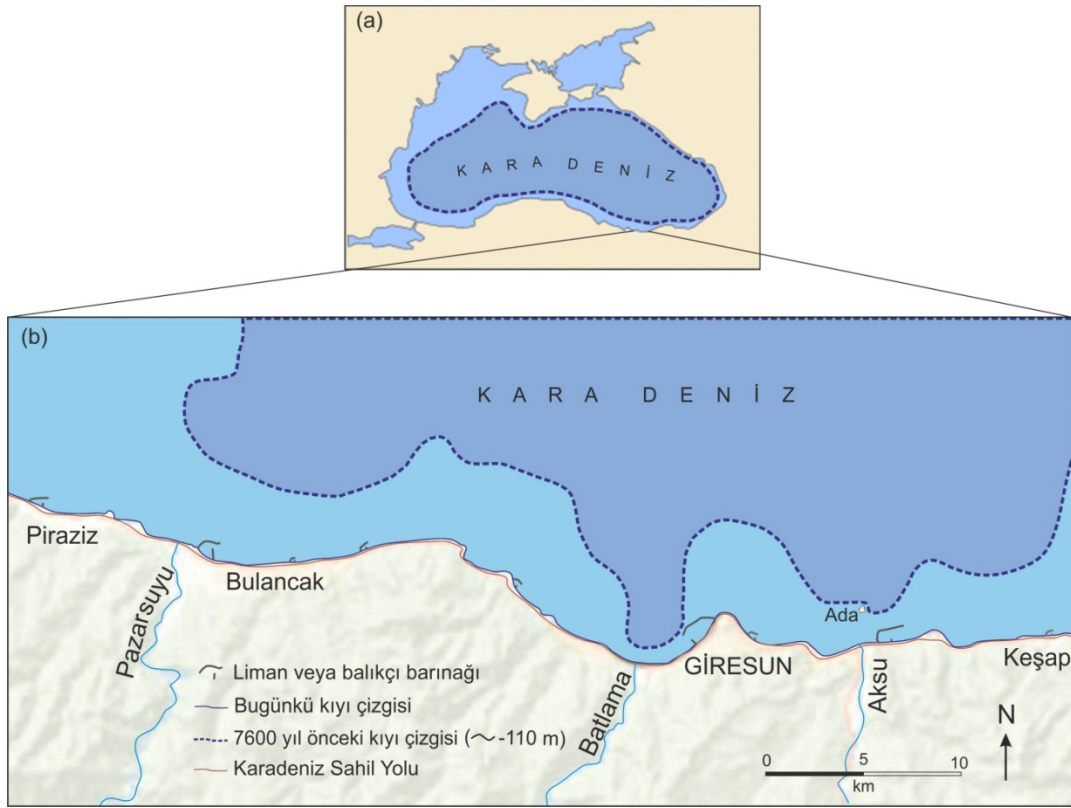

Şekil 8. Son buzul döneminden sonra Akdeniz ile Karadeniz'in birleşmesini anlatan kronolojik cetvel

7. BULGULAR

7.1. Giresun'da Buzul Çağı Sonrası ve Bugünkü Kıyı Çizgisi

Günümüzden 18 bin yıl önce maksimuma erişen, yaklaşık beş bin yıl pek değişmeyen, günümüzden yaklaşık 15 bin yıl önceden itibaren yavaş yavaş küresel ısınmadan etkilenmeye başlayan Karadeniz, buzulların erimesiyle yükselen okyanus seviyesine bağlı olarak Akdeniz'in yükselmesi ve o zamanda küçük bir tatlı su gölü olan Marmara'ya ve oradan da Karadeniz'e ulaşmasıyla son defa okyanus ve Akdeniz suyuyla etkileşime başlamıştır. Kayıtlara göre, kabaca 8 bin yıldır Karadeniz Akdeniz ile birleşiktir ve küresel deniz seviyesinden etkilenmektedir. Birleşme öncesinde Akdeniz seviyesi Karadeniz'den 80-90 m yüksek olduğuna ve bugünküne göre 30 m düşük olduğuna göre Karadeniz'de su seviyesinin Marmara ve boğazlar aracılığı ile Akdeniz suyuyla birleşme başlangıcında (GÖ 8500 yıl) yaklaşık 110 m düşük olduğu (Şekil 9a) anlaşılmaktadır. Giresun'un doğuda Keşap'tan batıda Piraziz'e kadar olan kesiminde o zamanki kıyı çizgisinin konumu Şekil 9b'de verilmiştir. Buna göre kıyı çizgisinin bugünküne göre 0,5-3 km açıktaki olduğu, Giresun Adası'nın ada olmayıp karanın bir parçası olduğu anlaşılmaktadır. 8500 yıl önceki kıyı çizgisinin bugünküne en yakın olduğu bölge, deniz tabanı kısa mesafede hızla alçaldığından Liman ile Batlama Deresi arasındadır. Keşap, Giresun yarımadasının ucu ve Büyük Güre Deresi ağzından batıya doğru sığlaşmaya bağlı olarak eski ve yeni kıyı çizgisi arasındaki mesafe açılmaktadır. Başka bir ifadeyle, geçmişte kara olup zamanla denizin yükselmesiyle su altında kalan alan daha geniştir.

Şekil 9. (a) Günümüzdeki (açık ve koyu mavinin tamamı) Karadeniz'in yaklaşık 8500 yıl önce) sınırları (koyu mavi) (URL-6) ve (b) Giresun'da bugünkü topografya ve batimetriye göre kıyı çizgisinin o zamanki tahmini konumu

7.2. Karadeniz'in Su Dengesi ve Seviye Değişimini Etkileyen Faktörler

4.2.1. Karadeniz Su Bütçesi

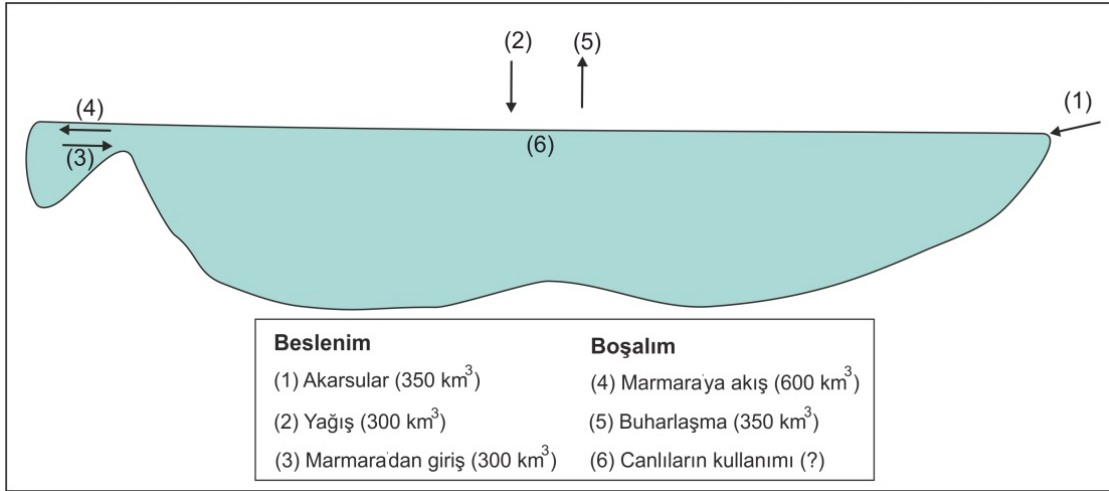
Karadeniz, dört bir tarafından (özellikle kuzeyden ve kuzeybatıdan) akan akarsularla beslenmektedir. Bunun yanında İstanbul Boğazı vasıtasıyla Marmara'dan da su girişi olmaktadır. Daha önce ifade edildiği gibi, Marmara Denizi'nden derin akıntılarla tuzlu ve ılık su girişi olmakta, yüzeye yakın bölgeden ise nispeten tatlı ve serin Karadeniz suyu Marmara Denizi'ne boşalmaktadır. Bu üst akıntının nedeni, Karadeniz seviyesinin Marmara ve Ege'ye göre ortalama 30 cm daha yüksek olması ve tuzluluğun daha düşük olmasıdır.

Karadeniz'in en önemli özelliklerinden biri tatlı su girdisinin buharlaşma nedeniyle olan kayıptan fazla olmasıdır. Akarsular ve üzerine düşen yağıştan olan tatlı su girdisi (beslenme) sırasıyla yılda 350 km^3 ve 300 km^3 'tür. Buharlaşma kaybı ise 350 km^3 civarındadır (Ünlüata vd. 1990). Su bütçesindeki 300 km^3 'lük fazlalık, canlıların tüketimi ve İstanbul Boğazı'ndan Marmara Denizi'ne boşalan suyun bir kısmı olarak kabul edilebilir. Çünkü, daha önce de ifade edildiği gibi Karadeniz ile Marmara Denizi arasında su alışverişi söz konusudur. Buna göre, yılda yaklaşık 600 km^3 tatlı su Karadeniz'den Marmara'ya, yılda yaklaşık 300 km^3 tuzlu su ise Marmara'dan Karadeniz'e girmektedir (Oğuz ve Tuğrul 1998). Böylece kabaca beslenim-boşalım dengesi sağlanmaktadır (Şekil 10).

Kıdeyş (2002)'e göre Karadeniz'e olan akarsu besleniminin yaklaşık %85'lik kısmının (340 km^3 /yıl) Tuna, Dinyeper ve Dinyester nehirleri tarafından sağlanmaktadır. Aubrey ve diğ. (1996) ise bu üç nehrin toplam akarsu girdisi içindeki payını %80, tek başına Tuna'nın %80'lik

pay içerisindeki katkısını ise %75 (toplam içindeki katkı %60'a denk gelmektedir) olarak hesaplayarak Tuna nehrinin tüm sistem içerisindeki önemini ortaya koymuşlardır. Türkiye akarsularının (Sakarya, Filyos, Kızılırmak, Yeşilırmak ve diğer küçük akarsular) katkısı %10 kadardır (Berkün vd. 2015).

Yukarıda atıf yapılan çalışmalar ile Oğuz vd. (2004) ve Özsoy ve Ünlüata (1997) çalışmalarından Şenduran (2022) tarafından derlenen verilere göre Karadeniz'de tatlısu fazlalığı olan $300 \text{ km}^3/\text{yıl}$ olarak hesaplanan miktar İstanbul boğazından Marmara'ya boşalan suya eşit olmaktadır.

Şekil 10. Karadeniz su bütçesi elemanları

4.2.2. Uzun Süreli Seviye Değişimini Etkileyen Faktörler ve Karadeniz'in Durumu

Karadeniz'de uzun dönem seviye değişimine neden olan faktörler su bütçesinde meydana gelen değişimler (örneğin akarsu debilerinde azalma) sıcaklık ve tuzluluk değişimi ve sediment birikimidir. Bütçe elemanlarından akarsu debilerinin azalması seviye düşmesine, sıcaklık ve tuzluluk artışı ile sediment birikimi seviye yükselmesine neden olmaktadır. Karadeniz'in kendisine ait bu faktörlerden daha da önemlisi Akdeniz'in seviye değişimidir. Çünkü, Karadeniz ile Marmara arasındaki su alışverişi iki su kütesinin seviye farkıyla doğrudan ilişkilidir.

Küresel iklim değişikliği ile ilgili birçok çalışma, sanayi devriminden bu yana atmosferle birlikte su kütlelerinin ısındığına ve ortalama deniz seviyesinin hızlı bir şekilde yükseldiğine değinmekte, çeşitli iyimser ve kötümser senaryolara göre kurulan modeller ise 21. yüzyıl sonunda dünyanın değişik bölgelerinde kıyı gerilemesi şeklinde sonuçlar doğuracağına işaret etmektedir. Ancak ısınma; genleşme ile seviye yükselmesi ve buna karşı buharlaşma artışıyla seviye düşmesi şeklinde olmak üzere iki zıt etki yapmaktadır. Dolayısıyla genleşme nedeniyle yükselme ve yayılma eğiliminde olan denizler buharlaşma kayıplarının artmasıyla ters yönde bir davranış sergileyebilecektir. Ayrıca, kuraklık ve ihtiyaçların artmasına bağlı olarak su kullanımının artması denizlere olan akarsu boşalımını azaltacaktır. Tolmazin (1985) ve Aubrey vd. (1996) tarafından yapılan çalışmalarda Karadeniz'in kuzeybatı bölgesindeki verimli arazilerde uygulanan tarımsal gelişmeye bağlı olarak su kullanımının arttığı ve böylece Karadeniz'e boşalan akarsularda debi azalmalarına dikkat çekilmiştir. Talley vd. (2011) ise 20. Yüzyılın sonları ve 21. Yüzyılın başlarını içine alan birkaç on yıllık dönemde tarımsal sulama nedeniyle Karadeniz'e olan Akarsu beslemesinde %15 kadar bir azalma meydana geldiğini öne sürmüştür.

Arnell (2003)'in Devletlerarası İklim Değişimi Paneli'nin (IPCC) Emisyon Senaryoları Özel Raporu (SRES) temelinde yaptığı çalışmada, küresel ölçekte nehir akımları üzerinde gelecekte meydana gelmesi olası değişimlere ait tahminler yapılmıştır. Bu çalışmanın sonucuna göre Tuna nehri havzasını da kapsayan doğu Avrupa'da debiler 2020, 2050 ve 2080 yılları için ele alınan tüm senaryolarda azalma eğilimi söz konusudur (Şenduran 2022). Doğu Avrupa akarsu havzalarında gelecekte debi azalmasını öngören başka çalışmalar da bulunmaktadır. Bunlardan Arnell (1999)'in hesaplarına göre, Tuna havzasında 1961-1990 arasındaki miktarlara göre kıyaslanan 2050 yılı yağış miktarındaki potansiyel değişim $\pm\%5$ aralığında, 2050 yılı buharlaşma miktarındaki potansiyel değişim $+\%15$ ile $+\%25$ aralığında, 2050 yılı nehir akımlarındaki potansiyel değişim ise $-\%20$ çıkmıştır. Smith ve Lazo'nun (2001) çalışmasına göre Tuna nehrini de kapsayan Romanya'da nehir akımlarının azalması beklenmekte, Milly vd. (2005) çalışmasına göre ise Tuna nehri akımlarının 2050 yılına kadar $\%10-30$ arasında azalması beklenmektedir. Avrupa Çevre Ajansı (EEA) ise 2012 yılında SRES A1B senaryosunu esas alarak yaptığı çalışmada Tuna nehrinin de içinde bulunduğu modele göre 2050 yılı için $\pm\%10$ arasında değişen akımlar ortaya koymuştur (Şenduran 2022). Bu çalışmada Karadeniz'deki ölçüm istasyonlarının batı kesimde olması ve bu nedenle Karadeniz'in tamamını temsil etmemesi ve ayrıca istasyonların bir kısmında 1990'lardan sonraya ait veri bulunmaması bir yana bırakılırsa, mevcut verilere göre yapılan kapsamlı analizlerin sonucuna göre; Karadeniz'de deniz seviyesinde yükselme eğilimine işaret edilmektedir. Yükselme eğilimi Ege'de daha da belirgin bir şekilde söz konudur. Bu çalışmada ayrıca Karadeniz'de buharlaşma kayıplarında zamana karşı herhangi bir eğilim bulunmadığı ortaya konmuştur. Söz konusu çalışmada, Karadeniz'de seviye yükselmesinin farklı istasyonlarda farklı dinamiklere bağlı olarak birbirlerinden farklı hızlarda meydana geldiği vurgulanmaktadır. Eğilimlere ait pozitif hızlar 1,1 mm/yıl (Varna) ile 2,3 mm/yıl (Tuapse) arasında değişmektedir. Şenduran (2022) ayrıca, Karadeniz'deki deniz seviyesi değişimlerinin büyük oranda tatlısu bütçesine bağlı olarak meydana geldiğini, termosterik bileşenin (ısınmaya bağlı genleşme) Karadeniz'de görece daha az önem arz ettiği tezini savunmaktadır. Ege denizinde ise bunun tersine bir durumun söz konusu olduğu vurgulanmaktadır.

Küresel deniz seviyesinde yükselmenin devam ettiği birçok çalışmadan bilinmektedir. Örneğin, WCRP Global Sea Level Budget Group (2018) tarafından 1993-2018 aralığı için hesaplanan küresel deniz seviyesindeki yükselme 3,1 mm/yıl'dır. Ege ve Karadeniz'i kapsayan başka bir çalışmada (Şenduran 2022) ise Ege Denizi'nde ortalama seviye yükselmesi 3,85 mm/yıl hesaplanmıştır. Bu çalışmada Karadeniz su seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı bir eğilim ortaya konamamış, ancak Karadeniz'in pozitif su bütçesinde (Marmara'ya boşalmanın Marmara'dan girenden fazla olması) herhangi bir artış ya da azalış eğilimi belirlenmemiş olmakla birlikte, Boğazlardan geçen az tuzlu Karadeniz suyundaki miktarın değişmemesi, Ege'den gelen tuzlu su miktarının ise zaman içerisinde deniz seviyesinde tespit edilen yükselmeye bağlı olarak artması beklendiği ifade edilmektedir. Bu durum, Karadeniz'de su seviyesinin yükselmesi, tuzluluğun artması anlamına gelmektedir. Ancak, Marmara ile Karadeniz arasındaki kot farkının azalması Marmara'ya tatlı su boşalımının da azalması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, Karadeniz'de su seviyesi yükselse de yeni dengeye bağlı olarak tuzluluk değişimi çok da fazla olmayacaktır.

Karadeniz'de yukarıda irdelenen iç ve dış meteorolojik, hidrolojik ve oşinografik etkilerin yanı sıra, deniz seviyesini etkileyebilecek başka bir faktör de sediment dinamiğidir. Karadeniz'e akarsular tarafından taşınan malzeme hacminde zamana bağlı kalıcı değişimler olup olmadığı ayrı bir husustur. Karadeniz'e boşalan üç akarsu toplam askıda tortu katkısının en büyük kısmını ($\%67$) oluşturmaktadır. Bunlardan Tuna 36,3 milyon ton/yıl ile $\%48$), Çoruh 8,4

milyon ton ton/yıl ile % 11, Rioni (Gürcistan) 6 milyon ton/yıl ile % 8 katkıya sahiptir. Türkiye’den boşalan nehirlerin toplam ortalama askıda tortu yükü yaklaşık 13,6 milyon ton/yıl’dır. Bu değerin yarısından fazlası (%55) Filyos ve Sakarya nehirlerinin katkısıdır (Mikhailova, 2009). Bu akarsular ve özellikle Çoruh nehri üzerinde inşa edilen barajlarda sedimentin tutulması kıyı ve deniz ekosistemini ve kıyı kültürel varlığını olumsuz etkilemesinin (Berkün vd. 2015), yanı sıra deniz çanağı hacmindeki azalma hızını da doğal olarak düşürecektir.

Karadeniz’e akarsular tarafından yılda kabaca 75 milyon ton sediment boşalmaktadır. Ortalama malzeme yoğunluğu $1,5 \text{ g/cm}^3$ olarak kabul edilirse yıllık toplam malzeme hacmi 50 milyon m^3 ’e karşılık gelmektedir. Bu miktar, 547 milyar m^3 hacimli Karadeniz su kütlesi karşısında ihmal edilebilecek bir hacimdir. Akarsular üzerinde inşa edilen barajlarda sedimentin tutulması bu miktarın zamanla daha da azalması demektir. Bu azalma doğal olarak Karadeniz çanağı hacminin malzeme ile dolma hızını düşürecektir. 21. Yüzyıl sonuna göre bir tahmin yapılırsa önümüzdeki 75 yılda sediment yükü hiç azalmasa bile Karadeniz’e taşınan tahmini malzeme en fazla $3,75 \text{ km}^3$ civarında olacaktır. Bu miktar su ile dolu çanağın % 0,7’sinden (binde yedisinden) azdır. Karadeniz yüzölçümü 436.400 km^2 kabul edildiğinde, önümüzdeki 75 yılda depolanacak sediment hacmi, su seviyesinde en fazla 85 mm bir yükselme sağlayabilecektir.

7.3. Deniz Seviyesinde Beklenen Değişimlerin Giresun Sahiline Muhtemel Etkileri

Karadeniz’in yükselmesinden en fazla etkilenecek ülkeler kuzeydeki Rusya, kuzeybatıdaki Ukrayna ve Romanya’dır. Çünkü Rusya içindeki Azak Denizi çevresi ve Karadeniz’in kuzeybatı bölgesi su derinliği kabaca 50 m olan geniş bir kıta sahanlığı ve kıyıda kotu düşük arazilerden oluşmaktadır. Bu nedenle Karadeniz’de seviye yükselmesinden en fazla etkilenecek alanlar bu bölgeler ve Gürcistan’ın Batum bölgesidir (Şekil 11). Türkiye’de ise Bulgaristan sınırından Sakarya Ovası doğusuna kadar yer yer düşük kote sahip kıyı şeridi ile Orta Karadeniz’de Bafra ve Çarşamba ovası en fazla etkilenebilecek bölgelerdir (Geymen ve Dirican 2016).

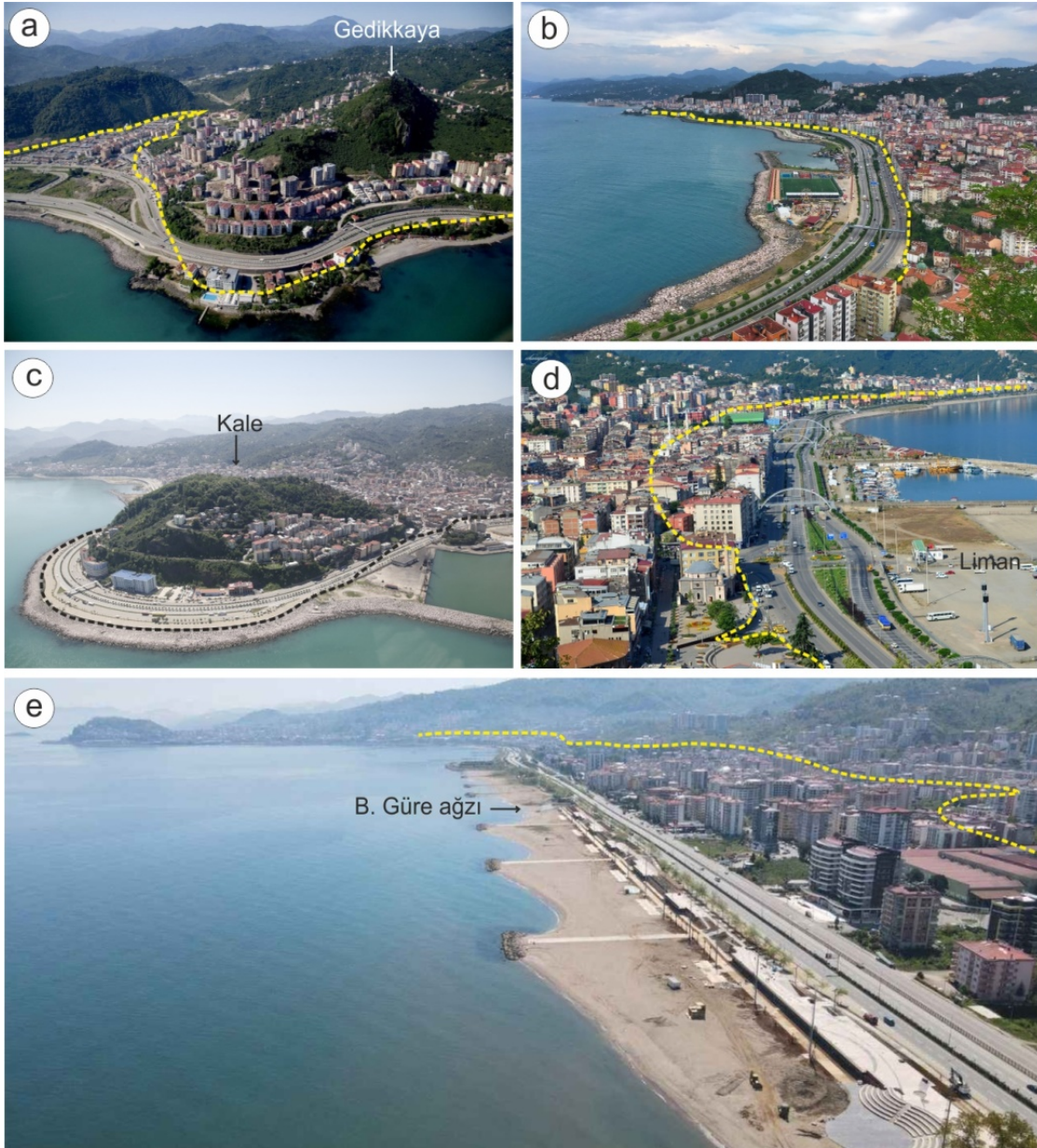
Şekil 12. Karadeniz’in kuzey ve kuzeybatı kıyılarında (Rusya, Ukrayna, ve Romanya) düşük kote sahip geniş alanları (yeşil) gösteren harita

1988 yılında Dünya Meteoroloji Örgütü ve Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) öncülüğünde kurulan Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli (IPCC)'nin temel amacı, iklim değişikliğini teknik ve bilimsel boyutta araştırmak, iklim değişikliğine neden olan etkileri belirlemek ve söz konusu etkilerin giderilmesi konularında öncülük yapmaktır. IPCC aynı zamanda iklim değişikliği ile ilgili mevcut arazi kullanım ve meteorolojik verilerin belirli aralıklarla değerlendirilmesi amacıyla Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin talebi ile ihtiyaç duyulan benzer konuların görüşülmesinden de sorumludur (Türkeş vd. 2013). Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin gelecek yüzyıllardaki etkilerini tahmin edebilmek amacıyla en çok kullanılan senaryo, IPCC'nin Emisyon Senaryoları Raporu'nda (SRES) dikkat çekilen A1, A2, B1, B2 senaryolarıdır. IPCC'nin 2013 yılının Eylül ayında yayımlanan 5. Değerlendirme Raporuna göre 2100-2500 yılları arasındaki olası deniz seviyesi değişimlerine ait yüksek senaryo verilerine göre bütün etkilerin toplamı olmak üzere küresel ortalama deniz seviyesi yükselmesi 2100 yılında 0,83 cm, 2200 yılında 2,03 cm, 2300'de 3,59 cm, 2400'de 5,17 cm ve 2500'de 6,63 cm'dir. Bu tahminlere göre Giresun'da 2100, 2200 ve 2400 yılında su altında kalabilecek alanlar Şekil 12'de gösterilmiştir. Buna göre, IPCC tarafından 2100 yılı için öngörülen 83 cm seviye yükselmesi Karadeniz'de de gerçekleşirse Giresun batısındaki plajlar ile Gedikkaya burnu batısındaki Çerkez plajı su altında kalacaktır. 2200 yılı için öngörülen 2,03 m seviye yükselmesi gerçekleştiğinde Giresun sahilindeki dalgakıranlar ve Giresun liman platformu su altında kalacak, deniz KSY köprü altlarından akarsu içlerine 50-300 m girecektir. IPCC tarafından 2400 yılı için öngörülen 5,17 m cm seviye yükselmesinin etkisi çok fazla olacaktır. Doğuda Aksu ağzından batıdaki Eriklihan'a kadar olan bölgede sahil şeridinin tamamı, Karadeniz sahil yolunun tamamına yakını ve şehrin kıyı düzlüğündeki bölgeleri (Aksu mahallesinin alt kotları, Giresun Sanayi Sitesi ve yakın çevresi, Botanik Parkı ve Gemiler Çekeği bölgesinin sahile yakın şeridi, Liman bölgesi ve Atapark, Kumyalı, eski stadyum, Çıtlakkale'nin büyük bölümü, Teyyaredüzü, Güre Mahallesinin alt kotları, Fiskobirlik Entegre tesisleri, Gaziler Mahallesinin alt kotları) su altında kalacaktır. Su altında kalacak olan kentsel alan Giresun limanından Küçük Güre Deresinin batı yakasına kadar olan bölge ile şehir merkezinin doğusunda Aksu ağzında ve Boğacak Deresinin oluşturduğu Sanayi Sitesi düzlüğünde 500-1000 m genişliğe ulaşacaktır. Deniz, Aksu ve Batlama başta olmak üzere vadi içlerine en az 1,5 km girecektir. Bu senaryoya göre deniz hem kıyıda hem de vadi içlerine girerek akarsu kanallarının iki tarafından yerleşim alanına girme eğiliminde olacaktır. 2400 yılı yükselim senaryosuna göre Giresun Adası'nın yaklaşık % 20'si su altında kalacak ve ada küçülecektir.

Yukarıdaki senaryolar bir anda, tufan şeklinde olmayacağından, günümüzde olduğu gibi zamanla çeşitli önlemler gündeme gelecektir. Bunlar muhtemelen sahildeki duvarları ve dolguları yükseltme, köprüleri ve sahil yolunu yükseltme, binaların subasman seviyesini yükseltme, dere yatağı koruma duvarlarını sağlamlaştırma ve yükseltme gibi yapısal önlemler şeklinde olacaktır.

5,17 m yükselme)

Şekil 13. IPCC tarafından 2400 yılı için öngörülen 5,17 m cm seviye yükselmesinde Giresun’da su altında kalacak bazı bölgelere ait fotoğraflarda tahmini sınırlar (a: sol tarafta Boğacak Deresi alüvyon düzlüğündeki sanayi bölgesi ve yakın çevresi, b: Gemiler Çekeği bölgesinde spor tesisleri, Botanik Parkı ve KSY, c: Yarımadanın burnunda yolun bir kısmı ve liman, d: Liman arkasında Atapark’tan Kumyalı ve Çıtlakkale’ye bakış, e. Belediye plajları bölgesinde plajlar, KSY ile Teyyaredüzü ve Güre’nin alçak bölgeleri)

8. SONUÇLAR, DEĞERLENDİRMELER, TARTIŞMALAR

Karadeniz’in son buzul maksimumundan bu yana geçirdiği evrim, Küresel deniz seviyesi değişimleri ve Karadeniz’deki çalışmalara göre elde edilen sonuçlar, değerlendirmeler ve tartışmalar aşağıda maddeler halinde açıklanmıştır.

1-Son buzul maksimumunda (GÖ 18 bin yıl) Karadeniz ile Akdeniz’in bağlantısı yoktu ve bir büyük tatlı su gölü olan Karadeniz seviyesi Akdeniz’den epeyce yüksekti. Su seviyesi bugünküne göre -130-140 civarında idi. GÖ 15 bin yıldan itibaren başlayan ısınma ile deniz seviyesindeki hızlı yükselmeye (7500 yılda 100 m) bağlı olarak Akdeniz Atlas okyanusu ile

yeniden birleşmiş, bir süre sonra Ege ve Marmara'ya yayılmıştır. Bir süre sonra Akdeniz suyu 8500 yıl önce Karadeniz'e girerek Karadeniz'in Akdeniz ve okyanusla son ilişkisi kurulmuştur.

2- Marmara ve Karadeniz'de yapılan pleoiklim araştırmalarına göre Karadeniz'de su seviyesi Marmara ile birleşme öncesinde bugünkü seviyeye göre -110 m idi. Birleşmeden itibaren seviye küresel okyanus seviye yükselmesinin de etkisiyle bugünkü seviyeye yükselmiştir. Son 7500 yıllık yükselme kabaca 5 m civarındadır.

3- Günümüzde Karadeniz Tuna başta olmak üzere akarsulardan ve üzerine düşen yağıştan beslenmekte, boşalımı ise buharlaşma ve Marmara Denizi'ne akış ile gerçekleşmektedir. Günümüzde Marmara ile Karadeniz arasında su alışverişi derinden Karadeniz'e tuzlu su, sığ bölgeden ise Karadeniz'den Marmara'ya nispeten tatlı ve daha az yoğun su şeklindedir. Karadeniz su seviyesi Marmara'dan 30 cm yüksek olup, Marmara'dan giren Akdeniz suyunun iki katı kadar su Karadeniz'den Marmara'ya boşalmaktadır. Su dengesinde Karadeniz lehine olabilecek bir değişiklikte Marmara'ya boşalacak su miktarı artacak, tersi durumda ise azalacaktır. Yarı kapalı bir deniz olan ve Boğazlar ve Marmara aracılığıyla küresel deniz seviyesi ile ilişkili olan Karadeniz, kendi havzasına ait değişimlerden çok, küresel koşullardan etkileneceğinden, gelecekle ilgili tahminler buna göre yapılmalı ve yorumlanmalıdır.

4- Yapılan çalışmalardan çıkarılabilecek ortak sonuç, Karadeniz'e boşalan akarsu debilerinde henüz bariz bir değişim olmamakla birlikte, atmosferik ve insan kaynaklı etkilerle akarsu debilerinde azalmalara bağlı olarak yakın gelecekte Karadeniz'e tatlı su girişinin azalacağı ve ısınma sonucunda buharlaşma kaybının artacağı öngörüsüdür. Buna göre Karadeniz'de Tatlısu girişinde azalma ve buharlaşma artışı seviyeyi düşürme, ısınma ise seviyeyi yükseltme etkisi yapacaktır. Ancak, boğazlardan Karadeniz'e su geçişi olduğu sürece Akdeniz, Ege ve Marmara'daki su seviye değişiminin daha belirleyici faktör olduğu unutulmamalıdır. Mevcut verilere göre Akdeniz ve Ege'de deniz seviyesinin yükselme eğilimi, Karadeniz'i de yükselme yönünde etkilemektedir. Küresel ısınma etkisiyle Karadeniz suyunun ısınma eğiliminde olduğu ve bunun da yükselmeye katkı yapacağı öngörülmektedir. Burada şunu da özellikle vurgulamak gerekir ki, Akdeniz, Ege ve Marmara'da su seviyesinin Karadeniz'e göre daha yüksek bir hızla yükselmesi, İstanbul boğazında su seviyesinde bugün var olan 30 cm'lik farkın azalmasına neden olacaktır. Bu gelişme, Karadeniz'den Akdeniz'e su akışında azalmaya, Akdeniz'den Karadeniz'e tuzlu su girişinde artışa neden olacaktır. Bu durum Karadeniz'deki seviye yükselmesinde hem küresel okyanus seviye yükselmesinin, hem de dışarıdan katkı ile ekstra ısınmanın (kendi ısınmasına ek olarak) etkili olacağı anlamına gelmektedir.

5- Şenduran (2022), Karadeniz'deki deniz seviyesi değişimlerinin büyük oranda tatlısu bütçesine bağlı olarak meydana geldiğini, termosterik bileşenin (ısınmaya bağlı genleşme) Karadeniz'de görece daha az önem arz ettiği tezini savunmaktadır. Ege Denizi'nde ise bunun tersine bir durumun söz konusu olduğu vurgulanmaktadır. Ancak, Karadeniz'de su seviyesi yükselme eğiliminde olduğuna göre, bu kabul Karadeniz'e boşalan akarsuların debilerinde artış olmaması, hatta azalma emarelerinin görülmeye başlaması, buharlaşmanın ise değişmemesiyle çelişmektedir. Geriye iki seçenek kalmaktadır. Bunlardan birincisi, Karadeniz'de küresel ısınmaya bağlı sıcaklık artışının olması, ikincisi ise Ege'nin yükselmesiyle Karadeniz'e İstanbul Boğazı'ndan su girişinin artmasıdır. Her iki durum da sterik etkiye bağlı yükselme anlamı taşımaktadır.

6- Karadeniz'e akarsular tarafından yılda kabaca 50 milyon m³ sediment malzeme getirilmektedir. Bu miktar, 547 milyar m³ hacimli bir devasa su kütlesine göre önemsizdir. Akarsular üzerinde inşa edilen barajlarda sedimentin bir kısmının tutulması Karadeniz çanağının dolma hızını düşürecektir. İklim senaryoları çoğunlukla 21. Yüzyıl sonuna göre modellendiğinden önümüzdeki 75 yılda sediment yükü hiç azalmasa bile Karadeniz'e taşınan

malzeme en fazla 3,75 km³ civarında olacaktır. Bu miktar mevcut su hacminin % 0,7'sinden bile azdır. Buna göre Karadeniz'de 21. Yüzyıl sonuna kadar olabilecek sediment birikimi su seviyesinde en fazla 85 mm kadar çok bir yükselme sağlayabilecektir. Ayrıca (Ergin vd. 1991)'e göre Karadeniz'e Marmara Denizi'nden giren asılı sediment miktarı yılda yaklaşık 600 bin ton, Karadeniz'den Marmara Denizi'ne boşalan ise 1,2 milyon tondur. Buna göre Karadeniz su fazlasıyla birlikte akarsularla taşınan asılı sedimentin çok az bir kısmını (%2'den biraz fazlası) Marmara'ya boşaltmaktadır. Giren 600 bin ton hesaba katılırsa sediment eksilmesi yılda 600 bin ton olmaktadır. Bunu da hesaba katarsak, Karadeniz'de sediment birikmesinin seviye yükselmesine etkisi daha da azalmış olacaktır. Bunlar kaba bir hesaplama ile elde edilen bulgudan ibaret olup, bununla ilgili daha güvenilir bir hesaplama ve gelecekle ilgili öngöründe bulunabilmek için Karadeniz'e boşalan sediment yükünün zamanla değişimi konusunda özel bir çalışma gerekmektedir.

7- Giresun şehrinin de bulunduğu Keşap'tan Piraziz'e kadar olan kesimde kıyı çizgisinin Karadeniz'in Akdeniz ile son birleşmesinden az önce bugünkü kıyı çizgisine göre 0,5-3 km ileride olduğu, başka bir ifadeyle günümüzde deniz olan belirli bir bantın o zamanlar kara olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre Giresun Adası'nın (maksimum kot 24,8 m) bir ada olmayıp ana kara ile birleşik olduğu sonucuna varılmaktadır. Burada şunu hatırlatmak gerekir ki, 8500 yıl öncesini temsil eden kıyı çizgisi bugünkü deniz tabanı topoğrafyasına göre çizilmiş olup, deniz tabanı o zamandan beri karadan akarsularca taşınan sediment malzeme ile biraz yükselmiş olabileceği dikkate alınarak bu çizginin kıyıya biraz daha yakın olabileceği dikkate alınmalıdır. Ancak adanın büyük bir ihtimalle o zamanlar ada olmadığı, deniz seviyesinin yükselmesiyle ada haline geldiği ve gittikçe küçüldüğü güçlü bir ihtimaldir.

8- Karadeniz'de su seviyesinin yükselmesinden en fazla etkilenecek ülkeler kuzeydeki Rusya, kuzeybatıdaki Ukrayna ve Romanya'dır. Türkiye'de ise Bulgaristan sınırından Sakarya Ovası doğusuna kadar yer yer düşük kota sahip kıyı şeridi ile Orta Karadeniz'de Bafra ve Çarşamba ovası en fazla etkilenebilecek bölgelerdir. Buna ek olarak Giresun, Ordu, Bulancak gibi kıyı ovasına yerleşmiş kentler de bu yükselmeden büyük oranda etkilenecektir. IPCC 5. Raporda 2400 yılı için öngörülen 5,17 m cm seviye yükselmesinin gerçekleşmesi halinde Giresun'da doğuda Aksu ağzından batıdaki Erikliyan'a kadar olan bölgede sahil şeridinin tamamı, Karadeniz sahil yolunun tamamına yakını ve şehrin kıyı düzlüğündeki bölgeleri su altında kalacak, Deniz suyu Aksu ve Batlama başta olmak üzere vadi içlerine en az 3 km girecek, Giresun Adası'nın yaklaşık % 20'si su altında kalarak ada küçülecektir.

KAYNAKLAR

Arnell, N. W. (1999). Climate change and global water resources. *Global Environmental Change*, 9, S31-S49. doi:10.1016/S0959-3780(99)00017-5 .

Arnell, N. W. (2003). Effects of IPCC SRES* emissions scenarios on river runoff: a global perspective. *Hydrol. Earth Syst. Sci*, 7(5), 619-641. doi:10.5194/hess-7-619-2003.

Aubrey, D., Moncheva, S., Demirov, E., Diaconu, V., & Dimitrov, A. (1996). Environmental changes in the western Black Sea related to anthropogenic and natural conditions. *Journal of Marine Systems*, 7(2-4), 411-425. doi:10.1016/0924-7963(95)00031-3.

Ay, F (2020). Jeoloji Tarihinde İklim, Küresel Isınma ve Etkileri, Akademisyen Kitabevi, 162 s, <https://www.nobelkitabevi.com.tr/jeoloji-jeofizik/19061-jeoloji-tarihinde-iklim-kueresel-isinma-ve-etkileri-9786257275996.html>

Belousov, V. V. & Volvovsky, B. S. (eds) 1989. Structure and Evolution of the Earth Crust and Upper Mantle of the Black Sea. Nauka, Moscow (in Russian).

Berkün M, Egemen A, Akdemir Ozel U (2015). Water runoff, sediment transport and related impacts in the southeastern black sea rivers, Environmental Engineering and Management Journal 14(4):781-791

Bondar, C., State, I., Cernea, D., Harabagiu, E., (1991). Water flow and sediment transport of the Danube at its outlet into the Black Sea, *Meteorology and Hydrology*, 21, 21–25

Chepalyga, A.L. (2003). "Late glacial great flood in the Black Sea and Caspian Sea". *Geological Society of America. Abstracts with Programs*. 35 (6): 460.

Chepalyga, A.L. (2007). "[The late glacial great flood in the Ponto-Caspian basin](#)". In Yanko-Hombach, V.; Gilbert, A.S.; Panin, N.; Dolukhanov, P.M. (eds.). *The Black Sea Flood Question: Changes in coastline, climate, and human settlement*. Dordrecht: Springer. pp. 118–148.

Çağatay, M.N, Görür, N., Algan, A, Eastoe, C. J., Tchapylyga, A., Ongan, D., Kuhn, T, Kuşcu, İ., (2000). Late Glacial-Holocene paleoceanography of the Sea of Marmara: timing of connections with the Mediterranean and the Black Sea, *Marine Geology*, 167, 191-206.

Çiner A ve Sarıkaya MA (2013). Buzullar ve İklim Değişikliği: Geçmiş, Günümüz ve Gelecek, Türkiye'de İklim Değişikliği ve Sürdürülebilir Enerji, Ed. Volkan Ş. Ediger, file:///C:/Users/AHMET/Desktop/Ciner2013Eniva_Bolum_1.pdf

Geymen A, Dirican AY (2016). *İklim Değişikliğine Bağlı Deniz Seviyesi Değişiminin Coğrafi Bilgi Sistemleri Kullanılarak Analiz Edilmesi, Harita Teknolojileri Elektronik Dergisi Cilt: 8, No: 1, 2016 (65-74).*

Ergin, M., Bodur, M.N., Ediger, V., (1991). Distribution of surficial shelf sediments in the northeastern and southwestern parts of the Sea of Marmara: Strait and canyon regimes of Dardanelles and Bosphorus, *Marine Geology*, 96, 313- 340.

Ferguson, S. (2012). *Evaluation of Pleistocene to Holocene (MIS 5 to 1) climatic changes in southwestern Black Sea: A palynological study of DSDP Site 380. Department of Geology and Geophysics (Master's thesis). Baton Rouge, LA: Louisiana State University and Agricultural and Mechanical College.*

Ferguson, S.; Warny, S.; Escarguel, G.; Mudie, P. J. (2018). "MIS 5–1 dinoflagellate cyst analyses and morphometric evaluation of *Galeacysta etrusca* and *Spiniferites cruciformis* in southwestern Black Sea". *Quaternary International*. 465 (465): 117–129.

Finetti, I., Bricchi, G., Del Ben, A., Pipan, M. ve Xuan, Z. 1988, Geophysical study of the Black Sea, *Bolletino Di Geofisica Teorika Ed Applicata* 30, 197–324.

Geymen A, Dirican AY (2016). *İklim Değişikliğine Bağlı Deniz Seviyesi Değişiminin Coğrafi Bilgi Sistemleri Kullanılarak Analiz Edilmesi, Harita Teknolojileri Elektronik Dergisi Yıl:2016 Cilt:8 Sayı:1, 65 - 74, 30.04.2016.*

Karaca, M., Nicholls, R.J. (2008). Potential implications of accelerated sea-level rise for Turkey. *Journal of Coastal Research*, 24, 288-298.

Major, C.O, Vidal L, Cagatay N, Golstein S.L, Ryan W.B.F, Menot-Combes G, Bard E, Labeyrie L (2003). O- and Sr- isotopic records from the Marmara and Black Seas. GSA Meeting Seattle 2003, November 2-5, Abstract with programs, paper 189-11, 461-462.

Major, C.O, Vidal L, Cagatay N, Golstein S.L, Ryan W.B.F, Menot-Combes G, Bard E, Labeyrie L (2004). Comparison of isotopic records from the Marmara and Black Seas: Indication of marine connection, outflow and exchange, EGU 1st General Assembly, 25-30 April 2004, Nice, France, Paper EGU04-A-06050

Mikhailova M., (2009). Water and sediment runoff at the mouths of rivers flowing into the Black Sea, Environmental Research, Engineering and Management, 48, 5-10.

Milly, P. C., Dunne, K. A., & Vecchia, A. V. (2005). Global pattern of trends in streamflow and water availability in a changing climate. Nature, 438(7006), 347-350. doi:10.1038/nature04312

Murray-Wallace, C.V and Woodroffe, CD. (2014). [Quaternary Sea-Level Changes](https://www.cambridge.org/core/books/abs/quaternary-sealevel-changes/sealevel-changes-since-the-last-glacial-maximum/5307939D05E79B0E817F4E51CCA9EA3E), A Global Perspective, 1st Edition, Cambridge University Press, 504 p. <https://www.cambridge.org/core/books/abs/quaternary-sealevel-changes/sealevel-changes-since-the-last-glacial-maximum/5307939D05E79B0E817F4E51CCA9EA3E>

Oguz, T., Tugrul, S., Kıdeys, A., Ediger V., Kubilay, N. (2004). Physical and Biogeochemical Characteristics of the Black Sea (28, S). In: The Sea (eds., Robinson, A.R., Brink, K.H.) President and Fellows of Harvard College. 1331-1369.

Oğuz T, Tuğrul S (1998). Denizlerimizin genel oşinografik özelliklerine toplu bir bakış, *Türkiye Denizlerinin ve Çevre Alanların Jeolojisi* (Editör: Naci Görür), 1. Bölüm, s. 1-21, İstanbul.

Özsoy, E. and Ünlüata, Ü., (1997). Oceanography of the Black Sea: a review of some recent results. Earth-Science Reviews, 42(4), 231-272.

Panin, N., ve Jipa, D., (2002). Danube River sediment input and its interaction with the Northwestern Black Sea, Estuarine, Coastal and Shelf Science, 54, 551-562.

Robinson, A.G., Rudat, J.H., Banks, C.J., ve Wiles, R.L.F. 1996, Petroleum geology of the Black Sea, Mar. and Pet. Geol. 13, 195-223

Ryan, W.B.; Major, C.O.; Lericolais, G.; Goldstein, S.L. (2003). "Catastrophic flooding of the Black Sea". *Annual Review of Earth and Planetary Sciences*. 31 (1): 525–554.

Ryan, W.B.F.; Pitman, W.C.; Major, C.O.; Shimkus, K.; Moskalenko, V.; Jones, G.A.; Dimitrov, P.; Gorür, N.; Sakinç, M. (1997). "An abrupt drowning of the Black Sea shelf". *Marine Geology*. 138 (1–2): 119–126.

Sancar Ü ve Çağatay N (2011). Son 20 000 yılda Karadeniz ve Marmara Denizi'nde oluşan paleo-çevresel değişimler, itüdergisi/d mühendislik Cilt: 10, Sayı: 4, 141-152.

Sevim, B., ve Zeydan, Ö. (2007). İklim Değişikliğinin Türkiye Turizmine Etkileri. Çeşme Ulusal Turizm Sempozyumu, İzmir.

Simmons MD, TAri GC, Okay Aİ (2018). Petroleum geology of the Black Sea: introduction, Petroleum Geology of the Black Sea, Geological Society, London, Special Publications, 464, 1–18

Smith, J. B., & Lazo, J. K. (2001). A summary of climate change impact assessments from the U.S. Country Studies Program. Climatic Change, 50(1-2), 1-29. doi:10.1023/A:1010642529072

Şenduran C (2022). Uzun Dönemde Meydana Gelen Akdeniz ve Karadeniz'deki Deniz Seviyesi Değişimlerinin Boğazlar Sistemi Üzerindeki Etkilerinin Araştırılması, İstanbul Teknik Univ. Lisansüstü Eğitim Ens. Doktora Tezi, 176 s.

Talley, L., Pickard, G., Emery, W. J., & Swift, J. (2011). *Descriptive Physical Oceanography: An Introduction* (6th b.). Boston, MA: Academic Press.

Tolmazin D (1985). Changing Coastal oceanography of the Black Sea. I: Northwestern Shelf, Progress in Oceanography, Volume 15, Issue 4, 217-276.

Tugolesov, T.A., Gorshkov, A.S., Meisner, L.B., Solov'ev, V.V. ve Khakhalev, E.M. 1985, Tectonics of the Meso-Cenozoic Deposits of the Black Sea Basin. Nauka, Moscow (in Russian).

Türkeş, M., Şen, Ö.L., Kurnaz, L., Madra, Ö., ve Şahin, Ü. (2013). İklim değişikliğinde son gelişmeler: IPCC 2013 raporu. Sabancı Üniversitesi, İstanbul Politikalar Merkezi, 2013, İstanbul.

Ünlüata Ü, Oğuz T, Latif MA, Özsoy E (1990). On the physical oceanography of the Turkish straits. In: L.J. Pratt, ed., The Physical Oceanography of the Sea Straits, NATO ASI Series, Kluwer, 25-60.

Üstün, YM (2019). Antropojenik iklim değişikliğine bağlı deniz seviyesi değişiminin Sinop Yarımadası'na olası etkileri, Afet Risk Dergisi, 2(2), 2019, 6479.

WCRP Global Sea Level Budget Group. (2018). Global sea-level budget 1993- present. Earth Syst. Sci. Data, 10, 1551-1590. doi:10.5194/essd-10-1551- 2018.

Yaşar, D., (1996). Holosen Paleooceanographic Evolution of the Aegean Sea. International Earth Sciences Colloquium on the Aegean Region, Proceedings Volume 1: 331-346.

Yiğit F (2003). Deniz seviyesi değişimleri, Mavi Gezegen, Popüler yerbilim dergisi, TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası, sayı 7, 28-31.

Internet Kaynakları

URL-1: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:All_palaeotemps.png

URL-2: https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya:Post-Glacial_Sea_Level.png

URL-3: https://www.researchgate.net/figure/Bathymetry-map-of-the-Black-Sea-Myslenkov-2017_fig5_362409337

URL-4: <https://sarkac.org/2021/08/marmara-denizinde-neler-oluyor/>

URL-5: https://tr.wikipedia.org/wiki/Marmara_Denizi

URL-6: https://tr.wikipedia.org/wiki/Karadeniz_tufan%C4%B1_hipotezi

ANALYSIS OF PHYSICAL ENVIRONMENTAL FACTORS IN THE FURNITURE
INDUSTRY
MOBİLYA SEKTÖRÜNDE FİZİKSEL ÇEVRE FAKTÖRLERİNİN İNCELENMESİ

Aytaç AYDIN¹, Nihayet HACIOSMANOĞLU²

¹Doç. Dr., KTÜ Orman Fakültesi, Orman End. Müh. Bölümü, Orman Endüstri
İşletmeciliği, 0000-0001-7460-9618

²Yüksek Lisans Öğrenci, KTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İş Sağlığı ve Güvenliği, 0009-
0002-5717-0564

Özet

Ülkemizde mobilya endüstrisi hızla gelişmesine rağmen çoğu atölye tipi olan küçük işletmelerin oluşturduğu yapıdadır. Teknolojinin gelişmesi ve endüstrileşmeye rağmen birçok atölyede geleneksel yöntemlerle ve eski tip makinelerle üretim devam etmektedir. Bu durum İSG açısından birçok risk faktörünü beraberinde getirmektedir.

Mobilya sektöründe fiziksel çevre şartları, iş sağlığı ve güvenliğini, üretimi ve verimliliği direkt olarak etkilemektedir. Çalışma ortamındaki fiziksel risk faktörleri genellikle; gürültü, titreşim, aydınlatma, radyasyon, basınç ve termal konforu kapsamaktadır. Bu koşullar; çalışanların bedensel sağlığını ve konforunu etkilerken, psikolojik olarak ise çalışanların motivasyonunu, ruh sağlığını ve iş tatminini etkilemektedir. İş sağlığı ve güvenliği açısından bu fiziksel faktörlerin değerlendirilmesi, iş kazaları ve meslek hastalıklarını önlemek için büyük öneme sahiptir. Fiziksel çevre faktörlerini tamamen ortadan kaldırmak mümkün değildir fakat, bu faktörlerin olumsuzluklarını minimize etmek mümkündür.

Bu çalışmada mobilya sektöründe fiziksel çevre koşullarının iş sağlığı ve güvenliği açısından çalışanlar üzerindeki etkilerinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla Trabzon ilinde mobilya sektöründe faaliyet gösteren 25 farklı işletmede fiziksel çevre faktörleri incelenerek, işletmelerdeki çalışma koşullarının iş sağlığı ve güvenliği açısından değerlendirilmesi yapılmıştır.

Çalışma sonucunda; işletmelerde yeterli aydınlatmanın sağlanmadığı, sıcaklık ve hava koşullarının uygun olmadığı, çalışma esnasında gürültüye, titreşime ve toza maruz kalındığı gibi sorunlar tespit edilerek görülen eksikler belirlenmiştir. Atölyelerin yetersiz büyüklükte olması iş sağlığı ve güvenliği risklerini önemli derecede etkilediği görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Mobilya sektörü, fiziksel çevre faktörleri, iş sağlığı ve güvenliği

Abstract

Although the furniture industry in our country is rapidly developing, it is still largely composed of small businesses operating as workshop-type enterprises. Despite technological advancements and industrialization, many workshops continue production using traditional methods and old-fashioned machinery. This situation brings several risk factors in terms of occupational health and safety (OHS).

In the furniture sector, physical environmental conditions directly affect occupational health and safety, production, and efficiency. The physical risk factors in the working environment

generally include noise, vibration, lighting, radiation, pressure, and thermal comfort. These conditions impact the physical health and comfort of employees while also affecting their motivation, mental health, and job satisfaction on a psychological level. Evaluating these physical factors from an occupational health and safety perspective is crucial in preventing workplace accidents and occupational diseases. Although it is not possible to completely eliminate physical environmental factors, it is possible to minimize their negative effects.

This study aims to examine the impact of physical environmental conditions in the furniture sector on workers in terms of occupational health and safety. For this purpose, physical environmental factors were analyzed in 25 different enterprises operating in the furniture sector in Trabzon, and the working conditions in these businesses were evaluated in terms of occupational health and safety.

As a result of the study, several issues were identified, such as inadequate lighting, unsuitable temperature and air conditions, and exposure to noise, vibration, and dust during work. Additionally, it was observed that the insufficient size of workshops significantly affects occupational health and safety risks.

Keywords: furniture industry, physical environmental factors, occupational health and safety

1. GİRİŞ

Ülkemizde mobilya endüstrisi hızla gelişmesine rağmen çoğu atölye tipi olan küçük işletmelerin oluşturduğu yapıdadır. Teknolojinin gelişmesi ve endüstrileşmeye rağmen birçok atölyede geleneksel yöntemlerle ve eski tip makinelerle üretim devam etmektedir. Bu durum İSG açısından birçok risk faktörünü beraberinde getirmektedir. Ayrıca iş sağlığı ve güvenliği kavramı henüz ülkemizde olması gereken öneme sahip değildir. Araştırmalara göre mobilya üretiminin yapıldığı firmalar “tehlikeli” sınıfta yer almaktadır (İSGGM, 2014). Tehlikeli sınıfta yer alması sebebiyle mobilya sektöründe iş sağlığı ve güvenliğinin önemi ön plana çıkmakta ve üretim yapan bu atölyelerde iş güvenliği önlemlerinin dikkatle uygulanması gerekmektedir.

Mobilya sektöründe çalışanların karşılaştılabilecekleri risk etmenleri; fiziksel riskler, kimyasal riskler, biyolojik riskler, ergonomik riskler, psiko-sosyal risklerdir. Riskleri belirlemek amacıyla gerekli alanlarda ölçümler yapılarak yönetmeliklerin belirlemiş olduğu sınır değerlerine göre değerlendirilmelidir. Bu riskler; üretimde kullanılan makineler, malzemeler, çalışma ortamındaki iklim koşulları, çalışanların davranış ve tutumlarından, gerekli tedbirlerin alınmasını sağlamayan işverenden kaynaklanmaktadır. Daha güvenli ve sağlıklı ortamlarda işlerin yapılması ülkemizdeki insan kaynağının korunması açısından da büyük öneme sahiptir (ÇSGB, 2014).

Mobilya üretim süreci; oluşturulacak mobilyanın tasarlanması, kesilmesi, şekillendirilmesi, zımparalama, birleştirme (montaj) ve kimyasal işlemlerden (boya, vernik vb. üst yüzey işlemleri) geçirilerek bitirme çalışmalarının tümünü kapsamaktadır. Bütün bu süreçlerde çalışanlar birçok tehlikeyle karşı karşıya kalmaktadır. Yetersiz havalandırma, aydınlatma, ısı gibi faktörler, çalışma saatlerinin uzun olması, ergonomik koşulların sağlanmaması, gürültü ve titreşim gibi fiziksel çevre koşulları çalışan bireylerin hem fiziksel hem de ruhsal sağlığını olumsuz yönde etkilemektedir (Göral, 2006). Bu nedenden dolayı fiziksel risk etmenlerinin tespit edilmesi, işletmelerdeki iş sağlığı ve güvenliğini sağlamada önemli rol oynamaktadır.

Bu çalışmada, Trabzon’da mobilya üretimi yapan işletmelerde fiziksel çevre faktörlerinden gürültü, titreşim, aydınlatma, radyasyon, basınç ve termal konfor incelenmiştir. Çalışanların fiziksel çevre faktörlerinden hangi düzeyde etkilendikleri belirlenmeye çalışılmıştır.

1.1. Fiziksel Çevre Faktörleri

Fiziksel çevre faktörleri, çalışma ortamının fiziksel özelliklerden ileri gelen tehlikeler şeklinde tanımlanmakta olup işyerinde çalışanların sağlık, güvenlik ve verimini doğrudan etkileyen önemli unsurlardır. Genel olarak fiziksel risk faktörleri; gürültü, titreşim, aydınlatma, radyasyon, basınç ve termal konforu kapsamaktadır (Çırpan, 2016). Bu faktörler, çalışanların maruz kalma düzeyine, iş ortamı özelliklerine ve alınan önlemlere göre farklı seviyelerde tehdit oluşturabilmektedir.

Fiziksel çevre faktörleri, çalışanlar üzerinde doğrudan ya da dolaylı olarak iş kazalarına ve meslek hastalıklarına sebebiyet vermektedir. Bu nedenden dolayı fiziksel risk etmenlerinin tespit edilmesi, işletmelerdeki iş sağlığı ve güvenliğini sağlamada önemli rol oynamaktadır.

Bu faktörlerden biri olan gürültü, insanlar ve çevre üzerinde olumsuz etkiler yaratan, rahatsız edici ve istenmeyen seslere denilmektedir. Çalışanların Gürültü ile İlgili Risklerden Korunmalarına Dair Yönetmelik'e göre, en yüksek maruziyet eylem değeri 85 dB, en düşük maruziyet eylem değeri 80 dB ve maruziyet sınır değeri 87 dB olarak kabul edilmiştir (Resmî Gazete, 2013, Sayı: 28721). Gürültü ve ses çalışanlara göre değerlendirildiğinde; sesin frekansına, şiddetine ve süresine bağlı olarak, çalışanda ise günlük maruziyet süresi, sıklığı, gürültüye olan mesafesi, çalışma alanı, kişinin yaşı, cinsiyeti, duyma ve hassasiyet gibi farklı etkenlere sahiptir (Selek, 2012). Gürültünün insan sağlığı üzerinde en önemli olumsuz etkisi geçici veya kalıcı işitme kaybı olarak işitme sistemi üzerinde olmaktadır. Ayrıca gürültü, stres, uyku bozuklukları, dikkat dağınıklığı ve yaşam kalitesinde düşüş gibi fizyolojik, psikolojik ve performans üzerine etkilere neden olmaktadır.

Bir diğer faktör olan titreşim, tıpkı ses dalgaları gibi tekrarlayan ve saniyede belirli bir sayısı olan dalgalardır. Çalışanlar titreşimi, titreşimi yayan nesnenin yüzeyi ile temas etmesi sonucunda hisseder ve titreşim vücuda aktarılmış olur (Topçu, 2016). Titreşim, el kol titreşimi ve tüm vücut titreşimi olmak üzere iki ana kategoride incelenmektedir. El kol titreşimi, çalışanların titreşimli el aletleri veya makineleri doğrudan kullanımı ile ve özellikle kan dolaşımı bozuklukları, damar, kemik, eklem, kas-iskelet sistemi bozuklukları ile kendini göstermektedir. Bütün vücut titreşimi, çalışanların vücutlarının tamamının titreşime maruz kaldığı ve özellikle bel bölgesinde rahatsızlık ve omurgalarda rahatsızlık ile kendini göstermektedir (Anonim, 2013).

Çevre faktörlerinden aydınlatma, çalışma ortamında gerekli ışık seviyesinin sağlanması olarak tanımlanmaktadır. Aydınlatma şiddeti, bir yüzey üzerine düşen ışık akısının yoğunluğuna denilmekte ve birimi lükstür (Boyraz, 2001). İş sağlığı ve güvenliği açısından aydınlatma, çalışanların görevlerini güvenli, verimli ve sağlıklı bir şekilde yerine getirebilmeleri için önemlidir. Bu bakımdan özellikle sanayi kuruluşlarında yapılan iş ve işlemin gerektirdiği uygun aydınlatmayı sağlamak gerekmektedir (Güler, 2003). Bir iş ortamının aydınlatma gereksinimi; yapılan işlerin özelliklerine, o ortamda çalışan kişilerin göz fonksiyonlarının normallğine ve işin özellikleri nedeniyle ayrıntıları algılama gibi kriterlere bağlıdır (Hayta, 2007). Özellikle hassas iş yapılan çalışma ortamlarında yetersiz aydınlatma çalışanın verimliliğini azaltmaktadır (İlıcak, 1988).

Radyasyonun kelime anlamı ışıınım veya ışın yayılması demektir. Enerji dalgaları veya parçacıklar şeklinde yayılmaktadır. İyonlaştırıcı radyasyon ve iyonlaştırıcı olmayan radyasyon olarak iki kategoriye ayrılmaktadır. Radyasyon tanımlanacak olursa; radyoaktif çekirdeklerin kararlı bir yapıya ulaşabilmek amacıyla ortama yaydıkları enerjiye denilmektedir (Yaren ve Karayılanoğlu, 2005). Radyasyon, maruz kalma süresine, enerjisine, türüne ve radyasyonun

kaynağıyla çalışan arasındaki mesafeye bağlı olarak çalışanlara farklı biyolojik hasarlar verebilmektedir (Gökharman vd., 2016).

Basınç, Birim alana yapılan kuvvete basınç denir. Birimi Bar veya Newton/ cm²'dir. Kuvvetin tatbik edildiği her noktada bir basınç vardır. İş sağlığı ve güvenliği konusunda basınç ise; normal hava basıncının (atmosfer basıncı) daha fazla veya daha az olması gereken veya olan işyerlerindeki basınçtır. Normal şartlarda hava basıncı 76 cm cıva basıncına eşittir. İnsan vücudu basıncı 4 atm farkına kadar tolere edebilir; yani basınç 4 atm'ye kadar rahatsızlık hissi dışında önemli/ciddi sağlık sorunlarına sebebiyet vermez (Çolak, 2020). Atmosfer basıncından daha yüksek ya da daha düşük basınçlı yerlerde çalışan işçilerde, kalp, dolaşım, solunum rahatsızlıkları görülebilir.

Termal konfor çalışma ortamında, çalışanların memnuniyetini, verimliliğini, sağlığını, motivasyonunu ve performansını doğrudan etkileyen unsurlardır. Bu şartların standartların altında ya da üstünde olması, iş kazalarının artmasına ve bunun sonucunda üretimin azalmasına neden olmaktadır. Önlemlerin yetersiz kalması durumunda ısı çarpmasından kalp krizine kadar birçok kaza riski ortaya çıkabilmektedir (Yıldırım ve Altınsoy, 2015). Termal konforu belirleyen faktörlerden; hava sıcaklığı, radyant ısı, bağıl nem ve hava akımı olmak üzere dördü çevresel unsur; metabolik aktivite ve kıyafet katsayısı olmak üzere ikisi bireysel unsurdur (ISO, 2005).

Fiziksel risk faktörlerini tamamen ortadan kaldırmak mümkün değildir. Ancak alınacak tedbirler ile bu riskleri en aza indirmek mümkündür. Bu çalışmada mobilya atölyelerindeki fiziksel çevre faktörlerinin iş sağlığı ve güvenliği açısından incelenerek, eksikliklerin belirlenmesi amaçlanmıştır.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada Trabzon'da faaliyet gösteren mobilya atölyelerinde yapılan gözlemlerle, iş sağlığı ve güvenliği açısından fiziksel çevre faktörlerine maruziyet durumları değerlendirilmiştir. Trabzon ilinde Trabzon Esnaf ve Sanatkarlar Odasına kayıtlı 443 adet mobilya imalatı yapan atölye bulunmaktadır. Buna göre, çalışmada toplam 25 atölyede, iş yeri sahipleri ve çalışanlar ile yüz yüze görüşülerek gerekli incelemeler yapılmıştır. İş güvenliği uygulamaları yerinde incelenmiş, atölyelerde kullanılan makineler, üretim süreçleri ve çalışma ortamları gözlemlenmiştir. Değerlendirme sonuçları bulgular kısmında aktarılmıştır.

3. BULGULAR

Fiziksel çalışma faktörlerini tamamen ortadan kaldırmak mümkün değildir. Ancak alınacak tedbirler ile bu riskleri en aza indirmek mümkündür. Bu çalışmada mobilya atölyelerindeki fiziksel çevre faktörlerinin iş sağlığı ve güvenliği açısından incelenerek, elde edilen bulgular aşağıda sunulmuştur.

3.1. İşletmelerin Genel Yapısı

Mobilya atölyeleri genellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerden oluşmaktadır. Üretim süreci el işçiliği ve makine entegrasyonu ile yürütülmektedir.

Üretim alanlarının Şekil 1 de gösterildiği gibi dar ve düzensiz olması, çalışma alanlarının yetersiz mesafede olması, çalışanların ergonomik açıdan olumsuz koşullara maruz kalmasına sebebiyet vermektedir.

Şekil 1. Mobilya atölyesinde üretim alanı.

Atölyelerde kullanılan kesme makineleri, çivi tabancaları ve kompresörlerin kullanıldığı alanlarda gürültü oldukça yüksektir. Çoğu atölyelerde gürültüyü önleyici tedbirlerin yetersiz olduğu görülmüştür.

Titreşim el kol aletleri ve büyük makinelerin kullanımıyla ortaya çıkmaktadır. Zımpara, kesme ve freze makinelerinde el kol titreşimi ve büyük makinelerde ise tüm vücut titreşimi riski oluşmaktadır.

Mobilya atölyelerde kullanılan floresan ve düşük kaliteli ışık kaynakları göz yorgunluğuna neden olmaktadır. Bu durumda aydınlatmanın yetersiz olduğu ve homojen bir dağılım göstermediği tespit edilmiştir. Özellikle mobilya üretiminde aydınlatmanın yetersiz olması kesim, montaj ve ince detay gerektiren işlemlerde hata yapma riskini arttırmaktadır.

Havalandırma sistemlerinin yetersiz olması, toz ve kimyasalların çalışma ortamında birikmesine yol açmaktadır.

Isıtma sistemi olarak çoğu işletmelerde elektrikli ısıtıcılar ve soba gibi geleneksel yöntemler tercih edilmektedir. Bu durum atölyelerde sıcaklığın homojen dağılmamasına ve bazı bölgelerde çalışanların yeterli sıcaklık olmadığı için soğuk havaya maruz kalmasına yol açmaktadır. Ayrıca, bu ısıtma sistemleri yangın riskini de beraberinde getirmektedir. İşletmelerdeki ısıtma sistemi örnekleri Şekil 2’de görülmektedir.

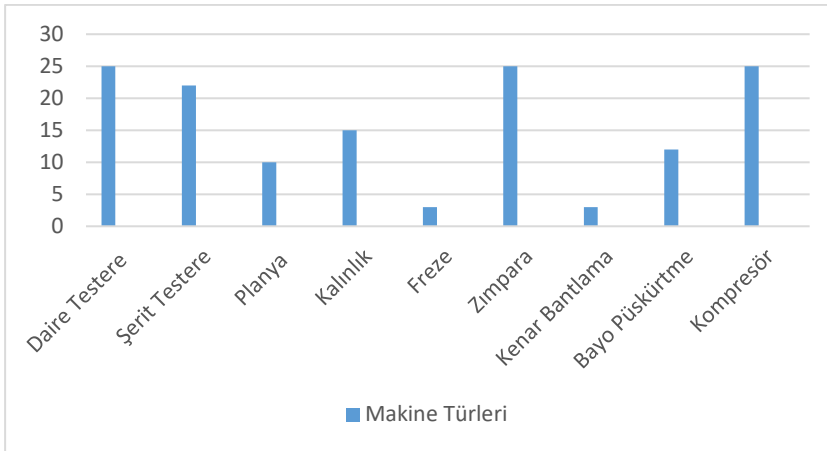

Şekil 2. Mobilya atölyelerinde kullanılan ısıtma sistemi

3.2. Mobilya Atölyelerinde Fiziksel Çevre Faktörleri

Çalışma kapsamında incelenen atölyelerde genellikle kesme, şekillendirme, zımparalama ve yüzey işlemleri, kenar bantlama, montaj, boya ve vernikleme, paketlenme ve sevkiyat gibi faaliyetler yürütülmektedir. Bu süreçlerde gürültü, titreşim, toz ve kimyasallar gibi fiziksel risk etmenleri ortaya çıkmaktadır.

Mobilya atölyelerinde yaygın olarak; şerit testere makinesi, daire testere makinesi, planya makinesi, kalınlık makinesi, freze makinesi, zımpara makinesi, kenar bantlama, boya püskürtme ve kompresör gibi makineler çoğunlukta kullanılmaktadır. Bu makineler ve ekipmanlar kullanılırken hem makineye yönelik hem de çalışana yönelik koruyucu önlemler alınmalıdır. Kullanılan makinelerin 25 farklı atölyedeki dağılımları Şekil 3’ de gösterilmiştir.

Şekil 3. Mobilya atölyelerinde kullanılan makinelerin dağılımı

Mobilya atölyelerinde fiziksel risk etmenlerini; gürültü, titreşim, aydınlatma, radyasyon, basınç ve termal konfor oluşturmaktadır. Mobilya atölyelerinde fiziksel risk etmenlerinin çalışanlar üzerinde önemli etkilere neden olduğu tespit edilmiştir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Trabzon’da mobilya atölyelerinde çalışanların maruz kaldıkları fiziksel risklerin incelendiği ve çalışanlardaki etkilerinin gözlemlenerek değerlendirildiği bu çalışmada, atölyelerdeki risklerin çalışanlar üzerinde olumsuz etkileri tespit edilmiştir.

Yapılan incelemelerde mobilya atölyelerinde iş sağlığı ve güvenliği bilincinin yetersiz olduğu ve çalışanların iş güvenliği önlemlerini dikkate almadıkları görülmüştür. Ayrıca çalışanların iş sağlığı ve güvenliğine kaderci yaklaşımı iş kazaları ve meslek hastalıklarına olumsuz olarak etki ettiği anlaşılmıştır.

Kişisel koruyucu donanımlarının kullanılmadığı ve bu nedenden kaynaklı üretim esnasında gözlere ahşap talaşı, kıymıklar, parçacıklar veya kesici aletlerden sıçrayan maddeler nedeniyle ciddi olabilecek göz yaralanmalarıyla karşılaşıldığı belirlenmiştir. Makine koruyucuların ve kişisel koruyucu donanımların kullanılmaması ile yaşanan iş kazası sonucunda parmak kayıplarına neden olduğu görülmüştür. Ayrıca uzun yıllar süren gürültü maruziyeti sonucu işitme kaybının olduğu belirlenmiştir. Mobilya üretim tesislerinde kullanılan makineler ve el aletleri yüksek seviyede gürültüye neden olmaktadır. Uzun süre yüksek seviyede gürültüye maruz kalmak işitme kaybına ve stres seviyesinin artmasına yol açmaktadır. Bu durum iş kazalarına yol açabilecek dikkatsizliklere neden olabilmektedir (Yıldırım, 2021).

Uzun vadede titreşimin çalışanlar üzerinde omurga problemleri, bel ve sırt ağrıları ve eklem rahatsızlıklarına sebep olduğu belirlenmiştir. Özellikle, kesme ve zımparalama gibi işlemler sırasında işçiler yüksek seviyede titreşime maruz kalmaktadır. Titreşim maruziyetinin uzun vadede kas-iskelet sistemi bozukluklarına yol açtığı bilinmektedir (Kaya ve Demir, 2020).

Atölyelerde doğal aydınlatmanın ve kullanılan aydınlatma gereçlerinin de yetersiz olduğu görülmüştür. Mobilya üretim süreçlerinde uygun aydınlatma koşullarının sağlanması iş kazalarının önüne geçilmesi, çalışanların sağlıklarının korunması, çalışanlarda psikolojik verimin artması bakımından önemlidir (Kurşun ve Kızılgöz, 2017). Yetersiz veya aşırı aydınlatma, görme yorgunluğuna ve hata oranlarının artmasına neden olmaktadır (Çelik ve Özcan, 2018).

Havalandırmanın yetersiz olduğu ve atölyelerdeki ortam sıcaklığının geleneksel yöntemlerle yani soba kullanılarak sağlanmaya çalışıldığı görülmüştür. Mobilya üretim tesislerinde sıcaklık ve nem seviyeleri çalışanların konforu ve verimliliği üzerinde doğrudan etkilidir. Yüksek sıcaklık, termal stres oluşturabilirken, düşük sıcaklık kas-iskelet sistemi rahatsızlıklarını artırabilir (Erdoğan ve Koç, 2019).

Mobilya üretiminde çalışma ortamındaki fiziksel çevre faktörlerine (gürültü, titreşim, aydınlatma, radyasyon, basınç ve termal konfor gibi) dikkat edilerek uygun hale getirilmesi iş kazalarının ve meslek hastalıklarının önüne geçilmesini sağlamaktadır.

Bu çalışma neticesinde iş yerinde güvenlik kültürünün oluşması için daha sık ve düzenli iş sağlığı ve güvenliği eğitimleri verilmelidir. Gürültü, toz ve kimyasal risklerin etkisini azaltabilecek yeterli havalandırma ve ses yalıtım sistemleri kullanılmalıdır. Isıtma olarak geleneksel yöntemler yerine merkezi ısıtma sistemi kullanılmalıdır. Ergonomik çalışma düzenleri oluşturulmalı ve çalışanlara uygun kişisel koruyucu donanımlar (kulaklık, gözlük, maske vb.) sağlanmalıdır. Çalışma ortamının; gürültü, aydınlatma, ısıtma gibi fiziksel

faktörlerin iyileştirilmesi yapılmalıdır. Bütün bu koşullar iyi yönetildiği takdirde çalışanların sağlıkları, üretim kalitesi ve verimliliğin artması sağlanmış olacaktır.

5. KAYNAKLAR

Anonim, (2003), Titreşim Yönetmeliği, Madde 4, Resmî Gazete Tarihi: 23.12.2003, Resmî Gazete Sayısı: 25325

Boyras, Y. (2001). Spor alanlarında uygulanan aydınlatma kriterlerinin incelenmesi ve değerlendirilmesi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 4s, 17s, İstanbul.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB), 2014. Mobilya Sektörü İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetim Sistemi Rehberi. Ankara.

Çelik, R., & Özcan, D. (2018). İş yerlerinde aydınlatma koşullarının çalışan performansına etkisi. *İş Sağlığı ve Güvenliği Dergisi*, 6(3), 78-91.

Çırpan, M., (2016)., Risk Değerlendirmesi; Bir Üniversite Uygulaması. Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Mersin, 178s.

Çolak, Ş. (2020). Fiziksel Risk Faktörleri. Yıldız A.N., Sandal A. (Ed), İş Sağlığı ve Güvenliği Meslek Hastalıkları (1.Baskı, s 294-317) ISBN: 978-975-491-506-8.

Demir, Y., Khorshid, L., 2006. Ergonomi ve Hemşirelik. Hastane Yönetimi. 10(1): 67 – 75.

Erdoğan, B., & Koç, M. (2019). Termal konforun çalışan verimliliği üzerindeki etkileri. *İklimlendirme ve İş Güvenliği Dergisi*, 8(1), 90-102.

Güler Ç., 2003. Ergonomiye Giriş (Ders Notları), Ankara Tabip Odası, Ankara

Gökharman, F. D., Aydın, S., Koşar, P. N. (2016). Radyasyon Güvenliğinde Mesleki Olarak Bilmemiz Gerekenler. *Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*: 7(2):35-40.

Göral R., (2006), Büro yönetimi, Mesleki ve teknik yayınlar serisi, 2. baskı, Nobel yayıncılık, Ankara (115)

Hayta, A, B. (2007). Çalışma Ortamı Koşullarının İşletme Verimliliği Üzerine Etkisi. Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi, 1, 21-41

ISO 7730:2005. Ergonomics of the thermal environment. <https://www.iso.org/standard/39155.html>

Ilıcak, Ş. (1988). Çevre-İşyeri Koşulları ve Ergonomik Yaklaşımlar. 1.Ulusal Ergonomi Kongresi, M.P.M Yayınları, Yayın No: 372, Ankara.

İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü (İSGGM), İş Sağlığı ve Güvenliğine İlişkin İşyeri Tehlike Sınıfları Tebliği, Ankara, 2014.

Kaya, E., & Demir, S. (2020). Titreşimin çalışan sağlığı üzerindeki etkileri ve ergonomik önlemler. *Mesleki Sağlık Dergisi*, 9(2), 34-48.

Kurşun, T., Kızılgöz, İ., E., (2017). MDF (Orta Yoğunlukta Lif Levha) Fabrikasında Aydınlatma Faktörünün İncelenmesi. *Mühendislik ve Yer Bilimleri Dergisi*, 2 (2), 1-11.

Resmî Gazete, 2013. Çalışanların Gürültü ile İlgili Risklerden Korunmalarına Dair Yönetmeliği, 28 Temmuz 2013, Sayı: 28721

Selek, Z. (2012) Trafikten kaynaklanan çevresel gürültü haritaları ve Çukurova Üniversitesi kampüsü örneği, *Çukurova*, 8(2).

Topçu, Gürkan; “Gemi Adamlarının Titreşim Maruziyetlerinin Belirlenmesi ve Alınabilecek Önlemler”, Ankara,2016.

Yaren H, Karayılanoğlu T. Radyasyon ve insan sağlığı üzerine etkileri. TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni. 2005;4(4):199–208.

Yıldırım, H. A. & Altınsoy, H. (2015). Ts En Iso 7730 ve Ts En Iso 27243 Standartlarına Göre Termal Konfor Programı. Çalışma Dünyası Dergisi (Labour World), 7-17, 2015.

Yıldırım, E. (2021). Endüstriyel ortamda gürültünün iş kazalarına etkisi. *Güvenlik ve Çevre Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 15-29.

**BIOECOLOGICAL CHARACTERIZATION OF THE CAUSATIVE AGENTS OF
THE MAIN HELMINTHIC DISEASES PREVALENT IN SMALL RUMINANTS OF
THE NORTH-EASTERN FOOTHILLS OF THE GREATER CAUCASUS**

**BÖYÜK QAFQAZIN ŞİMAL-ŞƏRQ ƏTƏKLƏRİNDƏ XİRDABUYNUZLU
HEYVANLAR ARASINDA YAYILMIŞ BAŞLICA HELMİTOZ
TÖRƏDİCİLƏRİNİN BİOEKOLOJİ XARAKTERİSİKASI**

HƏSƏNOVA Amaliya Murad qızı

Biologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, ORCID: 0000-0002-2196-3215

Summary

In 2015-23, 32 helminth species were identified as a result of helminthological studies among small ruminants ((*Ovis aries* L. and *Capra hircus* L.) on livestock farms located in different landscape zones of the northeastern foothills of the Greater Caucasus. During the analysis of the identified helminthic pathogens, it was found that many of these species are the main helminthic pathogens. Based on the study of the species composition of helminth pathogens, bioecological features of their distribution and dynamics, it was found that helminth pathogens belong to 3 main groups. The identified helminths can be considered as permanent elements of the helminth fauna complex of sheep and domestic goats in the northeastern foothills of the Greater Caucasus *Fasciola hepatica*, *Dicrocoelium lanceatum*, *Moniezia expansa*, *M. benedeni*, *Avitellina centripunctata*, *Thysanezia giardi*, *Cysticercus tenuicollis*, *Echinococcus granulosus*, *Coenurus cerebralis*, *Trichostrongylus axei*, *T.colubriformis*, etc. are found in the study area. There are species that are both epidemiologically important for humans and of significant epizootologic importance for other domestic animals. In addition to these species, *Trichocephalus ovis*, *Dictyocaulus filaria*, *Haemonchus contortus*, *Chabertia ovina*, protostrongylid species and other species are also found among helminths of small ruminants where they play a significant epizootologic role for other ruminant domestic animals.

Key words: sheep and domestic goats, helminth pathogens, landscape zones, helminth fauna.

Резюме

В 2015-23 гг. на животноводческих фермах, расположенных в различных ландшафтных зонах северо-восточных предгорий Большого Кавказа, среди мелкого рогатого скота (*Ovis aries* L. и *Capra hircus* L.) в результате гельминтологических исследований были выявлены 32 видов гельминтов. В ходе анализа выявленных возбудителей гельминтозов было установлено, что многие из этих видов являются основными возбудителями гельминтоза. На основании изучения видового состава возбудителей гельминтозов, биоэкологических особенностей их распространения и динамики установлено, что возбудители гельминтозов относятся к 3 основным группам. Выявленные гельминты можно считать постоянными элементами комплекса гельминто фауны овец и домашних коз в северо-восточных предгорий Большого Кавказа. В исследуемой области встречаются *Fasciola hepatica*, *Dicrocoelium lanceatum*, *Moniezia expansa*, *M. benedeni*, *Avitellina centripunctata*, *Thysanezia giardi*, *Cysticercus tenuicollis*,

Echinococcus granulosus, *Coenurus cerebralis*, *Trichostrongylus axei*, *T.colubriformis* и др. существуют виды, которые одновременно имеют эпидемиологическое значение для человека и значительное эпизоотологическое значение для других домашних животных. Помимо этих видов, среди гельминтов мелкого рогатого скота также встречаются *Trichocephalus ovis*, *Dictyocaulus filaria*, *Haemonchus contortus*, *Chabertia ovina*, виды протостронгилид и другие виды, в которых они играют значительную эпизоотологическую роль для других видов жвачных домашних животных.

Ключевые слова: овцы и домашние козы, возбудители гельминтозов, ландшафтные зоны, гельминтофауна.

Xülasə. 2015-23-cü illərdə Böyük Qafqazın şimal-şərq ədəklərinin müxtəlif landşaft zonalərində yerləşən heyvandarlıq təsərrüfatlarında xırdabuynuzlu heyvanlar (*Ovis aries* L. və *Capra hircus* L.) arasında aparılan tədqiqat işləri nəticəsində 32 növ helmint aşkar edilmişdir. Aşkar edilmiş helmintoz törədicilərinin təhlili zamanı bu növlərin bir çoxunun başlıca helmintoz törədiciləri olduğu müəyyən edilmişdir. Helmintoz törədicilərinin növ tərkibinin, yayılmasının bio-ekoloji xüsusiyyətlərinin və dinamikasının öyrənilməsinə əsaslanaraq, helmintoz törədicilərinin 3 əsas qrupa aid olduğu müəyyən edilmişdir. Aşkar olunmuş bu helmintlərin Böyük Qafqazın şimal-şərq ədəklərində yerləşən xırdabuynuzlu heyvandarlıq təsərrüfatlarında qoyunların və ev keçilərinin helmint faunası kompleksinin daimi elementləri hesab etmək olar.

Tədqiq olunan ərazidə *Fasciola hepatica*, *Dicrocoelium lanceatum*, *Moniezia expansa*, *M. benedeni*, *Avitellina centripunctata*, *Thysanezia giardi*, *Cysticercus tenuicollis*, *Echinococcus granulosus*, *Coenurus cerebralis*, *Trichostrongylus axei*, *T.colubriformis* və s. növlər vardır ki, bunlar eyni zamanda insanlar üçün epidemioloji və digər ev heyvanları üçün isə əhəmiyyətli dərəcədə epizootoloji əhəmiyyət kəsb edirlər. Bu növlərlə yanaşı xırdabuynuzlu ev heyvanların helmintləri içərisində *Trichocephalus ovis*, *Dictyocaulus filaria*, *Haemonchus contortus*, *Chabertia ovina*, protostrongilid növləri və digər növlər də vardır ki, bunlarda digər növ gövşəyən ev heyvanları üçün əhəmiyyətli dərəcədə epizootoloji rol oynayırlar.

Açar sözlər: qoyunlar və ev keçiləri, helmintoz törədiciləri, landşaft zonalar, helmint faunası.

Giriş

Böyük Qafqazın şimal-şərq ədəklərində yerləşən xırdabuynuzlu heyvandarlıq təsərrüfatlarında helmintlər və onların bioekoloji xüsusiyyətləri ətraflı öyrənilmədiyindən, alınan nəticələr yeni olub, xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Qafqaz bölgəsində mövcud olan şəxsi və fermer təsərrüfatlarında xırdabuynuzlu ev heyvanlarının başlıca helmintoz törədicilərinin öyrənilməsi bu helmintlərin ekoloji-coğrafi yayılması qanunauyğunluqlarının aşkar edilməsində, hündürlük qurşaqları üzrə törədicilərin populyasiyalarının və helmintoz törədiciləri kompleksinin formalaşma yollarının aşkarlanmasında, ümumilikdə xırdabuynuzlu ev heyvanlarının bəsləndikləri biosenozlarda rolunun müəyyən edilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edəcəkdir.

Bölgədə qoyunlar arasında yayılmış helmintlərin növ tərkibi heyvanların yoluxmasının yaş xüsusiyyətlərindən, hündürlük qurşaqlarından, ilin fəsillərindən, mühit amillərindən və yoluxmaya səbəb olan aralıq sahiblərin rast gəlinmə intensivliyindən asılıdır.

Böyük Qafqazın şimal-şərq ədəklərində yerləşən qoyunçuluq təsərrüfatları ekoloji zonalardan asılı olaraq, əksər hallarda oturaq həyat tərzini keçirir. Böyük Qafqazın şimal-şərq ədəkləri Azərbaycan Respublikasının şimal-şərq hissəsində yerləşir və Şabran rayonu, Xaçmaz və Quba rayonlarını, Qusar və Siyazan rayonlarını əhatə edir. Bu bölgə şimaldan

Rusiya Federasiyasının Dağıstan Respublikası ilə, şərqdən isə Xəzər dənizi ilə həmsərhədir. Cənubdan Dağlıq Şirvan, cənub-şərqdən Abşeron, cənub-qərbdən Şəki-Zaqatala rayonları ilə həmsərhəddir. Buna görə də Quba-Xaçmaz bölgəsi özünəməxsus relyef xüsusiyyətlərinə malikdir. Bölgənin ərazisi 4 hündürlük zonasına malikdir və bu zonalar bir-birindən kəskin fərqlənir. Hündürlük zonaları 26 metrədən 4466 metrədək ayırd edilir və düzənlik, dağətəyi, orta dağlıq və yüksək dağlıq zonalarına ayrılır. Bölgənin iqlim şəraiti də hündürlük zonalarına uyğun olaraq müxtəlifdir. Bölgənin düzənlik zonaları üçün isti iqlim şəraiti, dağlıq zonalar üçün soyuq-rütubətli iqlim şəraiti xarakterikdir.

Böyük Qafqazın şimal-şərq ətəklərində yerləşən ərazilərin iqlim şəraiti onun Azərbaycan Respublikasının kurort-istirahət zonası kimi istifadə olunmasına imkan verir. Son illərdə Quba-Xaçmaz bölgəsində qoyunçuluq təsərrüfatlarının sayının artması bununla əlaqədardır. Hazırda Quba-Xaçmaz bölgəsinin qoyunçuluq təsərrüfatlarında qoyunçuluğun intensiv inkişafı üçün tələblərə cavab verən qoyun tövlələri tikilmişdir.

Böyük Qafqazın şimal-şərq ətəklərinin müxtəlif landşaft ərazilərində qoyunların helmint faunasının tədqiqatları barədə məlumatlar azdır. Eyni zamanda, qoyunların müxtəlif helmintoz törədiciləri ilə yoluxma mənbələri də təhlil olunmalıdır. Son illərdə bölgədə böyük biotik, abiotik və antropogen dəyişikliklərin baş verməsi qoyunların helmint faunasını öyrənmək və onların landşaft-ekoloji təhlilini aparmaq problemini aktual etmişdir.

Tədqiqatın məqsədi

Böyük Qafqazın şimal-şərq ətəklərinin ekoloji-coğrafi xüsusiyyətlərindən asılı olaraq qoyunlar arasında helmintoz törədicilərinin yayılması yollarının, epizootologiyasının və epidemiologiyasının qiymətləndirilməsi; Bölgədə qoyunların helmint faunasının təsnifat icmalının hazırlanması, təhlükəli helmintozlara qarşı profilaktik və sanitariya-baytarlıq tədbirlərinin elmi əsaslarının işlənib hazırlanmasıdır.

Tədqiqatın obyekti və istifadə olunmuş metodlar

Böyük Qafqazın şimal-şərq ətəklərinin müxtəlif landşaft ərazilərində qoyunların helmint faunasını öyrənmək məqsədilə 2015-2023-cü ilin aprel ayından başlayaraq, 2024-cü ilin oktyabr-noyabr ayları ərzində tədqiqat işləri aparılmışdır. Tədqiqat işləri Quba, Xudat, Siyəzən, Nabran, Qusar rayonlarında yerləşən şəxsi və fermer təsərrüfatlarında aparılmışdır. Qoyunların helmint faunasının daimi elementlərini öyrənmək məqsədi ilə yaylaqlarda və oturaq həyat tərzini keçirən təsərrüfatlarda heyvanların helmint faunasının dinamikası öyrənilmişdir. Quba, Xudat, Siyəzən, Nabran, Qusar rayonlarında ayrı-ayrı təsərrüfatlarda və şəxsi kəsim məntəqələrində 218 baş qoyun tam helmintoloji üsulla müayinə edilmişdir. Fasioloz, dikroselioz, exinokokkoz, diktiokaulioz xəstəliklərinin yayılmasının aşkar edilməsi üçün natamam helmintoloji diaqnostika da aparılmışdır [1].

Trematodların və sestodların növlərinin təyini üçün kvas karmin məhlulu ilə boyanmış preparatlar hazırlanmışdır. Nematodların növlərinin təyin edilməsi üçün 1:1 nisbətində süd turşusu və qliserin qarışığından istifadə olunmuşdur. Helmintlərin təyini üçün Olympus mikroskopunun $\times 20$ və $\times 40$ böyüdücülərindən istifadə edilmişdir.

Trematodlar və sestodlar 70° spirtə, nematodlar isə 4% formalində fiksasiya edilmişdir.

Əldə edilmiş nəticələrin təhlili

Böyük Qafqazın şimal-şərq ətəklərinin müxtəlif landşaft ərazilərində 218 baş qoyun və 143 baş ev keçisi tədqiq olunmuşdur. Tədqiqat Bölgədə qoyunlarda və quzularda *F.hepatica* və *D.lanceatum* ocaqlar şəklində yayılmışdır. *F.hepatica* sulu otlaqlarda otlayan heyvanlarda

daha çox rast gəlinir. Bu, helmintlərin aralıq və əlavə sahiblərinin yayılması ilə əlaqədardır. *D.lanceatum* ilə yoluxma qarışqa yuvası və quru mollyusklarının olduğu ərazilərdə qeydə alınır [3].

Cədvəl 1. Böyük Qafqazın şimal-şərq ərazilərinin müxtəlif landşaft ərazilərində tədqiq olunan qoyunların və ev keçilərinin sayı və yaş qruparı

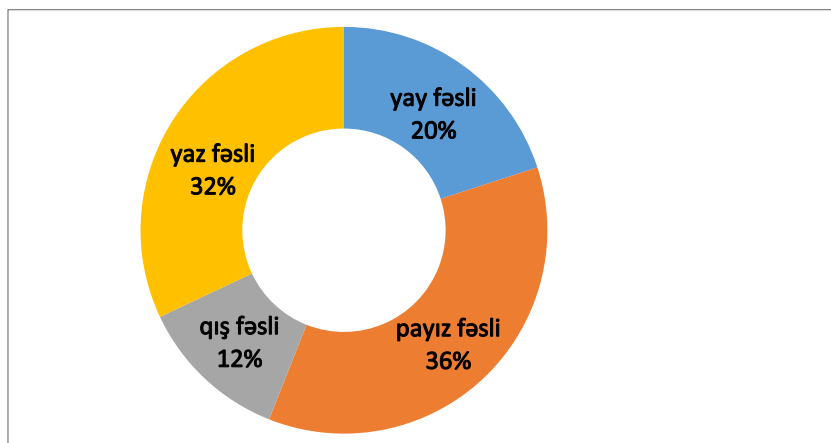
Landşaft-ekoloji zonalar	Tədqiq edilmiş qoyunlar	Tədqiq edilmiş keçilər	Yaş qrupları üzrə tədqiq olunmuş heyvanlar	
			Tədqiq edilmiş qoyunlar	Tədqiq edilmiş ev keçiləri
Düzənlik	73	45	6-12 aylıq	6-12 aylıq
Dağətəyi	77	50	2-4 yaş	2-4 yaş
Dağlıq	68	48	4-5 yaşlı və yuxarı	4-5 yaşlı və yuxarı
Cəmi	218	143	218	619

Bölgədə tədqiq olunan qoyunlar və ev keçiləri müxtəlif yaş qrupları üzrə tədqiq olunmuşdur. Aparılan tədqiqat işləri bölgənin düzənlik, dağətəyi və dağlıq zonasını əhatə edir (Cədvəl 1).

Bu ərazilərdə aparılan helmintoloji tədqiqatların nəticələrinə əsasən müxtəlif landşaft ərazilərində *F. hepatica*, *M. expansa*, *T. giardi*, *T. hydatigena*, *E. granulosus*, *Haemonchus contortus*, *Dictyocaulus filaria* növlərinin epizootoloji əhəmiyyətə malik olduğunu qeyd etmək olar. Prostrongilidlərin, xabertiyaaların, trixostongilidlərin, trixosefalidlərin də müəyyən epizootoloji əhəmiyyətə malik olduğunu nəzərə almaq olar. S.M.Əsədov göstərir ki, gövsəyən kənd təsərrüfatı heyvanlarının helmint faunasının öyrənilməsi 3 əsas landşaft – ekoloji zonalarda: düzənlik, dağətəyi və dağlıq zonalarda və onların tərkibində 11 yarımzonada aparılmalıdır [4].

Qeyd etmək lazımdır ki, landşaft ekoloji zona və yarımzonalarda gövsəyən ev heyvanlarında helmintoz törədiciləri heyvandarlıq təsərrüfatlarına vurduğu ziyanı görə müxtəlif landşaft-ekoloji zonalarda müxtəlif cür yayılmışdır. Azərbaycan Respublikası ərazisinin bu cür ekoloji-helmintoloji-rayonlaşdırılmasında heyvandarlığın geniş inkişaf etdirildiyi Qafqaz regionu xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Buna görə də heyvanların helmintlərlə yoluxma mənbələrini müəyyənləşdirməyi də qarşımıza məqsəd qoymuşuq. Qeyd edək ki, xırda buynuzlu heyvanlar, o cümlədən qoyunlar qış tövlələrindən yaylaqlara və geriye köçürülən yollarda müxtəlif şəraitlə qarşılaşırlar. Köçürülmə zamanı qoyunların bu və ya digər yoluxucu, parazitar xəstəliklərlə və patogen helmintozlarla yoluxması barədə bir çox ədəbiyyat məlumatlarında da qeyd olunmuşdur [5].

Diaqram 1. Xırdabuynuzlu heyvanlar arasında helmintlərin yayılması və yoluxma intensivliyinin ilin mövsümlərindən asılılığı

Qeyd etmək lazımdır ki, qoyunlar köçürülmədən asılı olmayaraq, yaşla əlaqədar yeni helmintlərlə yoluxa bilər. Tədqiqatlar nəticəsində müşahidə edilmişdir ki, *Fasciola hepatica* və *Dicrocoelium lanceatum* qoyunlar arasında yaş artdıqca aşkar olunur, strongilidlər isə daha erkən yaşlarda rast gəlinir.

Bölgədə qoyunçuluq təsərrüfatlarının otlaq dəyişməsi helmintozların ocaqlar formasında yayılmış qruplarının digər ərazilərə keçməsinə zəmin yaradır. Qeyd edək ki, bölgə istirahət zonası olduğu üçün kəsilmiş heyvanların icalatı da ətrafa atılır. Məhz bu amilin helmint faunasının formalaşmasında mühüm rolu olduğu güman edilir.

Heyvanlar arasında ölüm hallarının baş verməsinə səbəb olan bu helmintozlara qarşı mübarizə tədbirlərinin işlənib hazırlanması üçün onların biologiyası, taksonomik xüsusiyyətləri, epidemiologiyası, epizootologiyası və ekologiyası öyrənilməlidir. Ekologiya daim dəyişdiyi üçün helmintoz törədicilərinin ekoloji amillərdən asılı olaraq yayılma intensivliyi tədqiq olunmalıdır (Diaqram 1).

Helmintlər biosenozun mühüm tərkib hissəsi olaraq, epidemioloji və epizootoloji xüsusiyyətə malikdirlər. Helmintlər sürfə və yetkin mərhələdə müxtəlif yollarla əsas və aralıq sahiblərin orqanizmlərinə daxil olur, onların müxtəlif orqanlarında lokalizasiya edərək parazitlik edirlər. Bu proses kənd təsərrüfat heyvanlarının məhsuldarlığına, inkişafına və nəsilvermə qabiliyyətinə mane olurlar.

Nəticə

Böyük Qafqazın şimal-şərq ərazilərində yerləşən xırdabuynuzlu heyvanların helmintoz törədiciləri ilə yoluxma yolları və yoluxma mənbələri müxtəlifdir. Bölgədə xırdabuynuzlu heyvanların helmint faunasında fərqli taksonomik qrupa aid olan helmintlər aşkar edilmişdir. Müəyyən edilmişdir ki, 6 aylığa qədər quzular helmintlərlə nisbətən zəif yoluxmuşdur. Yoluxma yazın sonu və yayın əvvəllərində və payızın ilk aylarında daha intensiv olmuşdur.

Təbii-coğrafi baxımdan Böyük Qafqazın şimal-şərq ərazilərində yerləşən royonların xüsusi mövqeyə malik olması, onun bostançılıqla, meyvəçiliklə məşğul olan ərazilərdə yerləşməsi xırdabuynuzlu heyvanların saxlanması üçün əlverişlidir. Ərazidə bol su ehtiyatı, məhsuldar torpaqları əhatə edən Quba-Xaçmaz bölgəsi düzənlikləri, geniş dağətəyi və olduqca zəngin təbii şəraiti və ehtiyatları ilə seçilən dağ sistemlərinin və Xəzər dənizinin mövcudluğu xırdabuynuzlu heyvanların helmintoz törədicilərinin də biosenozun mühüm komponenti kimi formalaşmasına imkan verir.

Böyük Qafqazın şimal-şərq ədəklərində yerləşən rayonların Rusiya federasiyasının Dağıstan respublikası ilə həmsərhəd olması da helmint faunasının formalaşmasında ciddi əhəmiyyət kəsb edir.

Ədəbiyyat

- 1.Скрябин К.И. Метод полных гельминтологических вскрытий позвоночных, включая человека. М.: Изд-во МГУ, 1928. 45 с.
2. Котельников Г.А., Хренов В.М., Под ред. А. А. Черепанова. - М.: Колос, 2001. - 76 с.
- 3.Гасанова А.М. Эколого-таксономический анализ и эволюция трематод рода *Dicrocoelium* и семейства *Dicrocoellidae* Автореф. дис.на соис. уч.степ.канд.биол.наук. Баку, 1996, с.8-11
- 4.Асадов С.М. Гельминтофауна жвачных животных СССР и ее эколого-географический анализ. Изд. АН Азерб. Ваку, 1960, с.140-153.
- 5.Скрябин К.И., Петров А.М, Орлов И.В. и др. Краткий курс паразитологии домашних животных. Изд.сельскохоз. лит. Москва, 1950, с.344-345.

**ROLE AND PERSPECTIVES OF ECOLOGICAL PEDAGOGY IN THE
FORMATION OF ECOLOGICAL CONSCIOUSNESS**

**EKOLOJİ ŞÜURUN FORMALAŞMASINDA EKOLOJİ PEDAQOQİKANIN
ROLU VƏ PERSEKTİVLƏRİ**

HƏSƏNOVA Amaliya Murad qızı

Biologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, ORCID: 0000-0002-2196-3215

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Summary

In the information multitude of modernity, philosophical methodological scientific contradictions have grown into linguistic and terminological contradictions. It is necessary to develop ecological-evolutionary-synergetic worldview of young educators of modernity and to form a matrix-level vision of the surrounding world by creating an intellectual model of a teacher. Since education is a system with a complex structure, in order to conduct the scientific analysis required at each of its structural levels, it is necessary to first determine the relationship of these levels to each other. For this purpose, it is necessary to conduct research and create a strong unity of philosophy, psychology, sociology with pedagogy. To this end, new specialized courses are being opened at our university. The content of modern education is scientific knowledge, and it is based on national interests. The foundations of sciences are protected by education. In our time, scientific knowledge serves the spiritual and intellectual interests of man, because man is able to comprehend the world purposefully, man should change the world, build his practical activity on scientific bases. The learning process should be student-centered, to ensure the development of personality. That is, as stated in the law on education, it should serve the principles: "to bring up an independent and creatively thinking citizen and a personality realizing its responsibility to the Azerbaijani state, respecting the national traditions of its people and the principles of democracy, human rights and freedoms, faithful to the ideas of patriotism and Azerbaijanism".

Keywords: environmental pedagogy, environmental education, environmental worldview, environmental consciousness, environmental thinking.

Резюме

В информационном множестве современности философские методологические научные противоречия переросли в лингвистические и терминологические противоречия. Необходимо развивать эколого-эволюционно-синергетическое мировоззрение молодых педагогов современности и формировать матрица-уровневое видение окружающего мира путем создания интеллектуальной модели учителя. Поскольку образование представляет собой систему со сложной структурой, для проведения научного анализа, необходимого на каждом из его структурных уровней, необходимо сначала определить соотношение этих уровней между собой. Для этого необходимо провести исследования и создать прочное единство философии, психологии, социологии с педагогикой. С этой целью в нашем университете открываются новые специализированные курсы. Содержание современного образования составляет научное знание, и в его основе лежат национальные интересы. Основы наук

защищены образованием. В наше время научное знание служит духовно-интеллектуальным интересам человека, поскольку человек способен целенаправленно постигать мир, человек должен изменить мир, построить свою практическую деятельность на научных основах. Процесс обучения должен быть ориентирован на учащихся, обеспечивать развитие личности. То есть, как сказано в законе об образовании, оно должно служить принципам: “воспитывать независимого и творчески мыслящего гражданина и личность, осознающую свою ответственность перед азербайджанским государством, уважающую национальные традиции своего народа и принципы демократии, права и свободы человека, верную идеям патриотизма и азербайджанства”.

Ключевые слова: экологическая педагогика, экологическое образование, экологическое мировоззрение, экологическое сознание, экологическое мышление.

Müasir dövrün informasiya çoxluğunda fəlsəfi metodoloji elmi ziddiyyətlər linqvinistik və terminoloji ziddiyyətlərə çevrilmişdir. Müasir dövrün gənç müəllimlərinin ekoloji-təkamul-sinergetik dünyagörüşünü inkişaf etdirmək və müəllimin intellektual modelini yaratmaqla ətraf aləmə matritsa səviyyəli baxış formalaşdırmaq lazımdır.

Cəmiyyətimizin hər bir üzvünə ekoloji pedaqogikanın təklif etdiyi kateqoriyaları, anlayışları, bu sahədə olan bütün muhakimələri, nəticələri korporativ düşüncə tərzini kimi aşılamaq müəllimin vəzifəsidir.

Təhsil mürəkkəb struktura malik bir sistem olduğundan, onun hər bir struktur səviyyəsində tələb olunan elmi təhlil aparmaq üçün əvvəlcə bu səviyyələrin qarşılıqlı nisbəti müəyyən edilməlidir. Bunun üçün tədqiqatlar aparılmalı və pedaqogika ilə fəlsəfənin, psixologiyanın, sosiologiyanın möhkəm vəhdəti yaradılmalıdır. Bu məqsədlə bizim universitetdə yeni ixtisas kursları açılır. Müasir təhsilin məzmununu elmi biliklər təşkil edir və onun əsasında milli maraqlar dayanır. Elmlərin bünövrəsi təhsillə qorunur. Müasir dövrdə elmi biliklər insanın mənəvi-intellektual maraqlarına xidmət edir, çünki, insan dünyanı məqsədyönlü dərk etməyə qadirdir, insan dünyanı dəyişdirməli, öz əməli fəaliyyətini elmi əsaslar üzərində qurmalıdır. Təlim prosesi tələbələrə yönəldilməli, fərdin inkişafını təmin etməlidir. Yəni, Təhsil qanununda deyildiyi kimi: “Azərbaycan dövləti qarşısında öz məsuliyyətini dərk edən, xalqının milli ənənələrinə və demokratiya prinsiplərinə, insan hüquqlarına və azadlıqlarına hörmət edən, vətənpərvərlik və azərbaycançılıq ideyalarına sadıq olan müstəqil və yaradıcı düşünən vətəndaş və şəxsiyyət yetişdirmək” prinsiplərinə xidmət etməlidir [1, s.160-66.].

Pedaqoji elm kimi ekoloji pedaqogika ekoloji təhsilə metodoloji yanaşmaları müəyyən etməlidir. Ekoloji təhsil ümumtəhsil məktəblərinin nəzəriyyə və praktikasında müstəqil istiqamət kimi 60-70-ci illərin əvvəllərində inkişaf etməyə başladı. və biologiya kurikulumlarına ekoloji və təbiəti mühafizə biliklərinin daxil edilməsi ilə səciyyələnirdi. Lakin zaman keçdikcə ekoloji təhsilin məqsədi daha çox ekoloji biliklərin formalaşdırılmasına deyil, ekoloji mədəniyyətin inkişafına çevrilir. Bu, təhsilə mədəniyyətin prioritet funksiyasının verildiyi yeni təhsil paradigması və bir fenomen kimi həyata pərəstiş ideyasını ehtiva edən ictimai şüurun humanist paradigması kontekstində xüsusilə aktualdır. Ekoloji mədəniyyətin yeni təhsil paradigmasında xüsusi sistem formalaşdırıcı funksiyası ekoloji fəaliyyətin mənəvi və maddi məhsulunun cəmiyyətdə təkrar istehsalı, cəmiyyətlə təbiət arasında qarşılıqlı əlaqənin optimallaşdırılması prosesi və nəticəsi kimi müəyyən etmək mümkündür. Təhsilin yeni sosial-ekoloji funksiyasını, cəmiyyətin təhsil sistemlərinə sosial sifarişini başa düşmək bizə onu cəmiyyətdə ekoloji mədəniyyətin təkrar istehsalı, ekoloji təhsil, fərdin ekoloji şüurunun inkişafı kimi formalaşdırmağa imkan verir [2, s. 58].

Ekoloji pedaqogika ekoloji təhsil, ekoloji dünyagörüşü, ekoloji şüur, ekoloji təfəkkür, ekoloji mədəniyyət ilə səciyyələnən ekoloji şəxsiyyətin formalaşması qanunauyğunluqlarını öyrənən pedaqoji elmin bir sahəsidir. Ekoloji təhsilin və ekoloji mədəniyyətin gələcək vəziyyətini proqnozlaşdırmağa imkan verən qanunların və qanunauyğunluqların müəyyən edilməsi, obyektiv tədqiqat metodlarının işlənilib hazırlanması, davamlı ekoloji təhsil sisteminin inkişafı üçün tədris-metodiki bazanın yaradılması, ekoloji təhsilin və ekoloji şəxsiyyətin inkişafı üçün metodoloji yanaşmaların və prinsiplərin işlənilib hazırlanması dövrün tələbidir [3, s.100].

Ümumi təhsil sistemində ekoloji təhsilin integrasiyaedici və sistem formalaşdırıcı rolu müəyyən edilmişdir, təhsil müəssisələrinin ətraf mühitinin yaşıllaşdırılması nümunələri müəyyən edilmişdir. Ekoloji təhsilin məqsədləri:

- Ekoloji biliklər sisteminin formalaşması.
- Xüsusi təbii obyektlərin toplusu kimi təbiət dünyası haqqında fikir sistemləri.
- Cəmiyyətin maddi və mənəvi qüvvələrinin mənbəyi kimi təbiətin çoxşaxəli dəyərinin dərk edilməsi. təbiətə qarşı ekoloji münasibətin (müsbət, diqqətli, məsuliyyətli) formalaşdırılması.
- Onunla ünsiyyət ehtiyacının formalaşması. Ekoloji fəaliyyətdə bacarıqların formalaşdırılması.
- Təbii və sosial mühitlə qarşılıqlı əlaqə üçün strategiya və texnologiyaların mənimsənilməsi.
- Təbiətdəki təbii obyektlərin və fəaliyyətlərin təhlilində alternativ və proqnozlaşdırıcı təfəkkürün, ekoloji şüurun, ekoloji mədəniyyətin inkişafı.

İnsan və onun dəyişdirdiyi təbii mühit arasında optimal qarşılıqlı əlaqə kimi birgə təkamül qanununa əsaslanan ekoloji bilik, bacarıq və münasibətlərə malik ekoloji şəxsiyyətin formalaşmasının mexanizm və qanunauyğunluqları müəyyən edilir (Koevolusiya).

Ekopedaqogika və ekoloji təhsilin nəzəri əsaslarının fəlsəfi, metodoloji, ümumi elmi və konkret elmi səviyyələrdə nəzərdən keçirilməsi kateqoriyaların, anlayışların və terminlərin tərifini aydınlaşdırmağa imkan verir: "ekoloji pedaqogika", "ekoloji təhsil", "ekoloji şəxsiyyət", "ekoloji dünyagörüşü", "ekoloji şüur", "ekoloji düşüncə", "ekoloji mədəniyyət" və onların kateqoriyalı aparatı (məqsədlər, vəzifələr).

Ekoloji təhsil ekoloji şəxsiyyətin təhsili, tərbiyəsi və inkişafının davamlı prosesidir, ekoloji təhsil bilik və bacarıqlar sistemini, dəyər istiqamətlərini, mənəvi, etik və estetik münasibətləri inkişaf etdirməyə yönəldilir. Bu isə öz növbəsində sosial-təbii mühitin yaxşılaşdırılmasına yönəlmiş prosesdir. Ekoloji təhsil biosferdə insanın uzunmüddətli maraqlarını təmin etməyə yönəlmiş sosial normalar, qaydalar, biliklər, bacarıqlar və institutlar sistemidir.

Ekoloji təhsil klassik bioekologiya çərçivəsində məhdudlaşan ümumi təhsilin dar özəl sahəsi deyil, müasir təhsil prosesinə yeni məna və məqsəd gətirir. Ətraf mühit sahəsində təhsildən fərqli olaraq, ekoloji təhsil pedaqogika qanunlarına, daha doğrusu, ekoloji pedaqogika qanunlarına uyğun həyata keçirilir. İnsan təkcə bioloji deyil, həm də sosial varlıq olduğundan, kainat onun yaşayış sahəsidir, bütövlükdə ekoloji mədəniyyət insan ölçüsü kimi başa düşülür.

Uşaqlar çox vaxt təbiətə qarşı qəddar davranırlar və bütün bunların günahkarı biz böyüklərdir. Biz gözəlliyi görməyi və bizi əhatə edən hər şeyin bizi yalnız xoşbəxt etdiyinə əmin olmağı öyrətmək lazımdır [4, s. 46].

Quşları bəsləyən, ağacları və çiçəkləri sevən uşaq onlara qulluq edəcək və ekoloji şüurun formalaşması başlayacaq. Heyvanlara uşaq özü yemək qoyacaq. Uşağınızı sevindirmək istəyirsinizsə, ona tutuquşu və ya akvarium balığı, tısbağa və ya pişik alın. Ona düzgün qulluq etməyi izah edin və öyrədin və uşaq xoşbəxt olacaq.

Özünü bir ev heyvanı alsanız, böyüyəndə onu küçəyə atmayın, çünki heyvanlar insanlara güvənir, əgər uşaqlar görsələr ki, valideynləri heyvanları küçəyə atır, onlara rəhmi gəlmir, bu onların şüurunda iz buraxacaq. Heyvanlara qayğı ilə yanaşmaq uşaqlarda da onlara qarşı mərhəmət hissi aşılacaq, Ekoloji şüur məhz belə formalaşır, belə böyüdülən uşaqlar təkcə ətrafdakı dünyaya deyil, böyüklərə də diqqətli olacaqlar.

Ekoloji pedaqogika insan haqqında başqa elmlərin (fəlsəfə, fiziologiya, gigiyena, tibb, anatomiya, antropologiya, psixologiya, iqtisadiyyat və s.) əldə etdiyi zəruri məlumatları özündə birləşdirən və bu əsasda təbiət-mədəniyyət müvafiq tərbiyə, təhsil, təlimin birlikdə məcmuunu təşkil edir. Bu təhsil sistemləri insan, təbiət və cəmiyyətin ayrılmaz vəhdətini təmin edən yeni tipli sistemlərdir. Bu pedaqogika çox vaxt əxlaqi pedaqogika adlanır, çünki o, insanın mənəvi-əxlaqi tərbiyəsinə əsaslanır. İnsan özünü yer üzündə bir növ kimi qoruyub saxlamaq, heyvan və bitki dünyası üçün mənəvi məsuliyyət daşıyır. O, şüurludur və yer üzündə bir növ “mənəvi icma” yaratmağa qadirdir. Ekoloji pedaqogika yeni ekoloji etika gətirir. Bu, zorakılığa yol verməmək, insan sağlamlığının qorunması və möhkəmləndirilməsi, sağlam həyat tərzinin formalaşdırılması pedaqogikasıdır. Ekoloji pedaqogika XX əsrin ikinci yarısında ekoloji fəlakət vəziyyətinə, planetin resurslarının məhdudlaşmasına, insanın və təbiətin özgəninkiləşdirilməsinə cavab olaraq yaranmışdır.

Müasir dövrdə inkişaf edən təhsil müəssisələrində ekoloji təhsilin səmərəliliyi üçün ən vacib, inteqrasiya olunmuş yanaşmanın həyata keçirilməsinə imkan verən ekoloji olimpiadalaradır.

Sosial faydalı fəaliyyətin təhsil müəssisələrində təhsil prosesinin modelinin vacib komponentlərindən biri olduğuna əsaslanaraq, üç fəaliyyət növünə diqqət yetiririk: idrak, qiymətləndirici və praktiki.

Ekoloji maarifləndirməni təşviq edən tədris prosesinin yeni forması kimi biz olimpiadaları vurğulayırıq və hesab edirik ki, onların hazırlanması və keçirilməsi şagirdlərin sosial yaradıcılıq təcrübəsini mənimsəməsinə ciddi təsir göstərir. Əlbəttə, olimpiadaların keçirilməsi məktəblilərin ekoloji maarifləndirmə ehtiyaclarını tam ödəmir. Bununla belə, olimpiadanın ictimai və yaradıcı fəaliyyət formasına çevrilməsi məktəblilərin təkcə ekoloji hazırlıq səviyyəsini deyil, həm də onların ekoloji təhsil səviyyəsini müəyyən etməyə imkan verir və məktəblilərin ekoloji hazırlığının formalarından biridir.

Ekoloji pedaqogika ekoloji tarazlıq barədə təbiət elmlərinin məlumatlarına əsaslanmalı, bu məlumatlardan daim istifadə etməlidirlər. Ekoloji tarazlıq, canlı orqanizmlərin növ tərkibinin sabitliyinin nisbi tarazlığıdır. Daxili dinamik tarazlığın kibernetik qanunu, ekosistemin parametrlərindən ən azı birinin pozulmasının qaçılmaz olaraq digər göstəricilərdə və ya alt sistemlərdə dəyişikliklərə səbəb olmasıdır. Bu qanun orqanizmin, populyasiyanın və hətta bütün biogeosenozun homeostazını əhatə edir.

Ekoloji tarazlıq bioloji müxtəlifliyin (biota tərkibi), bioloji məhsulların və qida maddələrinin dövrünün sabit saxlanıldığı ekosistemin vəziyyətidir. Mütləq ekoloji tarazlıq

mümkün deyil, çünki ekosistemə müxtəlif növlərin, onların bioloji məhsullarının, populyasiyalarının sayının artması və azalması ilə ekosistemlərin dəyişməsinə səbəb olan, dəyişən xarici mühit amilləri daim təsir edir.

Ekoloji tarazlıq ilə, ekosistemin orqanizmləri tərəfindən mənimsənilən bütün elementlər ətraf mühitə qayıdır və çoxlu dövrlər təşkil edir. Yeni meydana gələn bitki üzvi maddələrinin miqdarı, heterotrofların istifadə etdikləri qida maddələri və fotosintez prosesində qəbul edilən enerji belə, tədricən dağılır.

Ekoloji tarazlıq, rəqabət zamanı orqanizmlər arasındakı mübadilə əlaqələri, “fitofaq-bitki”, “yırtıcı-qurban” və “parazit-sahib” əlaqələri nəticəsində yaranır. Kiçik ekosistemlərdən və onların bloklarından (bitki-fitofaq-zoofaq) bütövlükdə biosferə qədər istənilən səviyyədə ekoloji tarazlıq mümkündür.

Ekosistemlərdə ekoloji tarazlığın qorunması, cəmiyyətin davamlı inkişaf üçün, insan və təbiətin birlikdə yaşaması strategiyasının formalaşdırılmasında əsas vəzifədir. Bu strategiya çərçivəsində insanın ekoloji tarazlığa münasibətinin dörd əsas variantı tərtib edilə bilər:

- ekosistemlərə (xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri) müdaxiləni minimuma endirməklə ekoloji tarazlığın qorunması;
- təbii təsirlərin bu ekosistemləri məhv edəcək səviyyəyə çatmadığı zaman, təbii ekosistemlərdə təbii ehtiyatlardan rəşional istifadə etməklə ekoloji tarazlığın qorunması;
- ekoloji tarazlığın qurulması, qida maddələrinin çıxarılmasının antropogen subsidiyalarla kompensasiya edildiyi süni bir ekosistemin yaradılması;
- təbii və kənd təsərrüfatı ekosistemlərinin ekoloji tarazlığını tarazlığın yaradılmasının mümkün olmadığı ekosistemlərin təsirindən qorumaq (şəhər və sənaye ekosistemləri);

NƏTİCƏ

Davamlı inkişaf konsepsiyası 14 dekabr 1996-cı ildə Heydər Əliyev tərəfindən qəbul olunub. Davamlı İnkişaf konsepsiyası altında cəmiyyət tərəfindən stabil sosial iqtisadi inkişaf başa düşülür və bununla birgə təbiətin və cəmiyyətin kəsilməz tərəqqisini təmin edir. Davamlı İnkişaf konsepsiyasını üç istiqamətdə ayırmaq olar: 1-iqtisadi effektivlik, 2-sosial ədalət, 3-ekoloji təhlükəsizlik. Bu konsepsiyanın uğurlu inkişafında iqtisadi fəaliyyətin, biznes planlarının, maliyyənin mənbələrinin düzgün tərtib olunması vacibdir. Davamlı İnkişaf (Sustainable Development) cəmiyyətin davamlı, dayanıqlı, fasiləsiz, sabit, uzunmüddətli inkişafının təmin olunması kimi başa düşülür. Planlaşdırılmış hesablamalara və faktiki qiymətləndirmələrə nəzər salanda maddi mənbələrin düzgün istifadə olunmasına, proqnozların qurulmasına diqqət yetirmək və hesabatların düzgün balansını yaratmaq yüksək nəticələrə gətirib çıxarır. Daxili iqtisadiyyatın inkişafı, iqtisadi modellərin qurulması bizi ciddi səhvlərdən qoruyur və maddi təminatı təmin edir.

Davamlı İnsan İnkişafının başlıca məqsədi və vəzifəsi “gələcəksiz inkişafın” və “bərabərsizliklə müşayiət olunan inkişafın” qarşısının alınması və onunla ciddi mübarizə aparılmasından ibarət konsepsiyadır. Azərbaycanda Davamlı İnnovativ İnkişafın reallaşması prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilir. Respublikamızın birinci vitse Prezidenti, YUNESKO-nun Xoş Məramlı Səfiri, Heydər Əliyev fondunun Prezidenti Mehriban xanım tərəfindən də ölkədə çox vacib və böyük strateji işlər görülür.

Açar sözlər: ekoloji pedaqogika, ekoloji təhsil, ekoloji dünyagörüşü, ekoloji şüur, ekoloji təfəkkür.

Ədəbiyyat

1. A.M.Həsənova, R.A.Rüstəmli, *Müasir təbiətşünaslığın sosial-sinergetik konsepsiyaları.*, Bakı, ADPU nəşriyyatı, 2021. Səh.160-66.
2. Шульженко А.К. *Экологическое воспитание: Европейский опыт-* М.: Копи-центр, 2003. 58 с.
- 3.Титов Е.В. *Олимпиада школьников по экологии: подготовка и проведение.* М.: «Школьные технологии» - 2004. – 100 с.
4. Романенко Н.М. *Воспитание духовной культуры старших школьников // Автореф. дис. . .доктора пед. наук М. - 2003. - 40 с.*

**DISASTERS ARE “NOT NATURAL”
AFETLER DOĞAL DEĞİLDİR**

Nilgün OKAY

Prof. Dr., İTÜ Afet Yönetimi Merkezi, (0000-0001-6069-3310)

Daha güvenli, daha sağlıklı ve yaşanabilir çevrede yaşamak temel bir insan hakkıdır.

Özet

Doğal afet diyoruz, ama afet doğal mıdır? Afetler, doğal tehlikelerin risklere neden olmasıyla ortaya çıkan bir durumdur. Riskler, tehlikelerin insan yaşamına, fiziksel yapılara zarar verme potansiyelini tanımlamaktadır. Tehlike kendi başına risklere, afete dönüşmez veya afet durumunu oluşturmaz. Afet durumu, kenti oluşturan sistemin taşıdığı riskler ve bununla ilgili mevcut zarar-görebilirliklerin (kırılgnalık/hasar-görebilirlik) yarattığı bir sonuçtur. Fiziki yapılarla birlikte sosyal, ekonomik ve politik sistemlerin doğal tehlikelere açık olma ve potansiyel zarardan kaçınamamayı ifade eder. Hızlı büyüme kırılgnlıkların artmasına ve süregelen sosyal dinamiklerle çakışmasına sebep olan başlıca faktörlerden biridir. Türkiye'nin nüfusu, büyük sanayi merkezleri ve barajlarının nerdeyse tamamı deprem bölgesi içerisinde yer almasına rağmen, hazırlıksız, çevre sorunlarına duysız ve ekolojik yapıyı önemsemeyen yapılan güvensiz yapılarla bu tarz kalkınma anlayışının bir sonucudur. Özellikle ekonomik gelişme faaliyetinin yoğun bir biçimde devam ettiği, akarsu havzaları içinde büyüyen yerleşimlerle orman ve meraların tahrip edilmesi, elverişsiz tarım yöntemleri havza genelinde hidrolojik dengeyi bozmakta, arazi yapısı değişmektedir. Tüm bu gelişen koşullarda ısı adaları, ani şehir selleri giderek daha büyük ve sık olarak görülürken can ve mal kaybına yol açan afetler yaşanmaktadır. Ekolojik olarak çevreye zarar veren uygulamalardan dolayı afetler de artmaktadır. Bu değerli ekosistem-güvenlik ağı insan faaliyetleri yüzünden kırılgnlığı artmaktadır. Bu bakımdan, riske yol açan afet durumu oluşturan en önemli faktör olarak kırılgnlık sorunu, koruyucu teknoloji ve mühendislik çalışmalarından çok, öncelikle bir sosyopolitik konudur. Yapılan çevrenin aşırı derecede büyümesi, göç alması ile artan nüfusun sorunu, ekonomik faaliyetin değişimlere duyarlı hale gelmesi kırılgnlıkları artması sürdürülebilir kalkınma amaçlarının sorunu olurken, afetler karşısında uğradığı kayıpların da artması anlamına gelmektedir. Ekonomik sebeplerle insanların güvenli yaşama erişiminin kısıtlı olmasının yanı sıra, afetin insan-ışi olarak algılanmaması bireyleri kaderciliğe, hazırlık ve risk azaltma için kendi-kendine yeterince baskı oluşturmamalarına ve güvenlik boşluğuna neden olmaktadır. Bu bakımdan doğal afet söylem ve yaklaşımı, ülkemiz için doğru ve sağlıklı bir yaklaşım değildir. Son yıllarda çok sık afetlerle yaşanan acılar, şoklarla sürekli kesintiye yaşamın uğraması, sosyoekonomik yapının hatalarının düzeltilmeden kalkınmanın sağlanamaması, afetlerin önlenabilir bir durum olduğu görmezden gelinmesi ve geçmiş afetlerden ders alınmaması anlamına gelmektedir. Afet risk azaltma-uyum, hazırlık ve müdahale planlama çalışmalarında halkın yer almaması da kırılgnlığı arttırmaktadır. Bu bakımdan mevcut kırılgnlıklar azaltılmadığında gündelik riskler kontrol edilememekte afetler de yönetilememektedir. Ülkemizde yerel ile ulusal ölçekte olmak üzere iki aşamalı planlama yürütülmektedir. Şu anda her ilde tehlikenin de nerede olduğu, neresinde fiziksel ve sosyal zarar-görebilirlik var, biliyor olmamız lazım. Büyük çapta tehlikeler karşısında hem katılımcı

ve kapsayıcı bireysel ve mahalle ölçeğinde hazırlık gerekirken hem de yerelin yetersiz kaldığı durumlarda bölgesel planlama ve örgütlenme afete dirençliliği sağlayacaktır.

Anahtar kelimeler: Afet, Dirençlilik, Kırılganlık, Risk azaltma, Sürdürülebilirlik, Zarar-görebilirlik

Abstract

We call it a “natural disaster”, but is a disaster natural? Disasters occur when natural hazards cause risks. Risks define the potential of hazards to harm human life and physical structures. Hazards alone do not turn into risks, or disasters or constitute disaster situations. The disaster situation results from the risks carried by the system that constitutes the city and the existing vulnerabilities. It refers to the vulnerability of physical structures as well as social, economic, and political systems to natural hazards and the inability to avoid potential damage. Rapid growth is one of the main factors leading to increased vulnerability and conflict with ongoing social dynamics. Although Turkey's population, major industrial centers, and almost all of its dams are located within the earthquake zone, the unprepared, insensitive to environmental problems, and unsafe structures built without caring about the ecological structure are the result of this type of development approach. In particular, the growth of settlements in river basins where economic development activities continue intensively, destruction of forests and pastures, and unsuitable agricultural practices disrupt the hydrological balance throughout the basin and change the land structure. In all of these developing conditions, heat islands and sudden urban flooding are becoming more frequent, leading to disasters that cause loss of life and property.

Disasters are also increasing due to ecologically damaging practices. This valuable ecosystem safety net is becoming increasingly vulnerable due to human activities. In this respect, the problem of vulnerability as a major factor creating a disaster situation leading to risk is primarily a socio-political issue rather than a matter of protective technology and engineering works. The excessive growth of the built environment, the problem of population growth due to migration, and the increase in vulnerability due to the sensitivity of economic activity to change are the problems of sustainable development goals, while the losses suffered in the face of disasters are also increasing. In addition to people's limited access to a safe life for economic reasons, the fact that disasters are not perceived as human activities means that communities do not put enough pressure on themselves to prepare and mitigate (risk reduction/adaptation), creating an enormous security gap. In this respect, the disaster discourse and approach is not a correct and appropriate approach for our country. The suffering caused by the frequent disasters in recent years, the continuous interruption of life with shocks, the inability to ensure development without correcting the mistakes of the socio-economic structure, ignoring that disasters are preventable, and not learning lessons from past disasters. The lack of public involvement in planning disaster risk reduction-adaptation, preparedness, and response activities also increases vulnerability. Unless existing vulnerabilities are not reduced, daily risks cannot be controlled and disasters cannot be managed. In our country, two-stage planning is carried out at two levels: local and national scales. Currently, we need to know where the hazard is in each province and where the physical and social vulnerabilities are. In the face of large-scale hazards, both participatory and inclusive preparation at the individual and neighborhood level is required, and regional planning and organization will ensure disaster resilience in cases where the local level is insufficient.

Keywords: Disasters, Resilience, Risk Reduction, Sustainability, Vulnerability

RELATED AND NEIGHBORHOOD LANGUAGES AS SOURCES OF
ARCHAISMS
ARXAİZMLƏRİN MƏNBƏLƏRİ KİMİ QOHUM VƏ QONŞU DİLLƏR

Sahilə IBRAHIMOVA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Müasir Azərbaycan dili kafedrasının baş
müəllimi, fil.ü.f.dok, ORCID ID: 0009-0008-6960-524x

Özət

Qohum dillər və onların dialektləri, tarixi qonşuluq, siyasi yaxınlıqla bağlı olduğumuz xalqların dilləri də arxalızmların mənbələri hesab edilir. Başqa türk dillərində tarixən yaxın, ümumiləşdirici dil olan Azərbaycan dilinin leksik tərkibini araşdırmaq üçün türk dilləri və onların dialektləri zəngin material verir. Bir neçə faktla fikrimizi daha dəqiq çatdırmaqla bəzəyək. Məlumdur ki, vaxtilə işlək olmuş qar, qaru, qarı, geri və s. fonovariantlı yönük hal şəkilləri bu gün müasir Azərbaycan dilində bir sıra sözlərə birləşərək artıq qrammatik arxalızma çevrilmişdir. Lakin bu şəkilli digər türk dillərində bir çoxunda indi də aktivliyi saxlaya bilməmişdir. Məsələn, ileri-irəli (qaqauz), buğar-buna, şugar-ona (qumuq), mağar-mənə (noqay), çəngər-arxaya (tuva), akavıtlıkar-atanıza (yakut) və s.

Azərbaycan dilində vaxtilə işlənmiş almaq mənalı ləmə fəlli hazırda semantik arxalızma çevrilmişdir. Çuvaş və yakut dillərində isə bu forma qalmaqdadır. Məsələn, lleden-alaram (çuvaş), llobin-alaram (yakut).

Ayımaq (demək), varmaq (getmək), əsən (salamat), eyi (yaxşı), düyün (toy), qılmaq (etmək) və s. kimi belə qədim söz bu gün Azərbaycan dili üçün arxalı olduğu halda, digər türk dillərində aktiv olaraq qalmaqdadır.

Azərbaycan dili öz tarixi inkişafı boyu təmasda olduğu başqa xalqların dilindən söz aldığı kimi, həm də dillərə də söz vermişdir. Məlumdur ki, müxtəlif siyasi-iqtisadi səbəblərdən azərbaycanlılar və Azərbaycan dili uzun müddət ərəb-fars təsirində məruz qalmışdır. Bu təsir həm də dillərdən də yan keçməmiş, Azərbaycan türk dillərindən bu dillərə də xeyli söz daxil olmuşdur. Ərəb dilində türklizmlərin tarixini hələ Quranın yazıldığı dövrlə bağlayan V.Məmməd Əliyev öz məqaləsində Quranda işlənmiş üç türk - Azərbaycan mənşəli sözün bəhs etmişdir (ğassaq-qoxmuş, lylənmiş, ğulam-gənc, xidmətçi, talağ-azad olmaq, boşanmaq).

Mütəxəssislər fars dilində də çoxlu türklizmlərin, Azərbaycan sözlərinin olduğunu qeyd edirlər. Minilliklər ərzində sıx qonşuluq, çox vaxt isə vahid dövlətçilik mühtində yaşayan Azərbaycan və fars xalqlarının dillərindən bir-birinə çoxlu sözlər keçmişdir. Səfəvilər dövləti dövründə bu təsir daha da güclənmiş, bu zaman fars dilinə əksəriyyəti hərbi termin olan çevik, bəylərbəyi, qoşun, ordubası və s. kimi sözlər daxil olmuşdur. İndi müasir fars ədəbi dilində işlənən bir çox Azərbaycan sözləri bizim ədəbi dil üçün arxalı sayılır. Məsələn, tuğ, baydaq, elbəşi, subaşi, sağdış, soldış, yağı, yasaq və s.

Azərbaycan dilindən rus dilinə də çoxlu söz keçmişdir. Bu sözlərin çoxu indi Müasir Azərbaycan dili üçün fonetik və leksik arxalızma səviyyəsindədir. Məsələn, arbuz (qarpız), utyuq (ütü), karaul (qarovul), barsuk (porsuq), sanduq (sandıq), tuman (duman) və s.

Açar sözlər: dil, arxalızma, qohum, söz, leksika.

Summary

Related languages and their dialects, languages of peoples with whom we are connected by historical neighborhood and political proximity are also considered sources of archaisms. Turkic languages and their dialects provide rich material for studying the lexical composition of the Azerbaijani language, which is a historically close and generalizing language to other Turkic languages. We can convey our idea more precisely with a few facts. It is known that the phonovariant directional case suffixes *qar*, *qaru*, *qarı*, *geri*, etc., which were once used in modern Azerbaijani, have become grammatical archaisms by being attached to a number of words. However, this suffix has managed to maintain its activity in many other Turkic languages. For example, *İeri-İrəli* (qaqauz), *buğar-buna*, *şuğar-ona* (qumuq), *mağar-mənə* (noqay), *çəngər-arxaya* (tuva), *akavıtkar-atanıza* (yakut) etc.

The verb *ilmek*, which once meant to take, which was once used in Azerbaijani, has now become a semantic archaism. This form remains in the Chuvash and Yakut languages. For example, *İleden-alarım* (Chuvash), *İlebIn-alarım* (Yakut).

Such ancient words as *ayıtmaq* (to say), *varmaq* (go), *əsan* (well), *eyi* (good), *düyün* (wedding), *qılmaq* (to do) etc., are archaic for the Azerbaijani language today, but remain active in other Turkic languages.

Throughout its historical development, the Azerbaijani language has borrowed words from the languages of other peoples with whom it came into contact, and has also contributed words to those languages. It is known that for various political and economic reasons, Azerbaijanis and the Azerbaijani language have been exposed to Arab-Persian influence for a long time. This influence has not bypassed those languages either, and many words have entered these languages from Azerbaijani Turkic languages. V. Mammadaliyev, who connects the history of Turkisms in Arabic with the period when the Quran was written, mentioned in his article three words of Turkic-Azerbaijani origin used in the Quran (*ghassaq*-smelling, *smelly*, *ghulam*-young, servant, *talag*-free, divorce).

Experts note that there are many Turkisms and Azerbaijani words in the Persian language. For millennia, many words have passed from the languages of the Azerbaijani and Persian peoples, who have lived in close proximity and often in a unified statehood. During the Safavid period, this influence became even stronger, and at that time, words such as *agile*, *beylerbeyi*, *qoshun*, *ordubashi*, etc., most of which are military terms, entered the Persian language. Now, many Azerbaijani words used in modern Persian literary language are considered archaic for our literary language. For example, *tugh*, *baydag*, *elbashi*, *subashi*, *saghdış*, *soldış*, *yaghi*, *yasag*, etc.

Many words have also passed from Azerbaijani to Russian. Many of these words are now at the level of phonetic and lexical archaism for the Modern Azerbaijani language. For example, *arbuz* (watermelon), *utyuq* (iron), *karaul* (guard), *barsuk* (badger), *sandug* (chest), *tuman* (fog), etc.

Keywords: language, archaism, cognate, word, lexicon.

TYPES OF NOVELS BY CONTENT: EPIC AND ADVENTURE NOVELS
ROMANIN MƏZMUNCA NÖVLƏRİ: EPOPEYA VƏ MACƏRA
ROMANLARI

Ulduz Farhad KAHRAMANOVA

PhD in Philology, Azerbaijan State Pedagogical University, Assoc. Prof. v.ie.

Orcid ID: 0009-0003-4418-931

Summary:

Novels also have content types. Novels covering various areas of life in terms of subject matter can be grouped as follows: epic, philosophical novel, everyday novel, family novel, social-historical novel, historical novel, psychological novel, adventure novel, detective novel, etc. The period in which the hero's life is described in the novel is described in all details. In modern times, intellectualism, globalization, and philosophization have increased in the theme of the novel. Events reflecting different time periods are described in parallel. As the tendency towards philosophy has increased recently, the volume of the novel has also decreased.

Epics are large-scale epic works that reflect a stage of people's life, pages of historical heroism, and national spirit, products of great talent, and are philosophical novels that are created and formed in close contact and internal unity not with the lives of individual individuals, but with the moral problems, human concerns, and social events of society as a whole.

Extensive, comprehensive, monumental novels are called epics. Epic comes from the word epos, which means a detailed narration of events with the smallest details. Epics are the most complex genre of the epic type in written literature. In epics, the life of the whole people takes the main place. If the events described in the novel are related to several characters, then in epics, the life of the entire people is described. Epics are complex in composition and multifaceted in plot.

The creator of the epic genre in Azerbaijani literature is the people's writer Suleyman Rahimov. His epics "Shamo" and "Saçlı" are considered the most beautiful examples of this genre. In world literature, the novels "War and Peace" by Lev Tolstoy and "Quiet Don" by M. Sholokhov are called epics. For example: up to 600 characters participate in the novel "War and Peace". In the novel "Shamo", the socio-political contradictions of Azerbaijan in 1914-1920, the khan, bey, landlord rule, the colonial policy of tsarism, the hard way of life of the people, etc. are widely described.

Adventure novel the plot of adventure novels is based on unusual events. Thus, unexpected events happen to the hero, he encounters various adventures. Adventure heroes differ from ordinary people. They are fearless, brave, courageous and strong-willed. Due to these qualities, they emerge victorious from various adventures. In adventure novels, events and the place where they occur change rapidly, often developing rapidly. In adventure novels, the focus is more on the reader having a good time. For example: In world literature, Charles Dickens' "The Adventures of Oliver Twist", Mark Twain's "The Adventures of Tom Sawyer", and "The Prince and the Pauper" can be considered the best examples of adventure novels.

Keywords: epic, adventure, novel, content type

Romanların da məzmunca övləri vardır. Mövzu cəhətdən həyatın müxtəlif sahələrini əhatə edən romanlar belə qruplaşdırmaq olar: epopeya, fəlsəfi roman, məişət romanı, ailə romanı, ictimai-tarixi roman, tarixi romanlar, psixoloji romanlar, sərgüzəşt (macəra) romanı, dedektiv roman və s. Romanda qəhrəmanın həyatının təsvir edildiyi dövr bütün təfəsilatlarla təsvir edilir. Müasir dövrdə romanın mövzusunda intellektuallıq, qloballaşma, fəlsəfiləşmə artır. Müxtəlif zaman kəsiklərini əks etdirən hadisələr paralel təsvir olunur. Son zamanlar fəlsəfəyə meyl artdıqca romanın həcmi də kiçilir.

1.Epopeya: Epopeya böyük istedadın məhsulu olan xalq həyatının bir mərhələsini, tarixi qəhrəmanlıq səhifələrini, milli ruhunu özündə əks etdirən iri həcmli epik əsərlərin, tək-tək fərdlərin həyatı ilə deyil, bütünlükdə cəmiyyətin mənəvi problemləri, insani-bəşəri qayğıları və ictimai hadisələrlə yaxından təmasda, daxili vəhdətdə yaranıb formalaşan fəlsəfi romanlardır.

Geniş, əhatəli, monumental romanlar epopeya adlanır. Epopeya epos sözündəndir, hadisələrin ən xırda detallı ilə ətraflı nəql edilməsidir. Epopeya yazılı ədəbiyyatda epik növün ən mürəkkəb janrıdır. Epopeyada ümumxalq həyatı əsas yer tutur. Əgər romanda təsvir edilən hadisələr bir neçə obrazla əlaqədar olursa, epopeyada bütöv xalq həyatı təsvir edilir. Epopeya kompozisiya cəhətdən mürəkkəb, süjet etibarlı ilə çoxşaxəli olur.

Azərbaycan ədəbiyyatında epopeya janrının yaradıcısı xalq yazıçısı Süleyman Rəhimovdur. Onun “Şamo”, “Saçlı” epopeyası bu janrın ən gözəl nümunələri hesab edilir. Dünya ədəbiyyatında isə Lev Tolstoyun “Hərb və sülh”, M.Şoloxovun “Sakit Don” romanları epopeya adlanır. Məsələn: “Hərb və sülh” romanında 600-ə qədər obraz iştirak edir. “Şamo” romanında isə 1914-1920-ci illərdə Azərbaycan ictimai-siyasi ziddiyyətlər, xan, bəy, mülkədar ağalığı, çarizmin müstəmləkəçilik siyasəti, xalqın ağır həyat tərzı və s. geniş təsvir edilmişdir.

2.Macəra romanı: Macəra romanlarının süjetində qeyri-adi hadisələr dayanır. Belə ki, qəhrəmanın başına gözlənilməz hadisələr gəlir, müxtəlif macərəlarla qarşılaşır. Macəra qəhrəmanları adi adamlardan fərqlənir. Qorxmaz, igid, mərd və iradəli olur. Bu keyfiyyətlərinə görə onlar müxtəlif macərələrdən qalibiyyətlə ayrılır. Macəra romanlarında hadisələr və onların baş verdiyi məkan sürətlə dəyişir, çox vaxt sürətlə inkişaf edir. Macəra romanlarında diqqət daha çox oxucunun vaxtını xoş keçirməsinə yönəldilir. Məsələn: Dünya ədəbiyyatında Çarlz Dikkensin “Oliver Tvistin macərələri”, Mark Tvenin “Tom Soyerin macərələri”, “Şahzadə və dilənçi” romanları macəra romanlarının ən gözəl nümunələri hesab oluna bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Cəlal Mir, Xəlilov Pənah, (2005) “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları”, Bakı, Çaşıoğlu
2. Əlimirzəyev Xəlil, (2008) “Ədəbiyyatşünaslığın elmi-nəzəri əsasları”, Bakı
3. Əliyev Rəhim, (2008) “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi”, Bakı
4. Məmməd Əliyev, (2000) “Ədəbiyyat nəzəriyyəsinin əsasları”, Bakı
5. Mustafayev Məhəmmədali, (2021) Ədəbiyyat nəzəriyyəsi, Bakı
6. Şəmsizadə Nizaməddin, (2012) “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi”, Bakı
7. Salamoğlu T. (2021), XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan ədəbiyyatının aktual problemləri, Bakı
8. Yusifoğlu Rafiq, (2001) “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları”, Bakı

ROMAN JANRI HƏYAT HƏQİQƏTLƏRİNİN BƏDİİ İNİKASI KİMİ

Ulduz QƏHRƏMANOVA

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dos. v.i.e. , Ədəbiyyat kafedrası, Azərbaycan Dövlət

Pedaqoji Universiteti. Azərbaycan. <https://orcid.org/0009-0003-4418-9319>

Xülasə: Roman tarixi gerçəkliyin bədii portretidir. Romanın əsas vəzifəsi həyatın, hadisələrin, xarakterlərin, ictimai mühitin gerçəkliklərini geniş planda təsvir etməkdir. Cəmiyyət öz həyatını daha çox romanda görür. Roman mürəkkəb kompozisiyaya malik fəlsəfi-psixoloji janrdır. Ədəbiyyatşünaslıqda roman həcmcə ən böyük, çoxşaxəli, mürəkkəb epik əsərin janrı sayılır. Romanda bəzi hallarda cəmiyyətdəki, həyatdakı həyat həqiqətlərini bir əsərlə tamamlamaq mümkün olmur. Belə halda forma baxımından silsilə təşkil edən iki hissədən ibarət olan roman dilogiya, üç hissəli roman trilogiya yaranır. XX əsr Azərbaycan romanının bir xüsusiyyəti də tarixi mövzulara, ümumən, tarixiliyə meyl etməsidir. Bunun da səbəbi totalitar Sovet ideologiyasının baqısı altında müasir həqiqətləri deyə bilməmək idi. Yazıçılar əhvalatları tarixi dövrə köçürür və milli taleyimizlə bağlı problemləri gündəmə gətirirdilər.

Açar sözlər: roman, janr, həyat həqiqəti, nəsr əsəri

Roman tarixi gerçəkliyin bədii portretidir. Romanın əsas vəzifəsi həyatın, hadisələrin, xarakterlərin, ictimai mühitin gerçəkliklərini geniş planda təsvir etməkdir. Cəmiyyət öz həyatını daha çox romanda görür. Roman mürəkkəb kompozisiyaya malik fəlsəfi-psixoloji janrdır. Ədəbiyyatşünaslıqda roman həcmcə ən böyük, çoxşaxəli, mürəkkəb epik əsərin janrı sayılır. Romanda bəzi hallarda cəmiyyətdəki, həyatdakı həyat həqiqətlərini bir əsərlə tamamlamaq mümkün olmur. Belə halda forma baxımından silsilə təşkil edən iki hissədən ibarət olan roman dilogiya, üç hissəli roman trilogiya yaranır.

- Dilogiya: Bir sənətkarın eyni mövzuda 2 roman yazılır. Məsələn: Fərman Kərimzadənin “Xudafərin körpüsü” və “Çaldıran döyüşü” silsilə romanı, Mehdi Hüseynin “Abşeron” və “Qara daşlar” silsilə romanı, M.Süleymanlının “Səs” və “Günah duası” silsilə dilogiyası. Yaxud: M.Hüseynin “Səhər” dilogiyasının adları isə eynidir.
- Trilogiya: Bir sənətkarın eyni mövzuda 3 roman yazmasıdır.

XIX əsrdə romana bütün dünyada maraq artmış, XX əsrdə isə roman qüdrətli, aparıcı bir janra çevrilmişdir. Rusiyada XIX əsr, Azərbaycanda XX əsr Azərbaycan romanının çiçəklənmə dövrüdür. XIX və XX əsrdə povest və roman digər janrları üstələməyə başladı. İntibah dövründə Qərbi Avropa ədəbiyyatında romana daha çox diqqət yetirilib.

- İlk macəra romanı Servantesin “Don Kixot” romanıdır.
- İlk sentimentalist romanlar ingilis yazıçısı Riçardson və fransız maarifçisi Jan Jak Russo yazıb.
- Dünya romanının zirvəsi Lev Tolstoyun “Hərb və sülh” romanıdır.

Rus ədəbiyyatında ilk realist mənzum roman Puşkinin “Yevgeni Onegin” romanıdır.

Romanın mühüm əlamətləri isə bunlardır:

- Təsvir edilən hadisələrin əhatə dairəsinin genişliyi
- Surətlərin çoxluğu. Romanda bir-biri ilə əlaqəli surətlər silsiləsi diqqəti cəlb edir.
- Başqa epik janrlardan (hekayə və povestdən) fərqli olaraq, yazıçı romanda yaratdığı surətin həyatının bir mərhələsini təsvir etməklə məhdudlaşmır.
- Roman kompozisiya cəhətdən də mürəkkəb olur. Belə ki, sənətkar əsərin əsas süjet xəttindən başqa əlavə xətt verir, nəzərdə tutduğu məzmunu dolğunlaşdırmaq məqsədilə başqa əhvalatlar danışır. Lakin danışılan epizodlar əsərin əsas süjeti ilə əlaqələndirilir ki, bu da əsəri kompozisiya baxımından mürəkkəbləşdirir.
- Romanda bəzən geniş və əhatəli hadisələr, cəmiyyət həyatının müxtəlif sahələri öz əksini tapdığı üçün bu geniş mövzunu bir kitaba sığışdırmaq olmur. Belə halda roman bir neçə hissəyə, yaxud cildə bölünür.

XX əsr Azərbaycan romanının bir xüsusiyyəti də tarixi mövzulara, ümumən, tarixiliyə meyl etməsidir. Bunun da səbəbi totalitar Sovet ideologiyasının baqısı altında müasir həqiqətləri deyə bilməmək idi. Yazıçılar əhvalatları tarixi dövrə köçürür və milli taleyimizlə bağlı problemləri gündəmə gətirirdilər. H.Qasımov M.F.Axundzadənin “Kəmalüddövlə məktubları” fəlsəfi traktatını folklor təhkiyə üslubunda (bioqrafik) yazılan ilk realist Azərbaycan romanı hesab etmişdir. Azərbaycan ədəbiyyatında roman janrının əhəmiyyəti haqqında ilk sözü də Mirzə Fətəli Axundov demişdir: “Bu gün hər cür əsərlər millətin işinə gəlmir, bu gün millət üçün faydalı və oxucuların zövqləri üçün rəğbətli olan əsər dram və romandır”. Azərbaycan ədəbiyyatında azərbaycan dilində yazılmış ilk roman N.Nərimanovun “Bahadır və Sona” romanıdır. (1896) Azərbaycan ədəbiyyatında ilk tarixi roman Y.V.Çəmənzəminlinin “Qızlar bulağı” romanıdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Cəlal Mir, Xəlilov Pənah, (2005) “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları”, Bakı, Çarşıoğlu
2. Əlimirzəyev Xəlid, (2008) “Ədəbiyyatşünaslığın elmi-nəzəri əsasları”, Bakı
3. Əliyev Rəhim, (2008) “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi”, Bakı
4. Məmməd Əliyev, (2000) “Ədəbiyyat nəzəriyyəsinin əsasları”, Bakı
5. Mustafayev Məhəmmədəli, (2021) Ədəbiyyat nəzəriyyəsi, Bakı
6. Şəmsizadə Nizaməddin, (2012) “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi”, Bakı
7. Salamoğlu T. (2021), XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan ədəbiyyatının aktual problemləri, Bakı
8. Yusifoğlu Rəfiq, (2001) “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları”, Bakı

ŞAGİRD LƏRİN NİTQİNİN İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ

Könül Ələddin qızı MƏMMƏDOVA

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Orcid id: 0000-0001-8664-4912

Xülasə

Müasir dövrdə uşağın (şagirdin) nitq inkişafı 4 mərhələyə bölünür. Bu mərhələlər aşağıdakılardır:

- ❖ *1-ci hazırlıq mərhələsi (0-1 yaş) - qeyri-verbal mərhələ;*
- ❖ *2-ci məktəbəqədər yaş dövründən əvvəlki mərhələ (1-3 yaş) - verbal mərhələ;*
- ❖ *3-cü məktəbəqədər yaş dövrü mərhələsi (3-7 yaş)*
- ❖ *4-cü məktəb dövrü (7-17 yaş)*

Uşaqlarda nitqin inkişafının hər bir mərhələsində məqsəd nitqin inkişaf etdirilməsi olsa da görülən işlərin məzmunu fərqlidir. Məsələn:

1-ci hazırlıq mərhələsi (0-1 yaş) - qeyri-verbal mərhələ. Uşaqlar həyatının ilk aylarında özlərini sadəcə olaraq nitqə hazırlayır. Çığırın söz ehtiyatı olmur, onlar özlərini ifadə etmək üçün ya ağlayacaq, ya da qığıldıyacaqdır. Bunlar nitq inkişafına başlanğıc kimi dəyərləndirilməlidir, çünki ağlama və qığıldama səs tellərini gələcək nitqin inkişafına hazırlayır. Ona görə də çağalığ dövründə (doğulduğu andan 1 yaşına kimi) uşağı çox danışdırmaq lazımdır. Uşaqlar artıq həyatının 3-4 ayından etibarən qığıldamalarını müəyyən hecalarla əvəz edirlər. Məsələn, onlar: ma-ma, ba-ba, də-də-də və s. bu şəkildə bir neçə heca yığını ilə özlərini ifadə etməyə çalışırlar. Uşaqlar 1 yaşının sonunda bir neçə sözdən istifadə etməyə, onlara yaxın olan insanların adlarını deməyə cəhd edirlər. Bu, adətən, ana, ata, bacı və s. sözlər ola bilər. 1 yaşında uşağın 5-10 söz ehtiyatı olmalıdır. Uşaqla daim ünsiyyət qurularsa, söz ehtiyatı daha çox ola bilər. valideynlər sözləri düzgün tələffüz etməli, uşaqlarına sevgi göstərmək üçün “uşaq dili” ilə (məşinə düdüt, çörəyə pəpə və s.) danışmaq olmaz, çünki söz necə tələffüz edilsə, uşaq da elə yadda saxlayacaq və sonra qavramasında və tələffüzündə qüsurlar yaranacaqdır.

2-ci məktəbəqədər yaş dövründən əvvəlki mərhələ (1-3 yaş) - verbal mərhələ. Nitq inkişafının əsasını uşağın dil açdığı dövrdən 1-3 yaşında onun nitqinə sözlərin daxil olması təşkil edir. Uşağı əhatə edən ətraf aləmdə hər bir şey onun lüğətinin yeni sözlər hesabına zənginləşməsinə qida verir. Uşağın nitqinin və təfəkkürünün inkişafı onun bağça dövründə böyük əhəmiyyətə malikdir. Təfəkkür və nitqin bu dövrdə normal inkişafı uşağın “dünyagörüşünü” inkişaf etdirərək onu məktəb təliminə hazırlayır. Uşaqlar xarici aləmin əşya və hadisələrinin məzmununu dərk etmədikdə onlarda suallar yaranmağa başlayır, bu dövrdə uşaqların təfəkkür və nitqlərinin inkişafını düzgün istiqamətləndirmək üçün əsas məsələlərdən biri də uşaqlara verilən sualların anlaşılan, başa düşülən olmasıdır.

3-cü məktəbəqədər yaş dövrü mərhələsi (3-6 yaş). 6 yaşına qədər uşaqların lüğəti 3000-35000 sözə çatır. Uşaq ana dilində sərbəst danışa bilər. Lakin məktəbə daxil olduqda, o, yeni fikirlər ifadə etmək məcburiyyətində qaldıqda söz seçimində çətinlik çəkir.

Psixoloq Ə.Ə.Qədirov “Yaş psixologiyası” adlı əsərində uşaqlarda nitq inkişafını üç istiqamətdə inkişaf etdiyini göstərir: 1) uşaqlarda söz ehtiyatının artması; 2) nitqin fonetik cəhətdən inkişafı, yəni, uşağın səsləri düzgün eşitməyə, tələffüz etməyə yiyələnməsi; 3) uşaq nitqinin qrammatik cəhətdən inkişafı.

Eyni zamanda müəllif üç-altı yaş qrupu uşaqlarının lüğət ehtiyatında olan sözlərin sayını göstərmişdir. O, göstərir ki, üç yaşlı uşağın nitqində 1000-1500, dörd yaşlının nitqində 1600-1926, beş-altı yaşlı uşağın nitqində isə 2500-3000-ə yaxın söz ehtiyatı olur. Müəllif beş-altı yaşlı uşaqların lüğət ehtiyatında nitq hissələrinin sayını da müəyyənləşdirmişdir: əsasən 1400-ə qədər isim, 500-ə qədər feil, 1800-ə qədər sifətin olduğunu qeyd etmişdir. Məktəbəqədər yaşlı uşağın nitqinin inkişaf etməsi onların öz fikirlərini ardıcıl, anlaşıqlı, əlaqəli şəkildə ifadə etməklə ətrafdakılarla ünsiyyətdə olması deməkdir.

4-cü məktəb dövrü (6-17 yaş). Bu dövr Azərbaycan dili səslərinin düzgün tələffüz məxrəcinin formalaşması dövrü, ədəbi dil normalarına uyğun nitqin mənimsənilməsi dövrü kimi xarakterizə edilir.

İbtidai təhsil səviyyəsində əlifbanın öyrənilməsi, oxu və yazı texnikasının, hüsnxət qaydalarının, düzgün, sürətli, şüurlu və ifadəli oxu üzrə ilkin bacarıqların mənimsənilməsi, lüğət ehtiyatının tədricən zənginləşdirilməsi, ən zəruri qrammatik qaydaların və ədəbi tələffüz normalarının öyrənilib tətbiq olunması, ekspressiv nitq bacarıqlarının formalaşdırılması, Azərbaycan xalqının dili, tarixi, əxlaqi-mənəvi keyfiyyətləri, mədəniyyəti, adət-ənənələri haqqında ilkin anlayışların yaradılması təmin olunur.

Ümumi orta təhsil səviyyəsində şagirdlərdə ifadəli və şüurlu oxu, aydın, səlis, düzgün şifahi və yazılı nitq vərdislərinin inkişaf etdirilməsi, nitqin leksik, qrammatik və üslubi cəhətdən zənginliyi, təcrübi baxımdan əhəmiyyətli olan dilçilik anlayışları və qaydalarının mənimsənilməsi, dil hadisələri zəminində şagirdlərin idrak fəaliyyətinin və ünsiyyət bacarıqlarının inkişafı, şagirdlərdə ana dilinə məhəbbət və hörmət hissinin formalaşdırılması təmin edilir.

Tam orta təhsil səviyyəsində ümumi orta təhsil səviyyəsindəki fəaliyyət istiqamətləri inkişaf etdirilməklə ədəbi dilin üslublarından istifadə imkanlarının genişləndirilməsi, şifahi və yazılı nitq prosesində nitq mədəniyyətinin tələblərinə riayət edilməsi, natiqlik vərdisləri elementlərinin yaradılması təmin olunur.

Şagirdin nitqi bir sıra pedaqoji tələblərə cavab verməlidir. Belə ki, *zənginlik, məzmunluluq, məntiqi ardıcılıq, düzgünlük, aydınlıq, dəqiqlik, ifadəlilik, təmizlik* nitqə verilən tələblərdir. Şagirdlərin nitqinin normal inkişaf etməsi və nitq inkişafı üzrə işin düzgün təşkili üçün müəllimin ümumi didaktik tələbləri gözləməsi vacibdir. Müəllim nitqin inkişaf etdirilməsinin prinsiplərini bilmədən müvafiq vasitə, metod, priyom seçməkdə çətinlik çəkir. Hər şeydən əvvəl, şagirdlər fonemlərin artikuliyasını, sözlərdə ayrı-ayrı səsləri necə tələffüz etdiklərini, necə danışdıqlarını eşitməyi bacarmalıdır. Onlar nitqdə işlətdikləri sözlərin, ifadə və cümlələrin leksik və qrammatik mənasını başa düşməlidirlər. Bunsuz nitqin emosional çalarlığını hiss etmək, dili mənimsəmək çətinləşir. Adətən, uşağın ilkin cümlələri qrammatik cəhətləri natamam, qeyri-ardıcıl söz yığımından ibarət olur. O, səs komplekslərini eşidir, mənanı başa düşmədən onları tələffüz edir, sonra leksik mənası üzərində düşünür. Mənanı başa düşməklə ilk sintaktik mücərrədləşdirmə aparır, konstruksiyalar qurur.

Açar sözlər: nitq inkişafı, şagirdlərin təxəyyülü, əxlaqi-mənəvi keyfiyyətlər, hazırlıq mərhələsi, məktəbəqədər yaş dövrü, oxu və yazı texnikası

**F.M.DOSTOEVSKY'S "ETERNAL HUSBAND": "ONTOLOGICAL" CONFLICT OR
"BEFORE DEATH" COLLISION?**

**F.M.DOSTOEVSKY'NİN "EBEDİ KOCA" ESERİ: "ONTOLOJİK" ÇATIŞMA MI,
YOKSA "ÖLÜMDEN ÖNCEKİ" ÇARPIŞMA MI?**

BABAYEVA Malahat Ramiz kızı

Phd, Doçent, ASPU, Edebiyat Bölümü, <https://orcid.org/0000-0002-3600-8499>

Makale, F. M. Dostoyevski'nin "Ebedi Koca" öyküsündeki sonsuzluk ve bellek temalarının kapsamlı bir incelemesine ayrılmıştır. Araştırma görevi, F.M. Dostoyevski'nin yazar davranışını belirleme ve örtük yazar bakış açısını açıklığa kavuşturmada sürekli "fedakarlık"ın anlamsal-semantic potansiyelini değerlendirmektir. Golgota kompleksiyle ilişkilendirilen mitolojik ve ritüel motiflerin motif analizi temelinde, "ebedi koca" imgesinin özgün bir yorumu önerilmekte olup, bu yorumda "koca"nın toplumsal statüsünden ziyade "sonsuzluk" baskındır. Edebi bir eserde "Golgota" kompleksinin değişmez sembolizmi, onu geleneğin anısıyla zenginleştirir ve ondan zenginleşerek ek anlamlar ve önem kazanır.

Anahtar kelimeler: kurban; geçmek; Yahuda'nın öpücüğü; hafıza; sonsuzluk; diriliş

The article is devoted to a comprehensive study of the themes of eternity and memory in F.M. Dostoevsky's story "Eternal Husband". The research task was to assess the semantic-semantic potential of constant "sacrifice" in determining F.M. Dostoevsky's authorial behavior and clarifying the implicit authorial point of view. Based on the motif analysis of mythological and ritual motifs associated with the Golgotha complex, an original interpretation of the image of the "eternal husband" is proposed, in which "eternity" rather than the social status of the "husband" is dominant. The constant symbolism of the "Golgotha" complex in a literary work enriches it with the memory of tradition and, enriched by it, acquires additional meanings and significance.

Keywords: sacrifice; pass; memory; eternity; Kiss of Judas; resurrection

Bellek kategorisi eserin isminde zaten belirtilmiş. Zamansal sabit "ebedi"nin ve gündelik "koca"nın kirlenmesi, okuyucunun çağrışımsal mekanizmasının asgari düzeyde gerçekleşmesiyle varoluşsal olanı dünyevi olana yakınlıktırmayı mümkün kılar. Kitabın isminin kökeni, Yahudi Gezgini Ahaşveroş'un İncil'deki öyküsüne dayanır. Efsanenin fikri - günahkarın ebedi işkenceye mahkûm edilmesinden oluşan insana karşı intikam - aynı zamanda olay örgüsünün suç ve ceza ilkesine tabi tutulduğu hikayenin dokusunu da belirler. Ebediyen dolaşmaya mahkûm Ahaşveroş gibi Pavel Pavloviç Trusotski de, aldatılan bir kocanın ebedi komik konumunun gönüllü haçını taşır ve değişmez bir şekilde kendini bir aşk üçgeni çerçevesine kapatır. Ancak yazarın kasıtlı çok anlamlılığı kullanılarak, başlık tam tersi şekilde de yorumlanabilir: Yazar, Trusotski'nin kişiliğini epik bir ölçüğe döndürmeye çalışmıştır. Böyle bir yorumda, "koca"nın sıradan toplumsal statüsüyle özdeşleştirilen sonsuzluk kategorisi komik bir şekilde küçültülmez, aksine böylesi bir bağlamsal yakınlıkla İncil'deki tutku taşıyıcısı mertebesine yükseltilen "koca imgesi"nin trajik sesi güçlendirilir. O zaman "ebedi" sözcüğü "sabit" / "ebedi" olarak değil, "asırlık" / "ebedi" olarak okunur.

Hikayenin başlangıcı Velçaninov'un olgusal hafızasının zayıflama anına denk gelir. Aynı zamanda ters süreç başlatılır, unutulunanların hatırlanması sağlanır ve bu durumda bilgi

hafızası seçiciliğini gösterir. Velçaninov'un geçmişinin semantikleştirilmesi, Liza Trusotskaya'nın gelecekteki olay örgüsünün psikolojik temelini, kendisine ait olmayan bağlamlarda-parafrazlarda tespit etmemize ve ayrıca Velçaninov'un kişiliğinin etik temellerine dayanarak, daha sonraki olayların ve olası sonuçların gelişme vektörünü tahmin etmemize olanak tanır.

Trusotskiy ile ilk buluşma, ortak bir geçmişten gelen olayları anarak da düzenlenmişti: "Hatırla, hatırla," diye bağıyordu Pavel Pavloviç, ...birlikte yaptığımız akşam okumalarımızı ...hatırlıyor musun? Ve ilk tanışmamız, sabahleyin yanıma geldiğinde ... ve hatta bağırmaya başladığında, ve aniden Natalya Vasilyevna dışarı çıktığında ve on dakika sonra evde çoktan en samimi dostumuz olmuştun ... – tıpkı Turgenyev Bey'in "Taşra Kızı" oyunundaki gibi..." [Dostoyevski 1974, 9: 22]. Karakterlerin yaşadığı mekânın iç mekanında beliren Turgenyev'in "Taşra Kadını", hem Dostoyevski'nin öyküsünün ana çatışmasının teatral niteliğinin, hem de türün önemli ölçüde özgün olmayışının kanıtı, aynı zamanda da anımsanan olaylara ilişkin bir bakış açısı oluyor. "Taşra Kızı" sadece bir metin olma zorunluluğunu unutmaya çalışıyor, ama "hayatın metni" ile bütünleşmeye çalışıyor: "Ve işte orada, ev sinemasında "Taşra Kızı"nı oynadık, ...ama sadece merhumun ısrarıyla koca rolünü benden aldılar, bu yüzden kocayı oynamadım, sanki yetersizliktenmiş gibi, efendim..."

- Sen ne halt ediyorsun, Aptal! Sen her şeyden önce Pavel Pavloviç Trusotski'sin, Stupendyev değil! (9, 23)".

Ve "Pavel Pavloviç de okurdu, Velçaninov'un şaşkınlığına rağmen, yüksek sesle okumayı çok iyi biliyordu" gerçeğinde Dostoyevski, Trusotskiy'nin Öteki'ne karşı diyalojik açıklığını vurgulamıştır. Trusotskiy'nin ifade edici okuma alanındaki yeteneği, "Ben" in iç tiyatrosunun sanatsal kendini ifade etmesine katkıda bulunur; bu, Aşkın'ın talimatlarını ve uyarılarını okuma yeteneğinden yoksun olan Velchaninov'la nasıl tezat oluşturduğudur.

Velçaninov, Trusotskiy ile bir sonraki görüşmesinden sonra Liza'yı neredeyse zorla alır ve kızın babasının da göz yummasıyla onu Pogoreltsev'lerin kır evine götürür, böylece babasından ayrılmaya dayanamayan bir çocuğun ölümünden dolayı olarak sorumlu olur: "... babasının onu böyle terk etmesinden utanıyor..." İşte bütün sorun bu bence ." Yazarın öykü için çizdiği taslaklarda Trusotskiy ilk olarak kızını yanına almayı önerir; İkincisi, anlatıcıyla birlikte onun hastalığı sırasında onu ziyaret eder. Ancak yazarın Trusotski'nin "ortak kız" konusundaki eylemlerine ilişkin yaptığı küçük düzeltme, Dostoyevski'nin son versiyonda kapsamlı bir felsefi genelleme elde etmesine olanak tanır; burada arketipal kurban temelleri, belirli bir kız - Liza - imgesinde vurgulanır. Hikayenin son versiyonunda psikolojik belirleyicilerin derinleşmesi ve aile içi kavgaların dramatik yoğunluğunun artması, bir aşk üçgenine kazanmış başarısız babalığın varoluşsal dramını mistik bir boyuta taşır.

Kutsallaştırma eğilimi, varlığın gündelik yaşam aracılığıyla nüfuz edilmesine yönelik eğilim, öykünün tamamında sürdürülür. Dolayısıyla, Velchaninov'un metafizik işaretlere yönelik "yakın görüşlülüğünü" karakterize eden gündelik bir ayrıntı ilgi çekicidir: Velchaninov'un söyleminde akşam yemeğinin/yiyeceğin özel konumu: "Ona çorba servis ettiler, bir kaşık aldı, ama aniden, onu almaya vakit bulamadan, kaşığı masaya fırlattı ve neredeyse sandalyesinden fırlayacaktı ... aniden melankolisinin nedenini tamamen anladı" (Trusotski ile tanışmadan önce) (9, 11); Trusotski, Velçaninov'un hayatını sıcak tabaklar ve sıcak çayla kurtarır; sonsözde - "hangi insanlar ve düşünceler yeniden doğarsa doğsun, ben yine de en azından şu anda oturduğum bu zarif ve lezzetli yemeği yiyeceğim ve bu nedenle her şeye hazırlıklıyım" (9, 107). Son parça, Velchaninov'un itibarlı itibarı fikrinde bir bölünmeye yol açıyor; bu, "kurban" isminin, "düşük" tarzındaki ilgili sözcükler tarafından zaten itibarsızlaştırılmış bazı sözcük oluşturma türevlerine dönersek daha da güçleniyor. 19. yüzyılda

yaşamış eğitimli bir insanın genetik hafızasında. akşam yemeği, bir kurban yemeğinin izlerini taşımaktadır (Son Akşam Yemeği kültüne dayanan bir benzetme – Dostoyevski’nin, Ge’nin “Son Akşam Yemeği” tablosunda tarihsel gerçekliğin yansımasının tür açısından benzersizliği ve bir sanatçının gündelik yaşamı varlığın zararına abartmasının uygunsuzluğu hakkındaki akıl yürütmesine bakınız). Liza’yı kanonik mitoloji açısından kurban olarak ele alırsak, bu durumda Velchaninov rahip olarak hareket edecek, Trusotskiy ise kurban töreninin "tanığı ve suç ortağı" konumunda olacak, ancak ana katılımcısı olmayacaktır.

Velchaninov, hazırlık materyallerinde, öykünün sonunda Trusotskiy ile ilgili çıkarımlarını şöyle özetliyor: “Bu yaratık, sevinçleri ve üzüntüleri, mutluluk ve yaşam anlayışı olan bir insandır. Neden hayatına girdim? (9, 116). Bu ifade, Velchaninov’a saldıran Trusotski’nin elinde bir intikam silahına dönüşen jilet motifini gerçeğe dönüştürüyor ve semantik düzeyde eylemin ve sonuçlarının trajik simetrisini ("hayata çarpmak" - jiletle bir kesik) gösteriyor ve günahların intikamının olay örgüsünü, biraz "küçültülmüş" bir düzlemde de olsa modelliyor. Velchaninov’un suçu, kızın mutluluğuna dair eksik fikirlerinin onun hayatına da yayılmasında yatmaktadır. Bu nedenle Lisa’yı alıp götürmek konusunda ısrar ediyor, gerçek çıkarlarını bir kenara koyuyor, kararını teolojik motivasyonlarla destekliyor: "...orada çok çocuk var. Orada diriltilecek, her şey bunun içindir..." (9, 35). Velchaninov, varlığı gündelik yaşamla değiştirerek (ki bu onun için oldukça tipiktir), Liza’ya "Cennet’in bir taklidini", insanın Tanrı ile olan Antlaşması’nın toplumsal bir yüceltmesini dayatıyor. Ancak burası, görünüşe göre tek uğraşı bahçede oynamak olan kişisiz çocuklarla dolu, aşırı şematize edilmiş bir “Cennet Bahçesi”dir. Onun için diriliş teması, akılcı bir eylem pratiğine dönüşmüştür. Ancak bu eylem ne ölçüde bencil dürtülerden uzak, “akıllıca” sayılabilir?

Velchaninov, Liza’yı "el koyma" arzusunu açık bir biçimde ortaya koyuyor:

“Bugün, yakında, iki saat sonra Liza’sını tekrar göreceği düşüncesiyle kalbi daha hızlı atmaya başladı” (9, 49). “Liza’yı Petersburg’da Pogoreltsev’lerle bırakacak ... ve tek başına gidecek, Liza da benimle kalacak; hepsi bu kadar, daha ne olsun? (9, 39); "Ve gerçekten onu bu kadar çok seviyor mu? “kıskançlıkla ve hasetle düşündü” (9, 41); "Ona ihtiyacım var, bu adama! – sonunda karar verdi – burada bir düello var!” (9, 42). Liza’yı bir kadının niteliklerinde - bir sevgili (ve düello, "elli yaşında ama harcanmış" Velchaninov'un kızına karşı böylesine sapkın bir tutumunun göstergesidir) ve Trusotskiy’i Liza’nın aşkında bir rakip olarak algılayan Velchaninov, kızını "arkadaşlarına" göndermekte ısrar ediyor, Trusotskiy’nin kızı ziyaret etmesine izin veriliyor - üvey kızını bile değil: "Ve eğer istersen yarın seni kendim tavsiye edeceğim. Ve gidip sana teşekkür etmek mutlaka gerekecek; Her gün gidelim, eğer istersen..." (9, 35–36). Velchaninov böylece Pavel Pavloviç ile Liza arasındaki toplumsal bağları koparır ve Liza’nın terk edilmiş bir çocuk statüsüne kavuşmasını sağlar.

Trusotskilerin ev sahibi olan eğitimsiz Marya Sysoevna’nın Velchaninov’un kararına destek vermesi dikkat çekicidir: "Kızı alıp götüreceksin misin, Peder? ...Tamam, Peder, götüreceksin: Çocuk uysal, onu Sodom’dan kurtaracaksın. ...Yoksa senin sahip olduğun Sodom değil mi? Anlayışlı bir çocuğun böyle bir utancı görmesi uygun mu?" (9, 36–37)". Velchaninov ile “asil duygulara sahip bir kadın” (9, 51) Marya Sysoevna’yı birleştiren şey, hem İncil kategorilerinin işleyişindeki küfür hem de aile içi meselelerde “cahillik”tir. Dostoyevski, ele aldığımız bölüme “Aylak Bir Adamın Fantezisi” adını vermiş ve kahramanının eylemlerinden açıkça hoşlanmadığını dile getirmiştir. Altı yıl sonra, 1876’da, "Bir Yazarın Günlüğü"nün Şubat sayısında yazar bakış açısını daha da keskin bir şekilde ortaya koyacaktı: "Bu yaratıklar [çocuklar] ancak biz onları doğurduktan sonra, çocukluklarından itibaren, ilk gülümsemelerinden itibaren hiç ayrılmadan onları gözetip koruduğumuzda ruhumuzu işgal eder ve kalbimize bağlanırlar ve sonra tüm hayatımız boyunca her gün, her saat ruhsal olarak

birbirimizle ilişki kurmaya devam ederiz. Bu bir aile, bu bir mabet! Zaten bir aile de yaratılıyor, hazır olarak verilmiyor, burada hiçbir hak veya sorumluluk hazır olarak verilmiyor, hepsi kendiliğinden, birbirlerinden akıp gidiyor. Ancak o zaman bu kuvvetlidir, ancak o zaman bu mukaddestir. “Bir aile, sevginin yorulmak bilmeyen emeğiyle inşa edilir” (22, 69–70).

“Ebedi koca”nın etik ve ahlaki kodunda toplumsal amblemlerin önemi artmıştır. Toplumsal ilişkilerin açık tabakalaşmasında bir yerden ve destekten yoksun bırakılan -ve bunu takiben kişisel ilişkiler tüzüğünde istikrarlı koordinatlardan- Trusotskiy, “birdenbire özgürlüğe salınan bir bütünün parçası” haline gelir.

Dahası, Velchaninov Liza'ya neredeyse veda edip onu Pogoreltsev'lerin "altın bahçesinde" (Cennet Bahçesi'nin pastoral modeline göre tasarlanmış) bıraktığında, "birdenbire onun ellerini öpmek için koştu; Hıçkırıklardan nefes alamaz hale gelerek ağladı... (9, 41).”

Hikâyenin bir sonraki sahnesinde, Dostoyevski kahramanlarının hayatlarının düşünce ve sözcüklerin yetersiz alanlarına trajik bir şekilde parçalanmasının işareti yine Trusotskiy'nin Velchaninov'un elini öpmesidir: “Biliyor musun, şimdi sen benim için bu oldun. “Ve aniden elini tutup öptü” (9, 49).

Davranışın evrensel biçimi, jestin karşılıklı uyumunu gerektirir ("Alexei Ivanovich, hey, beni öp! Ne de olsa az önce elini öptüm!"), ancak Trusotskiy'nin kibrinin bir eylemi olarak değil, belki de bütünlüğü bulma girişimi olarak: Pagan zamanlarda, bir öpücük bütün, tamamlanmış, sağlıklı olma isteğini ifade ediyordu. Bu durum, “öpücük” kelimesinin kökeninin “tsel” kökünden gelmesinden de anlaşılmaktadır. İslam, Ortodoksluk ve Katoliklik'te öpücük, ibadet edilen nesneyle temas kurmayı sağladığı gibi, ortak bir antropolojik işaret diline geçme ve hümanist değerleri onaylama adına zihinsel bir diyaloga girme olanağı da sağlar (“Ebedi Koca”da – çocuğa karşı geri döndürülemez sorumluluğun zorunluluğu). Farklı halkların folklorunda öpücüğün hafızayı geri getiren veya unutulmaya götüren, ölüleri diriltiren, öteki dünyaya taşıyan vb. bir unsur olduğu gerçeğinin yanı sıra, Hristiyan geleneğinde ihanetin değişmez bir simgesi haline gelen “Yahuda'nın öpücüğü”nün mitolojik söylemine de başvurmak mümkündür. Tür özelliklerinin ilginç bir kesişim noktasına daha dikkat çekelim: Ünlü “Bahçede Azap”tan sonra gerçekleşen “Yahuda'nın Öpücüğü”, hikâyede bir farsın aynasında yansıyor: “...benim için seninle içmem yeterli değil, Aleksey İvanoviç, başka bir tatmine ihtiyacım var-efendim!..

“... Öp beni, Aleksey İvanoviç,” diye aniden önerdi”.

Mitolojik ve ritüel motiflerin karmaşık bir bileşiminde tür karşıtlıkları yaratma eğilimi, analojinin bir bileşeninin kasıtlı olarak azaltılmasıyla, hikaye boyunca sürdürülür: "O [günahkar], Rab'bin ayaklarını öptüğünde, melekler sevindi ve onun için bir taç hazırladılar, bu [Yahuda] öptüğünde, iblisler sevindi ve asmak için bir ip ördüler" (Emesa'lı Eusebius ve İskenderiyeli Eusebius'un Bizans eserlerine dayanan "Vaftizci Yahya'nın Cehenneme İnşasının Hikayesi" apokrifinde). Liza Trusotskaya'nın babasıyla ilgili en büyük korkusu şuydu: “Geceleyin kendini ilmekle asmak istiyordu!” - dedi kız telaşla ve nefes nefese. - Kendim gördüm! Geçenlerde kendini bir ipe asmak istemiş, anlattı, anlattı! O bunu daha önce de istemişti, hep istemişti...” (9, 41). Ve Velchaninov'un ilk görüşmeden önceki sözü: "Bu olmadan yaşayamam... darağacı adamı."

Bu açıdan bakıldığında, Pavel Pavloviç'in alnının üzerinde iki parmağıyla uzattığı "boynuzların" "komik bir aldatılmış koca" hareketine değil, gizemli bir trajedinin yoğunlaşmasına daha uygun bir şekilde genelleştirildiğini varsaymak temelsiz değil midir: "Yarım dakika boyunca, boynuzlarıyla ve kıkırdayarak öylece oturdu, Velchaninov'un gözlerinin

içine en kötü niyetli küstahlığın bir tür coşkusuyla baktı. Sanki bir hayalet görüyormuş gibi şaşkına dönmüştü” (9, 43).

Trusotski'nin Liza'nın ölümünden sonraki davranışı da kinetik bir ifade biçimiyle gerçekleştirilir ve jestin şiirselliği ayrıca semiyotik olarak yüklüdür (bkz. Liza'nın ölüm haberi): "İster sarhoş sırttı ... ister bir şey yüzünü buruşturdu ...ama bir an sonra Pavel Pavloviç titreyen sağ elini haç çıkarmak için çaba göstererek kaldırdı; "Ancak haç oluşmadı ve titreyen el düştü" (9, 60). Liza'ya bakma bayrağı olan Trusotski'nin Velçaninov'a devrettiği "haç" da, Velçaninov'un yanlış kararı ve kültürel kod parçacıklarını okuyamamasından dolayı "bir araya gelmiyor".

Trusotskiy, Pogoreltsev'lere "cenaze töreni ve genel olarak hastalığın neden olduğu masraflar için" (9, 61) 300 ruble gönderdiğinde sonunda kızın anısından vazgeçer (bu, Yahuda'nın 30 gümüş parasına benzer), özellikle de amaçları "ölen Liza'nın ruhunun huzuru için ebedi anma" için. "Ebedi Koca" ölen kızının anısını kelimenin tam anlamıyla "kurnazca bir meblağla" öder [Faustov 2006]).

Velchaninov, evden çıkarken tutkuyla ellerini öpen Liza'ya ölümünden sonra bir öpücükle karşılık verdi: "Mezarına eğilip öptüğünde, aniden kendini daha iyi hissetti" (9, 63). Bu öpücük, tıraş bıçağıyla birlikte Velçaninov için "kefareti" anlamına geliyor ve ihmalkarlığı yüzünden ölen kızını unutmamasının mümkün olduğunu düşünüyor. Dostoyevski'nin düşünce çevresine göre, bir insanın bir çocuğu mutlak bir fedakarlıktan kaçınması ontolojik bir felakettir. Ölen çocuğun hafızasının kaybıyla Velçaninov'un "Ben'i, öykünün sonunda en belirgin şekilde görülen yalnızlık felsefesi yerine, izolasyonizmle baş başa kalır.

Trusotski bu değişimi önceden tahmin ederek ironik bir şekilde şöyle diyor: "Elli yaşında ama harcanmış Velçaninov". Elbette bu tanım, "aptalca harcanmış iki servet" anlamına gelmiyor. Bu cümle Trusotskiy'nin "Lizaveta'nın ruhunun huzuru için dilencilere para atmaya başladığı" bir durumda telaffuz edilmiştir. Bu iki eylemin bir araya gelmesi, Velchaninov'un manevi iflası ile Liza'nın anısına yapılan ödeme arasında açık bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Günlük yaşam açısından, Liza'nın ölüm anından itibaren Velçaninov ve Trusotskiy zıt yönlerde ayrışıyor gibi görünüyor: birincisi - Hafızanın edinilmesi yönünde, ikincisi - kızının unutulmasına doğru (aceleyle evlenme kararı, kamusal alanlarda skandallar, fahişelerle kavgalar, vb.). Ancak karakterlerin hareket vektörleri farklı yönlerde kalırken, yollarının nihai varış noktaları beklenen sonucun tam tersidir: anlatılan olaylardan iki yıl sonra Velchaninov'un "önceki hipokondrisinden neredeyse hiçbir iz kalmamıştı" (9, 106). Hafızadan silinen Trusotski-Liza komplosu, Velçaninov için zaman tutmanın bir koordinatı olmaktan çıkar: "Çeşitli 'anılardan' ve kaygılardan – iki yıl önce St. Petersburg'da, başarısız yargılama sırasında onu kuşatmaya başlayan hastalığın sonuçlarından...". Bu, Trusotski'nin Velçaninov'un teklif ettiği el sıkışmaya karşılık elini uzatma konusundaki isteksizliğini açıklıyor: "Eğer bu elimi sana uzatırsam," ona sol elinin avucunu gösterdi, üzerinde büyük bir kesik izi açıkça kalmıştı, "o zaman onu alabilirsin!" (9.112). "Peki ya Lisa?" gerçekten son söz olur, kahramanların diyaloglarında ilk kez nihai gerçeği ortaya koyar. Bölümün görsel yönü dikkat çekicidir: Anlatıcının bakışı Trusotskiy'nin yüzüne yönelmiştir, Velçaninov ise yazarın seyrek, mekânsal olarak durağan betimlemesiyle kişiliksizleştirilmiştir: "Velçaninov onun önünde bir sütun gibi duruyordu". Ardından hem aksiyonun hem de gizem oyununun sonunu işaret eden tren düdüğü duyulur ve Velçaninov ile Trusotski'nin yolları nihayet ayrılır. Hikayenin sonunda Pavel Pavloviç, trenine yetişmeyi başarır; bu, oldukça sembolik bir anlam taşır ve çocuğun hafızası açısından "tren henüz kalkmamıştır." Velchaninov "yeni bir tren bekledikten sonra ancak akşam vakti yola çıktı ve aynı güzergahı izledi", bu da hikayenin sonundaki etik eğilimi yansıtır.

Edebiyat

Ваганова О.К. «Бедная Лиза» Ф.М.Достоевского (несколько замечаний к символическому потенциалу повести «Вечный муж») // Коды русской классики: «детство», «детское» как смысл, ценность и код (Материалы IV Междунар. науч.-практ. конф.). Самара: Издво «СНЦ РАН», 2012. С.79–84.

Достоевский Ф.М. Полн. собр. соч.: в 30 т. М.: Наука, 1974. Т.6, 9, 22.

Иванов В.В. Образ Богомладенца в творчестве Достоевского (рассказы «Мальчик у Христа на елке» и «Сон смешного человека») // «Педагогія» Ф.М.Достоевского: сб. ст. Коломна: КГПИ, 2003. С.42–52.

Михнюкевич В.А. «Евангелия детства» и поэтика детских образов Достоевского» // Там же. С.33–42.

Тихомиров Б.Н., Тихомирова Н.А. «Я бы удивился, если б в Евангелии была пропущена встреча Христа с детьми...» // Там же. С.21–32.

Топоров В.Н. Еда // Мифы народов мира: энциклопедия. М., 1980. Т.1. С.427–429.

Фаустов А.А. Диалог с Пушкиным в «Вечном муже» Достоевского // Текст и интерпретация. Новосибирск, 2006. С. 86– 96.

ASPECTS OF COMPOUND AND COMPLEX TUNES REALIZATION

SAFAROVA GULNARA SEYFEDDIN GIZI

In the communication process, people use sentences to exchange information. Every sentence, regardless of how it is pronounced, conveys a particular idea. Successful communication depends not only on the correct choice of words and expressions but also on their proper pronunciation with correct intonation.

Intonation is noted as a complex phonetic means that primarily reflects the external structure of a sentence in spoken speech. During communication, intonation conveys the relationships and new information between the speaker and listener, as well as the speaker's reactions, emotions, and more. To elaborate, it can be concluded that intonation ensures the correct grouping and distinction of sentence components and contributes to the formation of relationships, both subordinate and non-subordinate, within simple and complex sentences.

One of the key aspects to pay close attention to in communication is the correct selection of the nuclear tone and melody (pitch). Tones composed of two or more kinetic tones are referred to as complex nuclear tones. Rise-Fall, Fall-Rise, and Rise-Fall-Rise tones are part of the complex tones group.

Compound tones are also composed of combinations of two or more simple tones. However, unlike complex tones, compound tones are distributed not over a single word but over different words within a syntagma. Various combinations of compound tones exist. Examples of compound tones include Fall+Rise, several Falls, several Rises, High Fall+Fall-Rise, and others.

'wɒt də jə 'θɪŋk əv maɪ 'nju: ,hæt||

- ðə 'kʌləɹɪz vɜ: fɪkt|| (Not bad.) – Compound Tune
- ðə 'kʌləɹɪz ,pɜ: fɪkt|| (Only the color is nice.) – Complex Tune

As shown, despite the similarities between Compound Tune and Complex Tune, the modality they convey is different. Therefore, for accurate comprehension by the listener during communication, it is crucial to correctly select all elements of intonation, including tone and melody.

Key words: Compound Tune, Complex Tune, pitch, syntagma, intonation.

**INTERFAITH DIALOGUE AS A STRATEGY TO REACH HARMONY IN
DIVERSITY UNDER ISLAMIC CONTEXT**

Dr. Naseem AKHTER

**Associate Professor, Department of Islamic Studies, Shaheed Benazir Bhutto Women
University, Peshawar, Pakistan**

ABSTRACT

Nowadays diversity is one of the most important factors that characterize the modern world. Individuals of various cultures and religious believers coexist in societies that undergo changes. Diversity within the population occasionally leads to conflicts that develop into wars and geographical division. Global peace depends on both the natural occurrence of differences within communities and differences of beliefs and traditions around the globe. Religious efforts provide different ways to attain this phenomenon.

All major religions have common notions and practices that are compatible with multi-faith ideologies. Individuals of various religions communicate with each other and cooperate with each other by respecting each other and learning from each other to establish peace. Interfaith dialogue resolves issues that concern individuals all over the world, such as bad money conditions and conflicts in society. Individuals living together form a society of justice and harmony. The theory of interfaith projects is based on finding the shared spiritual principles that merge dissimilar religious doctrines so that people can collaborate. Creating bridges among various types of beliefs through collective discussion of faith solves major issues that touch everybody all across the globe by eliminating erroneous concepts that people hold.

Keywords: Modern World, Cultures, Religious, Globe

THE VOYAGE OUT BY VIRGINIA WOOLF: CHANGING IDENTITY

Irina-Ana DROBOT¹

¹Technical University of Civil Engineering Bucharest, Faculty of Engineering in Foreign Languages, Department of Foreign Languages and Communication, philology, education, ORCID number 0000-0002-2556-6233

Abstract

The purpose of this paper is to analyze the way in which we could claim that identity is in its changing state in the novel *The Voyage Out* by Virginia Woolf. Rachel, the main character, seems to be in a process of change, throughout the novel. She gradually discovers the reality of the society she is living in. She presents herself in relation to this society, first of all as a dreamer, since she is not willing to accept the harsh realities of this world. She hopes that she would not have to accept the role that is set out for women, namely that of getting married, and that, instead, she would be able to defy this role. However, even one of the rebellious characters in their youth, *Mrs Dalloway*, from another novel by Woolf, tells Rachel that she would eventually have to get married. This clearly sets out her evolution on the path towards depression, at least as far as readers' perception of the phenomenon are concerned, based on phenomenology and reader-response criticism. We can also consider Taoism as an approach underlining the way we need to adapt to external conditions and possibilities. However, Rachel cannot do so, and her ending is that of death.

Keywords: Phenomenology, Literary Studies, Taoism

1. INTRODUCTION

The present paper deals with the novel *The Voyage Out* by Virginia Woolf and the way in which it presents readers with the idea of the process of personal, or individual change, throughout the novel. This novel by Woolf has been called a *bildungsroman* (Piatek, 2020), and, indeed, it follows the development of the main character, Rachel. The issues brought forth are those of her personal identity while, at the same time, the other characters go through the same process of self-discovery and of coming to terms with their own, as well as with society's way of viewing them and of shaping their self-image.

We can see, in this novel, not only Rachel and her process of self-development, but also a character from another novel, namely *Mrs Dalloway*, from the novel with the same title, becoming completely different in time from the rebellious young women she and her friend Sally Seton were, much like Rachel, as well as Rachel's aunt, and a young man, called Terrence Hewett, whom Rachel is about to marry, yet her death at the end of the novel changes and stops the process of her coming to terms with her identity.

1.1. Theoretical Framework

The paper considers the issue of identity change in the novel *The Voyage Out* by Virginia Woolf as the main topic. The main character, Rachel, is in the process of self discovery, which takes place mainly from the perspective of the persona, or mask, or social role which society wants from women during her time, and her self, as well as her shadow, the latter of which remains undiscovered, the way it remains for us all, or at least undiscovered completely. Persona,

shadow, and self are in a state of tension, according to the process of individuation and the confrontation with the archetypes, based on the theories of Jung (Lenoir, 2023). While the process of self-discovery starts in terms of individuation in the middle age and middle age crisis, according to Jung (Lenoir, 2023), questions related to who we are begin with the psychological crisis starting during our passage from childhood to adulthood. Phenomenology (Husserl & Moran, 2012) can bring further insight into the way Rachel sees life, based on her wishes to improve her education, instead of conforming to a model set out by society for women. Taoism (Kirkland, 2002) can bring further insight into the way in which we need to adapt to changes and to external conditions that are beyond our control. In this sense, Rachel should adapt to society the way Mrs Dalloway has, by eventually getting married, as she tells Rachel she would need to do herself.

2. METHOD

The novel *The Voyage Out* by Virginia Woolf deals with a young woman who is reflecting on her life and on her place in the world as a woman. In the beginning, she does not know much about the world. She seems naive and also protected by her family. Like young women during Woolf's time, Rachel does benefit from formal education in public institutions. She knows how to play the piano, however, yet this is common for women living during Victorian times. She would like, however, to study literature and know more about politics. She explores intellectual activities and has philosophical discussions with a young man called Terrence Hewett, whom she is, eventually, to be married to. Rachel gains experience during the trip to South America, with intellectual activities, as well as social relations. The entire trip is, for her, an occasion to reflect on life, on herself, on what she wants and on what society wants from her.

Rachel is inexperienced, as well as a dreamer and a rebellious person, reminding knowledgeable readers, based on reader-response criticism (Mart, 2019) and on their reliance on background knowledge, of a young Clarissa and Sally in the novel *Mrs Dalloway* by the same author, Virginia Woolf. Rachel has this rebellious, idealistic and dreamy side of her personality, as she would like to read and to be independent, yet society wants something different from women. Rachel is struggling with what Jung calls her persona and herself. In fact, in society, we need to wear various masks and to play several social roles. At the same time, the persona, or the many social roles we play, need to be in tune with our selves. The persona needs to be a role or several roles that we are comfortable with and we resonate with. Rachel's persona, or public image, as a woman, based on what society and its conventions are asking from her, and which is a role she needs to learn, and which other characters appear to impose on her, against her wishes. Rachel seems unaware of who she is, yet at the same time, she seems unaware of the way in which she is supposed to live and from which she cannot find a way out.

What attracts readers' attention is the way in which Rachel cannot find a way to adapt to society, not necessarily to accept the role society wishes to cast her according to its gender-related conventions about women and their role. The women are restricted to domestic life, according to the traditional view. Yet, other characters from Woolf's works have managed to oppose the views of society and the roles society wishes to cast them in. As an example, Mrs Dalloway manages to adapt in such a way as she has her independence, as she walks through the city of London and prepares her parties which she hosts. She has married to a man who has allowed her to have her private space and freedom. Lily Briscoe, the artist in *To the Lighthouse*, does not listen to the same advice of Mrs Ramsay and to her attempt to do matchmaking for Lily. Lily remains single and pursues her work as an artist until the end. Lily, Clarissa, and Sally do not face the same conflict and suffering Rachel faces when it comes to the role society expects them to have. Rachel, however, meets with a tragic ending, as she dies before she gets married.

Her death, while accidental, from an illness she catches during her trip, has been interpreted, symbolically, as Rachel being crushed by the patriarchal society and its demands on women (Johnson, 2001). Her illness, though physical, has been interpreted, symbolically, as psychological, or as a psychologically caused physical illness. This interpretation has likely been linked to her emotional suffering and psychological dilemmas, as well as psychological crisis related to her role in society, or, at least, to the role that is expected of her in society.

She cannot adapt and she cannot remain rebellious. In an extreme case, conventions are defied in the play *Freshwater* by Woolf, where they are done humoristically away with.

What happens to Rachel is that, while she does change during the trip, suggesting readers the conceptual metaphor "life is a journey," she does not manage to get past the visible difference between what she wants, what she is as an individual, and the way society expects her to be like. Her persona does not manage to create what Jung (1967) calls "a compromise between individual and society as to what a man should appear to be." Her tension between self and persona may, however, go deeper, to her tension between persona and shadow. The shadow leads us to consider deeper, unconscious aspects of the self, which are not known or not accepted by the individual, as they come into contrast with what society expects of him or her. While Lily disregards what society wants of her, Clarissa and Sally make that compromise. Instead, for Rachel the issue is more difficult. This can show that she is not aware of all parts of her shadow, as there are many unknown sides of her personality. She also feels a strong pressure while she is faced with demands from society to be what she is not. She takes the two identities, her own and that imposed by society, to extreme limits, making it impossible for her to reconcile these two demands. Her needs and the demands of society cannot find a common point, and cannot find a means of compromise.

This means that Rachel does not manage to integrate the shadow, which is the first major step in the individuation process. While she does become more aware of who she is, and changes due to the interaction with other characters, such as her aunt, Mrs Dalloway, and Terrence Hewett, she cannot come to terms with the demands of society and the way she is. She does not resonate with society and with the others completely.

While she has philosophical discussions with Terrence Hewett and falls in love with him, her psychological crisis is not over. She continues to wonder not only about who she is, but about how she can come to terms with the demands of society and the way in which society shapes the image of women.

At the same time, Helen does help Rachel to question traditional gender roles, and to think critically about the reality of her society. She is also beginning to read about literature, and to discuss about it, as well as about art and politics. She is also beginning to explore the emotions, wishes and marriage in her relationship with Terrence.

We can see that Rachel is changing based on her past and present identity, yet, at the same time, she becomes more and more disillusioned about the image society asks from her. Terrence himself also changes, as he is in a process of evolution as well. Their questions are those specific to young people their age.

Rachel remains, however, caught between independence and dependence, between love and freedom, which are visible in her relationship with Terrence, who is also divided between seeing Rachel as an equal to himself, and holding Victorian ideas about love and marriage, meaning traditional and conventional.

Rachel does change, yet her transformation does not reach the end, as she dies. At the same time, death can be interpreted, symbolically, as change. This is the meaning associated to death when we dream about it. Change and transformation are expressed in dreams by the image of death. We can also find this symbolic representation of transformation of someone in fairy-tales, where the hero dies, yet is afterwards resurrected. However, as Rachel is not resurrected, readers remain with the impression that her process of becoming has been stopped, and it has been stopped by the harmful effect of a much too conventional society over the individual.

3. FINDINGS

Rachel Vinrace is the main character who is followed in the process of becoming, based on the traditional genre of the bildungsroman. However, the conventional society ascribing rigid gender roles to individuals ruins her progress, stopping her transformation and, ultimately, her life. As life means a constant process of change, based on Taoism, and, therefore, transformations, her stopping to transform leads to her death. The inability of Rachel to reconcile self and persona, persona and shadow leads to her death.

4. DISCUSSION, CONCLUSION AND RECOMMENDATION

Due to her reaction to the image society expects of her, Rachel has a depression, based on the background knowledge of readers. Popular psychology nowadays frequently raises awareness of such issues. Individualism, nowadays, is a given, encouraging individuals to be who they are, yet, at the same time, we may still wonder to what extent we can truly be ourselves in public. We still need our persona, and to play several roles based on the context. Ultimately, persona represents various sides of ourselves.

Rachel cannot find a way to come to terms with the changes she goes through and with the way in which she realizes she is and with the image society creates for women. This is also due to the fact that the persons around her express views of women related to traditional roles, and even Terrence Hewett expects her to conform to this role.

5. REFERENCES

- Husserl, E., & Moran, D. (2012). *Ideas: General introduction to pure phenomenology*. Routledge.
- Johnson, E. L. (2001). Contours of Travel and Exile in *The Voyage Out*. *Journal of Narrative Theory*, 31(1), 65-86.
- Jung, C. G. (1967). *Collected Works of C. G. Jung, Volume 7: Two Essays in Analytical Psychology*. Princeton University Press.
- Lenoir, F. (2023). *Jung. O calatorie catre sine*. Humanitas Publishing House, Bucharest, Romania.
- Mart, C. (2019). Reader-response theory and literature discussions: A Springboard for exploring literary texts. *The New Educational Review*, 56(2), 78-87.
- Piątek, A. (2020). Henry James's *Washington Square* and Virginia Woolf's *The Voyage Out* as Female Bildungsromane.

DISCOURSE MARKERS

Gunel Shefiyeva ELKHAN

English language teacher of Foreign Languages Center of ASPU

Orcid id: 0000-0001-5105-2749

Key words: Prosodic point of view, morphological point of view, syntactic point of view, semantic point of view, pragmatic point of view.

Discourse markers are words or expressions used to link sentences or paragraphs, helping to organize information and guide the reader through the text. Their function is to make the discourse more coherent and understandable, giving fluidity and structure to the content. For example, "on the other hand", "however" or "in conclusion" are discourse markers used to indicate changes of topic, contrast or summary in a discourse. By using them effectively, texts can be made more memorable and easier for the reader to follow.

In daily life, people naturally use the discourse markers in their conversation without even realizing them since they are just essential phrases and words that quite literally mark the direction of a conversation or discourse, for example, 'and', 'like', 'well', 'actually', 'first of all', and so on.

In addition, discourse markers are important for fluency in English at an advanced level. They are important elements of speech and writing for a living and working in English-speaking countries. In a formal speech, proper use of discourse markers can help speakers to avoid a series of short unconnected statements. Speakers use them to connect, organize and manage what they think, say or express a certain attitude.

Discourse markers are key elements in speech writing, as they help connect ideas and give flow to the text. They are words or expressions that help organize information, show relationships between ideas and mark the structure of the discourse. They also have the ability to emphasize concepts, introduce examples or give continuity to the argument.

In speech writing, it is essential to use these markers properly in order to achieve coherence and cohesion in the message. The following are some properties and characteristics of discourse markers in speech writing.

Prosodic point of view. In the study of the prosodic perspective of discourse markers, we analyze how elements of oral expression, such as stress and intonation, influence communication. **Intonation** is reflected in writing through the use of punctuation marks, changes in tone and the position of discourse markers. For example, rising intonation at the end of a sentence may reflect a question, while falling intonation indicates a statement.

Discourse markers may **appear in different order within the utterance**, which affects the interpretation and emphasis of the spoken utterance. For example, in the sentence "I was late, but not because of me", the marker "but" modifies the interpretation of the information presented. Examples of discourse markers that reflect prosodic perspective are "furthermore," "however," "on the other hand," and "of course," which indicate changes in conversational direction and emphasize certain points. Prosody in writing and speaking is crucial for conveying the meaning and intent of speech.

Morphological point of view. Discourse markers are invariable and belong to different grammatical categories, such as interjections, adverbs and adverbial locutions. For example, the interjection "good" is a discourse marker that expresses approval or agreement in a discourse. As for adverbs, "too" is a discourse marker that indicates addition of information in a discourse. For their part, adverbial locutions such as "of course" function as discourse markers that reinforce the idea expressed in a discourse.

These discourse markers can affect discourse members that constitute very diverse lexical and syntagmatic categories. For example, in the sentence "well, as I told you, I would also like to add that, of course, we need to be prepared", the discourse markers "well", "also" and "of course" influence different discourse members, such as verbs, pronouns and adjectives, providing nuances of meaning and coherence in the discourse.

Syntactic point of view. Discourse markers are syntactic elements that are integrated into the sentence to give it a specific function within the discourse. They can appear at the beginning, in the middle or at the end of the sentence, depending on the emphasis to be given to the idea they introduce. For example, "in addition", "on the other hand" or "in summary" can appear in different positions within the sentence.

The difference between discourse markers and adverbs that function as circumstantial complements lies in the fact that the former have the function of guiding the structure of the discourse, while adverbs simply add information about the verb, adjective, or adverb they modify. Moreover, discourse markers and adverbs do not coordinate with each other and do not admit negation, since they fulfill different functions within the sentence.

Semantic point of view. From a semantic point of view, these markers not only indicate the relationship between the different parts of speech, but also provide nuances of attitude, modality, and discourse structure. Their referential meaning refers to their function of connecting ideas and organizing information, while their subjective meaning influences the speaker's perception and the receiver's interpretation of the message.

Pragmatic point of view. From a pragmatic point of view, discourse markers play a crucial role in communication, as they help to establish the relationship between the parts of speech and guide the interpretation of the message. Their correct use allows the sender to express their point of view in a clearer and more effective way, which enriches communication.

The following is a set of major functions about discourse markers.

- a. To initiate discourse, including claiming the attention of the hearer or reader, and to close discourse,
- b. To mark a boundary in discourse, that is, to indicate a new topic a partial shift in topic,
- c. To adopt either new information or old information,
- d. To express a response, subjectively, or to react to the preceding discourse or attitude towards the following discourse,
- e. Interpersonally, to effect cooperation, sharing experiences or intimacy between speaker and hearer, writer and reader, including confirming shared assumptions, checking or expressing understanding, requesting confirmation, expressing deference, or saving face.

To sum up, discourse markers' function is to increase the capacity to utilize the language flexibly and facilitate the ongoing text. The use of discourse markers can contribute more to pragmatics than semantics. It can provide additional information that is outside the text itself for the production of the discourse. In addition, discourse markers can also add coherence to

the discourse. Coherence provides the flow of ideas inside a text, allowing the receiver to comprehend the discourse without difficulty or interruption.

XƏZƏR DİLİ VƏ MƏDƏNİYYƏTİ

Mənsimova AYTAC

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Müasir Azərbaycan dili kafedrasının müəllimi,
Orcid ID:0009-0007-9513-0084

Xülasə

Xəzərlilərin yarım oturaq həyat tərzini keçirdiklərini bütün mənbələr qeyd edirlər. Beləki, mənbələr Xəzərlərin köçəri xüsusiyyətlərini tam itirmədiklərini də göstərərək bu halın əslində bir çox türk boylarının tarixində keçid dövrünün xarakterik xüsusiyyəti olan yarı köçərilikdən irəli gəldiyini vurğulayır. Belə mənbələrdən biri ərəb coğrafiyaşünası İbn Rüstədə məxsus tarixi mənbədir ki, burada Xəzərlərin fəsillərə uyğun olaraq köçərilik etdikləri əks olunub. Tapılmış bəzi Xəzərlərə aid olan sənədlərdə " *Xəzərlərin hamısı qışda şəhərlərdə yaşayırlar və yaz gələndə şəhərdən çöllərə gedib köçərilik edirlər. Qışa qədər orada qalırlar*" təsvir olunub. İbranicə yazılmış 'Hazar muhəbəratı' məktubunda köçəri olduqlarını, təsdiqləyirlər. " *Biz şəhərin hər yerində yaşayıyıq, Nisan ayında (martın sonu, aprel) hər kəs öz tarlasına gedir. Biz (noyabr-dekabr) aylarının sonunda şəhərə qayıdacağıq*".

İslam müəlliflərinin əsərlərində də Xəzər şəhərlərinin təsvirinə rast gəlirik. Səmərqənd şəhərində bol meyvə bağları və 40.000-ə yaxın bitki ağaclarının olması barədə məlumat verilir. Şəhərin əhalisi müsəlmanlardan və başqa etnik birliklərdən ibarət olduğu məlumat da verilib. Xəzərlərin dini abidələrinə gəldikdə orada hər bir etnik birliyə məxsus olan məscidlərin, kilsələrin və məbədlərin, sənəqlərin (qeyri-müsəlmanlara məxsus ibadət yerləri) olduqları vurğulanır. Eyni zamanda şəhərdə bazarlar, evlər, hamamların olduğu və bunların ağacdən və ya keçədən tikildiyi haqqında məlumat qeyd olunur. Burada tikinti materialı kimi palçıqdan da istifadə olunur. Yalnız Hakan Sarayı kərpicdən tikildiyi vurğulanır. Bu saray bir adanın ortasında yerləşirdi və şəhərin qərb hissəsi ilə ponton körpü ilə birləşirdi. Ərəb coğrafiyaçıların yazılarına görə isə " Hazar ülkesi balık tutkalından gayri güneye ihraç edilebilecek hiçbir şey istihsal etmiyor. İranın, Hazar ülkesinden ithal ettiği bal, mum, kürk gibi maddeler, gerek Rusya'dan gerek Volga kıyılarında yaşayan Bulgarlar, tarafından bil yolu ile ihraç edilir. Hazarlar kumaş imal etmezler buna mukabil giyim eşyalarının' Hazar Denizi'nin güney sahillərindən, Bizans'tan ve diğer komşu memleketlerden ithal ederler. Hazar devletinin geliri, tüccarlardan alınan vergi, gümrük ve sair rusumattan ibaret olup, bunlar başkentte giden yollar üzerinde transit ticari emteadan alınır".

Xəzərlərin dilinə gəldik də isə burda yaşayan müxtəlif etnik birliklərin hər biri öz dillərində danışdıqları qeyd olunur. Eyni zamanda Xəzərlərin X əsrin sonlarına kimi mövcud olmuş bir etnos olduqları vurğulanır. Həmçinin xəzərlərin mənşəyləri haqqında da heç bir məlumat əldə edilməyib. Bizans, ərəb və yəhudi tədqiqatçıları ərəblərin türk mənşəli olduqlarına və çuvaş ləhcəsinə uyğun bir ləhcədə danışdıqların qeyd edirlər. Bu fikri Əl-Burini, A.Zayonçkovski və s. bu kimi tədqiqatçılar dəstəkləyir. Lakin daşlar üzərindəki yazılara əsaslanaraq qeyd etmək də olar ki, Bulqar və Suvar şivələri xəzər və türkcənin ortasında olan bir dildir. Bildiyimiz kimi, xəzər dilində bizə tam və çox material gəlməyib. Sadəcə gəlib bugünə çatan mənbələrdə isə ən çox ünvanlar, adlar mühüm yer tutur. Hansı ki, həmin ünvanlara biz sonradan türk mənbələrində də rast gəlirik. Günümüzə gələn bəzi ad, soyad və ünvan adlarına bir nəzər yetirsək həmin sözlərin çoxunun oxunuşu müəyyənləşməmişdir. Lakin az olsa da bəzi adların oxunuşu təsbit edilmişdir. Onlardan barsberq, bəy, şad, tudun, xan, ağ, sarı (sarıq), tanrı, bolıscı, belenger, tarxan, ilteber və s. kimi sözləri misal gətirə bilərik. Digər

mənbə olan Bizans qaynaqlarında isə tztzekiyon (çiçək), ilbars, gilbars, buseri və s. kimi sözlərin səslənməsini qeyd edə bilərik. Mahmud Kaşqari mənbələrində isə bal, bun, tuzdıl və skimi söz və bəzi ifadələrin işlənərək xəzərlərə aid olduğu vurğulanır və günümüzə məlum olan sözlər sırsındadırlar.

Xəzər mədəni mühitinin qalıqlarını harada axtarmaq lazımdır? sualı əvvəllər də alimlər tərəfindən maraq doğururdu və cavabın axtarmağa çalışırdılar. Bu alimlərdən biri Rus türkoloqu “Xəzərlərin varisləri” adlı əsərində Xəzər mədəni mühitinin davamını, qaraçayları, balkarları, Tats-Qafqaz dağlarını, lakin hər şeydən əvvəl Karaimlər arasında axtarış aparmağın vacibliyini bildirmişdir. Beləliklə, Karaim dillinin digər türk dillərin ləhcələri ilə müqaisə edib uyğunluğunu tapmaqla Xəzər mədəniyyətini təsbit etmək olar. Karaim mədəni mühitininə məxsus olan bəzi sözlərin və günlərin mənə yükünə nəzər yetirdikdə Karaim dilində bazar və bazar ertəsi türkcə yehkün, 'mübarək gün və sonra müqəddəs gün' mənasını verir ki, bu da yehbağkün sözləri ilə ifadə edilir. Bunlar türk terminləridir Xristian missionerlərinin iman gətirdiyi Kumanlar, Yəni Polovetzler kimi türk boylarının istifadəsi üçün qoruyub saxlayırdılar. Karaim ləhcəsində Troki: Cuma 'baraski' Haliç Karaim ləhcəsində “ayne” sözü ilə ifadə edilir. Birincisi Yunan-Bizans mənşəlidir. İran-fars dilindən gələn 'adne, “Azne” sözü çuvaş dilində ernəkün kimi mövcuddur. Tövrət elementi: Karaitlərdə Şabbat kün (şənbə) ilə eynidir Kumanlar və demək olar ki, bütün Qafqaz türk qrupları (qumuklar, qaraçaylar, balkarlar), eləcə də çuvaşlarda sxem kimi görünür. Həm Karay, həm də Kumanların adlarında qədim türk, müsəlman, xristian və Tövrət ənənələrinin də varlığını əks etdirən elementlər daxil edilmişdir. Xəzəryanı ölkəyə xas olan “müxtəlif dini mühit” qalıqları Xəzər mədəniyyətinin varisləri sırasındadır. İkinci sənədləri təqdim edən yeganə element isə İbadət və rituallarla bağlı texniki terminlər və Karaite lüğətinin böyük bir qrupu olan İslamın bir hissəsi olan ərəb-fars mənşəli sözlər təşkil edir.

Xəzər mədəniyyəti anlayışının digər bir qolu olan xəzər dininə gəldikdə isə, xəzərlər mənbələrə görə tək Allaha inanırdılar. Köhnə Türk Tanrısı Tenqri Xana sitayiş etmək qədim ənənə olaraq qalmışdır. Bu ənənə xəzərlərə tək tanrıya sitayiş ehtiva edən səmavi bir din verdi. Bu, onları qəbul etməyi asanlaşdırdı. Müqəddəs Konstantin, Bizans səfiri Hazar Sarayında təşkil edilən qarşılanma mərasimində Hazar Hakanın qonağı oldu. Onun şərəfinə içmək istəyəndə dedi: “Hər şeyi yaradan birdir. Allah üçün içək. Müqəddəs Konstantin dedi: *"Mən tək Allaham". "Mən Sənin sözünə və Ruhuna içirəm" deyər cavab verdi. Dində, Hazar Hakanın Vahid Allaha inamını təsdiqləmək üçün o, belə cavab verdi: "Biz razıyıq, ancaq siz Müqəddəs Üçlüyə inanırsınız, biz isə tək Allaha inanırıq". İnanırıq ki, bizim fərqli olduğumuz yer budur".*

Açar sözlər: Xəzər, mədəniyyət, dil, din

Summary

All sources indicate that the Khazarli people have abandoned the sedentary lifestyle. Perhaps, the sources also show that the Khazars have not fully lost their nomadic characteristics, showing that this state is actually semi-nomadic, which is the characteristic feature of the goat period in the history of many Turkish tribes. He emphasizes that he is beyond nobility. One of these sources is the source of the famous history of Ibn Rusta, the expert of Arabic geography, where it was stated that the Khazars had evacuated in accordance with the chapters. In the chronicles belonging to some of the Khazars, it is stated that "All of the Khazars live in the cities in the winter, and in the summer they go from the cities to the deserts and migrate. In the winter." "They stay there for a short time", it is depicted. In the letter of 'Hazar correspondence' written in Hebrew, they confirm that they are refugees. "We live in every part of the city, in April (end of March, April) everyone should go to their own fields. We will go to the city at the end of the months (Noyabr-Dekabr).

We also encounter descriptions of the cities of Khazar in the works of Islamic authors. It is reported that there are abundant fruit vineyards and nearly 40,000 plant trees in the city of Samarkand. It is also reported that the population of the city consists of Muslims and other ethnic groups. When we come to the religious monuments of the region, we see that there are masjids, churches, temples and temples (places of worship for non-Muslims) specific to each ethnic group. It gets wet. At the same time, information is recorded that there were markets, houses and baths in the city and that they were made of wood or felt. Here, scrap material such as stamping material is also used. However, it is emphasized that Hakan Palace was built from brick. This palace was located in the middle of an island and was connected to the central part of the city by the pontoon bridge. According to the writings of Arab geographers, "The Caspian country does not produce anything that can be exported to the south other than fish glue. Materials such as honey, candles and fur that Iran imports from the Caspian country are exported both from Russia and by the Bulgarians living on the banks of the Volga. The Khazars do not manufacture fabric, but they import clothing from the southern coast of the Caspian Sea, Byzantium and other neighboring countries. The income of the Khazar state consists of taxes, customs and other duties collected from merchants, and these were collected from transit commercial goods on the roads leading to the capital. ”.

When we come to the language of the Khazars, it is noted that the various ethnic groups living here consult in their own languages. At the same time, it is emphasized that the Khazars are an ethnos that existed at the end of the 10th century. Also, no information was available about the origins of the articles. Byzantine, Arab and Jewish scholars note that the Arabs were of Turkish origin and that they spoke a dialect compatible with the Chuvash dialect. This idea was presented by Əl-Burini, A.Zayonchkovski et al. This kind of researchers support. However, based on the writings on the rocks, it can be noted that Bulgarian and Suvar is a language whose dialects are intermediate between Khazar and Turkish. As we know, we have not received complete and much material in the Khazar language. Many titles and names have an important place in the places that have only emerged and reached today. As a matter of fact, we later come across these titles in Turkish sources as well. If we take a look at some of the names, surnames and titles that have survived to this day, we see that the pronunciation of most of the words is not certain. However, the pronunciation of some names, although few, has been determined. Among them, barsberq, bəy, şad, tudun, khan, network, sari (sarıq), god, bolisci, belenger, tarxan, ilteber etc. We can use some words as examples. In other Byzantine sources, tztzekiyon (flower), ilbars, gilbars, buseri etc. We can record the sound of some words. In the Mahmud Kaşqari sources, it is emphasized that the words honey, bun, salt and skimi and some expressions belong to the hazars and they are among the words that are known to this day.

Where should we look for the remains of the Khazar mining environment? In the past, the question aroused interest among scholars and they tried to find the answer. One of these scholars is a Russian Turkologist, in his work called "Heirs of Khazar", he describes the rest of the Khazarites' mining environment, the Karachays, the Balkars, the Tats-Qafqaz mountains, but above all, he searches among the Karaites. He stated that it is important. Therefore, it is possible to determine the Khazar civilization by comparing the Karaim language with the dialects of other Turkic languages. Some words and phrases specific to the Karaim civil environment. When we look at the meaning of these days, we see that in the Karaim language bazar and after bazar are Turkish yehkün, meaning 'the blessed day and then the holy day'. gives, and this is expressed with the words of yehbağkün. These are Turkish terms. The faith of Christian missionaries.

Key words: History, civilization, language, religion

NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞINDA MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏR

Günəl HÜMMƏTOVA (Pəniyeva) Saleh

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Ədəbiyyatın tədrisi texnologiyası kafedrasının
baş müəllimi, f.ü.f.dok

Özet

Nizami Gəncəvinin əsərlərində dünyanın ən müxtəlif xalqları və mədəniyyətlərinin bir arada, vahid fikir və ideya ətrafında təsvir olunması da, onu deməyə əsas verir ki, hələ XII əsrdə Azərbaycan ədəbi-bədii təfəkküründə multikultural və tolerant baxışlar mühüm yer tutub. Bu da məlumdur ki, Nizami Gəncəvinin fəlsəfi düşüncəsində şəxsiyyətin ən yüksək meyarı insanlıq olub. İrqi, milli və dini ayrı-seçkiliyi qətiyyətlə rədd edən Nizami Gəncəvinin qəhrəmanları arasında türk, fars, ərəb, çinli, hindli, zənci, yunan, gürcü və s. xalqların nümayəndələrinin olması da, bunu tam sübut edir. Həmin əsərlərdən də görürük ki, şair müxtəlif dinlərə mənsub bu qəhrəmanların heç birinin milliyətinə, dini dünyagörüşlərinə qarşı çıxmır, tam əksinə, onun qəhrəmanları ədalət, xalqın xoşbəxtliyi, yüksək məqsədlər uğrunda mübarizə aparır. Nizami yaradıcılığında insan şəxsiyyətinə, insan əməyinə ehtiram əsas yer tutur.

Onun "Zəncinin arzuları" əsərindəki bir yanaşmasına diqqət edək:

Zəncinin zahiri qaradır ancaq,

Sən ağzından çıxan saf sözlərə bax.

Zənci dəmir kimi qara, parlaqdır,

Üzü qaradırsa ürəyi ağdır.

Bununla da Nizami Gəncəvi demək istəyir ki, İnsana zahiri görkəminə, rənginə, irqinə, ictimai vəziyyətinə görə yox, onun insanlığına və əməlinə qiymət verilməlidir, çünki insan hər yerdə insandır. Məhz bu yanaşması ilə dahi şairimiz Nizami müasir dövrdə belə, tez-tez rast gəlinən rasizm, dini və milli ayrı-seçkiliyə qarşı çıxıb.

Şairin özünün yaratdığı zənci obrazına yanaşmasından da aydın olur ki, yaradılışın əsrəfi olan insan hər zaman, hər yerdə ən yüksək qiymətə layıqdır və onun qiyməti daxili məzmunu və mahiyyətinə görə verilməlidir. Nizami bu fəlsəfədə insanları biri-birindən fərqləndirir, lakin bu fərq onların zahiri, dini, irqi əlamətlərinə görə deyil, əqli, kamalı və qabiliyyətlərinə görə müəyyən edilir. Bu da onu deməyə əsas verir ki, Nizami yaradıcılığının ümumbəşəriliyinin ən mühüm əlamətlərindən biri gerçəkliyi, onun ən müxtəlif səviyyələrini - fərdləri, cəmiyyətləri, mədəniyyətləri multikultural və tolerant baxışlar bucağında dərk etməsidir:

Ey müsəlman, öyünmə, atəşpərəst deyilsən,

Bir günəşin eşqindən zərrəcə məst deyilsən.

Kaş ki, hindli möbidtek dərk edəsən dünyanı.

Bu dünyaya uymadan tərک edəsən dünyanı.

Burada da şairin multikultural və tolerant düşüncə tərzini hindli möbidi müsəlmana nümunə kimi göstərməsindən açıq- aydın görünür. O, bir müsəlmana da dünyanı dərk etməyi, yəni onun maddi, aldadıcı nemətlərinə uymamağı, bu dünyanı dərk edərək tərک etməyi tövsiyə edir. Nizami Gəncəvinin bu yanaşması da tolerantlığın ən bariz nümunəsi olmaqla, həm də

Azərbaycan xalqının fəlsəfi təfəkkürü üçün xarakterik olan tolerant dəyərlərin açıq şəkildə təbliğidir

Açar sözlər: multikultural, əsər, ifadə edilir.

ORTA MƏKTƏB DƏRSLİKLƏRİNDƏ XALQ ƏDƏBİYYATI ÖRNEKLƏRİ

HƏSƏNOVA Leyla Ziyafət qızı

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Filologiya fakültəsi, müəllim.

Orcid İd: 0009-0006-9057-9205

Xülasə. Xalq ədəbiyyatı şagirdlərə cəsarət, qorxmazlıq, dürüstlük, vətən sevgisi, xalqın mənəvi dəyərlərinə hörmət, təbiəti sevmək və qorumaq kimi nəcib hissləri aşılamaq baxımından müstəsna imkanlara malikdir. Bunun əsas şərtlərindən biri və bəlkə də başlıcası müəllimin pedaqoji qabiliyyətləridir. Bütün bunlar onu deməyə əsas verir ki, şifahi xalq ədəbiyyatının tədrisi prosesində şagirdlərə əxlaqın bütövlüyünü təmin etməyə imkan verən etnopedaqoji nümunələrdən və düzgün iş metodlarından istifadə etmək lazımdır.

Açar sözlər: orta məktəb, dərslik, xalq ədəbiyyatı, nümunə, problematika.

Summary. Using examples of folk literature, it is possible to instill in students such noble feelings as courage, fearlessness, honesty, love of country, respect for the moral values of the people, love and protection of nature. One of the main conditions for this is the teacher's pedagogical skills. All this gives grounds to say that in the process of teaching oral folk literature it is necessary to use ethnopedagogical examples and correct methods of work that allow students to ensure the integrity of morality.

Keywords: high school, textbook, folk literature, sample, problematics.

154

Giriş: Xalq ədəbiyyatı etnosun həyatı, məişəti, inam və etiqadları, dünyagörüşü, arzu və istəkləri və s. haqqında bilik və təsəvvürlərinin məcmusudur. Mif, əfsanə, rəvayət, nağıl, dastan, atalar sözü, məsəl, təğmaca, nəğmə, bayatı, oxşama, mərasim folkloru hamısı bu zənginliyin ifadə nümunəsidir. Zəngin folklor nümunələri qədim zamanlarda yaranmış, yaşamış və ağızdan-ağızakeçərək zənginləşmişlər. Məhz bu səbəbdən də folklorşünaslar vurğulayır ki, xalq ədəbiyyatı xalqın yol yoldaşdır. Onların gələcək nəsllə aşılınması isə ən ümdə məsələdir. Orta məktəbdə müəllimlərin üzərinə bu baxımdan ciddi və həm də məsuliyyətli iş düşür. Mövzu, janr, dil və üslub əlvanlığı ilə seçilən bu nümunələr şəxsiyyətin formalaşmasında geniş imkanlılıqla səciyyələnir. Azərbaycan ədəbiyyatında folklorşünaslıq xeyli uğurlu yol qət etmişdir. Ümumtürk dünyasında folklorumuz əsaslı izlər qoymuşdur ki, günümüzdə folklorun öyrənilməsi də, mühüm məsələlərdən biridir.

Əsas hissə: Şifahi ədəbiyyat xalqımızın müxtəlif tarixi dövrlərdə insan taleyi, vətənpərvərlik, humanizm, istək, sevgi, nifrət, mühüm ictimai və siyasi hadisələrə münasibət haqqında düşüncələrini əks etdirir. Xalq yaradıcılığını yaddaş ədəbiyyatı da adlandırmaq olar. Yaddaşdan yaddaşa köçürülən və bu günə qədər cilalanmış folklor mətnləri tədris və öyrənmədə keyfiyyətli nəticələrin əldə edilməsini xeyli asanlaşdırır. Folkloru toxunmaq şagirdlərə xalqın canlı dili ilə ayrılmaz şəkildə əlaqə qurmağa, həyatın bütün sahələri kimi ana dilinin imkanları ilə də tanış olmağa imkan verir. İnsanlar haqqında bütün biliklər xalq ədəbiyyatında tam əksini tapmışdır. Ona görə də xalq ədəbiyyatı bu millətin kimliyini şagirdlərə izah etməkdə ən uğurlu vasitədir. Təhsildə folklor mətnlərinə vurğu edilməsinin digər vacib səbəbləri tələffüzün asanlığı, oynaq ritm və harmoniya, səsin gözəlliyi, şagirdlərin buna biganə qala bilməməsi və mətnin yadda saxlanılmasının asan olmasıdır. Folklor bu mənada əvəzsiz yaradıcılıq sahəsidir. Çünki yaşayır, yalnız sevgi və

könüllülük prinsipi ilə xatırlanır. Bu ədəbiyyatın müvəffəqiyyət qazanmasının səbəblərindən biri də yaddaş və təfəkkürdə üstünlüyüdür. İlk doğum günündən etibarən hər kəs eşitdiyi layla, oxşama, nazlama, bayatı və s. örnəklərin ruhuna köklənir və bunların ecəzkarlığı ruhun mayasına çevrilir, mənəviyyatına nüfuz edir [1].

Bu gün təhsilin qarşısında duran ən vacib məsələlərsən biri, bəlkə də elə birincisi şagirdlərin hər birində vətənpərvərlik hissənin inkişaf etdirilməsidir. Bu məsələ hər dövrdə öz aktuallığını qoruyub saxlaya bilmişdir. Xalqımız yeni nəslin el-obasına, ulu babalarının adət-ənənələrinə, öz soykökünə və ən əsası da vətəninə sevgi, məhəbbət ruhunda tərbiyə olunmasına həmişə məsuliyyətlə yanaşmışdır. Bu işə həyatı əhəmiyyətli məsələ kimi dəyər vermişdir. Vətənpərvərlik şüuru bir millətin digər millətlərdən fərqlənməsində, onun digər dövlətlər tərəfindən tanınmasında ən əsası isə yaratdığı dövlətin suverenliyi, varlığı ilə ölçülür. Hər bir insan öz vətəndaşlıq borcunun müəyyən bir hissəsini öz vəzifəsini layiqincə yerinə yetirməklə ödəmiş olur. Müəllim isə vətəninə, millətini, dövlətini və dinini düzgün anlayan və sevən, düzgün tərbiyədə olan vətənpərvər şagirdlər yetişdirməklə vətəndaşlıq borcunun bir hissəsini ödəmiş olur.

Orta məktəbin I-XI sinifləri üçün tədris proqramında deyilir ki, yetişməkdə olan nəsil mənsub olduqları xalqın ədəbi və mədəni irsini mənimsəməli, dərk etməli və qiymətləndirməli, milli psixologiya əsasında xalqına və Vətəninə sədaqət ruhunda təhsil almalıdır [8]. Bu da məktəblilərin folklorla tanış olma imkanlarını artırır. Bildiyiniz kimi, ümumi təhsil məktəblərində tədris olunan ədəbiyyatın böyük tərbiyəvi və inkişaf etdirici funksiyaları vardır. Tanınmış rus tənqidçisi V.B.Belinski ədəbiyyatla tərbiyəni qarşılıqlı əlaqədə götürərək yazırdı: “Ədəbiyyat və tərbiyə, bu iki məfhum günəş və işıq, həyat və fəaliyyət məfhumları kimi bir-birindən ayrı təsəvvür etmək mümkün deyildir” [7].

Xalqın ilkin təsəvvürlərindən günümüzdə qədərki zəngin mədəniyyətini özündə ehtiva edən folklorlar həm də ən möhtəşəm tərbiyə vasitəsidir. Görkəmli pedaqoq Ə.Seyidov “xalq yaradıcılığı xalq pedaqogikasının ilk müjdəsidir” söyləyirdi. [5, 4]. Məsələn, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı xalqımızın və dilimizin çox qədim tarixə bağlı olduğunu və həm də mənəviyyat və mədəniyyət zənginliyini göstərən ölməz ədəbi-tarixi abidədir. “Dədə Qorqud” qəhrəmanlıq dastanı tariximizin yazılı dərsliyidir, ilk dərsliyidir. Bu dərslik millətimizin tarixi-etnoqrafik damğası və ailə-əxlaq məcəlləsi sayılır” [3, 3].

Azərbaycan ədəbiyyatında folklorşünaslıq xeyli uğurlu yol qət etmişdir. Ümumtürk dünyasında folklorumuz əsaslı izlər qoymuşdur ki, günümüzdə folklorun öyrənilməsi də, mühüm məsələlərdən biridir.

Azərbaycan xalq ədəbiyyatının həyatı əks etdirmə tərzinə görə lirik, epik və dramatik tipləri mövcuddur. Bu ədəbi növlərin hər birinə aid olan janrlar təbii prosesdə yaranmış və xalqın ruhunu əks etdirmə məramına görə yaşarlığa vəsiqə almışdır. Lirik və epik folklor nümunələrinin rəngarəng çeşidləri tarixi-mədəni prosesdə zənginləşmə keçirməklə xalqın ruhunun bir parçasına çevrilmişdir. Həyatı özünəməxsus təsvir üsulları ilə əks etdirən lirik janrlar (bayatı, mahnı, nəğmə (əmək nəğmələri: holavar, sayaçı sözləri; mövsüm nəğmələri; mərasim nəğmələri: toy və yas nəğmələri; məişət nəğmələri: layla, oxşama; qəhrəmanlıq nəğmələri) min illər boyu xalqın yol yoldaşı olmuşdur. Dərslikdə yer alan nümunələrlə yanaşı, müəllim digər xalq ədəbiyyatı örnəklərindən də dərs zamanı yararlana bilər. Mövzuların tədrisi zamanı holavarlar, sayaçı sözləri, xalq mahnıları və s. müqayisə materialı kimi tədrisə gətirilə və şagirdlərə mənimsədilə bilər. Ev tapşırığı kimi şagirdlərdən olduqları region üzrə belə örnəklərdən yaradıcı istifadəsinə də diqqət yetirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bütün bunlar onların müstəqil fəaliyyətə alışdırır və gələcək fəaliyyəti üçün əsas olur. Müəllimin bu iş metodikasının müsbət nəticəsi

olaraq, müxtəlif bölgələrdə əldə edilən və məktəblilərin mənəvi tərbiyəsinə gərəkli təsir göstərən bəzi xarakterik nümunələr onların dəftərlərində özünə xüsusi yer alacaqdır.

Nəticə: Bütün bunlar onu deməyə əsas verir ki, ədəbiyyatı nümunələri dərslərlərə salınarkən xüsusi seçilməli, varislik prinsipi saxlanılmaqla şagirdlərə təlqin edilməlidir. Bu istiqamətdə təbii ki, problemlər mövcuddur. Onların aradan qaldırılmasında müəllimin metodistlik səriştəliyi xüsusilə fərqlənməlidir. Dövrün tələblərinə uyğun tədris üsulları seçilməli, şagirdlərə nəinki dərslərlərdə olan örnəklər, digər nümunələr də tədris olunmalıdır. Bütün folklor nümunələrinin vahid məqsədi vardır. Bu məqsəd şagirdlərdə hələ uşaqlıqdan haqsızlığa, zülmə, ədalətsizliyə kəskin etiraz; dövlətimizə, millətimizə, adətlərimizə, vətənimizə sevgi yaradır. Eyni zamanda onların bir şəxsiyyət kimi formalaşmalarına yardım edir. Tarixi faktların bəzilərinə müəyyən dəyişikliklər ola bilər, lakin həm ədəbiyyat, həm də tarix birlikdə integrativ şəkildə öyrədildikdə hadisələr uşaqlar üçün daha aydın olur. Məktəbdə təhsil alan uşaqlar dövlətin təməlinin əsas hissələrindən biridir. Ona görə də düzgün tərbiyə ən vacib amildir. Məhz bu məsələdə xalq ədəbiyyatı örnəklərinin tədrisinin özünəməxsus yeri var. Bu nümunələrin tədrisi nəticəsində şagirdlərdə vətənpərvərlik hissinin inkişaf etdirilməsi günümüzün aktual məsələlərindən biridir və hər bir müəllim bu dastanların tədrisinə xüsusi qayğı və diqqətlə yanaşmalıdır. Xalq ədəbiyyatı şagirdlərə cəsarət, qorxmazlıq, dürüstlük, vətən sevgisi, xalqın mənəvi dəyərlərinə hörmət, təbiəti sevmək və qorumaq kimi nəcib hissləri aşılamaq baxımından müstəsna imkanlara malikdir. Bunun əsas şərtlərindən biri və bəlkə də başlıcası müəllimin pedaqoji qabiliyyətləridir. Bütün bunlar onu deməyə əsas verir ki, şifahi xalq ədəbiyyatının tədrisi prosesində şagirdlərə əxlaqın bütövlüyünü təmin etməyə imkan verən etnopedaqoji nümunələrdən və düzgün iş metodlarından istifadə etməklə gənc nəsllə ən dəyərli mirasımızı-folklorumuzu hədiyyə etmiş olarıq.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. I cild. Bakı: Elm, 2004. 353 s.
2. Əfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı: Maarif, 1992, 477 s.
3. Hacıyev T. "Dədə Qorqud kitabı: tariximizin ilk yazılı dərsləri. Bakı: Elm və təhsil, 2014, 344 s.
4. Həsənlı B. Ədəbiyyatın tədrisi metodkası. Bakı: Müəllim, 2016. 208 s.
5. İsayev İ. Pedaqoji irsimizdən: Molla Vəli Vıdadıdən Hacı Kərim Sanılıyadək. Bakı: ADPU, 2014, 406 s.
6. İsmayılova M. XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Şamaxıda təhsil və pedaqoji fikrin inkişafı. Bakı: Elm və təhsil, 2019, 184 s.
7. Мордовченко Н. Белинский и русская литература его времени. Москва: Ленинград: Гос. изд-во художественной лит., 1990. 282 с.
8. Ümumtəhsil məktəblərinin V-XI sinifləri üçün ədəbiyyat proqramı. 2012. 205 s.
9. Yusıfov F. Ədəbiyyatın tədrisi metodkası. Bakı: ADPU, 2019, 349 s.

İBTİDAİ SİNİFLƏRİN RİYAZİYYAT DƏRSLƏRİNDƏ QEYRİ-STANDART ÇALIŞMALARIN HƏLLİ YOLLARI

Günay Etibar qızı SUKUROVA

E.Şəmiyev adına 149 nömrəli məktəbin müəllimi

Xülasə. Məqalədə ibtidai siniflərin riyaziyyat dərslərində qeyri standart çalışmaların müxtəlif həlli yolları qeyd olunur. Qeyri-standart məsələlərin həlli prosesində şagirdlərin yaradıcılıq, müstəqil axtarış fəaliyyətləri üstünlük təşkil edir. Hazırda bu cür məsələlər kurikulum tələblərinə uyğun olaraq məktəb riyaziyyat dərsliklərində də öz əksini tapır.

Açar sözlər: *qeyri-standart çalışmalar, yaradıcılıq, axtarış, ibtidai sinif, təhsil*

Summary. In the article, various ways of solving non-standard studies in mathematics lessons of primary classes are mentioned. In the process of solving non-standard problems, students' creativity and independent search activities prevail. Currently, such issues are reflected in school mathematics textbooks in accordance with curriculum requirements.

Key words: non-standard studies, creativity, search, elementary school, education

GİRİŞ

Riyaziyyat elmində praktik problemlərin həlli nəzəri biliklərlə vəhdət təşkil edir. Bəzi çalışmaların həllində qeyri-standart üsullardan istifadə etmək həmin çalışmanın daha sadə üsulla həllinə nail olmağa imkan verir. Dərs üçün standart olmayan və ya düşündürücü məsələlər seçərkən bir sıra xüsusiyyətlərin nəzər alınması vacibdir: məsələn, şagirdin yaş və bilik səviyyəsinə uyğun olmayan məsələlərdən qaçmaq, həlli zamanı uzun hesablamalar tələb edən məsələlərə üstünlük verməmək lazımdır. Məsələləri seçərkən asandan çətinə prinsipini gözləmək əsas şərtlərdəndir. Hər bir riyazi məsələnin həlli şagird üçün müəyyən bir məsuliyyətli işi görmək səviyyəsində olmalıdır. Xüsusən də, şagirdə təqdim olunan məsələ həyati xarakter daşıyarsa, daha maraqlı olur. Çünki bu tipli məsələlər qeyri-standart olmaqla, şagirddən müəyyən nəzəri bilik tələb edir, onların həlli nəticəsində müəyyən bir riyazi təklif, qayda, informasiya aşkarlanır və gələcəkdə onlardan istifadə olunur. Qeyri-standart məsələnin həlli incəsənətdir, ona yalnız məsələ həlli üzrə əməllərin müntəzəm və dərinlən təhlili və müxtəlif məsələlərin həllində daimi məşq nəticəsində nail oluna bilər. Yadda saxlamaq lazımdır ki, məsələ həlli yaradıcı fəaliyyət növü, məsələ həllinin axtarılması isə ixtiraçılıq prosesidir. Məsələ həlli prosesində yaratmağı və ixtira etməyi öyrənmək isə insanın çox yüksək dəyərləndirilən keyfiyyətidir. Qeyri standart məsələlər elə məsələlərdir ki, riyaziyyat kursunda onların həllinin dəqiq proqramın alqoritmin müəyyən edən ümumi qaydalar və müddəalar yoxdur. Standart olmayan çalışmaların həll etdirilməsi eyni zamanda şagirdi standart çalışmalar həllinə daha yaxşı hazırlayır. Standart olmayan çalışmalar bir neçə standart çalışmaya bölünərək həll olunur.

Könüllülük, iştirakçıların yüksək aktivliyi, şagirdlər və müəllimlər arasında əks əlaqələrin yaradılması oyun fəaliyyətinin fərqli xüsusiyyətləridir. Müəyyən məntiq və riyazi modelləşdirmədən oyunlarda istifadə etməklə təhsilalanların yaradıcı təfəkkürünü daha yaxşı inkişaf etdirmək mümkündür. Yaradıcılıq və yaradıcı təfəkkür bir-biri ilə sıx əlaqədə olub, elə məqsədyönlü fəaliyyətdir ki, onun nəticəsində yeni, orijinal fikir, təklif meydana gəlir. Çünki

təfəkkür və təxəyyül yaradıcılığın mühüm komponentləridir. Bu proseslərin formalaşdırılması da məhz təlim vasitəsilə təmin edilir. Yaradıcı təfəkkür yalnız kifayət qədər informasiya olduqda məhsuldar olur və hərəkətverici qüvvəyə çevrilir. Şagirdlərin yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişaf xüsusiyyətləri təxəyyül vasitələrindən düzgün istifadə edilməsindən birbaşa asılıdır və bu da öz növbəsində şagird təfəkkürünün orijinallığını və aktivliyini təmin edir. Şagirdlərin yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi müəyyən mərhələlərlə həyata keçirilir. Buraya şagird təxəyyülü məhsulunun strukturu, təxəyyül obrazlarının detallandırılması və ayrı-ayrı elementlərdən bütöv obrazın yaradılması və məlum təkliflərdən istifadə etmədən yeni fikirlərin irəli sürülməsi daxildir.

İbtidai siniflərdə riyaziyyatın təlimi prosesində, həmçinin dərslərdən kənar məşğələlərdə şagirdlərin yaradıcı təfəkkürünün formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi məhz I sinifdən başlanmalı, bu proses təhsilin digər pillə və səviyyələrində də davam etdirilməlidir. İbtidai siniflərdən etibarən riyaziyyatı öyrətməklə həm də şagirdlərin mühakimə aparmaq qabiliyyəti inkişaf etdirilir. İbtidai siniflərdə əsas riyazi bilik və bacarıqların, habelə müstəqil qavrama qabiliyyətinin formalaşmasında tədris məsələlərindən səmərəli istifadə edilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Riyaziyyat təlimi prosesində keçilmiş nəzəri hissəni möhkəmləndirmək, praktika ilə əlaqələndirmək məqsədi daşıyan misal və məsələlərlə yanaşı, həm yuxarıda qeyd olunan tələbləri ödəyən, həm də şagirdlərin evristik yaradıcılığını formalaşdırmağa xidmət edən tapşırıqların seçilib həll edilməsi də xüsusilə vacibdir. Belə iş sistemi şagirdlərdə nəzəri bilikləri möhkəmləndirməklə bərabər, tədqiq etmək, təhlil etmək, axtarış tapmaq, əlaqələndirmək, paralellər aparmaq, kəşf etmək, yaratmaq və s. keyfiyyətlər tərbiyə edir. Evristik fəaliyyətin psixoloji-pedaqoji əsaslarını bilmədən şagirdlərdə onu formalaşdırmaq qeyri-mümkündür.

Çox zaman riyaziyyatda sinifdən xaric işlərdə şagirdlərin iştirakı, riyaziyyatın dərinədən öyrənilməsində ilk mərhələ ola bilər və maraqlandığı materialın müstəqil öyrənilməsinə kömək olacaqdır. Sinifdən xaric iş şagirdlərdə güclü tərəflərini, riyazi qabiliyyətlərini, müstəqil işləmək, tənqidi yanaşmaq, nəticə çıxarmaq, qeyri-standart çalışmaları həll etmək qabiliyyətlərini üzə çıxarır.

Qeyri-standart dərslərdə şagirdlər üçün tərtib edilmiş və ya seçilmiş tapşırıqlar əsas rol oynayır. Tapşırıqlar seçilərkən qeyri-standart çalışmalara üstünlük verilməsi daha məqsədə uyğun hesab edilir, çünki qeyri-standart çalışmaları şagirdlərin idrak fəallığının yüksəlməsində böyük rol oynayır. Qeyri standart və əyləncəli məsələlərin həllinin müəyyən üsullarını, ümumi yanaşmalarını dərk etməkdə şagirdə müntəzəm olaraq kömək göstərmək, fasilitator rolunu oynamaq lazımdır. Qeyd etdiyimiz kimi, qeyri-standart məsələlər elə məsələlərdir ki, onların həlli zamanı hər hansı xüsusi bir alqoritm yoxdur və yaradıcı yanaşma tələb edir. Belə məsələlərin həlli prosesinin xüsusiyyətlərini aydınlaşdırmaq məqsədilə nümunələr göstərək.

Məsələ 1. Beş metrlik ağacı yarım metrlik hissələrə bölmək üçün onu neçə dəfə kəsmək lazımdır? **Həlli:**

Beş metrlik ağac 500 sm-dir. Onu, hər biri 50 sm olan hissələrə bölmək lazımdır: $500:50=10$ (hissə). Bu hissələri almaq üçün ağacı neçə yerdən mişarlamaq lazımdır? Bu məsələni əyani-induktiv metodla həll etmək olar. Ağacı iki hissəyə bölmək bir yerdən mişarlamaq lazımdır; onda üç hissəyə bölmək üçün iki yerdən mişarlamaq lazımdır; onda üç hissəyə bölmək üçün iki yerdən mişarlamaq lazımdır; dörd hissəyə ayırmaq üçün üç yerdən mişarlamaq lazımdır; beş hissəyə ayırmaq üçün dörd yerdən mişarlamaq lazımdır; altı hissəyə ayırmaq üçün beş yerdən mişarlamaq lazımdır, yeddi hissəyə ayırmaq üçün altı, səkkiz hissəyə ayırmaq üçün yeddi, 9 hissəyə ayırmaq üçün səkkiz, 10 hissəyə ayırmaq üçün isə 9 dəfə kəsmək lazımdır. Məsələnin cavabı induktiv mühakimə əsasında alındı. Ümumiyyətlə, hər hansı əşyanı müəyyən

sayda hissəyə bölmək üçün bölmə prosesinin hissələrinin sayından bir az tətbiq etmək lazımdır. Bunu belə də əsaslandırmaq olar: parçanı 3 hissəyə böldükdə iki dəfə bölmə (kəsmə, ayırma) tətbiq olunur.

Yuxarıda misal göstərdiyimiz məsələ bölmə əməlinə aid standart olmayan məsələlərdir. Burada həm bərabər hissələrə bölmə və həm də bölmə əməlinin neçə dəfə təkrar olunması tətbiq olunur. Sonuncu bölmə bilavasitə praktik, əməli xarakter daşıyır. İndi isə məntiqi xarakterli məsələ nümunələrini nəzərdən keçirək.

Məsələ 2. Sıfırdan fərqli olan ixtiyari 3 rəqəm götürün və onlar vasitəsilə bütün müxtəlif üçrəqəmli ədədləri yazın. Həmin ədədlərin cəmini götürdüyümüz üç rəqəmin cəminə bölün. Alınan cavabın 222 olduğunu göstərin. Şagirdlər məsələni həll etmək üçün onun məzmununa uyğun surətdə hərəkət edirlər.

Rəqəmlər: 6, 1, 7 Ədədlər: 617, 671, 176, 167, 716, 761

Cəmi: $(617+671)+(176+167)+(716+761)=1288+343+1477=3108$ Rəqəmlərin cəmi: $6+1+7=14$ Cavab: $3108:14=222$ Burada bir riyazi qanunauyğunluq olduğu üçün həmin tipli məsələlərin hamısında cavab eyni (222) olur.

Bu qanunauyğunluğu aşkar edək:

Şagirdlərin diqqətini aşağıdakı faktlara yönəldirik:

Hər biri sıfır olmayan üç rəqəmdən ən çoxu 6 müxtəlif üçrəqəmli ədəd düzəltmək olar. Hər rəqəm iki dəfə birinci yerdə yazılır. Alınmış üçrəqəmli ədədlərin cəmini səmərəli üsulla hesablayıb və qismətini tapırıq. Məsələnin ümumi şəkildə həlli: fərz edək ki, həmin rəqəmlər a, b, c-dir. Alınan ədədlər: $100a+10b+c$, $100b+10a+c$, $100c+10b+a$, $100a+10c+b$, $100b+10c+a$, $100c+10a+b$ Həmin ədədlərin cəmi: $100(2a+2b+2c)+10(2a+2b+2c)+(2a+2b+2c)=222(a+b+c)$ Qismət: $222(a+b+c):(a+b+c)=222$

Məsələ 3. Aralarındakı məsafə 500 km olan A və B məntəqələrindən eyni zamanda iki avtomobil yola düşdü. A məntəqəsindən çıxanda avtomobilin sürəti 30 km/saat-dır. Əgər 3 saat sonra bu avtomobillər arasındakı məsafənin 200 km olduğu məlumdursa, ikinci avtomobilin sürətini tapın. Məsələnin şərtində bu avtomobillərin hansı istiqamətdə hərəkət etdiyi verilməyib, lakin hərəkət ümumiyyətlə, üç istiqamətdə ola bilər: əks istiqamətdə hərəkət, eyni istiqamətdə hərəkət, qarşı-qarşıya hərəkət. Lakin müəyyən edə bilərik ki, avtomobillər arasındakı bu məsafə əks istiqamətli ola bilməz. Məsələnin şərtinə əsasən, bu avtomobillər arasındakı məsafə 500 km idi. Üç saat sonra isə onlar arasında məsafə 200 km idi. Bu avtomobillər əks istiqamətdə hərəkət etsəydilər, onda onlar arasındakı məsafə 500 km-dən çox olmalı idi. Deməli, avtomobillərin əks istiqamətdə hərəkət etməsi zamanı məsələnin həlli yoxdur. Həlli:

1) Birinci avtomobil üç saata neçə kilometr yol getdi?

$$30 \cdot 3 = 90 \text{ (km)}$$

2) İkinci avtomobil A məntəqəsinə çatmaq üçün neçə km yol getməlidir? $200-90=110$ (km)

3) İkinci avtomobil iki saata neçə kilometr yol getdi? $500-110=390$ (km)

4) İkinci avtomobilin sürəti nə

qədərdir? 390:3=130
(km/saat)

Şagirdlər standart və qeyri-standart məsələlərin mahiyyətini və məqsədini başa düşdükdən, məsələlərin həllində kifayət qədər təcrübə topladıqdan sonra tədricən məsələlərin çətinlik dərəcəsini artırmaq olar. Qeyri-standart məsələlərin həllində şagirdin evristik fəaliyyəti müəllim və şagirdin özü tərəfindən nizamlanır. Standart çalışmaların həllindən fərqli olaraq, qeyri-standart çalışmaların həlli zamanı şagirdlərin yaradıcı mühakimə yürütməsi daha səmərəli təmin olunur. Şagirdlərin yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi üçün mürəkkəb və qeyri-standart məsələlər mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Riyaziyyat üzrə mürəkkəb məsələlərin həlli təcrübədən, onların həlli üsullarının mənimsənilməsindən və mümkün çevirmələrin yerinə yetirilməsi texnikasından asılıdır. Qeyri-standart məsələlər – bu məsələlərin həlli üçün hazır alqoritm yoxdur və müstəqil axtarış ideyası olmalıdır. Qeyri-standart məsələlərin həlli şagirdlərdə riyazi mədəniyyət, düşünmə, yaradıcı yanaşma formalaşdırır. Qeyri standart məsələlər standart məsələlərə nisbətən şagirdin intellektini daha çox inkişaf etdirir. Qeyri-standart məsələlərin mənbəyi olimpiada və müsabiqə məsələləridir. Qeyri-standart məsələlər həllə qeyri–standart yanaşma tələb edir. Şagirdlərdə qeyri-standart məsələlərin həlli metodları ehtiyatlarının yaradılması mühümdür. Çünki şagirdlər həmişə qeyri-standart məsələlərin həllini müstəqil müəyyən edə bilmirlər.

NƏTİCƏ

İbtidai siniflərin riyaziyyat dərslərində qeyri-standart çalışmaların yaradıcı şəkildə istifadə edilməsi olduqca mühüm əhəmiyyət daşıyır və geniş imkanlara malik olması ilə səciyyələnir. Məqalədə ibtidai siniflərin riyaziyyat dərslərində qeyri-standart çalışmaların müxtəlif həlli yolları qeyd edilir. Hazırda bu cür məsələlər kurikulum tələblərinə uyğun olaraq artıq riyaziyyat dərslərində də öz əksini tapıb. Məqalə ibtidai sinif şagirdlərinin qeyri-standart məsələlərin həlli prosesində axtarış, tədqiqatçılıq fəaliyyətləri üstünlük təşkil edir, bununla da görülməli işlərin məzmunu, forma və metodlarını daha da təkmilləşdirmək baxımından praktik istiqamət verə bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Adıgözəlov A.S, Əhmədov İ.Q. İbtidai siniflərdə riyaziyyat təliminin xüsusi metodikası, Bakı, 2001
2. Həmidov, S. (2002). İbtidai siniflərdə riyaziyyatın tədrisi metodikası. Bakı: ADPU.
3. İbrahimov, F. (2006). İbtidai məktəbdə riyaziyyat tədrisinin bəzi məsələləri. Bakı, 214 s.
3. Kazımov, Z. Riyaziyyat təlimində inkişafetdirici çalışmaların istifadə yolları (I-IV siniflər)
4. Riyaziyyat dərsləkləri, 1,2,3,4-cü siniflər

THE POWER OF LANGUAGE AND STYLE IN SAMAD VURGUN'S POEM
"AZERBAIJAN"

SƏMƏD VURĞUNUN "AZƏRBAYCAN" ŞEİRİNDƏ DİL VƏ ÜSLUB QÜDRƏTİ

Aynur Zahir qızı BƏDƏLOVA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi

Xülasə

Səməd Vurğun XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının böyük şairi və xalqın rəğbətini qazanan qüdrətli sənətkardır. Şairin yaradıcılığı həm bədii dərinlik, həm də xalqın ruhunu, mənəvi aləmini əks etdirməsi ilə diqqət çəkir. Vurğun şeirlərində xalqın həyatını, təbiətini və vətənə olan sevgisini dərinlən tərənnüm etmişdir. Məqalədə Səməd Vurğunun "Azərbaycan" şeiri haqqında danışılır. Şairin şeirində vətən sevgisi, təbiətə olan dərin bağlılıq, xalq musiqisi və folklor təsirləri araşdırılmışdır. Məqalə Vurğunun dil və üslubunu, ritm, təkrarlama və müqayisələrdən istifadə edərək şeirinin emosional təsirini necə gücləndirdiyini təhlil edir. Onun şeirində folklor elementləri, xalq musiqisi və sadə dilin birləşməsi diqqət çəkir. "Azərbaycan" şeirinin dili həm sadə, həm də dərin mənalarla zəngindir. Hər bir misra oxucuya yeni bir duyğu və təəssürat təqdim edir.

Açar sözlər: şeir, dil, üslub, müqayisə, ahəng.

Abstract

Samad Vurgun is a great poet of 20th century Azerbaijani literature and a powerful artist who won the sympathy of the people. The poet's creativity is notable for both its artistic depth and the reflection of the people's soul and spiritual world. In his poems, Vurgun deeply glorified the life of the people, nature, and love for the homeland. The article talks about Samad Vurgun's poem "Azerbaijan". Love of the homeland, deep attachment to nature, folk music, and folklore influences are examined in the poet's poem. The article analyzes Vurgun's language and style, how he strengthens the emotional impact of his poem using repetition and comparisons. The combination of folklore elements, folk music, and simple language is striking in his poem. The language of the poem "Azerbaijan" is rich in both simple and deep meanings. Each line presents the reader with a new feeling and impression.

Keywords: poetry, language, style, comparison, harmony.

Giriş

Səməd Vurğun XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli şairi, xalqın sevimli sənətkarıdır. O, zəngin yaradıcılığı ilə yalnız şeir sahəsində deyil, həm də dramaturgiya sahəsində də zəngin bədii əsərlər yaratmışdır. Səməd Vurğun şeiri özünün yüksək bədii keyfiyyətləri, xalqın dilinə yaxınlığı, təbiətə və vətənə olan dərin sevgisi ilə seçilir. Onun şeirində sadəlik və dərinlik bir arada mövcuddur. Vurğunun şeir dili çox zəngindir. Səməd Vurğun yaradıcılığında "Azərbaycan" şeiri önəmli yer tutur. Şair şeirdə ritmik quruluş, melodik təkrarlamalar və sözlərin ahəngindən istifadə edərək oxucularda və dinləyicilərdə çox təsirli və emosional bir təəssürat yaradır.

*Çox keçmişəm bu dağlardan,
Durna gözlü bulaqlardan;
Eşitmişəm uzaqlardan
Sakit axan arazları;
Sınamışam dostu, yarı... [1. səh, 176]*

Şeirdə ritm sadə və ahənglidir və şeiri çox oxunaqlı və yadda qalan edir. Şairin istifadə etdiyi ritmik quruluş, oxucunu cəlb edir və şeirin hər bir misrasına dinamik bir cəlbədicilik əlavə edir. Vurğun şeiri xalq şeirinin ritmik xüsusiyyətlərinə yaxın bir üsulda yazmış, müəyyən ritmik təkrarlamaları ilə şeirini sadə və təsirli bir şəkildə təqdim etmişdir. Məsələn, verilən aşağıdakı misralarda ritmik axını nəzərdən keçirək:

*"Azərbaycan, Azərbaycan!
Mən bir uşaq, sən bir ana,
Odur ki, bağliyam sana..." [1. səh, 176]*

Şeirdə təkrarlama mühüm rol oynayır. Məsələn, "Azərbaycan, Azərbaycan!" və ya "Sən mənimsən..." kimi ifadələr tez-tez təkrarlanır. Bu təkrarlama həm ritmi gücləndirir, həm də oxucunun diqqətini çəkir. Şeirin poetik gücü onun dilinin və üslubunun müxtəlif elementlərinin birləşməsindən yaranır.

*Dağlarının başı qardır,
Ağ örpəyin buludlardır.
Böyük bir keçmişin vardır;
Bilinməyir yaşın sənin,
Nələr çəkmiş başın sənin. [1. səh, 176]*

Burada dağların başının qarla örtülməsi və "ağ örpəyin buludlardır" ifadəsi təbiətin gözəlliyinə işarə edir. Simvolizm vasitəsilə Vurğun təbiətə daha dərinləndən yanaşır və oxucuya hər bir təbii fenomenin insan həyatındakı dərin mənalarını göstərir. Şair şeirdə sinonimlərdən də istifadə etmişdir:

*El bilir ki, sən mənimsən,
Yurdum, yuvam, məskənim. [1. səh, 176]*

Burada "yurd" (vətən), "yuva" (ev, ailə), və "məskən" (yaşayış yeri, ev) sözləri sinonimlərdir. Səməd Vurğun şeirində folklor elementlərinə də geniş yer vermişdir. Onun şeirində xalq musiqisi, aşiq şeirinin təsiri açıq şəkildə hiss olunur. "Sarı sümbül bizim çörək", "Pambığımız çiçək-çiçək", "Min Qazaxda köhlən ata" kimi ifadələr xalq həyatının təsviridir və xalq şeirinin üslubunu əks etdirir. Həmçinin şeirdə insan ruhunun dərinlikləri və vətən sevgisi güclü və təsirli bir şəkildə təsvir olunur. Hisslərin və təəssüratların üzə çıxarılması, şeirin emosional təsirini artırır. Şairin vətənə qarşı olan məhəbbəti, onun insan ruhundakı mənəvi əhəmiyyəti təkrarlanan ifadələrlə vurğulanır. Məsələn, "Azərbaycan, Azərbaycan!" - bu təkrarlama vətənin şairin qəlbindəki xüsusi yerini göstərir. R. Fətəliyev qeyd edir: *"Azərbaycan" şeirində bütün şeir boyu qırmızı bir xətt keçir. Bəndləri bir-birinə bağlayan bu qırmızı xətt böyük şairin vətən sevgisi, vətənə olan məhəbbətidir. O, bu məhəbbəti bənddən-bəndə yeni rənglərlə, yeni çalarlarla, amma tam səmimiyyətlə izhar edir və sanki onu təkrar-təkrar nümayiş etdirməkdən zövq alır, rahatlıq tapır.*" [2. səh, 4]

Şeirdə müqayisələr və antitezalar istifadə olunur. "Mən bir uşaq, sən bir ana" və ya "Sən günəşin qucağısan, Şeir, sənət ocağısan" kimi ifadələr şairin vətənə olan məhəbbətini fərqli mənalarla müqayisə edir. Bu müqayisələr şeirin daha zəngin və mənəli olmasına kömək edir. "Azərbaycan" şeirində təbiət hadisələri yalnız xarici aləmi təsvir etmir, eyni zamanda insanın

daxili aləminin də bir təzahürüdür. Məsələn, dağların, çayların, təbiət mənzərələrinin şairin öz vətəninə və həyatına olan dərin hisslərini əks etdirməsi, təbiət ilə insanın sintezini göstərir. Həmçinin Vurğunun şeirində dil sadə və anlaşıqlıdır, lakin zəngindir. O, xalq danışığı dilini istifadə etməklə bərabər, hər bir sözü dərin mənalarla təqdim edir. Bu sadəlik şeirin hər bir kəs tərəfindən rahatlıqla anlaşılmasına imkan verir, həmçinin hər bir ifadə poetik mənalarla zəngindir.

Keç bu dağdan, bu arandan,

Astaradan, Lənkəranda.

Afrikadan, Hindistandan

Qonaq gəlir bizə quşlar,

Zülm əlindən qurtulmuşlar...[1. səh, 176]

Burada Azərbaycanın müxtəlif bölgələrinə, xüsusilə də Lənkəran, Qazax, Qarabağ və digər yerlərə aid mədəniyyət təsvir olunur. "Afrikadan, Hindistandan qonaq gəlir bizə quşlar" ifadəsi Azərbaycanın dünyanın mərkəzi olaraq tanınmasını və mədəni müxtəlifliyini ifadə edir.

Beləliklə, Səməd Vurğunun "Azərbaycan" şeiri dil və üslub baxımından çox zəngindir. Şair müxtəlif dil xüsusiyyətlərindən istifadə edərək oxucuda həm poetik, həm də emosional güclü bir təsir yaradır. Şeirdəki sadəlik, simvolizm, təkrarlama, müqayisələr və xalq üslubunun elementlərinin birləşməsi şairin poetik dünyasını daha təsirli və oxucuya yaxın edir.

Ədəbiyyat

1. S. Vurğun. Seçilmiş əsərləri. Beş cildə. I cild. Bakı - Şərq-Qərb, 2005. 264 səh.
2. R. Fətəliyev. Bir şeir - bir ensiklopediya. Səməd Vurğunun "Azərbaycan"ı haqqında düşüncələr. 525-ci qəzet. 2016.
3. AMEA-nın təsisçiləri. Vəkilov Səməd Yusif oğlu (1906-1956)
<https://science.gov.az/az/forms/osnovateli-nana/2636>

THE IMAGE OF MUSTAFA KEMAL ATATÜRK IN OUR POETRY
POEZİYAMIZDA MUSTAFA KAMAL ATATÜRK OBRAZI

F.ü.f.d. Ülkər Elman qızı BAXSIYEVA

ADPU-nun Filologiya fakültəsinin
Ədəbiyyatın tədrisi texnologiyası kafedrasının baş müəllimi.
ORCID İD 0000-0002-5994-2356

ÖZET

Mustafa Kamal Atatürk Türk Milli Qurtuluş Mübarizəsinin hərbi və siyasi lideri, Türkiyə Cümhuriyyətinin qurucusu və ilk prezidenti, hərbi və siyasi xadimi olmuşdur. Görkəmli ictimai-siyasi xadim Atatürkün ədəbiyyat, elm, mədəniyyət sahəsinə də sevgisi danılmazdır. Onun haqqında istər öz zamanında, istər sə də sonrakı dövrlərdə bütün türk dünyasının tanınmış şairləri, yazıçıları, elm xadimləri gözəl şeirlər, əsərlər yazmış, dəyərli fikirlər söyləmişlər. Müasir Azərbaycan poeziyasının tanınmış simaları Rəfiq Zəka Xəndan, Bəxtiyar Vahabzadə, Z. Yaqub və başqalarının Atatürkə həsr etdikləri şeirlərdə ona olan böyük sevgi və rəğbət əks olunmuşdur. M. Müşfiq "Atatürk" şeirində dahi Atatürkün şərəfinə sözdən şanlı abidə ucaltdığını böyük fəxrlə yazmışdır. Rəfiq Zəka Xəndanın "İstanbulda bu gün nə var türkündür", "Atatürkiyə", "Türkiyə türkləridir", "Azərbaycan türkləridir", "Atatürk" şeirlərində Türkiyənin tarixinin qədimliyi, türk xalqının əsrlər boyu qüdrətinin və əzəmətinin təsviri vardır. Türkiyənin keçmişi və bu günü müqayisəli şəkildə canlandırılmışdır. Şair Atatürkün adını qəhrəmanlıq salnaməsi kimi təqdim etmişdir. Atatürkün Türkiyə qəhrəmanlıq tarixindəki yeri və rolu bu şeirlərdə böyük rəğbətlə dəyərləndirilmişdir.

Müasir Azərbaycan poeziyasının günəşi Bəxtiyar Vahabzadə isə "Atatürk" şeirində Atatürkü türk millətinin atası hesab etmişdir. Şeirdə Atatürkün valideynlərinin zəhmətkeş, vətənpərvər ruhlu, milli-mənəvi dəyərlərə sadıq sadə xalq nümayəndələrindən olması xüsusilə vurğulanmışdır. Zaman ötdükcə bütün türk dünyası Atatürkün anasının qarşısında, türk millətinə belə bir dəyərli oğul bəxş etdiyinə görə baş əymiş, səcdə etmişdir. Şairə görə xalqı bütün ruhu ilə yalnız zəhmətkeş təbəqədən çıxmış, xalqın bütün ağrı - acısını, çətinliklərini görmüş şəxs anlaya bilər, milli-mənəvi dəyərlərə, vətəninə bağlı olanlar yalnız tarixdə uğurlara imza ata bilər.

Zəlimxan Yaqub Atatürkə ithaf etdiyi "Atatürk köşkündə keçən günlərim" şeirində Atatürkün böyüklüyünü, qüdrətini, nəhəng işğalçı xarici dövlətlərlə məğrurcasına mübarizə apararaq qalib gəlməsini poetik boyalarla canlandırıb, Atatürkün varlığını Allahın türk millətinə töhfəsi hesab etmişdir. Atatürk özünəməxsus dəsti - xətti ilə elə bir yol çəkmişdir ki, bu yol türk dünyasını aydın və işıqlı gələcəyə aparmışdır.

Açar sözlər: Atatürk, B. Vahabzadə, Türk, xalq, şeir

Summary: Mustafa Kemal Ataturk was the military and political leader of the Turkish National Liberation Struggle, the founder and first president of the Turkish Republic, a military and political figure. Prominent socio-political figure Ataturk's love for literature, science and culture is undeniable. Well-known poets, writers and scientists of the whole Turkic world, both in his time and in the following periods, wrote beautiful poems, works and expressed valuable

opinions about him. Well-known figures of modern Azerbaijani poetry Rafiq Zeka Khandan, Bakhtiyar Vahabzade, Z. Yagub and others dedicated their poems to Atatürk, reflecting the great love and sympathy for him. In his poem "Atatürk", M. Mushfig wrote with great pride that he erected a glorious monument in honor of the great Atatürk. Rafiq Zeka Khandan's poems "What is in Istanbul today are Turks", "Atatürkiya", "Turkey is Turks", "Azerbaijan is Turks", "Atatürk" describe the antiquity of Turkish history, the power and greatness of the Turkish people for centuries. Turkey's past and present are comparatively revived. The poet presented Atatürk's name as a chronicle of heroism. Atatürk's place and role in the history of Turkish heroism was highly appreciated in these poems.

Bakhtiyar Vahabzadeh, the sun of modern Azerbaijani poetry, considered Atatürk the father of the Turkic nation in his poem "Atatürk". The poem emphasizes that Atatürk's parents were hardworking, patriotic, and loyal to national and moral values. Over time, the entire Turkic world bowed to Atatürk's mother for giving the Turkish nation such a valuable son. According to the poet, only those who come from the working class with all their souls, who have seen all the pains and difficulties of the people, can understand, and those who are attached to national and moral values and homeland can achieve success only in history.

In his poem "My Days in Atatürk's Palace" dedicated to Atatürk, Zelimkhan Yagub vividly portrayed Atatürk's greatness, power, and victory over giant invading foreign powers. , this path has led the Turkic world to a clear and bright future. Atatürk drew a path with his own set of lines that led the Turkic world to a clear and bright future.

Keywords: Atatürk, B.Vahabzade, Turk, people, poetry

THE FIRST STAGE OF SAMAD VURGUN'S LIFE AND WORK
SƏMƏD VURĞUNUN HƏYAT VƏ YARADICILIĞININ İLK MƏRHƏLƏSİ

Prof. Dr. Elman GULİYEV

Azərbaycan, Bakü, Azərbaycan Dövlət Pedagoji Universiteti
Türkoloji merkezin Türk edebiyatı bölümünün başkanı, Orcid: 0000-0001-5413-9479

Özet

Dərin milli-ictimai məzmunu, yüksək vətəndaşlıq mövqeyi, rəngarəng janr, vəzn və qafiye sistemi ilə fərqlənən Səməd Vurğun sənəti Azərbaycan şeir tarixində yeni mərhələ və ədəbi məktəb hesab edilir. Bildiyimiz kimi, Səməd Vurğunun çoxcəhətli yaradıcılıq fəaliyyətinin bədii və elmi olmaqla iki əsas istiqaməti mövcud olmuşdur. Hər iki istiqamətdə böyük nüfuz qazansa da, Səməd Vurğunun görkəmli bir şair olaraq ədəbi şöhrəti və sənət qüdrəti daha möhtəşəm olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, Səməd Vurğunun yaradıcılıq ömrü təxminən 35 illik bir dövrü (1920-1955) əhatə edir.

Anahtar kelimeler: S.Vurğun, həyat, yaradıcılıq, şeir, milli

Abstract

The art of Samad Vurgun, distinguished by its deep national-social content, high civic position, colorful genre, meter and rhyme system, is considered a new stage and literary school in the history of Azerbaijani poetry. As we know, Samad Vurgun's multifaceted creative activity had two main directions: artistic and scientific. Although he gained great influence in both directions, Samad Vurgun's literary fame and artistic power as an outstanding poet were more magnificent. It should be noted that Samad Vurgun's creative life covers a period of approximately 35 years (1920-1955).

Keywords: S.Vurgun, life, creativity, poetry, national

Giriş

Azərbaycanın xalq şairi Səməd Yusif oğlu Vəkilov 1906-cı il 21 mart tarixində Qazax rayonunun Qıraq Salahlı kəndində anadan olmuşdur. Səməd Vurğunun həm atası (Yusif Hacımməmmədəğa oğlu), həm də anası (Məhbubə xanım) məşhur Vəkilovlar nəslinə mənsub olmuşlar. Səməd Vurğun 6 yaşında olarkən anası Məhbubə xanım dünyasını dəyişmişdir. Bu səbəbdən onun qayğıları ilə nənəsi Ayişə xanım məşğul olmağa başlamışdır. Atası Yusif ağa müflisləşdiyi üçün maddi sıxıntılarla üzləşmişdir. Səməd Vurğun ilk təhsilini Salahlı kəndindəki yeni tipli 5 sinifli rus-tatar məktəbində almışdır. O, 1918-ci ildə Qazax Müəllimlər Seminariyasına daxil olmuşdur. 12 yaşlı Səmədin qeyri-adi istedadı malik olması bu məktəbin qurucusu Firudin bəy Köçərlinin diqqətini xüsusi olaraq cəlb etmişdir. Səməd Vurğun xüsusi seminariyada əla qiymətlərlə oxumaqla yanaşı, seminariyanın ictimai həyatında yaxından iştirak etmiş, musiqi, dram və şeir dərnəklərinin fəal üzvlərindən birinə çevrilmişdir. Onun kiçik şeir parçaları və qoşmalar yazması da bu illərin payına düşür. Səməd Vurğun kiçik yaşlarından xalq ədəbiyyatı nümunələrinə, o cümlədən Vaqif və Vidadi poeziyasına həvəs göstərmiş, ilk əzbərlədiyi nümunə Vidadinin "Durnalar" şeiri olmuşdur. Seminariyada oxuduğu illərdə o, həm də yüksək mütaliə qabiliyyətinə görə fərqlənmişdir. Klassik Azərbaycan, rus və Avropa ədəbiyyatı ilə yanaşı, türk ədəbiyyatı nümunələrini də həvəslə oxumuşdur. O, Türkiyə türk ədəbiyyatının görkəmli şəxsiyyətləri olan Tofiq Fikrət, Namiq Kamal, Əbdülhəq Hamid,

Mehmet Akif Ərsoy və başqalarının yaradıcılığına böyük maraq göstərmişdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Səməd Vurğun təhsilinin ilk illərində riyaziyyat fənninə maraq göstərsə də, sonralar onun ədəbiyyata olan həvəsi bu marağı üstələyərək bilməmişdir. O, 1920-ci ildə komsomol sıralarına daxil olmuş, 1924-cü ildə isə Qazax seminariyasını bitirmişdir. Seminariyanı bitirdikdən sonra II Şıxlı kəndində bir il müəllim işləyir, 1925-ci ildə Gecəsər kənd məktəbinə müdür təyin olunur. O, 1926-cı ildə Qubada, 1928-1929-cu illərdə isə Gəncədə müəllimlik fəaliyyətini davam etdirmişdir. Səməd Vurğun 1929-cu ildə Moskva Dövlət Universitetinin ədəbiyyat fakültəsinə daxil olur. “Şairin andı” adlı ilk kitabı 1930-cu ildə nəşr olunur. Moskvada təhsilini tamamlaya bilmir və iki il sonra Bakıya dönərək təhsilini Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetində (keçmiş Azərbaycan Pedaqoji İnstitutu) davam etdirir. 1932-ci ildə şairin “Fənar” adlı növbəti şeirlər kitabı çapdan çıxır. 1932-ci ildə Azərbaycan Sovet Yazıçılar İttifaqının məsul katibi vəzifəsinə seçilir. Səməd Vurğun 1934-cü ildə SSRİ Yazıçılar İttifaqının I qurultayına nümayəndə kimi dəvət alır və həmin ittifaqın İdarə Heyətinə üzv seçilir. Qurultay zamanı o, SSRİ-nin bir çox görkəmli yazıçıları ilə, o cümlədən Maksim Qorki ilə tanış olur.

Səməd Vurğun Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin qurulmasının 15 illiyi münasibəti ilə Moskvada keçirilən təntənəli dövlət tədbirlərində iştirak edir və Lenin ordeni ilə təltif olunur.

1935-ci ildə şairin “Şeirlər” adlı növbəti kitabı çapdan çıxır. 1935-1940-cı illər Səməd Vurğun yaradıcılığının məhsuldar dövrü hesab olunur. Bu illərdə o, “Bəsti”, “26-lar”, “Komsomol”, “Vaqif”, “Xanlar” və s. əsərlərini yazır, Puşkinin “Yevgeni Onegin”, Şota Rustavelinin “Pələng dərisi geymiş pəhləvan”, Maksim Qorkinin “Qız və ölüm” əsərlərini Azərbaycan dilinə tərcümə edir. Qeyd edək ki, Səməd Vurğun “Vaqif” pyesini 3-4 həftə ərzində yazır və əsər dövlət mükafatına layiq görülür. O, 1938-ci ildə Azərbaycan Ali Sovetinə deputat seçilir, 1939-cu ildə isə “Şərəf nişanı” ordeni ilə təltif olunur. Səməd Vurğun 1941-ci ildə “Fərhad və Şirin” əsərini yazır. 1942-ci ildə bu əsərə görə Dövlət Mükafatı alır. Səməd Vurğun alman faşistlərinin Sovet ölkəsinə hücumu dövründə Mozdok, Qroznı, Kırım və Moskva ətrafı döyüş bölgələrində ideoloji təbliğatın fəalllarından biri olmuşdur. O, müharibə dövründə düşməne nifrət aşılayan “Hörmüz və Əhriman” əsərini yazmağa başlamışdır.

Səməd Vurğun 1945-ci ildə yeni yaradılmış Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü seçilir. O, 1947-ci ildə Avropa səyahətində olur və “Avropa xatirələri” başlığı altında çoxlu şeirlər yazır. Şairin “Zəncinin arzuları” məşhur poeması da bu silsiləyə daxildir. Səməd Vurğun 1947-1954-cü illərdə bədii yaradıcılıqla yanaşı, elmi və ictimai fəaliyyətlə də məşğul olmuşdur. Bu illərdə o, “Leninin kitabı”, “Aygün”, “Zamanın bayrağı” və s. əsərlərini yazır, Ali Sovetin deputatı kimi Azərbaycanın rayonlarında insanlarla görüşür, müxtəlif elmi konfranslarda iştirak edir, Sovet nümayəndə heyətlərinin tərkibində xarici dövlətlərdə səfərdə olur və s. Səməd Vurğun 1955-ci ildə Vyetnamda keçirilən rəsmi səfərdən qayıdarkən yolda xəstələnmiş, bu səbəbdən müalicə üçün Çinin Pekin şəhər xəstəxanasına yerləşdirilmişdir. Pekində xəstəxanada yatarkən xərçəng xəstəliyinə tutulduğunu anlamış, 11 noyabr 1955-ci il tarixində yatdığı palatada çarəsiz xəstəliyin təsirindən yaranan düşüncələrini aşağıdakı şəkildə ifadə etmişdir:

Vaxtsız əcəl, məndən uzaq dayan, dur,
Qürbət eldə can vermərəm ölümə!
Qılıncını məndən uzaq dolandır,
Onu bil ki, qələm aldım əlimə,
Qürbət eldə can vermərəm ölümə...

O, Pekində 18 gün müalicə olunduqdan sonra Bakıya qayıtmışdır. 1956-cı ildə şairin 50 illik yubileyi keçirilmiş, “Xalq şairi” fəxri adına layiq görülmüşdür. Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi olan Səməd Vurğun 1956-cı ilin 27 may tarixində əbədiyyətə qovuşmuş və Bakıda Fəxri Xiyabanda dəfn olunmuşdur.

Dərin milli-ictimai məzmunu, yüksək vətəndaşlıq mövqeyi, rəngarəng janr, vəzn və qafiyə sistemi ilə fərqlənən Səməd Vurğun sənəti Azərbaycan şeir tarixində yeni mərhələ və ədəbi məktəb hesab edilir. Bildiyimiz kimi, Səməd Vurğunun çoxcəhətli yaradıcılıq fəaliyyətinin bədii və elmi olmaqla iki əsas istiqaməti mövcud olmuşdur. Hər iki istiqamətdə böyük nüfuz qazansa da, Səməd Vurğunun görkəmli bir şair olaraq ədəbi şöhrəti və sənət qüdrəti daha möhtəşəm olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, Səməd Vurğunun yaradıcılıq ömrü təxminən 35 illik bir dövrü (1920-1955) əhatə edir. Bu illər hakim kommunist ideologiyasının ədəbi prosesi estetik dəyərlərdən məhrum etməsi, sənətin proletar ideoloji prinsipləri və dünyagörüşü çərçivəsində qiymətləndirilməsi dövrü kimi xarakterizə olunur. Lakin Səməd Vurğun bu dövrün yaradıcı insanı kimi inzibati-amirliyin təsirlərini (həm də təzyiqlərini) öz üzərində hiss etsə də, Azərbaycan xalqının arzu və istəklərinə, onun dilinə olan sevgisini özünün vicdan səsinə çevirə bilmişdir. Onun milli ruha, milli dəyərlərə sadıqlığı, bolşevik-rus siyasətinə qarşı kəskin etirazları, əslində şairin milli duyğulara xidmət göstərən vicdan səsi idi. “Aslan qayas” poemasında deyildiyi kimi:

Yüz il biz ayrıldıq ana dilindən,
Məktəbin adına dedik “şkola”.
Yüz il Füzuliyə həsrət qalaraq,
Doğma anamıza söylədik “mama”
Yüz il nəfəsini çəkə bilmədi,
Şairlər oylağı böyük bir ölkə.
Axdı Rusiyaya neft kəmərləri,
Daşdı onları ilk dəmir yolu.
Tarixə hökm edən o gündən bəri,
Çalışdı yadlara Azəri oğlu.

Milli duyğu və ifadələrin, rus hakim ideologiyasına kəskin etirazın bariz nümunəsi olan bu misralar keçən əsrin 30-cu illərindən başlayaraq Səməd Vurğunun əksər şeir, poema və dram əsərlərində Azərbaycançılıq ideya-estetik məfkurəsinin göstəricisi kimi problemlərə milli-estetik dəyərlər kontekstində baxışı təmin edirdi.

Səməd Vurğun Azərbaycan şeiri tarixində yeni mərhələ olaraq heca vəznli şeirin forma-məzmun keyfiyyəti baxımından ən mükəmməl nümunələrini yaratmış oldu.

Şeir tariximizə nəzər saldıqda görürük ki, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbiyyatında hecaya dönüş genişlənsə də heca-əruz münasibətlərində müəyyən nisbi bərabərlik mövcud idi. Lakin Səməd Vurğunun sənətkarlıq imkanlarının genişliyi, poeziyasının qeyri-adi bədii strukturu heca vəznli şeirin yeni mərhələsinin həm formalaşmasına, həm də inkişafına ciddi təsir göstərə bilmişdir. Nəticədə ədəbiyyatımızda heca vəznli şeirlərin üstünlüyü müşahidə olunmağa başladı.

Səməd Vurğun lirikasında poetik düşüncələrin ifadəsini həm realist, həm romantik, həm də bunların hər ikisinin sintezində görmək mümkündür. O, epik və dramatik əsərlərində olduğu

kimi lirik yaradıcılığında da fikirlərini ilk növbədə şair-vətəndaş mövqeyində çatdırmağı bacarır. Bu səbəbdəndir ki, Səməd Vurğunun yaradıcılığında milli qayə kifayət qədər cəlbedici görünür. Zəngin məzmunu, rəngarəng formaya malik Səməd Vurğun lirikası mövzu baxımından da olduqca genişdir. Səməd Vurğunun istər realist, istərsə də romantik təsvirlərində bədii struktur, gözlə görünən, ruh ilə duyulan və xəyal ilə qurulan hadisələr üzərində sistemləşir. Həqiqi lirik şeiri böyük sənət adlandıran Səməd Vurğun vaxtilə bu barədə belə demişdir: “Şair öz yaradıcı gözü ilə həyatın mahiyyətinə nə qədər dərinlən nüfuz edirsə, ətrafında baş verən hadisələri bir o qədər yaxından duyur, onun lirikası insanın arzu və istəklərini bir o qədər dolğun ifadə edir, onun şeiri bir o qədər ictimai əhəmiyyət kəsb edir”.

KAYNAKLAR

1. Vəkilov M.Ömür dedikləri bir karvan yolu. Bakı, 1986 səh. 135
- 2.Səməd Vurğun Azərbaycan (tarixi poema 1934-1935), Bakı, 2015, səh.17.
- 3.Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2011
- 4.Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2014

T.C.
GİRESUN ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Görel Güzel Sanatlar Fakültesi

Sayı : E-57236207-000-62832
Konu : Görevlendirme (Doç. Dr. Ekin Su KUZU)

15.01.2025

DEKANLIK MAKAMINA

GEÇİCİ GÖREVLİ GÖREVLİNDİRİLECEK PERSONELİN

ADI SOYADI	Ekin Su KUZU
UNVANI	Doç. Dr.
SEYAHAT VASITASI	-
GEÇİCİ GÖREVLİN KONUSU	Ases II. Uluslararası Karadeniz Bilimsel Çalışmalar Kongresi Akademisyen Temsilciliği
GÖREV YERİ	Trabzon
GÖREV TARİHİ	07-09 Mart 2025
YERİNE VEKALET EDECEK KİŞİ	-
YOLLUK-YEVMIYE DURUMU	Yolluksuz-Yevmiyesiz
BÜTÇE TERTİBİ	-

Yukarıda durumu belirtilen personelin 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanununun 39. Maddesi Yurt İçinde ve Dışında Görevlendirilmelerde Uyulacak Esaslara İlişkin Yönetmelik hükümlerine göre geçici görevle görevlendirilmesi hususunu olurlarınıza arz ederim.

Doç. Seda Nur ATASOY
Bölüm Başkanı

OLUR
Prof. Dr. Günay KAYA
Dekan V.

Ek:

- 1 - 14/01/2025 tarihli E-71417666-000-62769 sayılı yazı. (1 Sayfa)
- 2 - Görevlendirme Talebi (1 Sayfa)
- 3 - Davet Mektubu (1 Sayfa)

Dağıtım:

Gereği:

Bilgi:

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Doğrulama Kodu: 0B9CB2A7-095F-442F-A681-0739856D679E Doğrulama Adresi: <https://www.turkiye.gov.tr/giresun-universitesi-ebys>

Giresun Üniversitesi Görel Güzel Sanatlar Fakültesi Kuşçulu Köyü 28800 Görel /

GİRESUN

0 454 310 16 50

0 454 310 16 51

KEP Adresi : gru@hs01.kep.tr

Bilgi için:Nagihan

YILDIZLAR

Bilgisayar İşletmeni

Telefon No:(454) 310 54 15

T.C.
GİRESUN ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Görelle Güzel Sanatlar Fakültesi

Sayı : E-57236207-000-62832
Konu : Görevlendirme (Doç. Dr. Ekin Su KUZU)

15.01.2025

GÖRELE GÜZEL SANATLAR FAKÜLTESİ
DEKANLIĞINA

Personel Daire Başkanlığına
Grafik Tasarımı Bölüm Başkanlığına
Sayın Doç. Dr. Ekin Su KUZU

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Doğrulama Kodu: 0B9CB2A7-095F-442F-A681-0739856D679E Doğrulama Adresi: <https://www.turkiye.gov.tr/giresun-universitesi-ebys>

Giresun Üniversitesi Görelle Güzel Sanatlar Fakültesi Kuşçulu Köyü 28800 Görelle /

GİRESUN

0 454 310 16 50

0 454 310 16 51

KEP Adresi : gru@hs01.kep.tr

Bilgi için:Nagihan

YILDIZLAR

Bilgisayar İşletmeni

Telefon No:(454) 310 54 15

Sayı : T-100-98

20.03.2025

Konu : Akademik Teşvik Uygunluk Belgesi

İLGİLİ MAKAMA

Arceng Akademi tarafından 07-09 Mart 2025 tarihleri arasında Trabzon'da düzenlenen II. International Black Sea Scientific Studies Congress'de sunulan bildiriler çift kör hakem tarafından değerlendirilmiş olup gerek bilim kurulu gerekse de düzenleme kurulu olarak uluslararası niteliktedir. Çalışmaların % 67,65'i yurtdışından katılan akademisyen ve araştırmacılar tarafından sunulmuştur. Kongremiz akademik teşviğe uygundur. Kongre katılımcı ülke bilgileri ve katılımcı sayıları aşağıdaki gibidir.

Toplam bildiri sayısı: 34

Türkiyeden sunulan bildiri sayısı: 11

Türkiye dışından sunulan bildiri sayısı: 23

Katılımcı ülke sayısı: 7 ülke

Kongreye katılan ülkeler ve bildiri sayıları: Azerbaycan (16 bildiri), Cezayir(2 bildiri), Romanya (1 bildiri), Fas (1 bildiri), Sri Lanka (1 bildiri), Vietnam(1 bildiri), Pakistan(1 bildiri),

Gereğini arz ederim.

Prof. Dr. ELMAN GULIYEV
Düzenleme Kurulu Başkanı

20.03.2025

ISBN: 978-625-97514-5-0

ARCENG PUBLICATIONS – 2025©